

MANNEN
VAN
BETEEKENIS

IN ONZE DAGEN.

LEVENSCHETSEN EN PORTRETTEN

BIJEENGEBRACHT DOOR

Dr. E. D. PIJZEL.

HAARLEM,
H. D. TJEENK WILLINK.

1884.

I N H O U D.

JOHN WILLIAM COLENZO, door Dr. A. Kuenen. .	Blz.	1
MOZES MONTEFIORE, door M. Henriquez Pimentel	»	29
ALPHONSE DAUDET, door Dr. A. G. van Hamel.	»	59
CHARLES GORDON, door Dr. E. D. Pijzel.....	»	135
HERMANN SCHLEGEL, door Dr. Joh. F. Snelleman	»	167
IWAN TOERGÉNJEF, door W. J. Manssen.....	»	215
REINHART PIETER ANNE DOZY, door Mr. L. de Hartog.....	»	263
MATTHEW ARNOLD, door I. Molenaar.....	»	301

DR. COLENZO

JOHN WILLIAM COLENZO.

Zekere plank van mijne boekenkast wordt bijna ten halve ingenomen door een aantal werken van ééne auteur, bijna alle op dezelfde wijze ingebonden en alle betrekking hebbende op één onderwerp: de Pentateuch (d. i. de vijf boeken van Mozes) en het boek Jozua. Waarom moesten er, in de jaren 1862 en vervolgens, over die geschriften duizenden bladzijden worden volgeschreven? en wat bewoog den auteur om daarover het ééne boekdeel voor, het andere na, de wereld in te zenden? Waarschijnlijk zal, in deze eeuw der specialiteiten, een of ander kamergeleerde of professor zich geheel aan Pentateuch en Jozua gewijd en ons in die reeks van deelen de uitkomsten der nasporingen van een gansch leven blootgelegd hebben!

Toen, in het reeds genoemde jaar 1862, John William Colenso het eerste stuk van zijn groot werk in het licht gaf, had hij den onderdom van 48 jaren bereikt. Twee jaren te voren wist hij zelf nog niet, dat hij over Pentateuch en Jozua ooit ééne letter zou laten drukken. Hij had reeds veel gearbeid, ook voor de pers, maar juist niet over dat ééne onderwerp, dat hem van

toen af geheel in beslag scheen te hebben genomen. Evenwel niet zóo, of hij zou later, in 1873 en volgende jaren, den drang in zich gevoelen — en dien ook opvolgen — om op een geheel ander gebied werkzaam te zijn, zich het lot der verongelijkte Zoeloe's aan te trekken en der Engelsche Regeering de erkenning van hun goed recht af te dwingen. Een man van groote kracht en ijzeren volharding: zoo staat Colenso nu reeds voor ons, terwijl wij van zijnen arbeid nog pas de buitenste omtrekken hebben gadegeslagen. Laat ons er dieper in doordringen! De nadere kennismaking met deze kloeke figuur zal ons, naar ik vertrouw, overtuigen, dat eene schets van zijn leven en werken in de "Mannen van Beteekenis" niet mocht ontbreken.

John William Colenso werd den 24sten Januari 1814 in Cornwallis geboren uit een geslacht, dat uit Portugal afstamde, maar sedert lang in Engeland gevestigd was. Behoorlijk voorbereid begaf hij zich in 1832 naar de Universiteit te Cambridge en werd daar in St. John's College opgenomen. Gedurende de vier jaren, die hij daar doorbracht, onderscheidde hij zich door zijnen ijver en behaalde hij meer dan eens in den onderlingen wedstrijd der studenten den prijs. Toen hij dan ook, in 1836, zijne studiën had voleindigd, besloot het bestuur van zijn College zich zijne talenten voor het onderwijs ten nutte te maken en benoemde hem tot "assistant tutor", d. i. tot assistent van de mannen, die met het onderwijs der kweekelingen van St. John's belast waren. Men herinnert zich, dat elk College, hoewel onderdeel van de Universiteit, toch op zich zelf één geheel uitmaakt en bepaaldelijk de opleiding zijner studenten in de Wiskunde en in de Letteren voor zijne rekening neemt. Aan Colenso werd nu een deel van het wiskundig onderricht toevertrouwd. Twee jaren lang kweet hij zich van die taak. Toen, het was in 1838, werd eene onderwijzersplaats vacant aan de groote voorbereidende school te

Harrow, niet ver van Londen. Colenso meldde zich aan en werd benoemd. Vier jaren bleef hij daar werkzaam. De ondervinding, te Cambridge opgedaan en nu te Harrow, bij het onderwijzen van jongere knapen, aangevuld en verrijkt, deed hem besluiten nieuwe leerboeken voor Reken- en Stelkunde te schrijven en in het licht te geven. Hij slaagde daarin uitnemend. Zijne handleidingen vonden een zeer gunstig onthaal, werden weldra op de scholen ingevoerd en beleefden tal van uitgaven. Zoo werd zijn naam in geheel Engeland beroemd en -- te Cambridge niet vergeten. In 1842 kwam er eene plaats onder de "Fellows and Tutors" van St. John's College open. De keus viel op Colenso en werd door dezen aanvaard. Hij werd dan nu weder inwoner van de stichting, waarin hij zijne opleiding had genoten, en zag zich daar met een deel van het onderwijs, vooral in de Wiskunde, belast. De vrije tijd, die hem van zijne ambtsbezigheden overbleef, werd aan de studie gewijd, ook aan de verbetering van zijne leerboeken, die zich inmiddels in steeds ruimer kring verbreidden.

Het rustig-werkzame leven in het College had ook voor Colenso veel aantrekkelijks, maar kon hem toch op den duur niet bevredigen. Hij was er niet op aangelegd om in kloosterachtige afzondering zijne dagen te slijten en werd daarvan ten volle overtuigd, toen hij haar gevonden had, aan wie hij zich voor het leven wenschte te verbinden. Nu was hij geordend tot den geestelijken dienst in de Engelsche Staatskerk en stond hem dus de toegang tot de maatschappij buiten de muren van het College open. Hij stelde zich beroepbaar en werd in 1846, door den Collator, benoemd tot "Rector", d. i. tot geestelijk bestuurder en zielzorger van Fornsett St. Mary, eene landelijke gemeente in Norfolk. Als gehuwd man betrok hij de pastorie.

Over de zeven kalme jaren, in die pastorie gesleten, heb ik weinig mede te deelen. Gelijk te verwachten was, vatte Colenso zijn ambt ernstig op en wijdde hij aan de vervulling zijner ambts-

plichten zijne beste krachten. De wiskundige studiën werden aangehouden en voortgezet; nog in 1851 gaf hij eene handleiding bij het onderwijs in de Vlakke Driehoeksmeting in het licht, die zich bij de vroegere leerboeken waardiglijk aansloot. Maar hij was toch met hart en ziel predikant en verwierf zich de hoogachting en toegenegenheid van al de leden zijner gemeente. Hoe hij gewoon was hen toe te spreken, blijkt uit een bundel "Village Sermons", in 1853 uitgegeven. Eenvoudig, practisch, op den man af: zietdaar de meest in het oog vallende kenmerken zijner prediking. De theologie in engeren zin, de dogmatiek, treedt niet op den voorgrond. Toch houdt zij zich niet angstvallig schuil en blijft dus ook hare verwantschap met de denkwijze van F. D. Maurice, den vriend van Charles Kingsley, niet verborgen. Ketterij is daarin evenwel, ook voor het scherpziend oog, niet te ontdekken.

In 1853 zou het blijken, hoe hoog Colenso ook in kerkelijke kringen werd gewaardeerd en welke gunstige verwachtingen men koesterde van zijn ijver en talenten. De Engelsche kolonie Natal behoorde toen nog kerkelijk tot de Kaapkolonie en werd, onder den bisschop van Kaapstad, door een "rural dean" of landdeken beheerd. Dat kon op den duur zoo niet blijven. De afstand van Kaapstad naar Natal was veel te groot en maakte het den bisschop onmogelijk iets voor dat deel zijner diocese te doen. Allerminst kon hij de zending onder de inlandsche bevolking ter harte nemen of zelfs daarover toezicht oefenen. Men begreep dus in Engeland, dat er een afzonderlijk bisdom Natal moest worden opgericht, in het belang zoowel van de leden der Engelsche kerk, die daar gevestigd waren, als van de inboorlingen. De daartoe noodige fondsen waren weldra bijeengebracht. Maar nu de geschikte persoon voor die lang niet gemakkelijke betrekking! De aandacht viel op Colenso. Hij verklaarde zich bereid en werd den 30sten November 1853 door de Koningin, het Hoofd der Engelsche

Staatskerk, tot eersten bisschop van Natal aangesteld. Zijne benoeming droeg de volledige goedkeuring weg van Dr. Gray, den aangewezen bisschop van Kaapstad, wien de hoogste rang onder de Zuid-Afrikaansche bisschoppen verzekerd bleef: hij werd Metropolitaan, niet alleen van de Kaapkolonie, maar ook van de aangrenzende gewesten.

De wijze, waarop Colenso zijne nieuwe taak aanvatte, kenschetst den man geheel. Hij kon zich bezwaarlijk aanstonds met zijn gezin naar Natal verplaatsen, maar toch ook niet besluiten stil te zitten, totdat de verhuizing mogelijk was geworden. Zoo ging hij dan alleen vooruit om het terrein te verkennen. Eene maand na zijne benoeming was hij reeds, met Bisschop Gray, op weg naar de Kaap en 30 Januari 1854 kwam hij in Natal aan. Hij werd daar zeer goed ontvangen. De leden der Anglikaansche Kerk waren met de oprichting van het nieuwe bisdom hoogelijk ingenomen en begroetten hunnen geestelijken voorganger met groote hartelijkheid. Doch aan het wisselen van beleefdheden werd niet dan de hoogst noodige tijd besteed. Colenso kwam om alles met eigen oogen te bezien en begaf zich terstond op weg. Een groot deel van de kolonie werd bezocht en de gelegenheid om met de inboorlingen voorloopig kennis te maken ijverig gebruikt. Men had hem gezegd, dat hij vooral de Zoeloe's op een behoorlijken afstand moest houden; de Europeesche kolonisten waren dat zoo gewoon en achtten dat volstrekt noodig voor de handhaving van goede orde en tucht. Colenso onderwierp zich, maar noode: zijn hart drong hem tot grootere gemeenzaamheid, en zijn verstand zeide hem, dat daarvan het welslagen van het ééne deel zijner taak, van de zending onder de inlanders, afhankelijk was. Doch het was nu de tijd nog niet om die indrukken in daden om te zetten. Hij volgde dus de gewoonte, evenwel zóó, dat de Zoeloe's reeds nu bemerkten, hoe de hooggeplaatste man, dien zij voor zich zagen, omtrent hen gezind was. Later zou hun

dit blijken op geheel onmiskenbare wijze. Ditmaal moest Colenso hen spoedig weer verlaten. Na een verblijf van tien weken keerde hij naar Engeland terug. Hoe goed hij dien tijd gebruikt had, leert ons zijn reisverhaal, "Ten weeks in Natal", in 1855 uitgegeven. Reeds vóór de verschijning van dat boek was het Bestuur van het Engelsche Zendinggenootschap ("The Gospel Propagation Society") door hem volledig ingelicht en had het hem de noodige fondsen en hulpmiddelen bewilligd tot het op touw zetten van den zendingsarbeid. De verre reis werd dan nu ook niet langer uitgesteld. Den 20sten Mei 1855 kwam Colenso met zijn gezin in Natal aan.

Nu begon voor hem een tijdvak van ingespannen en afmattende werkzaamheid. Zonder zijne plichten als herder en leeraar van de leden der Anglikaansche kerk te verwaarloozen, begreep hij toch vooral aan de zending onder de Zoeloe's zijne krachten te moeten wijden: als bisschop kon hij zich door andere geestelijken laten vervangen, als zendeling moest hij, om iets tot stand te brengen, zelf de hand aan het werk slaan en eerst de hulpmiddelen scheppen, voor de Evangelie-prediking onder de inboorlingen en voor hunne beschaving onmisbaar. Wanneer men bedenkt, dat hij zelf de taal nog moest leeren, toen hij in Natal aankwam, staat men verbaasd over hetgeen hij, in zeven jaren tijds, heeft verricht. De lijst der boeken, door hem geschreven en meestal onder zijn toezicht door inlanders gedrukt, ligt voor mij. Zij bevat o. a. eene spraakkunst van de Zoeloe-taal en een uittreksel daaruit voor eerstbeginnenden; een Zoeloe-Engelsch Woordenboek (van 552 bladzijden!); bloemlezingen en leesboekjes in het Zoeloesch; leerboeken voor de inlanders in het Engelsch, over aardrijkskunde, geschiedenis, sterrenkunde enz.; de vertaling van de boeken Genesis, Exodus, Samuel en van het geheele N. Testament in het Zoeloesch. Mij dunkt, het zou moeite kosten een tweede voorbeeld te vinden van zoo groote werkkracht, als

waarvan deze arbeid op een nog bijna onontgonnen veld getuigenis aflegt.

Even bewonderenswaardig als het werk zelf is de bedoeling, waarmede het ondernomen, en de geest, waarin het volbracht werd. Gevoelde Colenso zich van den aanvang af tot de Zoeloe's getrokken, thans behoefde hij zich geen geweld meer aan te doen en openbaarde hij dan ook vrijelijk de liefde, die hij hun toedroeg. Van hun kant beantwoordden zij daaraan door kinderlijk vertrouwen en warme toegenegenheid. Die uitmuntende onderlinge verhouding tusschen de kweekelingen en den leeraar kwam ook het werk van den laatste ten goede, niet het minst zijner overzetting van den Bijbel in hunne taal. Zij kwam tot stand onder voortdurend overleg met den inlander, zoodat er geen vrees bestond, dat deze — gelijk zoo dikwerf is gebeurd — een verkeerden indruk zou ontvangen van het gebrekkig vertaalde bijbelwoord. Ook voor den druk zijner boeken had Colenso inlandsche helpers, waaronder er waren, die het in de kennis van het Engelsch en, in het algemeen, in beschaving zeer ver hadden gebracht. Men heeft, uit mijne opgave van de titels der gedrukte boeken, reeds bemerkt, dat het onderricht in de zendingsscholen zich niet tot de geloofsleer bepaalde, maar ook de eerste beginselen der Europeesche wetenschap omvatte.

Hoe groot zijne sympathie voor de inboorlingen was, blijkt ook nog uit een tweetal geschriften van zijne hand, die niet voor hen, maar voor zijne landgenooten bestemd waren. Het ééne was een openbare brief aan den Aartsbisschop van Canterbury over de vraag, hoe te handelen met heidenen, die vele vrouwen hadden, wanneer zij tot het Christendom overgingen? De gewoonte bracht mede, dat men hen dan noodzaakte al die vrouwen op ééne na te verstooten. Daartegen kwam Colenso in verzet, in naam der gerechtigheid en der menscheijkheid en, gelijk hij meende, in overeenstemming met de leer des Bijbels. In de vraag

zelve zullen wij ons thans niet verdiepen. Maar is het niet kenmerkend voor Colenso, dat hij haar zóó beantwoordde, toch wel niet op grond van dezen en dien tekst der H. Schrift, maar omdat hij met den Zoeloe en met de Zoeloesche vrouw medeleefde en medegevoelde en zich dus ook bij de oplossing van deze practische moeilijkheid plaatste op hun standpunt? — Hetzelfde doet hij in zijne "Verklaring van den Brief aan de Romeinen uit het oogpunt der zending". Het is soms meer dan twijfelachtig, of in dat boek de meening van den Apostel Paulus juist wordt teruggegeven. Maar het is altijd en overal blijktbaar, dat de schrijver hart heeft voor de heidenen en in zijn denken, gelijk in zijn doen en laten, beheerscht wordt door de oprechte begeerte om hen te verstaan en om hen op te heffen uit de onkunde en de ondeugden, waarin ze verzonken zijn. ¹

Wij zijn thans genaderd tot een keerpunt in Colenso's leven. Men heeft het spottend zijne bekeering door een Zoeloe genoemd en zich dikwerf vroolijk gemaakt over den hoogerwaarden bisschop, die van een Kaffer leeren moest den Bijbel te verstaan en te beoordeelen. Doch de zaak is in waarheid hoog ernstig, en zoo zij aanleiding geeft tot lachen, dan toch niet over Colenso. Laat ons zien wat er is gebeurd!

De vertaling van het O. Testament in het Zoeloesch verplichtte Colenso zich volledig en precies rekenschap te geven van den inhoud der teksten, die hij nauwkeurig en getrouw wilde overzetten. Maar dat had hij immers reeds dikwerf gedaan? Zeker, hij had die teksten gelezen en herlezen en er misschien zelfs over gepreekt. Doch dit bewijst niet, dat hij ook wist wat zij eigenlijk inhielden. Het is lang niet ongewoon, dat men al lezende

¹ Zie verder over deze twee geschriften mijne opmerkingen in *De Gids* voor 1865, III: 187 vv.

verzuimt zich voor te stellen wat b.v. een verhaal ons als werkelijk geschied wil doen gelooven, of hoe een wetsvoorschrift in de praktijk heeft moeten werken. Zoo althans was het Colenso tot dus ver gegaan. Maar thans, onder het vertalen, werd dat anders. En daarbij hielp hem nu en dan de Zoeloe, dien hij gewoonlijk over taalkundige vragen raadpleegde. Somwijlen zag deze op van zijn werk en vraagde hem: kan dat zoo zijn gebeurd als het daar wordt bericht? Of wel: kan God, de rechtvaardige en barmhartige, zulk een bevel gegeven hebben? Op die vragen, hetzij ze vanzelf bij hem opkwamen, hetzij de Zoeloe ze hem voorlegde, wist Colenso niet te antwoorden. Een ander in zijne plaats zou ze wellicht hebben laten rusten en zijn voortgegaan met zijn werk. Maar dat kan hij niet van zich verkrijgen. Hij moet zekerheid hebben en zet zich zoodra mogelijk aan de studie. Hij wil zelf oordeelen en verdiept zich dus in de teksten, die hij nauwgezet ontleedt en met elkander vergelijkt. Maar tegelijk ontbiedt hij de noodige boeken, inzonderheid die, waarin, naar men verzekerde, de bezwaren tegen de geloofwaardigheid van de bijbelsche verhalen werden weggeruimd. Doch nu komt hij tot de ontdekking, dat die zoogenaamde oplossingen van de moeilijkheden zeer onbevredigend zijn. De zaak wordt thans allengs ernstiger. Gaandeweg vestigt zich bij hem de overtuiging, dat de gewone beschouwing, bepaaldelijk van "de vijf boeken van Mozes" en van het nauw daarmede verbonden boek Jozua, geheel onwaar is. Doch nu aarzelt hij dan ook niet. Wat hij klaar en duidelijk ziet, dat moet hij ook uitspreken. Dat is zijn plicht, tegenover God en jegens de Kerk, tot wier voorgangers en leidlieden hij behoort. Wat er ook van komen moge, hij zal de waarheid zeggen, en dat zonder vervijl!

Het oordeel over dit besluit van Colenso en over de wijze, waarop hij het weldra ten uitvoer legde, zal verschillend uitvallen naar gelang van het standpunt, waarop men zich plaatst.

Wie louter met "de wetenschap" te rade gaat, met de hoogte, waarop zij toen stond, en met de onverbiddelijke eischen, die zij te allen tijde stelt — hij zal in Colenso's onderzoekingen over Pentateuch en Jozua en in de manier, waarop zij wereldkundig werden gemaakt, wel het een en ander te berispen vinden. Het is zoo: geheel ten onrechte heeft men beweerd, dat hij niets nieuws heeft aan het licht gebracht, of zelfs dat zijne zoogenaamde ontdekkingen niet alleen oud, maar ook reeds geheel verouderd waren. Dit is eenvoudig onwaar. Inzonderheid in het eerste stuk van zijn werk komen een aantal opmerkingen voor, waarvan men zeggen kan: zij behoorden niet nieuw te zijn; vele anderen hadden ze reeds vóór hem moeten maken; doch waarvan tevens moet worden erkend: zij waren toch nieuw of, indien vroeger al voorgedragen, dan toch in 1862 zoo goed als vergeten en daarom door de toongevers in de critiek der Bijbelboeken maar al te zeer veronachtzaamd. Die opmerkingen waren meest alle zeer eenvoudig, gevolgtrekkingen uit de bijbelsche verhalen zelve opgemaakt, berekeningen op die verhalen gegrond. Doch daarom hadden zij niet minder waarde. Integendeel, ook hier was de eenvoud het kenmerk der waarheid, en wat door ieder kan worden nagecijferd, is daarom ook geschikt om ieder te overtuigen. Toch moet, gelijk ik zeide, uit het oogpunt der wetenschap tegen Colenso's "Pentateuch en Jozua" eene en andere bedenking worden ingebracht. Er is geen eenheid in. Soms is hij boven mate sceptisch en gaat hij in het ontkennen veel te ver; dan weder is hij ultra-behoudend. Men stuit nu en dan op willekeurige stellingen, of verbaast zich over de gemakkelijheid, waarmede de schrijver zich door anderen op het slep-touw laat nemen. Nu is dat alles zeer verklaarbaar. Colenso had zich zelven gevormd en stond daardoor bloot aan dwalingen, die hij in eene goede school zou hebben leeren vermijden. Hij heeft zich bovendien aanvankelijk te zeer gehaast. Ik heb voor

mij liggen een eerste ontwerp van zijn boek, reeds vóór zijn vertrek naar Engeland in Natal gedrukt. Het bevat niet alleen de onderzoekingen, die hij weldra, in zijn eerste stuk, zou publiek maken, maar ook een aantal bijzonderheden, die eerst in de volgende stukken zijn behandeld. Ook ten aanzien van deze had hij zich dus toen reeds eene eigene meening gevormd, waarvan hij zich later niet meer kon losmaken, en dat hoewel zij tegen de critiek niet bestand was en aan de eenheid en wetenschappelijke waarde van zijn werk afbreuk moest doen.

Het is hier de plaats niet om hierover uit te weiden¹ en, al ware dit anders, dan nog zou ik mij haasten een ander en hooger gezichtspunt te kiezen. Want boven de vraag, hoe zwaar of hoe licht Colenso's "Pentateuch en Jozua" in de schaal der wetenschap weegt, staat deze andere: hoe moet zijn openlijk optreden met de ontdekkingen, waartoe hij gekomen was, uit het zedelijk oogpunt worden beoordeeld? Het antwoord op die vraag kan niet twijfelachtig zijn. Hij heeft edel en cordaat gehandeld. Het was hem niet onbekend, dat de uitkomsten van zijn onderzoek indruischten tegen de heerschende denkwijze van zijne Kerk en, in het algemeen, van het Christelijk Engeland. Als eerlijk man kon hij natuurlijk niets zeggen of laten drukken, dat niet met zijne nieuwe inzichten overeenkwam. Maar — hij had kunnen zwijgen of anders zijne overtuiging uitspreken in den minst aanstootelijken vorm, evenals b.v. Luther op den Rijksdag te Worms zich had kunnen bepalen tot de punten, waaromtrent de Keizer en de meerderheid der vorsten het met hem eens waren, in plaats van door zijne onverzettelijkheid de breuk onvermijdelijk te maken. Dat zou zeer voorzichtig zijn geweest. Doch, gelijk

¹ Verg. *De Gids* t. a. p. bl. 190 vv.; *Theol. Tijdschr.* IV: 398 vv., waarmede Wellhausen, *Proll. zur Gesch. Israels* S. 369 en Wicksteed, *The Modern Review* 1883, IV, p. 709 sqq. instemmen.

Luther, zoo zocht en verwierf ook Colenso een hooger lof. Hij had de waarheid te lief en te veel geloof aan hare zegepraal en aan de bereidwilligheid der Kerk om haar aan te nemen, dan dat hij kon besluiten zich schuil te houden en, als ware er niets voorgevallen, zijn werk voort te zetten. Ten aanzien van de vatbaarheid der Kerk voor hervorming naar de behoeften des tijds heeft hij zich bedrogen. Maar ook in zijn geloof aan de macht der waarheid en in het plichtbesef, dat hem tot spreken drong? Wij zullen wel niet aarzelen ontkennend te antwoorden en hem de hulde toe te brengen, waarop zijne kloeke daad hem aanspraak geeft.

Onwillekeurig verdiepten wij ons reeds in de beoordeeling van Colenso's handelwijze, terwijl wij nog niet recht weten, wat hij eigenlijk heeft gedaan en hoe het werd opgenomen. Ik vat dus den draad van mijn verhaal weder op. Al had er geen verandering plaats gegrepen in Colenso's denkwijze, dan nog zou hij in 1862, na een ingespannen arbeid van zeven jaren, verlof genomen en zijn vaderland bezocht hebben. Nu besloot hij daartoe te eer en aanvaardde den 20sten Mei de reis. Bij zijne aankomst in Engeland vond hij daar de gemoederen reeds in onrust, deels over zijne Verklaring van den Brief aan de Romeinen, waarin men kettersche meeningen had gevonden, deels door het gerucht, dat hij weldra zijne ontdekkingen omtrent "de boeken van Mozes" zou in het licht geven. Er werden nog pogingen aangewend om hem van die uitgave te doen afzien. Doch te vergeefs: in het najaar van 1862 verscheen het eerste stuk, straks, in het vroege voorjaar van 1863, door het tweede gevolgd. Toen was evenwel de storm tegen hem reeds losgebarsten. Het regende letterlijk tegenschriften. Om althans eenig denkbeeld te geven van hun aantal vermeld ik hier, wat ik onlangs las¹, dat in den Catalogus van

¹ *The Modern Review* t. a. p. p. 709.

het Britsche Museum op den naam "Colenso" 223 grootere en kleinere geschriften worden genoemd, eenige daarvan van hem zelve, doch verreweg de meeste van tegenstanders, inzonderheid van bestrijders der berekeningen, waarmede hij in zijn eerste stuk de ongeloofwaardigheid van de berichten over den uittocht uit Egypte had aangetoond! Op eene andere wijze trokken zijne ambtgenooten, de Engelsche bisschoppen, tegen hem te velde. Zij verzochten hem dringend zijn ambt neder te leggen en, toen hij weigerde aan dien wensch te voldoen, vaardigden de meesten hunner brieven uit, waarin zij hem verboden in hunne diocesen te prediken en — van de gelegenheid gebruik maakten om hem, als ware hij reeds een veroordeeld ketter, geducht onder handen te nemen. In de "Convocation" van het Aartsbisdom Canterbury — eene provinciale synode met zeer beperkte macht, bestaande uit een Hoogerhuis, waarin de bisschoppen, en een Lagerhuis, waarin afgevaardigden der geestelijkheid van minderen rang zitting hebben — werd, in April 1863, door eene Commissie uit het Lagerhuis een ongunstig rapport over de eerste twee stukken van Colenso's werk uitgebracht en dit rapport door het Hoogerhuis met bijna algemeene stemmen aangenomen.

En Colenso zelf? Hij had den strijd aangevangen, wèl wetende dat de overwinning zeker niet zonder moeite zou worden behaald, en liet zich dan ook door het verzet, dat zijn "Pentateuch en Jozua" uitlokte, niet van zijn stuk brengen. De tegenschriften overtuigden hem niet, hetgeen hij niet maar in het algemeen uitsprak, maar ook door opzettelijke wederlegging van zijne bestrijders staaft. Nog veel minder indruk maakten de niet-officiële vonnissen zijner collega's op hem. Indien zij hem konden aantoonen, dat hij ongelijk had, dan wilde hij gaarne toegeven, maar anders ook niet. Hunne bewering, dat b.v. in de Convocation van Canterbury "de Kerk" gesproken had en hij dus zedelijk verplicht was te wijken, kon hij niet laten gelden. Tot "de Kerk"

behoorden 66k de leeken, en onder dezen waren er velen, die hem steunden. Het opperbestuur was bovendien niet in de hand der bisschoppen, maar berustte bij het Hoofd van den Staat en bij het Parlement. Om kort te gaan, hij volhardde in den ongelijken kamp, dien hij had ondernomen. In den loop van 1863 verscheen een derde stuk van zijn werk, in den aanvang van 1864 een vierde. Toen evenwel was de zaak reeds eene geheel nieuwe phase ingetreden.

De naam van Dr. R. Gray, den bisschop van Kaapstad, is in mijne schets reeds genoemd. De verhouding tusschen hem en Colenso was in den beginne zeer vriendschappelijk en gedurende de eerste jaren van beider werkzaamheid in Zuid-Afrika zoo ook gebleven. Doch daarna begon de Metropolitaan de rechtzinnigheid van "Natal" — zoo, met den naam van hun bisdom, duidt men in kerkelijke kringen de Engelsche bisschoppen aan — te wantrouwen. Toen de "Verklaring van den Brief aan de Romeinen" het licht had gezien, sprak hij zijne ergernis en droefheid over de daarin verkondigde dwalingen openlijk uit. Men kan zich voorstellen, hoe pijnlijk hem dan wel het boek over "Pentateuch en Jozua" moest aandoen. Doch Dr. Gray was er de man niet naar om zich te bedroeven en voorts te blijven stilzitten. Bleef men in Engeland in gebreke den ketter aan te klagen en te doen afzetten, welnu, dan zou hij die taak op zich nemen. In 1862 was hij in Engeland, doch straks na zijn terugkeer te Kaapstad werden de handen aan het werk geslagen. Drie geestelijken, de Deken van Kaapstad en de Aartsdiakens van Grahamstown en George, dienden bij Dr. Gray als Metropolitaan eene aanklacht tegen Colenso in. Den 18^{den} Mei 1863 werd deze gedagvaard om zich op den 17^{den} November te komen verantwoorden voor zijnen rechter, Dr. Gray, die door de bisschoppen van Grahams-town en van den Oranje-Vrijstaat, als assessoren, zou worden bijgestaan, maar zelfstandig het vonnis zou uitspreken. Colenso

weigerde te verschijnen, op grond dat de bisschop van Kaapstad onbevoegd was om recht over hem te spreken. De aanklagers ontwikkelden dus hunne bezwaren in zijne afwezigheid. Vier weken later, op den 14^{den} December, brachten de assessoren hunne adviezen uit; zij bevonden den aangeklaagde schuldig aan ketterij, en wel op al de punten, door de beschuldigers aan zijne schriften ontleend. Den volgenden dag hield Dr. Gray met hen en eenige andere geestelijken eene soort van synode, waarin de gezamenlijke bisdommen, waarover hij als Metropolitaan gezag oefende, zich vereenigden tot eene "Kerk van Zuid-Afrika", eene jongere zuster als het ware van de Engelsche Staatskerk, in alles haar evenbeeld, maar niet onderworpen aan het gezag van het Engelsche Parlement en niet gebonden aan de rechterlijke beslissingen van "The Privy Council", den Raad van State, die in Engeland ook over kerkelijke quaestiën in het hoogste ressort besliste. Die Kerk van Zuid-Afrika zou onderworpen zijn aan de rechtspraak van haar Metropolitaan, en deze bevoegd — maar niet verplicht — om zijne vonnissen te onderwerpen aan de eindbeslissing van den Aartsbisschop van Canterbury. Nu volgde, op den 16^{den} December, het vonnis: Colenso werd schuldig verklaard en als bisschop van Natal afgezet, tenzij hij vóór of op den 4^{den} Maart 1864 te Londen — 16 April te Kaapstad — zijne dwalingen herriep. Terstond na dien datum zou het vonnis in Natal worden afgekondigd. En dit geschiedde. Dr. Gray zelf begaf zich daarheen. De meeste geestelijken, die onder Colenso arbeidden, onderwierpen zich aan den Metropolitaan. Het protest van een aantal leeken werd vriendelijk beantwoord, maar overigens ter zijde gelegd. In alle kerken werd het vonnis afgelezen. Ook de Christenen uit de Zoeloe's kregen er kennis van. Niet zonder bevreemding vernamen zij, dat "Sobantu", de vader van het volk, zooals zij Colenso plachten te noemen, "geheel en al afgedwaald" was. Zij hadden, zoolang hij in hun midden ver-

keerde, daarvan nooit iets bemerkt. Maar het waren dan ook maar eenvoudige Zoeloe's — onbevattelijk genoeg om hem, ook na het vonnis van Dr. Gray, hun vertrouwen te blijven schenken en hem zelve te vragen, of zij de leelijke dingen, die van hem verteld werden, gelooven moesten!

Ééne bijzonderheid in Dr. Gray's handelingen heeft eenige toelichting noodig: de stichting eener "Kerk van Zuid-Afrika." Men wete dan, dat de inmenging van wereldlijke rechtbanken, inzonderheid van den Raad van State, in kerkelijke aangelegenheden, der Hoog-Kerkelijke partij, waartoe Bisschop Gray behoorde, sedert lang een doorn in het vleesch was. Zij meende, dat de Kerk hare eigene zaken moest regelen en dus — want daarop kwam het neer — door de geestelijkheid, inzonderheid door de bisschoppen, de wettige opvolgers der Apostelen, behoorde te worden bestuurd. In die overtuiging was zij in den laatsten tijd nog versterkt. De door haar gewraakte rechters hadden vonnissen geveld, die, naar haar oordeel, de deur openzetten voor allerlei ketterijen. Indien eens Colenso, na door zijne ambtgenooten te zijn veroordeeld, door de hoogste rechtbank werd vrijgesproken! Dat moest in elk geval worden voorkomen, en daarom werd, nog vóór dat vonnis, de Zuid-Afrikaansche Kerk gémancipeerd. Het appél op den Aartsbisschop van Canterbury was veel minder gevaarlijk en werd dan ook, hoewel slechts als eene gunst, toegestaan.

De weg, dien Colenso moest inslaan, was aangewezen. De hem aangeboden gunst kon hij zich niet laten welgevallen. Hij wendde zich tot de Koningin met het tweeledige verzoek, dat 1° het vonnis van Dr. Gray, als uitgesproken door een onbevoegd rechter, zou worden vernietigd, en 2°, zoo hij geoordeeld werd rechtsmacht te bezitten, dat dan de zaak door de Koningin — d. i. door de rechtscommissie van den Raad van State — in hooger beroep behandeld en afgedaan zou worden. In December 1864

werd hierover gepleit. Drie maanden later, den 20sten Maart 1865, volgde de uitspraak. Zij luidde, dat "de handelingen van den Bisschop van Kaapstad en het vonnis, door hem geveld, nietig en van onwaarde waren." De beslissing berustte op dezen grond, dat de Kroon onbevoegd was geweest om, in 1853, aan de bisschoppen van Kaapstad en van Natal eenige rechtsmacht te verleenen, zonder medeweten en goedvinden van de Parlementen in de beide koloniën. Dit gold natuurlijk óók, ja zelfs in bijzondere mate, van de macht, die aan Dr. Gray als Metropolitaan was toegekend, daar deze zich ook buiten de grenzen der Kaapkolonie uitstreckte. Maar het was evenzeer toepasselijk op Colenso zelve, op zijne bevoegdheid om recht te spreken over de lagere geestelijken, die onder hem dienden. Men kon dus niet zonder reden beweren, dat de beide bisschoppen er slecht afgekomen waren. Doch die van Kaapstad verloor het meest, omdat hij de machtigste was, of liever meende te zijn. Colenso kon zich gemakkelijk troosten over het verlies van eene bevoegdheid, die hij toch niet uitoefende. Maar Dr. Gray zag, door dat noodlottige "nietig en van onwaarde", al zijne vernuftige voorzorgen verijdeld.

Zoo mocht dan nu Colenso naar zijne diocese terugkeeren en zijn nuttig werk hervatten. Evenwel, daarin konden zijne tegenstanders niet aanstonds berusten. De uitbetaling van zijn tractement werd hem geweigerd. Dit leidde tot een nieuw proces, dat wederom ten gunste van Colenso werd uitgewezen. Tegen het einde van 1865 was ook deze hinderpaal uit den weg geruimd en kon hij zich met de zijnen inschepen. Inmiddels had hij een volgend stuk van zijn "Pentateuch en Jozua", het 5de, in het licht gegeven.

Bijna 18 jaren heeft Colenso na zijne terugkomst in Natal geleefd en gearbeid. Gedurende de tweede helft van dat langdurige tijdvak bewoog hij zich op een ander gebied, dan waarop

wij hem tot dusver werkzaam hebben gezien, op het terrein der koloniale staatkunde. Doch vóórdat wij hem daar gadeslaan, willen wij de periode, die wij reeds kennen, afhandelen. Het spreekt toch wel vanzelf, dat zij met het einde van zijn verblijf in Engeland niet was afgesloten.

De naweeën van den strijd waren lang van duur en pijnlijk. Het viel der partij van Dr. Gray zwaar te berusten in hare nederlaag. Wel moest zij de uitspraak van "de Koningin in Rade" eerbiedigen, maar er vrede mede hebben kon zij niet. En dat te minder, omdat Dr. Gray zelf Colenso's geestelijken tegen hem in opstand had gebracht en hen nu bezwaarlijk aan hun lot kon overlaten. Men besloot tegenover den bisschop, wiens waardigheid door den Staat werd erkend en gehandhaafd, een anderen te plaatsen, die door "de Kerk van Zuid-Afrika" als wettig kon worden aangemerkt. Bisschop van Natal kon hij niet heeten; men noemde hem dus Bisschop van Maritsburg. Het ligt in den aard der zaak, dat de scheuring onder de leden van de Anglikaansche Kerk en de aanwezigheid van twee bisschoppen voor één aanleiding moesten geven tot eindeloze haspelarijen. Langzamerhand kwam wel niet de vrede tot stand, maar toch een *modus vivendi*. Doch Colenso kon zich niet ontveinzen, dat zijne kerkelijke positie zeer zwak was geworden. Zoolang hij leefde en in Natal bleef, liep zij geen gevaar. Doch hoe, wanneer hij zou zijn afgetreden? Kon men verwachten, dat dan een Anglikaansch bisschop in zijne plaats zou worden benoemd? De Afrikaansche collega stond als het ware gereed om de erfenis te aanvaarden, en het was niet waarschijnlijk, dat zij hem zou worden betwist. Het moet voor Colenso een weemoedig denkbeeld zijn geweest, dat de strijd tegen hoog-kerkelijke aanmatiging, dien hij aangeboden en gelukkig gevoerd had, eenmaal "faute de combattants" zou eindigen.

Stond hij tegenover die toekomst machteloos, de poging om

zijne landgenooten voor te lichten in de critische beschouwing van het O. Testament behoefde hij niet te staken. Dat heeft hij dan ook niet gedaan. Van zijn "Pentateuch en Jozua" zagen, in 1871 en 1879, nog twee deelen het licht, die de vorige in omvang verre overtreffen en op elke bladzijde de blijken dragen van groote vlijt en nauwkeurigheid. Bovendien behandelde hij hetzelfde onderwerp meer populair in een aantal "Voorlezingen" en nam hij ijverig deel aan de gedachtenwisseling met de geleerden, die in de laatste jaren bijdragen tot de critiek van diezelfde bijbelboeken hebben geleverd. "Pentateuch en Jozua" waren nu eenmaal zijn bijzonder domein geworden, en van alles wat daarop betrekking had nam hij met groote belangstelling kennis. Daarvan getuigt ook zijne beoordeeling van "The Speaker's Commentary". De eerste stukken van zijn werk hadden in Engeland zóó diepen indruk gemaakt, dat men begreep eene zeer ernstige poging te moeten aanwenden om de beangste gemoederen gerust te stellen. De Voorzitter of "Speaker" van het Lagerhuis nam het initiatief, en op zijn voorstel vereenigden zich bisschoppen en andere geestelijken van de Engelsche Kerk om den Bijbel uit te geven met inleidingen en aantekeningen, waarin al de bedenkingen van Colenso en andere "ongeloovigen" op afdoende wijze zouden worden beantwoord. Het plan is werkelijk uitgevoerd, en de prachtig gedrukte boekdeelen, die bestemd waren om de booze critiek te verpletteren, zijn onder den naam van "The Speaker's Commentary" bekend. Thans wordt, zoo ik mij niet bedrieg, vrij algemeen toegegeven, dat de grootsche onderneming haar doel heeft gemist. Het is ten minste niet bekend, dat één enkele "ongeloovige" daardoor is bekeerd. Doch het was zeer natuurlijk, dat Colenso niet lijdelijk afwachtte, hoe anderen zouden oordeelen, maar zich verplicht rekende het publiek voor te lichten. Van 1871 tot 1874 verscheen, in zes stukken, zijn antwoord op de zoogenaamde wederlegging zijner bezwaren. Men kan twijfelen,

of er velen zijn geweest, die het van het begin tot het einde hebben nagegaan: het was, het kon ook niet anders zijn dan eene vermoeiende discussie. Maar zóóveel bleek duidelijk, aan ieder die het wilde zien, dat van eene overwinning, op Colenso behaald, geen spraak kon zijn. De krachtsinspanning der tegenpartij, met zoo grooten ophief aangekondigd en met zoo blijde hoop te gemoet gezien, had niets uitgewerkt.

Hiermede is tegelijk reeds aangeduid, welk een hoogst belangrijken dienst Colenso door zijn "Pentateuch en Jozua" aan zijn vaderland en inzonderheid aan de Engelsche Kerk bewezen heeft. Bij oppervlakkige beschouwing zou men kunnen meenen, dat de toestand van vóór 20 jaren geene wezenlijke verandering had ondergaan. Doch dit is toch slechts schijnbaar zoo. De critiek heeft nu burgerrecht verkregen, terwijl zij vroeger als een spruit van den Booze werd buitengesloten. Men worstelt nog tegen het aannemen van hare resultaten en zal daarmede nog wel geruimen tijd voortgaan. Maar men ontkent niet, dat de vroeger heerschende bijbelbeschouwing wijziging behoeft en dat de Kerk rekening moet houden met de vorderingen der wetenschap. Voor een groot deel is die veranderde stemming de vrucht van Colenso's werkzaamheid. Afgezien van zijne bijdragen tot oplossing van de hangende vragen, heeft hij door den toon van zijn schrijven een zeer weldadigen invloed geoeffend. Altijd ernstig en waardig; nooit bitter, ook niet tegenover hen, die hem smadelijk hadden bejegend; doortastend en onvervaard, maar toch waar het pas gaf gemoeidelijk en stichtelijk — zoo heeft men hem, twintig jaren lang, den strijd zien voeren. Ook op den meest bevooroordeelde moest dat eenigen indruk maken. De eerbied en de sympathie, die men den ketter niet kan onthouden, komen aan de kalme overweging van de kettische meeningen ten goede.

Een Nederlander mag zeker aan het bovenstaande nog wel toevoegen, dat het wetenschappelijk verkeer tusschen zijn vader-

land en de Engelsch sprekende wereld aan deze en aan gene zijde van den Oceaan door Colenso krachtig is bevorderd. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden nam hem onder hare buitenlandsche leden op en erkende daarmede, op hare wijze, dat zijne kennis van onze taal en zijne pogingen om onze theologie in Engeland bekend te maken dankbaar werden gewaardeerd. Dat Colenso bij de Nederlandsche "ongeloovigen" ter schole ging, was natuurlijk voor velen in Engeland eene nieuwe grief. Die persoonlijke voorkeur was evenwel iets bijkomstigs. De hoofdzak is en blijft, dat de stamverwante volkeren elkander leeren kennen en verstaan. Dat is nu veel meer dan voor 25 jaren het geval. De brug is gelegd, en Colenso was een der eersten, die daaraan hebben gearbeid.

Het laatste bedrijf van Colenso's leven begint. Het is het schoonste, maar tevens het droevigste. In de beschrijving daarvan moet ik mij, meer dan in hetgeen voorafgaat, op anderen verlaten en mij bepalen tot het aanstippen van het allervoornaamste: eene volledige schets zou de geschiedenis van Natal, ja van geheel Zuid-Afrika gedurende de laatste 10 jaren moeten omvatten.

Wij weten reeds, dat Colenso van den aanvang af belang stelde in de Zoeloe's, zijn best deed om hen te verstaan en door velen hunner als een vaderlijk vriend werd vereerd. Zijne sympathie voor hen, in zijn kleinen kring algemeen erkend en hoog gewaardeerd, behoefde in de eerste jaren niet naar buiten te werken. Er bestond geene aanleiding om openlijk voor hen op te treden. Doch in 1873 gebeurde er iets, dat aanstonds diepen indruk op hem maakte en, naarmate hij er nauwkeuriger kennis van kreeg, zijne verontwaardiging hooger deed stijgen. Langalibelele, het hoofd van een kleinen Kafferstam, op Natalsch grondgebied gevestigd, had zich, naar men beweerde, aan overtreding

van de reglementen voor de inlandsche bevolking schuldig gemaakt en werd deswege tot verantwoording geroepen. Hij weigerde te verschijnen. Later is gebleken, waarom. Onder de inboorlingen leefde de herinnering voort van een dergelijk opontbod, van Mr. John Shepstone uitgegaan, waaraan gehoor was gegeven, doch dat op het verderf van de argelooze Kaffers, die hun hoofdman begeleidden, was uitgelopen. Langalibelele, bevreesd voor een dergelijk onthaal, had zich onder de Europeanen niet durven vertoonen. Zijne weigering werd hoog opgenomen. Er werden terstond troepen uitgezonden, waarop hij met al de wapenden van zijn stam zich door eene overhaaste vlucht poogde te redden. Bij de vervolging werd eerst een deel van zijn geleide ingehaald en deels in de pan gehakt, deels gevangen genomen; later viel hij zelf den kolonisten in handen. Middelerwijl waren de weerloos achtergeblevenen, grijsaards, vrouwen en kinderen, uit hun dorp opgejaagd en naar Pietermaritsburg gedreven, op zoo ruwe wijze, dat niet weinigen onderweg bezweken. Ook een andere Kafferstam, van medeplichtigheid verdacht, werd streng getuchtigd en van zijn gebied beroofd. Eindelijk werd over Langalibelele de vierschaar gespannen en deze ongelukkige tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld.

Niet dan met veel moeite kwam Colenso, nadat eens zijn wantrouwen was gaande gemaakt, achter al deze bijzonderheden. Toen hij ze kende en voor alles de bewijzen in handen had, aarzelde hij geen oogenblik: het gepleegde onrecht moest gestraft en zooveel mogelijk hersteld worden. Hij wendde zich tot Mr. Theophilus Shepstone — broeder van den bovengenoemden John Shepstone — en zette hem de zaak uiteen. Doch hij vond niet of nauwelijks gehoor, vooral niet toen hij de oudere geschiedenis, waarin de broeder betrokken was, ophaalde. Toen moet Colenso een zwaren inwendigen strijd gestreden hebben. Mr. Th. Shepstone was sedert bijna 20 jaren zijn vertrouwd vriend. Met hem trok,

ook in deze quaestie, het grootste en meest invloedrijke deel der Engelsche kolonie ééne lijn. Niet dat men alles goedkeurde wat er had plaats gehad: dat zij verre! Maar het was nu eens geschied en kon niet weder ongedaan worden gemaakt. Den inlander tegenover den Europeaan in het gelijk te stellen en over dezen te laten triomfeeren — dat ging toch niet aan; ja, dat kon zelfs voor de veiligheid der kolonisten gevaarlijk worden. Zoo rede-needde men. Colenso wist dit en kon dus zeker zijn, dat de voortzetting van den strijd hem op het verlies van verreweg de meesten zijner vrienden zou te staan komen. Dat was een zwaar offer, dubbel zwaar, omdat tengevolge van den kerkelijken strijd toch reeds zoo velen zich ver van hem hielden. Doch hij bracht dat offer. In 1874 reisde hij naar Engeland en verzocht daar gehoor bij den toenmaligen Minister van koloniën, Lord Carnarvon. De bewijsstukken, door hem verzameld en geordend, waren zoo afdoende, dat de Minister, na zorgvuldig onderzoek, zijne beschermelingen in het gelijk stelde. Hij beval de toegebrachte schade zooveel mogelijk te vergoeden, Langalibelele los te laten en de verstrooide overblijfselen van zijn stam onder zijn gezag terug te brengen. Colenso had nog iets meer verlangd, maar was toch dankbaar en voldaan. Jammer slechts, dat de welgemeende beslissing van Lord Carnarvon, door den onwil van het koloniale gouvernement, ten deele onuitgevoerd bleef. Men zegt, dat Langalibelele uit de gevangenis op Robben-eiland ontslagen, maar — in een anderen kerker opgesloten is. Het klinkt onge-loofelijk, maar dat “besluiten in Engeland” en “doen in Zuid-Afrika” twee zijn, heeft de geschiedenis der laatste jaren, helaas! maar al te duidelijk bewezen.

Colenso's bezoek aan Engeland duurde ditmaal slechts kort, lang genoeg evenwel om de onverdraagzaamheid zijner collega's nog eens helder te doen uitkomen. Nauwelijks had hij den vaderlandschen grond betreden, of sommige bisschoppen verboden hem

in hunne diocesen te preeken. Een geestelijke, die hem zijn kansel had afgestaan, moest zelf optreden en afkondigen, dat ook zijn bisschop zulk een verbod had uitgevaardigd. Deken Stanley was boven zulke plagerijen verheven en bood hem den preekstoel der Westminster Abdij aan. Doch Colenso weigerde. Hij had den strijd met de bisschoppen niet gezocht en wilde dien niet noodeloos rekken. Gelukkig vond hij in veler ongeveinsde goedkeuring en sympathie ruimschoots vergoeding voor het verdriet hem aangedaan. Het was bekend, wat hij kwam doen en welke opofferingen hij zich in het belang der Zoeloe's getrooste. Toen hij te Plymouth weer sloop ging, werd hem nog eene warme hulde toegebracht voor zijne kloeke daad.

De Engelschen in Natal, eenige weinigen uitgezonderd, dachten er anders over. Zij hebben hem zijne menschlievendheid niet vergeven en in den vriend der Zoeloe's hun vijand gezien. Wij zouden, om die stemming verklaarbaar te vinden, in zulk eene kolonie moeten leven en dan dankbaar mogen zijn, wanneer ons gevoel voor recht en waarheid krachtig genoeg was om het eigenbelang en het vooroordeel tegen "het lagere menschenras" te beteugelen. Colenso — behoeft het te worden gezegd? — heeft onder de miskennis van zijne goede bedoelingen veel geleden. Maar hij is daardoor niet aan het wankelen gebracht en heeft tot het einde toe volhard in den strijd voor gerechtigheid en menschelijkheid. Het zwaarste moest nog komen. De rampzalige Zoeloe-oorlog ligt ons allen nog versch in het geheugen. Colenso heeft gedaan wat hij kon om dien te voorkomen. Doch wat vermocht hij tegen Sir Bartle Frere en de machtige partij, die hem steunde? Hij kon zijne stem verheffen, en dat heeft hij dan ook gedaan. In de kolonie zelve en in het moederland klonk luide keer op keer zijn waarschuwend woord. Doch na de eerste nederlaag der Engelsche troepen scheen de nationale eer te eischen, dat er wraak genomen werd. Nadat een geheel leger was aan-

gevoerd, behaalden de Engelschen de overwinning; Cethswayo, de koning der Zoeloe's, werd gevangen genomen en in de nabijheid van de Kaapstad opgesloten. Doch de vreugde over die einduitkomst was in Engeland niet onvermengd: twee duizend Engelschen hadden in Zoeloe-land hun graf gevonden. Maar bitterder dan de droefheid over dat verlies was de twijfel aan de rechtvaardigheid der zaak, waarvoor zij het leven gelaten hadden. Hoe nauwkeuriger men onderzocht, des te sterker werd die twijfel. Colenso heeft, meer dan iemand anders, licht ontstoken en verbreid. De "Geschiedenis van den Zoeloe-oorlog", door zijne dochter, Miss F. E. Colenso, beschreven, is eene colossale acte van beschuldiging tegen hen, die Engeland in dien oorlog gewikkeld en door hunne onberadenheid de eerste nederlaag veroorzaakt hebben. Allengs onderging dan ook het oordeel over het gebeurde eene geheele wijziging. Doch het was Colenso niet te doen om zelf in het gelijk te worden gesteld. Cethswayo was verongelikt, en hém moest recht geschieden. Dat werd dan nu het doel van zijne pogingen. Men kent den uitslag. Het Ministerie Gladstone gaf den gevangen koning vergunning zelf in Engeland te komen en daar zijne zaak te bepleiten, natuurlijk met het voornemen om hem te herstellen en de voorwaarden met hem te regelen. Het programma werd volledig uitgevoerd, en Cethswayo keerde als koning in zijn land terug. Nogmaals kreeg Colenso de kroon op het hoofd. Maar, helaas! ook ditmaal zou zijne zegepraal uitloopen op eene grievende teleurstelling. De Engelsche Regeering had half werk verricht. Cethswayo had zich moeten verbinden om geen leger bijeen te brengen en stond nu weerloos tegenover zijne vijanden, wien die voorwaarde niet was opgelegd. De burgeroorlog barstte dan ook weldra uit en nam aanvankelijk voor Cethswayo een zeer ongunstigen keer. De telegraaf heeft ons zelfs reeds gemeld, dat hij zou gesneuveld zijn. Dat bericht is niet bevestigd. Doch Kafferhoofden met onuitspre-

kelijke namen betwisten hem en elkander de heerschappij. De bevrediging van Zoeloe-land schijnt verder verwijderd dan ooit. Reeds hoort men verzekeren, dat "annexatie" het eenige middel is, waardoor zij kan tot stand komen

Te midden van deze verwarring sloeg voor Colenzo de laatste ure. Hij was zijn 70ste jaar ingetreden. Naar het uiterlijk was hij nog dezelfde als voorheen: de lange gestalte wellicht iets gebogen, maar anders krachtig en onvermoeid. In de eerste helft van Juni dezes jaars bracht hij nog een bezoek aan Durban, waar hij ambtsplichten te vervullen had. Hij klaagde over eene koortsige aandoening, doch onder de behandeling van zijn zoon, die daar geneesheer is, scheen deze zoo goed als geweken. Den 14den Juni keerde hij terug naar zijne gewone verblijfplaats, Bishopstowe, op 1 $\frac{1}{2}$ uur afstands van Pietermaritsburg. Een paar dagen later werd hij ernstiger ongesteld. De gewone reis naar de hoofdplaats moest op 17 Juni achterwege blijven. De krachten namen snel af, zoodat de omstanders zich ongerust begonnen te maken en de afwezige leden van het gezin werden opontboden. Den 20sten Juni vroeg kwam zijn zoon aan het ziekbed. De kranke herkende hem aanstonds en gaf zijn verlangen te kennen, dat hem de geheele loop der ziekte zou worden beschreven. Doch de zwakte nam hand over hand toe; de geneesmiddelen misten hunne werking; het bleek duidelijk dat zijne oogenblikken geteld waren. In den namiddag, te 2 uren, blies hij den laatsten adem uit.

Hoe is het mogelijk? — zoo vraagden zij, die de treurmare hoorden: hij scheen nog zoo sterk; was *hij* een man om na enkele dagen, niet aan eene ernstige ziekte, maar aan eene onbeduidende ongesteldheid te bezwijken? Doch voor hen, die hem in den laatsten tijd van zeer nabij hadden gadegeslagen, was dit geen raadsel. Hoe zij den stillen uitgang van den geliefden doode verklaarden, zal zijne dochter, de deelgenootte van zijnen

arbeid, ons mededeelen. "Mijn broeder", — zoo schreef zij den 23sten Juni aan Cethswayo — "ik moet u heden eene treurige tijding brengen. Wij zijn weezen, wij allen, want onze vader Sobantu heeft ons verlaten. Gij weet, dat hij in jaren begon te vorderen en dat hij gedurende langen tijd een zwaren last getorst had — ik bedoel: de moeiten en bekommernissen van het volk — een last, niet geschikt voor een mensch alléén. Zoo zag dan zijn Vader, de Almachtige, dat hij zeer moede was, en riep hem en nam hem met zich naar huis om daar te rusten".

De droefheid over zijn afsterven was algemeen en diep — veel meer dan men na den strijd der laatste jaren had kunnen verwachten. Het was alsof de dood op eens den nevel had weggevaagd, die Colenso's karakter en zuivere bedoelingen aan het oog van zoo velen had onttrokken. Op den dag der begrafenis was geheel Maritsburg in rouw. Onder de duizenden, blanken en zwarten, die den stoet vergezelden en rondom de hoofdkerk geschaard bleven, was geen enkele, die niet weende. Zoo werd hem eindelijk recht gedaan. Zal het gevoel, dat toen aller harten vervulde, blijven bovendrijven? Zal Colenso spreken nadat hij gestorven is, krachtiger nog dan bij zijn leven? Het is ons eene behoefte dat te gelooven. En zulk een geloof is geen willekeurige onderstelling. Dit althans is zeker, dat er zijn, die zijn werk zullen opvatten en voortzetten. Een van hen bracht in "The Natal Witness" van 22 Juni aan zijne nagedachtenis eene treffend schoone hulde, uit het hart opgeweld en die daarom ook wel weerklank zal hebben gevonden in het hart van velen. Beter dan ik het zou kunnen doen, heeft hij de slotsom van Colenso's leven opge maakt, in deze woorden:

"Wanneer zij, die heden rondom het graf verzameld zijn, zich zelve afvragen, wat hen daarheen voerde, dan zal dit het antwoord moeten zijn: "Wij eeren de nagedachtenis en het stoffelijk omhulsel van een, wien de waarheid kostbaarder was dan goud

en de eer dierbaarder dan het leven; die zich liet leiden door het licht van zijn geweten als door het licht van God; die, kampende voor de gerechtigheid, aan zich zelven niet dacht; die, gesmaad en gelasterd veel meer dan het gros der menschen, daarvoor niets in de plaats had te geven dan zachtheid en liefde; die arbeidde ten nutte van de meest hulpeloozen en het welzijn bevorderde van die hem het meest vijandig waren; die zich zijn leven lang kweet van elken plicht in het kalme besef zijner verantwoordelijkheid, totdat hij zich rustig neerlegde om den dood af te wachten, dien hij had te gemoet gezien met dat vertrouwen en die onderwerping, waarvoor alleen Gods kinderen vatbaar zijn””.

LEIDEN, 24 Nov. 1883.

SIR MOSES MONTEFIORE

MOSES MONTEFIORE.

Life hath he asked, Thou gavest it to him length
of days for ever and ever. Psalm XXI : 5.¹

Greetings of peace to thee, oh venerated sage we gladly sing
And glowing praises of thy ripe and noble age with joy we bring,
Offering our hearts, pure tribute, joined with earnest prayer,
That the Divine Protector keep thee in His care
Thou didst beseech thy God for long and useful days
 As did the king
Of whom the psalmist wrote in his immortal lays;
 So wilt thou cling
More closely still unto the Everlasting Arms
Which held and shielded thee midst perilous alarms.
Eventful hours have swept above thy gracious head,
 But thou wert strong!
The furious storms of hatred plunged thy race in dread
 Yet no real wrong
Went unavenged by thy courageous rescuing hand,

¹ Het leven heeft hij van u begeerd. Gij hebt het hem gegeven: lengte van dagen eeuwiglijk en altoos. Psalm 21 : 5.

Het behoort tot de zeldzaamheden dat iemands leven zóo lang duurt als dat van den eerwaarden Montefiore, die onlangs zijn honderdste levensjaar intrad. Gewoonlijk laten de gebreken des ouderdoms zich zóo zeer gevoelen dat de laatste levensjaren van de weinige individuen, die zóo lang gespaard blijven, veeleer last dan genoegen baren.

Bij Montefiore is dit niet het geval. Zijne lichamelijke gezondheid gaat gepaard met een nog helder geestvermogen. Zijn hart is nog gezond, zijn geest nog niet beneveld. Warm klopt nog steeds dat hart voor Israël, neen, voor geheel de menschheid. Terwijl de meeste menschen, die in het openbaar werkten op hoogen leeftijd hun roem overleven, is dit met dezen Hoogepriester in den dienst der humaniteit niet het geval.

"For his bounty
There is no winter in it; an autumn t'is
That grows the more by reaping.

Hierin ligt het geheim dat Sir Moses bij *voortdaring* buitengewoon populair is niet alléén in zijn land, maar overal waar liefde tot den evenmensch naast liefde voor God als hoogste wet geldt.

Het leven van zulk een man is rijk aan belangrijke gebeur-

Die klinkt van berg en land en zee
om uwen naam te prijzen.
Hebbe immer bij gansch Israël
met zijne duizendtallen,
De geur dier hulde en dankbaarheid
een heilig welgevallen!
Zij in uw eind door u de rust
van Israëls God genoten,
En worde aan uw verheerlijkt oog
des Heeren heil ontsloten!

tenissen en biedt oud en jong veel leerzaams aan. Steeds was hij een kampioen voor de onderdrukten. Telkens trad hij krachtadig op wanneer onverdraagzaamheid en vervolgingszucht den scepter voerden. Als apostel van de leer der liefde bracht hij dan tevens in herinnering, dat er een liefderijk God is, Vader van allen, zonder onderscheid van stam, ras, landaard of stand.

Er zijn beroemde menschen geweest, menschen van groote begaafdheden des geestes, die in hun stervensuur in één enkelen volzin hun geheel karakter uitspraken — in een paar woorden uitten wat hun doel en streven is geweest op hun langen of korten levensweg. Zoo sprak Göthe in de laatste oogenblikken van zijn leven de veelbeteekenende woorden: "*Mehr Licht, mehr Licht*". Pestalozzi, de groote opvoeder, had op zijn stervende lippen de woorden: "*Muth und Demuth*" en Herder, de groote apostel der humaniteit, verliet deze wereld, terwijl hij uitriep: "*O Gott gib mir einen grossen Gedanken.*"

De man wiens beeld wij u zullen trachten te schetsen, had ook eene grootsche, eene edele gedachte steeds voor den geest — een gedachte die als een purperen draad door geheel zijn leven loopt en die wanneer eenmaal zijn laatste uur slaat niet *behoeft* geuit te worden. Het motto van zijn leven wordt uitgedrukt in deze gedenkwaardige woorden: "*Denk en dank.*" Die uitdrukking karakteriseert hier den geheelen mensch. Al zijn denken was en is er nog op gericht om den toestand van onderdrukten te verbeteren. En daar zijn geloofsgenooten veelal tot de onderdrukten behooren, is het alleszins te verklaren dat hij tallooze malen voor hen in de bres sprong. Hen te veredelen, hun zelfvertrouwen in te boezemen, het vooroordeel dat tegen hen bestaat met het wapen van liefderijke overreding weg te nemen — dáarop concentreerde zich zijn denken. Liefde was steeds zijn alpha en omega, en liefde is de kweekster van verdraagzaamheid. Liefde en ver-

draagzaamheid deden hem menige overwinning behalen, menigen slagboom wegnemen.

Toen eenigen tijd geleden de aartsbisschop van Canterbury overleed, zond Montefiore eene bloemenkrans, die op de kist van den overleden hoogen geestelijke werd gelegd. Dr. Baar, hierop wijzende, zegt: Welk eene leering kan de dweepzieke Stöcker en zijn antisemietische vrienden uit deze bloemenkrans putten! Deze bloemenkrans zegt *meer* dan men in boekdeelen vol kan aanvoeren voor de bevrijding van den menschelijken geest uit de kluis- ters van vooroordeel en dweepzucht, ter verdediging van het hemelsch beginsel van verdraagzaamheid en humaniteit. Zal ons "denken" ons echter niet tot scepticisme voeren, dan moet *denken* met *denken* gepaard gaan.

Dankbaarheid jegens den Gever van alles goeds was en is voor Montefiore behoefte op den levensweg. Door woord en daad geeft hij daarvan steeds blijk. Die dankbaarheid uit zich bij hem in eenvoudige godsvrucht, wars van dweepzucht. Gehecht aan de voorschriften zijner kerkleer, helt hij echter nooit tot overdrijving over. Zijn godsdienstzin leidt er toe om "blijmoedig te leven."

In onze dagen, nu de draak der onverdraagzaamheid weêr fier het hoofd verheft, zijn mannen als Sir Moses, lichtpunten te midden van terugkeerende duisternis. Om *hem* scharen zich allen, die in de woestijn der onverdraagzaamheid vórgaan met de vuurkolom der humaniteit. De kinderen onzer eeuw hebben behoefte aan het voorbeeld van *zulk* een leven, dat de schrille kreten van het materialisme: waartoe het leven? ware het niet beter niet te zijn? tot zwijgen brengt. *Zulke* helden in den strijd tegen duisterlingen verdienen wel eene plaats onder de *Mannen van Beteekenis*.

Ofschoon sinds een paar jaren uit het openbaar leven teruggetrokken, doet hij niet alleen nog steeds veel goeds, maar oefent

hij zelfs ongezoekt vrij grooten invloed uit. Toen Stöcker onlangs in Brittannië's hoofdstad aan zijne bekende antipathieën tegen de Joden wilde lucht geven, werd dit niet geduld. Dit, zoo spraken men, kon en mag niet toegelaten worden in het land waar de Joden met den edelen Sir Moses Montefiore aan het hoofd tot de beste staatsburgers behooren.

Die woorden strekken tot eere niet alléén van Montefiore en zijne Engelsche geloofsgenooten, doch ook van het conservatief, maar verdraagzaam Albion, dat trotsch is op zijn edele zonen, onverschillig welken godsdienst zij belijden.

Sir Moses werd den 24sten October 1784 geboren te Leghorn — eene stad in Italië, die, dank zij de wijze verdraagzaamheid der Medici, van vergeten stad eene der belangrijkste havenplaatsen was geworden. Hoe de Montefiores ¹ in Italië kwamen is niet

¹ De familie M. heeft geen juiste gegevens omtrent haren oorsprong. Sommige leden der familie vermoeden dat zij herkomstig zijn van Montefiore, dicht bij de Appenijnen — in de provincie Ascoli Piceni, vroeger een gedeelte van de Pauselijke greuzen. Haar schoone naam schijnt aanleiding te vinden in haar ligging op een der met bloemen gekroonde heuvelen, die het barre land der Piceni sinds den tijd der oorlogen tusschen het vroegere Rome en zijn Italiaansche bondgenooten altijd tot een toevluchtsoord gemaakt heeft.

Hoe de Joden, gevestigd te, of in de nabijheid van Montefiore, daar kwamen, is een vraag die niet met zekerheid kan worden opgelost. Een daadzaak is het echter, dat de Joden reeds lang in Italië eene geschiedenis hebben, die van de Spaansche vervolging onafhankelijk is. Eerst als geallieerden van de republiek, later als bondgenooten der veroverde vijanden, slaven en vrijgelatenen, zetten de Joden zich aan den Tiber neder, op een tijdstip lang vóór den aanvang der Christelijke jaartelling. Men vindt vele sporen van het verblijf der Joden in Italië in den tijd der

met juistheid te zeggen. Alléén weet men bij familie-overlevering dat zij zich te Leghorn ¹ vestigden, nadat sommige vooraf in Ancona hadden verblijf gehouden.

Uit het geboorteregister der kerkelijke gemeente blijkt dat de volle naam van onzen philanthroop is: Moses Haim (lees: *Gaim*) Montefiore. De grootvader van Montefiore, Moses Vita Montefiore, was reeds in Engeland gevestigd geweest. De tweede naam van den grootvader (Vita) is de vertaling van Haim (in het Nederduitsch "Leven"), die de tweede naam van den kleinzoon werd ². Moses Vita Montefiore, de grootvader van Sir Moses, huwde in 1752 te Leghorn met eene jonge vrouw en zette zich te Londen neder als koopman, op Italië handel drijvende. Hij woonde en stierf in Philpot-Lane, het hart der City van Londen. Hij had zeventien kinderen. De meest beroemde van die zeventien kinderen van Moses Vita Montefiore was Joshua Montefiore, die in het Britsche leger diende, deel nam aan de ongelukkige expeditie naar Bulam, te Sierra Leone, notaris werd, de "Commercial Dictionary" en andere werken over

middeleeuwen — meer bijzonder in de kerkelijke staten, waartoe de stad Montefiore behoorde. Sommige Pausen vervolgden de Joden te vuur en te zwaard om hen zóo tot het Christendom te brengen (!); anderen daarentegen behandelden hen met welwillendheid. Van éen Paus wordt zelfs beweerd dat hij Jood was. De geschiedenis van dien Paus zou met de welbekende van den jongen Mortara geheel overeenkomen. Deze Paus zou namelijk de zoon geweest zijn van Rabbi Simeon de groote, van Mainz, en evenzeer van zijn ouders zijn weggerukt. Omtrent de ontmoeting van dien Paus met zijn vader zijn twee legenden in omloop, waarvan een veel overeenkomst heeft met de ontmoeting in Egypte van Jacob en diens zoon Jozef.

¹ De joodsche bevolking van Leghorn, op het eind der 17^e eeuw wordt geschat 10,000 zielen te hebben bedragen. De synagoge dier stad is een ruim gebouw, steeds gevuld door een groot aantal geloovigen.

² In Amsterdam heeft men nog een familie Vita, kerkelijk Hay (lees: *Gay*) Israël genaamd.

het notariaat en de wetten schreef, en zich in de Vereenigde Staten vestigde. Joseph Elias Montefiore, een andere van de zoons, was een koopman te Londen, handelde vooral op Italië en had een bijzondere handelszaak in Leghorn-stroochoeden. Hij huwde met Rachel, dochter van Abraham Mocatta, een der laatsten van de welbekende Spaansch-Moorsche Joden, stichters van het handels-huis in gouden en zilveren staven Mocatta en Goldsmid. Gemelde Joseph Elias Montefiore en diens echtgenoot Rachel Montefiore, geboren Mocatta, waren de ouders van onzen Sir Moses. Zij bevonden zich, vergezeld van Moses Mocatta¹, broeder van gemelde Rachel, tijdelijk te Leghorn, waar Joseph zaken had te doen, toen onze Sir Moses werd geboren. Zijne ouders hadden slechts beperkte geldmiddelen. Reeds op zeer jeugdigen leeftijd ging hij ter schole, terwijl hij later in eene zaak in de City kwam.

1784, het geboortjaar van Sir Moses, was hetzelfde jaar dat Johnson overleed en Lodewijk XVI nog koning der Franschen was, en men van den Grooten Napoleon of een Fransch Keizerrijk nog niet had gedroomd.

De ouders van Sir Moses woonden te Kensington, en in de dagen toen men voor eene overweldiging der Franschen beducht was, liet hij zich in de zoogenaamde Surrey-militie (graafschaps-militie) inschrijven. Hij bracht het tot den rang van kapitein.

Moses Montefiore was een rijzig en knap jongman van goeden aanleg en innemend karakter. Aanvankelijk was hij in de leer bij eene firma, die provisie-handel in het groot uitoefende. Later kwam hij door voorspraak in den effectenhandel en werd tegen betaling

¹ Een der nog levende Londensehe Mocatta's evenaart, zoo niet overtreft Montefiore in weldadigheidzin. Aan zijne weldaden mag echter volstrekt geene openbaarheid worden gegeven.

van £ 1200 een van de twaalf joodsche makelaars die als zoodanig door de City werden gelicenseerd ¹. Zonder die licensie was men voor iedere handelsoperatie onderworpen aan eene boete van £ 500. In 1812 sloot hij een huwelijk, dat altijd zeer gelukkig is geweest. Aan bekoorlijkheid, beschaving en letterkundige ontwikkeling paarde de jonge vrouw ook een groot fortuin. Zijne familie, uit Italië geëmigreerd, had steeds tot de Sephardim of Spaansch kerkelijke gemeente behoord. Nochtans huwde hij met eene Ashkenazi of Hoogduitsche Jodin, Judith, dochter van Levy Barent Cohen, een welgesteld Londensch koopman, wiens familie vroeger in het vrije en gastvrije Holland had gewoond. Zooals o. a. ook uit hare belangwekkende dagboeken blijkt — die zij van de reizen met haar gemaal in het Oosten hield — koesterde zij voor dezen de meest onbegrensde hoogachting en innige liefde. Niet alléén was zij zijne onverschrokken reisgenoot, maar ook eene goede bestuurderes van zijn huishouden. Iederen Vrijdagavond bij den ingang van den Sabbath wendde hij zich met liefde tot haar wanneer hij de woorden der Spreuken zeide: “Menige dochters hebben deugdzaam gehandeld, doch gij munt uit boven allen.”

In den tijd van zijn huwelijk was de grenslijn tusschen Portugeesche en Hoogduitsche Joden — of zooals men zeide tusschen de twee “natiën” — nog zeer scherp afgebakend. Eerst kort te voren waren zij overeengekomen, gezamenlijk te vergaderen om in de Board van afgevaardigden als Joden hunne gemeenschappelijke belangen te behartigen en te verdedigen. Huwelijken tusschen deze beide “natiën” waren toen nog ongewoon. Montefiore wist zich echter boven het vooroordeel, dat toen nog overheerschend

¹ Tot 1828 bleef deze vergunning beperkt tot 12 Joden der City. De gedenkpenning, die hiertoe het recht verleende, werd uit handen van den Lord Mayor zelven ontvangen.

was, te verheffen. Ook in andere opzichten gaf hij daarvan blijk. En... ontegenzeggelijk is hem dit ten goede gekomen. Het is niet te ontkennen, dat meest al de Sephardiem in afkomst verre boven de Ashkenaziem staan. Doch aan den anderen kant valt ook niet te betwisten dat de Sephardiem op die prioriteit te veel geteerd en gesteund hebben. Velen waren te hoovaardig om zich op handel en nijverheid toe te leggen en gaven de voorkeur aan het celibatair leven boven een huwelijk met eene Ashkenazi, dat men als een mesaliance beschouwde. Een en ander had de nadeelige gevolgen dat de kapitalen der Sephardiem improductief bleven en geslachten uitstierven, zoodat zij en in fortuin en in populatie achteruit gingen. Onze Montefiore heeft door zijn verwantschap en omgang met de Ashkenaziem, het goede dat men bij hen aantreft — bijzondere energie in zaken van koophandel en nijverheid — in zich opgenomen. Daardoor heeft zich in hem een voortreffelijk harmonisch geheel ontwikkeld, en wel: ware Spaansche of Portugeesche nobiliteit nevens bijzondere geschiktheid om zaken te drijven. ¹

Kort vóór de ontvluchting van Napoleon uit Elba, 1815, trefden wij Montefiore aan als bestuurder (Parnas) der Synagoge. Buiten twijfel contrasigneerde hij als penningmeester de befaamde Synagoge-rekening van Isaac Disraëli, die aanleiding gaf dat deze — de vader van Lord Beaconsfield — zich van zijne kerkelijke gemeente afscheidde en tot de Christelijke kerk overging. Weinig kon M. toen denken, dat die rekening *zulke* gevolgen zou hebben. Nog minder dat hij vele jaren later in Isaac's zoon — den Christen-staatsman — een bondgenoot zou vinden tot verdediging van verdrukte en vervolgte Joden.

Tot goed begrip van hetgeen Montefiore ook in vereeniging

¹ Bovenal is hij *Engelschman*. Als zoodanig aanvaardde hij ook 't liefst de hulde hem onlangs gebracht.

met de Rothschild's, de Goldsmid's en Dr. van Oven deed, om aan de Joden staatkundige rechten te doen verkrijgen, die hen tot nu waren onthouden, is het noodig, zij het dan ook in weinig woorden, een overzicht te geven van de geschiedenis der Joden in Engeland. Die geschiedenis is alles behalve rooskleurig. Kort na de verovering waren zij talrijk en machtig geworden. Men beschuldigde hen van woekeren. De invloed van de godsdienstige orden werd te baat genomen om vijandschap op te wekken tegen kapitalisten, die, wat geldmacht betreft, met de kloosterorden de mededinging konden volhouden. Zucht tot plunderen en godsdienstig separatisme deden ook het hare om het volksvooordeel tegen de Joden op te wekken en levendig te houden. Het waren de donkere dagen van de kruistochten of van voorbereiding daartoe. De gemoederen werden verhit. Isaac Disraëli heeft een treurige geschiedenis verhaald omtrent de Joden van York, die in de donkere "tower" waren belegerd. Nog treuriger was de geheele verbanning van al de Engelsche Joden in 1290. Men beweert dat toen geen Joden meer in Engeland waren tot dat Cromwell ze tegen het eind van zijn protectoraat toeliet. Vele jaren na 1290 ziet men de Joden zelfs eenigszins op den voorgrond treden. Koningin Elizabeth had een joodsch geneesheer. De heer Mark Pattison heeft de geschiedenis verhaald van een joodsch onderwijzer der Hebreeuwsche taal te Oxford, die in 1613 eene vertaling van Buxtorf's Hebreeuwsche spraakkunst uitgaf. John Davis, schoolmeester (1655) waarschuwt zijn lezers tegen de rumoermakende Hebræers. Doch dit zouden toevallige bezoekers zijn geweest, die, gelijk de Joden van Leghorn, na de verdrijving uit Spanje, van tijd tot tijd het waagden, naar hun oud woonoord terug te keeren. doch door de inquisitie gevat werden. De Protector verleende den Hollandschen Joden (hoofdzakelijk vluchtelingen uit Spanje, die in Holland eene schuilplaats gevonden hadden) verlof, zich in Engeland neder te zetten.

Hunnen verdediger Menasseh ben Israël ¹ waarborgde hij een pensioen. Der gemeente werd een stuk grond voor begraafplaats afgestaan. Kooplieden der city en andere mededingers petitioneerden tegen de Joden, doch te vergeefs. Terwijl het echter vele Israëlieten individueel voorspoedig ging en sommige het Christendom omhelsden, was een Jood als zoodanig hoogstens slechts een genaturaliseerde vreemdeling, die geheel van het koninklijk welbehagen afhing. Als burger werd hij niet erkend. Hij moest zich onderwerpen aan vele beperkende bepalingen. In betrekking tot vele zaken werd hij als onmondig beschouwd.

Het was het streven van Sir Moses om in dergelijke toestanden, niet alleen in Engeland maar overal, verandering te brengen. Zijne volharding heeft hem dikwerf de overwinning doen behalen. Moses Mendelssohn wordt gewoonlijk beschouwd als schepper en vader van het modern joodsch denken, en Montefiore, die geboren werd twee jaren vóór dat deze denker te Berlijn overleed, kan aangemerkt worden als de vertegenwoordiger derzelfde beweging, echter in daadwerkelijken zin, op het gebied der praktijk. Het gezegde "van Mozes tot Mozes was niemand gelijk Mozes", betref eerst den wetgever en Mozes Maimonides. Later werd het tot Mozes Mendelssohn uitgestrekt en wordt thans algemeen ook op Montefiore toegepast, omdat met hem voor het Jodendom een nieuw belangrijk tijdperk aanbrak, even schitterend als dat toen de zoon van Maimon in vereeniging met andere geleerden, Joden en Mohammedanen, de kennis der Grieksche letterkunde in de donkere eeuwen van het Christendom levend hield. Het leven van Moses Montefiore — schier een eeuw — was toegewijd aan het edele, aan het groote doel om den vooruitgang der menschheid te bevorderen en, in verband daarmede, ook om verbete-

¹ Deze was eenigen tijd Rabbijn bij een der Portugeesch Israëlitische Synagogen te Amsterdam.

ring te brengen in den toestand van geloofs- en stamgenooten.

De Joodsche emancipatiewet of Act van Mr. Pelham werd in 1754 herroepen: Men week voor het volksrefrein: "*No more Jews, no wooden shoes.*" Erfelingen voor onderwijs der Joden werden door de hoven als van nul en geenerlei waarde beschouwd. Het waren, zoo werd beweerd, erfelingen voor bijgeloovige doeleinden. Een jood liet een legaat voor het doen voorlezen der wet van Mozes. Lord Hardwicke verordende dat dit legaat ten bate van een kapelaan moest komen om de christelijke leer in een vondelingsgesticht te prediken. Deze zaak, in 1754 beslist, bleef verbindende kracht behouden, en in 1818, toen Montefiore den middelbaren leeftijd had bereikt, werd het aangehaald als den wettelijken regel uit te maken, die, bij analogie, door Lord Eldon werd gevolgd, door een joodsch meisje de voordeelen te ontzeggen van Harpur's weldadigheidsfonds (uitsluitend voor inwoners der stad Bedford). De wet of Act "*de Judeisme*" bleef formeel in het "*Statute book*" tot 1846. Ofschoon de meest tirannieke bepalingen dier act in onbruik geraakt waren en zij niet was te vinden in de verzamelingen van "*Statutes*", had de *geest* dier bepalingen toch zóo zeer burgerrecht verkregen, dat de Joden van de "*freedom*" van Londen uitgesloten bleven en zij zelfs tot 1832 in de City geen winkels mochten openen. In 1833 werd een' jeugdigen Israëliet het recht betwist om voor de balie op te treden. Sylvester behaalde in 1837 een prijs in een mathematischen wedstrijd. Nogtans wilde men hem niet gradueeren. Een jaar vóór de geboorte van Moses Montefiore, sloot het Iersch parlement, in het bijzonder de Joden van de voorrechten der naturalisatie-wet uit, en het is vermoedelijk nog hieraan toe te schrijven, dat zelfs ten jare 1881 in Ierland niet meer dan 437 joden gevestigd waren, ofschoon dat land groote behoefte had aan andere dan uitsluitend landbouwkundige hulpbronnen. In de meeste andere landen was de toestand van Montefiore's broeders over het algemeen nog ongun-

stiger dan in Groot-Britannië. Mendelssohn en zijn vriend Lessing hadden veel gedaan om de Joden de achting van het volk deelachtig te doen worden; de eerste door het voortreffelijk voorbeeld zijns levens, en de andere door zijn onsterfelijk drama: *Nathan der Weise*. Voor staatkundige gelijkstelling had een en ander echter geen dadelijke gevolgen. Het was zoo als Bilderdijk zong:

“Ja, met verachtlijk vee in 't zelfde juk benepen,
Uw haatren dienen, prooi van woeste onmenschlijkheên!”

In Duitschland stonden de Joden aan de meest wreede en kwellende uitsluitingen bloot, wat betrof hunne huwelijken, woonplaatsen en bezigheden. Men sloeg zelfs al hunne bewegingen angstvallig gade. Telkens wanneer de Jood door een stadspoort ging, moest hij een hatelijke hoofdbelasting betalen. Hem was het verboden eerzame betrekkingen uit te oefenen. Tot den geldhandel en nog eens geldhandel — daartoe was de Jood gedwongen, ja gedoemd. En juist die geldhandel werd den Joden steeds tot verwijt gemaakt. Wel was dus hier van toepassing de bekende spreuk: “Men snijdt ons onze vleugels af en verwijt ons dan dat wij niet vliegen kunnen.” Dát was christelijke liefde!

Judengassen en Ghettos waren nog met bannelingen bevolkt. Zelfs in Frankfort, lang nadat het congres van Weenen had plaats gehad en de Rothschilds door Metternich in het openbaar waren erkend, kon mevrouw Bethmann, de echtgenoot van een Luthersehen bankier, met goed gevolg ontsteltenis voorwenden toen er sprake was van eene associatie met den Joodschen mededinger van hare familie. Ten tijde dat Moses Montefiore geboren werd was het edict van verbanning, door Karel VI uitgevaardigd, nog van invloed op de wetten betrekkelijk dit volk, dat ontzettend veel te verduren had. Het was slechts acht jaren vóór de geboorte van Montefiore dat formeel verlot aan de Joden was verleend (door tusschenkomst van Pereyre, den Joodschen stichter der inrichting

voor het onderwijs aan doofstommen), om in Parijs te wonen, ofschoon vroeger in deze stad eene talrijk bevolkte kolonie van Joden was geweest, die een kammervol leven leidden. In Elzas en Lotharingen waren de Joden onderworpen aan bijzondere, zeer kwellende *droits du Seigneur*. De betaling eener hoofdbelasting werd van hen gevorderd, die men echter in het jaar van Montefiore's geboorte afschafte. Het merkwaardig geschrift ten gunste der emancipatie van de Joden door den abt Gregoire, was geschreven naar aanleiding eener in 1786 door de Academie van Mainz gedane uitnoodiging.

Zelfs na de revolutie waren er nog verscheidene afgevaardigden, die de rechten van den *mensch* niet wilden uitgestrekt zien tot het ras dat de tien geboden bleef opvolgen. In 1791, toen Montefiore een knaap van zeven jaren was, had Mirabeau's wel sprekendheid en het rechtsgevoel of rechtsinstinct der natie gezegevierd. "Vrijheid en gelijkheid!" die woorden zouden op de Joden voortaan worden toegepast. De zegevierende wapenen der Franschen brachten het beginsel van godsdienstvrijheid in Duitschland en Italië, en droegen zelfs bij tot verbetering van den toestand der Israëlieten in Holland. De burgers van deze republiek hadden echter reeds door hunne langdurige worsteling met Spanje geleerd hoe wreed en hoe nadeelig het is, een volk tot hopelooze slavernij te doemen. Vervolgde Hebreërs uit andere landen vluchtten steeds naar de Vereenigde Nederlanden. Dáar vonden zij steeds een gastvrij oord. Die gastvrijheid bracht zegen aan. Het kapitaal en de ondernemingsgeest der vreemdelingen droegen veel bij tot de luisterrijke uitbreiding van Neerland's handel, zoowel in Indië als elders in den vreemde, zoodat men de Hollandsche vlag in alle zeeën mocht zien wapperen.

Ten tijde der troonsbeklimming van koningin Victoria (1837) was Montefiore sheriff voor Londen en Middlesex. Als zoodanig viel hem de eer te beurt tot het ridderschap verheven te worden. De Koningin had in 1834, toen zij nog Prinses was en

met den Hertog van Kent te Broodstairs verblijf hield, rondgedoeld op het schilderachtig East Cleff Lodge, waar Sir Moses zijn verblijf hield. In hun langdurigen veldtocht voor staatkundige voorrechten was de eerste overwinning der Joden het verkrijgen van stedelijke overheidsambten. In 1835 was reeds Sir David Salomons sheriff geweest, doch kon geen eed afleggen tot dat Lord Campbell een bijzondere act deed aannemen om in dit exceptioneel geval te voorzien, gelijk Syndhurst met gelijk oogmerk tien jaren later deed toen deze sheriff van 1835 alderman werd. Het was eerst in 1858 dat Baron Lionel Rothschild¹, herhaaldelijk door de City als lid van het parlement afgevaardigd, daarin zitting mocht nemen.

In het jaar 1840 werd een groot aantal Joden te Damaskus onmeedoogend gekweld en gekerkerd, naar aanleiding eener valsche beschuldiging dat zij menschenbloed in hun paaschbrood mengden. Montefiore trad toen ten behoeve zijner geloofsgenooten bij Mohamed Ali, onderkoning van Egypte, op, en verkreeg onmiddellijk hunne dadelijke vrijheid en bevrijding. Tot Egypte werd Montefiore begeleid door Adolph Crémieux, een beroemd Fransch advocaat, vice-president van het centraal Israëlitisch consistorie in Frankrijk, later president van den ministerraad der Fransche republiek. Als welverdiende erkenning der diensten, die Sir Moses aan de humaniteit had bewezen, gaf de Koningin

¹ Sir Moses is met de familie Rothschild verwant. Zijn zuster Hannah huwde met den heer N. M. Rotschild, den bekwamen zoon van den eersten en grootsten financier van Frankfort, en zelf grondvester van het Engelsch huis Rothschild. Abraham Montefiore, een broeder van Sir Moses, tevens diens deelgenoot in de effectenzaak, huwde na het overlijden zijner eerste vrouw met Henrietta, de zuster van N. M. Rothschild. Drievoudig was dus eigenlijk de verwantschap tusschen deze twee families, die ook door banden van vriendschap steeds nauw aan elkander verbonden bleven.

hem, bij zijne terugkomst uit Damaskus, verlot om schildhouders in zijne wapens te mogen voeren. Gewoonlijk was dat eene onderscheiding die alleen voor pairs en ridders van orden voorbehouden bleef.

Toen in 1846 de overleden Keizer van Rusland de meest tirannieke wetten met betrekking tot zijne joodsche onderdanen uitvaardigde, was het Montefiore, die persoonlijk den onbuigzamen vorst eerbiedig verzocht, af te zien van de uitvoering zijner voor de Joden kwellende en wreede maatregelen. De ontvangst was zeer welwillend. De keizer erkende dat hij in zijn leger 100,000 brave Israëlieten had — ware Makkabeërs. Hij gaf Sir Moses den raad zijne geloofsgenooten aan te sporen, sommige eigenaardige gewoonten af te leggen — gewoonten die, het moet erkend worden, het natuurlijke gevolg waren van isolement en uitsluiting van vele der rechten en voorrechten der andere Russen. Toen Sir Moses van den vorst afscheid nam en zijne geloofsgenooten in Hoogstdeszelfs bescherming aanbeval, was het antwoord: “Die bescherming zal hun verleend worden, zoo zij u gelijken.”

Sir Moses maakte gebruik van het verlot des Czaars om de Joden in verschillende deelen van Rusland op te zoeken, ten einde hun toestand goed te leeren kennen.

Stippen wij hier nog alleen aan dat de heer en mevrouw Montefiore voor de reis — in den guren tijd tusschen Februari en Maart — meer dan eene maand noodig hadden, en dat zij op weg wel eens verontrust werden door het gehuil van eene groote menigte hongerige wolven.

Bij zijne terugkomst van deze reis werd Sir Moses op voordracht van Sir Robert Peel tot baronet benoemd. Omstreeks denzelfden tijd nam hij ter herinnering aan het land zijner voorouders in het Oosten — waarheen hij driemalen daags in zijn gebeden zijn aangezicht wendde, een ceder van den Libanon tusschen twee bergen van bloemen (*monti di flora*) als wapen aan.

Zeven malen heeft Sir Mozes het Heilige land bezocht, het eerst in 1827, het laatst in 1875, toen hij reeds 90 jaren oud was. De eerste reizen deed hij in gezelschap van mevrouw Montefiore. Die eerste reizen — toen veel moeilijker dan thans — waren eigenlijk plezierreizen, want zoowel de heer als mevrouw M. hielden hartstochtelijk veel van reizen. Langzamerhand werden zij echter door het bezoeken van synagogen enz. met de behoeften van hunne geloofsgenooten meer bekend en hadden hunne latere reizen een bepaald menschlievend doel. Juist terwijl zij in het Heilige Land waren werd het eenmaal door aardbeving en een andermaal door pest geteisterd. Geen wonder dat de weldaden der reizigers goed te pas kwamen. Buitengewone eer werd M. bewezen. Men drong zich dikwerf om hem heen om zijne kleeren te kussen. De geheele bevolking van steden kwam op de been om hem op weg te ontmoeten. Vooral bij hunne komst in het H. Land ten jare 1855 werden de heer en mevrouw M. als reddende engelen begroet. Het uitbreken van den Russischen oorlog in 1853 had hongersnood in Jeruzalem doen ontstaan. In het begin van 1854 lag de sneeuw diep in de heuvels en had zich tot aanzienlijke hoogten in de straten opgestapeld. De glibberige bergpaden konden door kameelen niet begaan worden. De Joden moesten evenwel hunne gewone kostbare geschenken der plaatselijke autoriteiten aanbieden, en ten gevolge van den oorlog konden zij zich niet buiten 's lands begeven, om daar de giften hunner broeders in ontvangst te nemen. Velen kwamen om van behoefte. De opperrabbijn van Jeruzalem zelf begaf zich naar Europa om voor zijne ongelukkige broeders hulp te vragen, doch overleed te Alexandrië. In Engeland deden Dr. Adler (opperrabbijn) en Sir Moses een beroep op de algemeene liefdadigheid, ten gevolge waarvan eene som van £ 20,000 werd bijeengebracht. Na door het verstrekken van voorschotten in den eersten nood voorzien te hebben, begaven zich de heer en mevrouw Montefiore in 1855 naar Palestina, om een legaat

van Touro¹ en het overschot der inzameling te besteden. Zij gingen over Konstantinopel, waar — dank zij de tusschenkomst van Lord Stratford de Redcliffe — door den Sultan een firman werd uitgevaardigd, waarbij aan Sir Moses machtiging werd verleend om in Palestina land te koopen. Hij liet de Touro-armhuizen en windmolens bouwen. Een school voor meisjes en voor onderwijs in de industrie werden op den Heiligen bodem door M. opgericht. De openbare slachtplaats werd uit de Jodenwijk — waar sinds de dagen van Kalief Omar het opstapelen van afval moest worden geduld — naar eene plaats buiten de stad overgebracht. Landbouw-koloniën werden opgericht te Safet en te Tiberias. De heer en mevrouw Guedalla, bloedverwanten en den heer Kursheedt, een der executeurs van Touro's testament vergezelden Sir Moses op zijne expeditie.

Op zijn 6^e reis naar het H. Land (in 1866) overleed te Jaffa zijn geneesheer Dr. Hodgkin. Toen waren zijne overige begeleiders — gelijk wij later zullen zien was mevrouw M. destijds reeds overleden — zijn neef de heer Joseph Sebag en diens gemalin, de kapitein Henry Moore en de heer Dr. Löwe.

Vreeselijk had de cholera toen te Jeruzalem gewoed en ongeveer vijftien procent van de bevolking weggemaaid. Sir Moses hield zich overtuigd, dat het slechte drinkwater der H. stad voor de gezondheid der bevolking nadeelig was. Uit dien hoofde liet hij eene bronwaterleiding aanleggen. Hij had de voldoening te zien, dat het water uit den vijver van Salomo weder naar Jeruzalem stroomde. Doch wij snellen wat te veel vooruit. Keeren wij terug tot het jaar 1857. Van Jeruzalem komen wij dan tot Rome.

Het was in dat jaar dat het vermaarde kind van Mortara door dweepzieke priesters van teederminnende ouderharten werd weggerukt. Men zegt dat de moeder overleed ten gevolge van verdriet over

¹ In leven een zeer vermogend Israëliet te New-Orleans.

het verlies van haar zoon. Moedig sprong onze philanthroop weder in de bres; pal stond hij weder op zijn post. *Non possumus* was steeds het antwoord van het Vaticaan op alle verzoeken te dezer zake gedaan, ofschoon Sir Moses den officieusen steun van Napoleon III en de sympathie van den overleden Prins-gemaal en van den Prins van Wales had, en dikwerf zijne verzoeken herhaalde.

In 1859 brak Sir Moses eene lans voor de verbetering van den staatkundigen en maatschappelijken toestand zijner geloofsgenooten in de Ionische eilanden. Die toestand was bedroevend. De Joden mochten daar zelfs geen wetenschappelijke loopbaan intreden. De heer Gladstone was toen opper-commissaris voor de Ionische eilanden. Te dezer zake had eene briefwisseling plaats tusschen de heeren Gladstone en Montefiore, die voor dezen laatste eerst in 1861 met gunstigen uitslag werd bekroond. Zoowel staatkundig als maatschappelijk mogen de Joden van de Ionische eilanden zich thans verheugen in gelijkstelling met hunne overige medeburgers.

In 1860 deed Sir Moses een inzameling voor Syrische Christenen, die in druk verkeerden. De opbrengst beliep de aanzienlijke som van £ 20 000. De bemoeiing van Montefiore in deze zaak strekt tot bewijs van onze vooropgezette stelling dat zijne philanthropie niet tot het Jodendom begrensd is, maar geheel de *menschheid* omvat.

In hetzelfde jaar zond hij aanzienlijke sommen ten behoeve van joodsche Marokkaansche uitgewekenen, die ten gevolge van den Spaanschen oorlog als het ware verjaagd waren en te Gibraltar een schuilplaats hadden gezocht. Scholen werden nu opgericht te Teheran, Tanger en Mogador.

In het begin van het jaar 1862 mochten de heer en mevrouw Montefiore hun gouden bruiloft vieren en zich bij die gelegenheid in buitengewone deelneming van alle kanten verheugen. In hetzelfde jaar echter werd Montefiore's geliefde echtgenoot hem door den dood ontnomen. Deze trouwe gezellin zijns levens werd te

Ramsgate, dicht bij zijne synagoge begraven, op den top van een hooge rots, tegenover de zee. De graftombe, die haar stoffelijk overschot bevat, is geheel gebouwd naar het model van Rachel's graf op den weg van Betlehem naar Jeruzalem, waarin voortdurend een lamp brandt.

Montefiore liet ter nagedachtenis zijner edele vrouw te Ramsgate een collegie bouwen, waarin oude rabbijnen, die door zijn welwillendheid worden gesteund, hun tijd in gebed en beoefening der wet doorbrengen. Mede ter harer herinnering grondvestte hij nu een fonds, waaruit de kosten van leergelden en prijzen of bekrooningen van jongens en meisjes aller openbare joodsche scholen worden bestreden.

Wél was dit overlijden voor den bijna tachtigjarigen Montefiore een hevige slag. Wél ontstond hierdoor een keerpunt in zijn leven. Toch liet hij den moed niet zinken, bleef hij aan zijn levensideaal immer getrouw en in dezelfde richting als vroeger werkzaam. Werkelijk schijnt hij daarin verzachting voor zijn persoonlijk leed gevonden te hebben. Reeds in 1863 deed zich voor hem weder eene gelegenheid voor om ten behoeve zijner ongelukkige geloofsgenooten krachtdadig en werkzaam op te treden.

De Joden in Marokko waren zeer talrijk. Destijds (1863) werden zij door Montefiore op 50,000 zielen geschat. Europeesche reizigers roemden hun vernuft en de schoonheid hunner vrouwen. Veel hadden zij echter te verduren van de barbaren, die hen omringden. In vele steden mochten zij niet eens schoenen dragen. In gemeld jaar had de Spaansche consul te Saffi zich geschaard aan den kant der Joden-vervolgers. Een Spanjaard was vermoord. Zijn consul eischte hiervoor voldoening en de plaatselijke autoriteiten boden daarvoor de Joden als zondebokken aan. Verscheidene Israëlieten werden gearresteerd, en één werd zelfs dadelijk om het leven gebracht. Montefiore's hulp werd ingeroepen. Reeds dadelijk bewerkte hij dat een telegram werd gezonden aan den

Britschen minister te Marokko, ten gevolge waarvan verdere executiën werden gestaakt. In zes dagen reisde M., gedeeltelijk per diligence, van Londen naar Spanje, des zaterdags echter rust houdende. De Koningin van Spanje en de Koning-Gemaal ontvingen hem in particuliere audientie. De ontvangst was hartelijk en welwillend. Hij wist van den vader des consuls te Saffi een aanbevelingsbrief voor diens zoon te bekomen. Die brief had goede uitwerking. De invrijheidstelling der gevangenen werd toegestaan. Een deputatie van Mooren uit een verre plaats van het land wachtte Sir Moses te Tanger af, en vroeg zijne tusschenkomst ter bevrijding van een harer stamgenooten, die op verdenking dat hij een Jood vermoord had werd gevangen genomen. De ongelukkige had twee jaren de ijselijkheden eener moorsche gevangenis moeten verduren, zonder in verhoor te zijn genomen. Sir Moses bewilligde dadelijk in het gedaan verzoek. De ketenen van den Moor werden verbroken.

Acht dagen reisde M. als 't ware door een wildernis, des daags onder de brandende zon en des nachts te midden van een dikken mist, terwijl een gure wind gierde. In tegenwoordigheid van tienduizend militairen en van alle hooge staatsambtenaars en waardigheidsbekleeders werd M. door de moorsche Majesteit ontvangen. Het gevolg was de uitvaardiging van een edict, waarbij den Joden dezelfde staatkundige en godsdienstige rechten als aan de Mohamedanen werden toegekend.

In 1867 reisde Sir Moses naar Rumenië. De Israëlieten van Moldavië en Wallachye hadden blootgestaan aan de meest gruwelijke vervolgingen. Het gepeupel had zelfs de synagoge te Bucharest verwoest. Het grootste gedeelte der Joden in Rumenië sprak een mengelmoes van Hebreuwsch en Duitsch. Men beschuldigde hen apostelen van het Pan-Germanismus te zijn. Vorst (thans koning) Karel ontving hem met de meeste welwillendheid en gaf hem de verzekering, dat er van regeeringswege geen vervolging

der Joden was en zou zijn. Desniettemin bleef men hen toch in dit constitutioneele land kwellen en alle uitzonderings-maatregelen op hen toepassen. In 1878 bedankte Sir Moses Lord Beaconsfield (d'Israëli) openlijk voor het opnemen in het tractaat van Berlijn van eenige clausulen, krachtens welke Rumenië er in bewilligde aan de Joden, aldaar geboren, het burgerschap toe te kennen, terwijl, anderzijds, Rumenië's onafhankelijkheid door de Mogendheden werd erkend. In gezelschap van Lord Henry Lennox wachtte Sir Moses Lord Beaconsfield aan het station van Charing Cross af. Dáar ontmoetten elkaar deze beide merkwaardige mannen, die, hoewel zij onderling veel punten van overeenkomst hadden, toch in veel opzichten van elkander verschilden. Beiden waren volbloed Engelschen. Beiden waren zij uit den joodschen stam geboren en van Sephardische afkomst. De een, in zijn prille jeugd door een indifferenten vader van het jodendom vervreemd, klom op tot de hoogste waardigheid, tot den hoogsten trap van roem, invloed en aanzien. Ofschoon naar het leerstellige niet meer tot het jodendom behorende, had hij nogtans steeds liefde blijven koesteren voor den stam waaruit hij was gesproten. Daarvan bleef hij voortdurend door woord en daad blijken geven.

De andere, niet slechts *Jood par droit de naissance*, maar met lichaam en ziel aan het geloof en den eeredienst der vaderen gehecht, en de voorschriften der joodsche leer met de meeste nauwgezetheid betrachtende, had veel minder groote zaken tot stand gebracht. Roem en eer, macht en aanzien — hiernaar had hij niet gestreefd. Zijn grootste geluk vond hij dáarin, den vervolgdten medemensch krachtdadig hulp te verleenon, hen die in slavenketenen geklonken waren daarvan te bevrijden, hongerigen te verzadigen, kommervollen te troosten. Zijn leven, zijn vermogen, zijn gezondheid had hij daartoe immer veil.

Gaan wij thans eenige jaren verder en wel tot 1871. Wie herinnert zich niet den verschrikkelijken hongersnood, die toen in Perzië

uitbrak? De aldaar wonende Joden leden daardoor wel het allermeest. In Europa en Amerika werd het initiatief genomen voor eene inzameling ten behoeve van de ongelukkige broeders in Perzië. Sir Moses stelde zich ook hier aan het hoofd. Hij zag zich in staat gesteld ongeveer 18000 pond sterling (206 000 gulden) aan den Engelschen gezant te Teheran, den heer Alicon, ter verdeeling toe te zenden.

In 1872 ondernam onze philanthroop zijn tweede reis naar Petersburg, om bij gelegenheid van het tweehonderdjarig jubelfeest ter eere van Peter de Groote, Keizer Alexander II, den bevrijder der lijfeigenen, een adres van gelukwensching aan te bieden. Tot groot genoegen van Sir Moses vond hij den toestand zijner geloofsgenooten sedert zijn eerste bezoek aan het land der Czaren aanmerkelijk verbeterd. Hij ontmoette Joden, die door den Keizer waren gedecoreerd. Hij onderhield zich met joodsche kooplieden, letterkundigen, redacteurs van tijdschriften, kunstenaars en lieden, die vroeger in het Russische leger hadden gediend. Zij allen drukten hunne tevredenheid uit over den tegenwoordigen toestand. "De joden schreef hij, zijn nu gekleed als de heeren in Engeland, Frankrijk en Duitschland. Hunne scholen worden goed bezocht en zij zijn thans in solide ondernemingen betrokken." Hij bezocht synagogen, waarin predicaties in het Russisch en Duitsch werden gehouden. Ook in betrekking tot de beoefening van de Hebreeuwsche taal werd veel vooruitgang waargenomen. Treurig voorwaar was het voor Sir Moses, toen in latere jaren, in dat zelfde Rusland, zijn geloofsgenooten op recht middeleeuwsche wijze werden vermoord en mishandeld en duizenden hunne have en goed moesten verlaten om in meer gastvrije landen bescherming te zoeken. Toen de berichten omtrent die gruweldaden tot hem kwamen, wilde hij voor de derde maal naar Rusland reizen; doch zijn verwanten en vrienden hielden hem daarvan terug.

Toen hij Czaar Alexander bij gelegenheid van zijne kroning geluk wenschte, bleef hij niet in gebreke om rond en onverholen

voor de Russische Joden te pleiten. Het adres van gelukwensching werd door den Keizer zelven gelezen en beantwoord. Indirect bleef Montefiore's optreden ook nu niet zonder gevolg. Men beweert althans dat men daaraan speciale instructies aan de mindere regeeringambtenaren heeft te danken — instructies, die den toestand der Joden in Rusland wel eenigszins verbeterd hebben.

Tal van jaren was onze Montefiore voorzitter van den raad van afgevaardigden der Britsche Joden. In 1874 nam hij als zoodanig zijn ontslag. Als blijk van waardeering van zijn edel karakter en van de groote diensten, die hij ook in deze betrekking had bewezen, werd een bijzonder fonds in het leven geroepen. Eene som van 12000 pond sterling werd hiertoe bijeengebracht. Geraadpleegd omtrent de bestemming van dit geld, drukte Sir Moses den wensch uit, dat het mocht gebezigd worden tot verbetering van den toestand der Joden in het Heilige Land. Het comité voor dit fonds zal in dien geest handelen.

Nog is Sir Moses buitengewoon werkzaam. Met behulp van twee secretarissen voert hij een uitgebreide briefwisseling in de Hebreuwsche, Engelsche, Duitsche en Fransche talen. Slechts weinig personen worden bij hem toegelaten. Voor allen, die om hem heen zijn — zijn neven (eerste, tweede en derde) is hij altijd spraakzaam en mededeelzaam. Voor ieder heeft hij een goed woord. Voor jongelieden heeft hij altijd een goeden raad, die echter nooit met schoolmeesterachtige pedanterie wordt gegeven. Gaarne verhaalt hij de ervaringen van zijn lang leven. Gaarne spreekt hij over de groote mannen en vrouwen met wie hij eenmaal in aanraking kwam.

In zijn gesprekken met ouden en jongen van dagen, in zijne reminiscentiën van vroegeren tijd, heeft hij ook altijd een goed woord over voor hen met wie hij eenmaal in aanraking kwam. In den waren zin des woords is hij een goedhartig man. Verschoonend en welwillend beoordeelt hij de menschen en de menschheid. Ken-

merkt dit niet juist den waren menschenvriend? Een pessimist kan, dunkt ons, geen goed menschenvriend wezen. Van kardinaal Antonelli sprekende, zegt hij zelfs dat deze een "hupsche vent" was. Weet men echter, dat Antonelli hem in de Mortara-zaak juist het meest tegenwerkte en dwarsboomde, dan rijst wel de vraag of in dit getuigenis niet een zweem van ironie gelegen ligt? Dit is echter zeker: wanneer hij dikwerf van den heer en mevrouw Gladstone sprekende, zegt: "God zegene hen", dan is dit zeker *geen* ironie.

Zijn levenswijs is eenvoudig en geregeld. Hij gebruikt niets anders als melk, bouillon, en dikwerf brood en boter (wat wij boterhammen noemen). Bovendien drinkt hij volgens Engelsch gebruik Porter-bier en dagelijks twee of drie glazen goeden ouden wijn. Het rooken heeft hij zich sinds eenige jaren afgeleerd. 's Morgens ten 11 ure verlaat hij zijn bed, nadat hij daarin gebeden en ontbeten heeft. Is het weêr gunstig, dan maakt hij een rijtoertje. Geregeld woont hij de namiddag-godsdiensstofening in zijne synagoge te Ramsgate bij. Te 9 ure des avonds zoekt hij weder zijn bed op.

Het is als philanthroop dat Moses Montefiore in het kader der "*Mannen van beteekenis*" behoort. Als "*man of business*" bespreken wij hem dan ook slechts met een enkel woord en alléén in verband tot zijn *eigenlijke* levenstaak. *Business* was voor Montefiore slechts middel om een aanzienlijk kapitaal bijeen te verzamelen, waarvan de *menschheid* hooge rente zou genieten. Op de vorming van een kapitaal tot *zulk* doel rustte zegen.

Gelijk reeds vermeld is, huwde de heer N. M. Rothschild met Montefiore's zuster Hanna. Hierdoor werd Sir Moses deelgenoot in de reusachtige en weloverlegde ondernemingen van Rothschild. Hij was in geheel Europa de eerste, die bericht kreeg van Napoleon's

ontvluchting uit Elba en nopens den slag van Waterloo. Zijn duivenpost van Dover bracht hem namelijk het eerste nieuws omtrent al wat op het vasteland voorviel; hij kocht consols toen de markt ze voor een appel en ei wegdeed, en verkocht ze later met buitengewoon veel voordeel. Reeds op middelbaren leeftijd zeide Sir Moses de *business* vaarwel.

Hij achtte zijn kapitaal thans groot genoeg om zich aan zijn eigenlijk levensdoel — aan de groote zaak der humaniteit — onverdeeld te kunnen toewijden. Nu wij eenmaal over zaken spreken, verdient ook het volgende te worden aangestipt: Sir Moses richtte in 1824 de *British and Foreign Life and Fire Assurance Company* op, waarvan hij van den aanvang af tot op heden het voorzitterschap bekleedt. De Verzekerings-Maatschappij "*The Guardian*" werd in 1821 met gunstig gevolg opgericht, doch het aantal verzekerings-maatschappijen te Londen en Westminster was, toen hij thans vergeleken, zeer gering. N. M. Rothschild had eenige aandelen in de *Guardian*. Eens dat hij naar het bureau der maatschappij ging, wandelde hij met Sir Moses. Het gesprek liep over den aard en de ontwikkeling der verzekerings-industrie. Zij waren het met elkander volkomen eens, dat hunne vrienden een flinke clientèle konden aanbrenghen, en vooral op aandringen van Montefiore besloten beide vrienden eene verzekerings-maatschappij op te richten. Verzekeringsbladen ¹ gaven onlangs echter eene andere lezing van deze zaak: De *Alliance* zou namelijk opgericht zijn om genoegdoening te verschaffen aan den beroemden actuary Benjamin Gompertz, wiens kandidatuur door "*The Guardian*" werd afgewezen, uithoofde van zijn ras en godsdienstige belijdenis. "Zeker is 't", zoo wordt in die bladen vermeld, "dat de "*Alliance*" altijd zijn Israëlietischen stempel heeft behouden en zijn merkwaardigen gunstigen uitslag voor een groot deel te

¹ Zie o. a. Verzekeringsbode, 3^{en} jaarg., No. 6.

danken heeft aan den steun van de beroemde financiers, die haar gesticht hebben en wier clientèle daartoe is toegetreden. Onder dezen heeft de vertegenwoordiger eener andere secte, die der Quakers, zijn contingent geleverd. De Quaker, de heer Samuel Gurney, heeft door zijn fortuin en invloed veel bijgedragen tot het welslagen dezer onderneming."

De bloei dezer maatschappij wordt ook nog aan eene andere oorzaak toegeschreven. Een groot gedeelte der clientèle bestond namelijk uit Joden, en nu is het een erkend feit, dat zij gemiddeld een langer levensduur hebben dan het overig deel der bevolking van West-Europa. Men schrijft dit toe aan de matigheid der Joden en aan de inachtneming hunner spijswetten. Het spreekt van zelf dat deze omstandigheid van gunstigen invloed moest zijn in betrekking tot de uitkeeringen der Maatschappij bij overlijden van verzekerden.

Sir Moses was ook mede-oprichter (1824) van de *Alliance Marine Assurance Company* en van de *Imperial Continental Gas-Association*, die het stelsel van gasverlichting tot de voornaamste steden van Engeland uitstreckte. Deze Maatschappij heeft vele jaren geen dividend uitgekeerd, doch door de volharding en het onuitputtelijk geduld van Sir Moses werden alle moeielijkheden te boven gekomen. Men beweert dat hij thans *nog* houder der oorspronkelijke aandeelen is. Deze onderneming levert thans groote voordeelen op. Sir Moses was ook een der eerste directeurs der provinciale Bank van Ierland, in 1825 opgericht. In zijne betrekking van voorzitter of bestuurder van de *Alliance Company* komt de naam van Sir Moses in hare verslagen dikwijls voor. Aan zijne bemoeiingen in betrekking tot de gas-zaak heeft hij ook één of meer onderscheidingen van den kant der vertegenwoordigers of organen der wetenschap te danken.

Ook als *philanthroop* werd aan Sir Moses onlangs bij de intrede van zijn honderdste jaar hulde gebracht door lieden van allerlei stand en rang, geboorte, afkomst en godsdienstige belijdenis, in de meeste talen en tongvallen der wereld. Zelfs de "*Most Gracious Queen*" bleef niet in gebreke den Hoogepriester der humaniteit in ongekunstelde bewoordingen haar oprechte hulde te doen betuigen. Wij zullen hier in geen herhaling treden van al die blijken van sympathie bij dit merkwaardig feest. De berichten dienaangaande zijn nog versch in het geheugen. Vooral te Ramsgate — het liefelijk woonoord van den grijzen Montefiore — werden ware broederfeesten gevierd. Dáar zaten op den gedenkwaardigen feestdag de geestelijken, hoog en laag, van onderscheidene gezindten, broederlijk aan den feestdich vereenigd. Vertegenwoordigers van alle standen brachten in optocht hunne hulde. Speciale treinen voerden telkens duizenden en duizenden vereerders van den baronet aan. Ontelbare bloemen en bloemenkransen drukten in hare eigenaardige symbolische taal het algemeene gevoel van vereering en waardeering uit, voor den weldoener van duizenden en duizenden. Geheel in den geest van dien weldoener werden de armen ruim bedacht. Voorzeker gaf dit aan deze feestviering de hoogste wijding.

En ter eere van de Joden over den ganschen aardbodem kan getuigd worden, dat zij ook bij die gelegenheid de hun eigene dankbaarheid niet verloochenden. In Oost en West, in Noord en Zuid, allerwege werden in de synagogen gebeden gedaan voor den onvermoeiden kampioen voor Israël's belangen en Israël's rechten. Gebeden werd, dat de edele grijsaard nog lang in het "Boek des levens" moge geschreven blijven. Joodsche instellingen uit alle oorden der wereld brachten hem hunne huldeblijken, zoo persoonlijk als in geschrifte. Israëlietische instellingen van liefdadigheid kregen bij deze gelegenheid den naam van "Moses Montefiore", of werden onder dien naam in het leven ge-

roepen¹. Groot in het bijzonder was de geestdriftvolle belangstelling in dit feest in het land der vaderen — Palestina — dat aan Montefiore onnoemelijk veel verbeteringen op allerlei gebied te danken heeft. Moge nog lang verdaagd worden het tijdstip, dat van hem met een gewijd schrijver zal kunnen gezegd worden: "Er is een Vorst onder Israël gestorven."

's Gravenhage, 18 Dec. '83.

¹ De *Illustrirte Zeitung* schreef: "Zeldzaam is dan ook de welverdiende hulde, die hij van alle zijden ontvangt. Telegrammen in alle talen en vormen, gelukwenschen en adressen uit alle oorden der wereld, brieven en souvenirs van Christenen; Joden, Mahomedanen, Braminen en Heidenen. En die allen werden gezonden niet aan gekroonde hooften uit hoffelijkheid of uit belang, maar uit vrije beweging en humane erkenning, omdat men in hem den *mensch* vereert, die zijn eeuw tot sieraad strekt. Het menschedom, de humaniteit heeft er belang bij, hem bij zijn vele levensjaren nog vele andere toe te wenschen!" Vermelding verdient de bijzonderheid dat de schrijver *dezer* woorden in zijn vaderland eer als Jodenvijand dan als Jodenvriend bekend staat.

ALPHONSE DAUDET.

Aan de zuidzijde van het uitgestrekte en woelige Parijs, op de westelijke helling van den ouden Genoevaberg, boven een der galerijen van de doodsche catacomben, in de stille wijk van het Luxembourg, waar tal van schilders hun atelier hebben opgeslagen, waar de geleerden wegschuijen in hun studeervertrek, waar, bij den bekenden Bullier, de studeerende jeugd des avonds vroolijk rondanst met de luchtige modepopjes van het Quartier Latin, niet ver van het sombere en eenzame Val-de-Grâce, nog even binnen den gewijden kring die door den verheven koepel van het Pantheon beheerscht wordt, in eene woning die uitziet op den nog altijd beroemden en geliefden tuin over welks ontbladerde boomen en ledige lanen thans de kille winternevel hangt, doch die des zomers geurt van de heerlijkste bloemen en gonst van het gejuich der spelende kleinen en het gebabbel der gezellige *nounous* — daar troont de man die in den laatsten tijd, meer dan eenig ander zijner kunstbroeders, zich een Europeeschen naam verwierf als romanschrijver, als ongeëvenaard zeden-schilder der Parijsche samenleving.

Wanneer ik spreek van "tronen," dan bedoel ik daarmee niet het feit dat gij in het nette huis der Avenue de l'Observatoire, drie, zelfs vier verdiepingen moet klimmen om, boven aan de helder verlichte trap, de deur te vinden die toegang geeft tot het appartement van Alphonse Daudet en zijne familie. Evenmin wil ik die eenvoudige vertrekken, wier smaakvol ameublement en wier merkwaardige versieringen nog meer den kunstenaar verraden dan den man van fortuin, voorstellen als de zalen van een paleis of den huisheer zelven als een ongenaakbaar vorst, die met een goedertieren glimlach de hulde zijner bezoekers aanvaardt.

Maar wanneer ik, aan dien stillen uithoek van Parijs staande, in mijne verbeelding den stroom dier woelende en krielende menigte volg, door den deftigen faubourg Saint-Germain en de ongegeneerde studentenwijk heen, langs de stille kaden, dwars over de statige rue de Rivoli en de schitterende boulevards, verder nog dan de buurten der "haute finance" en der "haute cocotterie," voorbij het oude bedrijvige Marais, tot aan gindsche zijde van de buiten-boulevards, tot aan de hoogten van Bati-gnolles, Montmartre en Belleville, — en ik denk daarbij aan al de onvergetelijke typen die de geniale romanschrijver uit al die salons en al die zolderkamertjes, uit al die werkplaatsen en al die boudoirs heeft te voorschijn geroepen, en die elkaar naloopen en verdringen op de bladen van zoovele meesterwerken, — dan kan ik den indruk niet van mij weren dat Daudet werkelijk als een koning op zijn balkon staat, rustig de bonte schare zijner onderdanen bespiedend, wier aard hij zoo uitnemend kent, wier geheimen, om het even of ze vreugde of leed, ijskoude zelfzucht of gloeienden hartstocht verbergen, hij zoo juist weet te doorgronden en zoo treffend te ontsluiëren.

Ook zijn talent herinnert aan de voorrechten van een koning, die eenmaal door de geboorte zijn gegeven en waaraan de tijd niets meer heeft toe te voegen. De jaren hebben er alleen den

glans en de lenigheid, niet de kracht of de innerlijke waarde van kunnen verhoogen. Reeds de eerste maal dat hij het beproefde bracht Alphonse Daudet een meesterstukje voort: *Léo et Chrétienne Fleury*, dat ongelukkig in de portefeuille van een dagbladredacteur is verloren geraakt, doch waarmede de vijftienjarige knaap op zijne omgeving denzelfden indruk maakte van waarheid en teederheid, die nog thans in al zijne werken zelfs den eenvoudigsten lezer het meeste treft. Nooit heeft men aanleiding gevonden om Daudet een bepaalden roman voor te houden als het standaardwerk zijner kunst, als de meest volmaakte schepping van zijn talent, als het model waarvan hij later ten onrechte zou zijn afgeweken. Zijne geschriften, zegt zijn Duitsche levensbeschrijver ¹, zullen zeker nog toenemen in aantal, maar in kunstwaarde zullen de volgende hooger noch lager staan dan die welke wij tot dusverre hebben bewonderd. Dit waarborgt ons niet alleen zijne zeldzame begaafdheid, dit waarborgt ook de tucht waaraan Daudet van den aanvang af zijn arbeid heeft onderworpen. Zijn letterkundig geweten, zegt zijn broeder, is op hetzelfde oogenblik ontwaakt als zijn talent. En dit geweten, wars van alle improvisatie, van alle vluchtigheid, duldt niet dat een enkel verhaal zelfs aan zijne vrienden ter lezing worde aangeboden, waarvan de inhoud niet door eindeloze naspeuringen, de stijl niet door eene herhaalde, vermoeiende, zelfs uitputtende bewerking, aan den eisch der waarheid en aan het ideaal der schoonheid zooveel immer mogelijk beantwoordt. Toen Daudet de definitieve uitgave zijner werken gereed maakte, bleek het dat niets van hetgeen eenmaal in druk verschenen was behoefde te worden teruggehouden.

Ook zijne letterkundige grondbeginselen heeft Daudet evenmin

¹ Adolf Gerstmann, Alphonse Daudet. Sein Leben und seine Werke bis zum Jahre 1883. 2 Bände, Berlin 1883.

gewijzigd als een goed vorst de eenmaal bezworen constitutie. "De welwillende natuur", zegt Emile Zola, van zijn vriend en kunstbroeder sprekend, "heeft hem geplaatst op dat uitgezochte punt waar de poëzie eindigt en waar de werkelijkheid begint. Dat hij ooit der poëzie ontrouw zou worden, dit belet hem zijne zuidelijke natuur, zijn warme stem, zijn donker oog, ik zou bijna zeggen zijn weelderige haarbos. En naarmate hij, die reeds van kindsbeen af een opmerker was, met de bonte werkelijkheid in aanraking is gekomen, heeft zich in hem steeds vaster de overtuiging geworteld, dat hij niets mocht beschrijven wat hij niet gezien had, niets mocht verhalen wat niet werkelijk had plaats gegrepen. In de laatste twintig jaren heeft hij zich streng aan dien stelregel gehouden; en zoo hij een enkele maal, in het voorbijgaan, daarvan is afgeweken, hij erkende spoedig zelf, dat de zwakheid van enkele teekeningen aan die kleine overtreding te wijten was.

Een vorst dus door de aangeboren macht en den toenemenden glans van zijn talent, door de vastheid zijner beginselen, door de mildheid zijner gaven, is Alphonse Daudet toch allerminst een tooneelkoning die, met kroon en mantel getooid, audiëntie verleent aan zijn hovelingen. Wie op een zondag voormiddag, zijn receptie-uur, aanklopt aan de vriendelijke woning, vindt ook dezen machtige in huisgewaad, keuvelend met een vriend aan den haard, of het een en ander besprekend met zijn jeugdigen secretaris. Nauw is de buitendeur geopend, of reeds gevoelt gij u op bekend terrein in die nauwe antichambre, waar de heldendaden van den grooten Tartarin van Tarascon, in geestige teekeningen afgebeeld aan den wand hangen. Nog voordat Daudet zelf op den drempel van het salon verschenen is, om u vandaar in zijn "cabinet de travail" te noodigen, hebt gij gelegenheid gehad een groot portret in olieverf van den schrijver, door Feyen-Perrin, aandachtig te beschouwen, en onder de vele platen en bibelots waar-

mee de wanden behangen, de schoonsteenmantel en de tafeltjes bezet zijn, het beeld van Edmond de Goncourt te bewonderen, voorts een bronzen groep van Alphonse Leduc, "le baiser équestre", naar het bekende tooneel van den duc de Mora en Felicia Ruys uit "Le Nabab", verder eene aardige statuette in terracotta, Daudet's oudsten zoon voorstellend in spaansch costuum, het portret van zijn tweeden jongen, een aardig kind van zes jaren, en, vlak naast de deur die toegang geeft tot het "cabinet", de afbeelding van die geheimzinnige werkplaats met de profiels der werkmeesters, Daudet en zijne vrouw, die door den schilder Louis Montégut op de laatste "Exposition nationale" is ten toon gesteld. De werkkamer zelf, klein en gezellig gelijk de meeste vertrekken der moderne Parijsche woningen, met zijn zware portières, met de donkere tinten van meubels en behangsel, met de schrijftafel waarop gij een der bekende "petits cahiers", het schetsenboek van den romanschrijver, ziet liggen, met de hoogopgaande planten in een paar Japansche vazen, met den breeden donkeren haard en het zware ijzeren haardstel, met het ééne smalle venster, dat uitzicht geeft op den koepel van het Val-de-Grâce — zij moge minder eigenaardig wezen dan het ruime studeervertrek in de vroegere woning, het oude hôtel de Lamoignon, in "le Marais" gelegen, waar "Fromont jeune et Risler aîné" geschreven werd en waarvan Daudet zelf in een zijner "Contes du Lundi" ¹ eene beschrijving gaf, — zij schijnt u, met haar getemperd licht en hare rustige, smaakvol versierde wanden, een uitgezochte plek om de bonte tafereelen die men in de werkelijkheid aanschouwd heeft, zich nog eens weer als dichterlijke visioenen voor den geest te roepen.

Alphonse Daudet maakt den indruk van een gelukkig mensch te wezen. Geen wonder. In Julia Allard heeft hij eene echtge-

¹ "Un Réveillon dans le Marais."

noot gevonden die hem niet alleen met hare liefde, maar ook met haar buitengewoon talent trouw ter zijde staat, niet eene dier "femmes d'artistes" die de schrijver zoo geestig heeft geteekend en gecaricaturiseerd, maar "la collaboratrice infatigable et dévouée", aan welke Daudet, uit dankbaarheid voor hare hulp, zijn "Nabab" had opgedragen, doch die bescheiden genoeg was om te verlangen dat deze opdracht uit de voorrede van het boek verdwijnen zou. Om het hoofd van zijn kleinen Lucien krullen reeds de zwarte lokken van den vader, en de oudste, Léon, die in 1875, toen "Fromont en Risler" geschreven werd, met de bladen van den roman tusschen vader en moeder heen- en weder liep, is thans een zestienjarige collégien, een der vlugste leerlingen van het Lycée Louis-le-Grand, die bij het laatste "concours général" met lauweren en prijzen beladen huiswaarts keerde. Daudet geniet zijne beroemdheid zonder ophef en zonder valsche nederigheid. Maar nog altijd is ieder succes hem een spoorslag tot nieuwe krachtsinspanning. Alleen op het gebied der tooneeldichtkunst heeft hij een paar malen échec geleden. Het geheim der zuiver dramatische compositie, waarbij alle nadruk op de handeling zelve moet gelegd worden, schijnt aan zijn talent te ontgaan. Doch deze kleine nederlagen hebben hem meer nog verbaasd dan ontstemd. Toen onlangs het tooneelstuk dat Paul Delair uit "Les rois en exil" getrokken heeft, op het tooneel van het Vaudeville was gevallen ¹, en Daudet juist in die dagen door de

¹ Dit échec komt natuurlijk grootendeels voor rekening van Paul Delair, die "niet beter en niet slechter dan een ander", zoide Daudet, het drama naar den roman bewerkt heeft. De oorzaak ligt echter niet alleen in de gebreken die het stuk aankleven. Voor een goed deel moet zij gezocht worden in de plaats waar het is opgevoerd. Het "Vaudeville" is bij uitnemendheid de schouwburg der "haute gomme". Het wordt gesteund door de voornaamste cercles van Parijs; deze leveren aan dit theater de voornaamste clientèle, en hunne leden zijn voor een goed deel royalisten. Ware

rheumatiek geplaagd werd die hij, dertien jaren geleden, gedurende het beleg van Parijs, op de wallen en in het veld, heeft opgedaan, haastten enkele dagbladschrijvers zich om deze ongesteldheid als het gevolg van dat échec voor te stellen. Daudet haalde de schouders op. Hij vond zulk eene onderstelling belachelijk. "Est-ce qu'un homme va se coucher parce qu'il a remporté une veste?" hoorde ik hem zeggen, en met deernis voor zooveel naijver voegde hij er bij, dat een der meest toegejuichte parijsche tooneeldichters aan zijnen secretaris geschreven had: "Daudet heeft nu kunnen zien dat het gemakkelijker is een mooi boek te schrijven dan een mooi tooneelstuk"; op die mededeeling liet hij alleen nog dit volgen: "Wat weet Sardou er van? Hij heeft immers nooit een mooi boek gemaakt!"

Werkt tegenwoordig alles mede om Alphonse Daudet tot een zondagskind te maken, roem, fortuin, aangename vriendschapsbetrekkingen en eene huiselijke omgeving vol liefde, vol poëzie, en werklust, het is toch niet alleen omdat zijn gemoed zoo rijk is aan aandoeningen, zoo vatbaar bovenal voor medelijden, dat deze schrijver het leed en de ellende der wereld zoo onvergelyklijk schoon weet te schilderen. Uit eigen ervaring heeft hij dat leed gekend. Het zwaard van den hongers heeft hem gewond, de geesels van het gebrek heeft hem gestriemd, hij heeft de ruwe stooten der vernedering gevoeld, de foltering der eenzaamheid, der ontgoocheling, der geknakte eierzucht is hem niet gespaard. Deze pottische en gevoelige natuur, die op een bed van rozen had moeten sluimeren, is door het lot neergeworpen op den ruwen bodem der werkelijkheid. Deze uitverkorene, die zooveel van het leven kon eischen, heeft oogenblikken gekend waarop hij niets van

"Les rois en exil" in de "Gaité" vertoond, het zou waarschijnlijk niet zoo voortreffelijk gespeeld zijn als nu het geval is geweest, maar het zou ongetwijfeld veel meer behaagd hebben.

de toekomst dorst hopen. En die slagen zijn hem toegebracht op zoo jeugdigen leeftijd dat het geen wonder is zoo hij, ook te midden van zijn lateren voorspoed, van die oude wonden de herinnering en zelfs de litteekenen heeft behouden.

Tusschen de vriendelijke feeën die over zijn wieg hebben ge-
waakt, had ook de hardvochtige, weerzinwekkende fee van het
gebrek plaats genomen. En eerder dan de rijke en schitterende
voorspellingen harer zusters, is hare eigene bedreiging vervuld ge-
worden. De beroemde, gevierde, gelukkige Alphonse Daudet is
het leven begonnen als "de kleine dinges", *Le Petit Chose*.

"Den 13den Mei van het jaar 18.." zoo begint *Petit Chose* zijne aandoenlijke geschiedenis, "werd ik geboren in eene stad van Languedoc, waar men, gelijk in alle steden van het Zuiden van Frankrijk, veel zon vindt, vrij wat stof, een Carmelietenklooster en twee of drie Romeinsche monumenten." De "kleine Dinges" had er reden voor om de stad zijner geboorte niet nader aan te duiden; maar door haar met alle andere steden van het Zuiden gelijk te stellen deed hij haar onrecht. Nîmes, waar Alphonse Daudet op gezegden datum in het jaar 1840 het levenslicht zag, de hoofdplaats van het departement du Gard, is nog thans een der merkwaardigste plaatsen uit dat land van olijfboomen en wijnstokken. Met hare heerlijke bouwvallen van het amphitheater en "La maison carré," met haar Dianatempeltje en hare vorstelijke terrassen, aan den voet der heuvelrij waarboven de plumpe Tourmagne zich verheft, maakt deze ruime stad nog altijd een grootschen indruk op den bezoeker die ter hoogte van Tarascon de groote spoorweglijn van Lyon naar Marseille verlaten heeft om in de richting der Pyreneën verder te reizen. Doch destijds, toen noch de ziekte der zijdewormen, noch de phylloxera, noch de concurrentie aan haren voorspoed jammerlijk geknaagd

hadden, was zij bovendien het middelpunt van een levendig handelsverkeer. Vooral de industrie der zijdeweaverij bood aan menig-een ruimschoots de gelegenheid om rijk te worden, en tot de aanzienlijkste inwoners der stad behoorden de welgestelde fabrikanten aan wie de zijdespinners der naburige Cevennen hunne grondstoffen kwamen afleveren.

In het jaar 1830 behoorde Vincent Daudet, de afstammeling eener familie die lang in het bergdorp Coucoules gewoond had, wel niet tot de allervoornaamste, maar toch tot de zeer geziene wevers van zijden stoffen. Hij dorst zelfs aanzoek doen om de hand der beminnelijke Adeline Raynaud, dochter van Antoine Raynaud, die te Nîmes een belangrijken commissiehandel in zijde had opgezet. Adeline was eene aanvallige verschijning, niet sterk, zacht van inborst, een weinig bleek van gelaatskleur en eene harstochtelijke liefhebster van lezen; Vincent Daudet was een knappe jonge man, die er met zijne bourbonsche gelaatsstreken zelfs aristocratisch, en in zijn nauwgesloten jas, met den witten das om zijn hals, bovendien zeer deftig uitzag. Ofschoon zijne familie zich niet met de Raynauds dorst meten en zijn aanzoek bij de broeders van mejuffer Adeline een ongunstig onthaal vond, waren de bezwaren toch spoedig overwonnen en kon het jonge paar nog in hetzelfde jaar een eigen huishouding beginnen. Tien jaren na hun huwelijk, toen van hunne talrijke kinderen nog slechts twee, Henri en Ernest waren overgebleven, bracht de geboorte van den kleinen Alphonse nieuwe vreugde in het aardig gezin.

De zaken gingen goed; in de fabriek was het druk en tierig; de woelige knapen konden zelfs in de ruime zalen der werkplaats geen hoekje machtig worden voor hunne spelen, en het stemmige moedertje behoefde alleen maar afleiding, nog geen troost te zoeken in de boeiende romans, waarin hare verbeelding zich zoo gaarne verdiepte. De familie bezat zelfs een klein buitengoed,

naar de bloeiende wijnstokken "La Vigne" geheeten, en vroolijk, zanglustig zelfs, deed men in de zomeravonden, na de gloeiende hitte des daags, gezellige rijtoeren naar buiten.

De beroemde jaarmarkt van Beaucaire, waar de zon van het zuiden gloeide, waar de zuidelijke bewegelijkheid, en zelfs de zuidelijke snoeverij hoogtijd vierde, telde ook Vincent Daudet en zijne vrouw onder hare geregelde bezoekers. En de kinderen, die men nooit verzuimde thuis te laten, werden bij die gelegenheid ruimschoots schadeloos gesteld voor deze ontbering door het vele kostbare, kunstig vervaardigde speelgoed dat de milde ouders van deze kermis naar huis brachten. Zij bezaten een geheele collectie kerksieraden en priesterkleeren voor kinderen, en op gevaar af van den prikkelbaren vader te storen in een ernstig onderhoud met een zijner voornaamste klanten, vierden de kleine jongens, door aardige nichtjes bijgestaan, met veel plechtigheid een kindermis en hielden in allen ernst eene proces-sie door de breede gangen der ouderlijke woning.

Eene gansche revolutie greep er plaats in die kinderspelen, toen Vincent Daudet eenmaal van de jaarmarkt te Beaucaire terugkwam met eenige kinderboeken, waaronder een *Robinson Crusoë* en een *Robinson Suisse*. Nauw was de lezing dier boeiende verhalen voltooid, of de gansche inhoud moest vertoond worden. Het onbewoonde eiland werd overgebracht in een der vertrekken van het huis, en heurt om heurt vervulden de broeders de rol van Vrijdag's beroemden meester.

Maar reeds begon de bodem waarop dit zonnig levensgeluk gebouwd was te schudden, en welhaast zouden de schokken zoo hevig worden dat het geheel dreigde te gronde te gaan. Men schreef 1846. Ernest, die twee jaren ouder was dan Alphonse, had destijds de kinderschool der "Frères de la doctrine chrétienne" verlaten en was opgenomen onder de leerlingen van het "Collège de l'Assomption." Toen gaf het faillissement van eenige

aanzienlijke klanten den eersten forschon stoot aan den voor-
spoed van het huis. Er moesten schulden gemaakt worden, die
men later hoopte te dekken met de nalatenschap van den ouden
heer Raynaud. Maar toen deze nog in hetzelfde jaar overleed,
bleek het dat men te vergeefs op eene aanzienlijke erfenis ge-
rekend had. Daarom, ofschoon Alphonse, die buitengewoon ont-
wikkeld was voor zijn leeftijd, reeds in de termen viel om tegelijk
met zijn broeder de middelbare school te bezoeken, besloten de
ouders hem nog een jaar op de lagere school te laten en werd
hij vervolgens, niet naar het "Collège de l'Assomption," maar
naar het goedkoopere "Collège Canivet" bevorderd. De zaken
gingen hoe langer hoe meer achteruit. De ruime vertrekken,
vroeger onmisbaar om de goederen op te stapelen en te verpak-
ken, waren nagenoeg ledig, en naar hartelust konden de kin-
deren, nog onbewust van de rampen die hunne ouders getroffen
hadden, ze vullen met het gejuich en het rumoer hunner spelen.
Het groote huis werd verlaten en men trachtte zich in te rich-
ten in de fabriek zelve.

Nog éénmaal slechts weerklonken de zalen van iets anders dan
van lachende kinderstemmen. Het was in 1848. De groote om-
wenteling van dat jaar, die aan den handel van Vincent Daudet
den genadeslag toebreacht, had voor het eerst het algemeen
stemrecht als de onfeilbare godspraak van Frankrijk erkend, en
riep de geheele bevolking op tot deelneming aan den verkiezings-
strijd. De familie Daudet behoorde sinds lang tot de vurigste aan-
hangers der royalistische partij. Te Nîmes gold Vincent Daudet
zelfs voor haren aanvoerder, en in de ruime, ledige vertrekken zijner
woning vergaderden de verdedigers van het "droit divin", om
zich toe te rusten tot den slag. Toen de verkiezingen eindelijk
hadden plaats gehad, bleek het dat er honderd vensterruiten ge-
broken waren; maar de royalistische candidaat was verkozen.

Intusschen werd de toestand van het gezin steeds treuriger.

De fabriek werd verkocht en verlaten, men betrok een klein huisje in de rue Séguier; Alphonse, die bitter geweest had bij het verlaten van het geliefde lustoord zijner spelen, wist echter zelfs hier, op eene kleine binnenplaats, zijn Robinson-eiland over te brengen, en, toen het dochtertje van den eigenaar der woning op zich nam om voor Vrijdag te spelen, had zijne kinder- verbeelding spoedig zijne kindertranen gedroogd.

Maar in het voorjaar van 1849 was de financiëele toestand zoo verergerd, dat men niet langer te Nîmes kon blijven wonen. Vincent Daudet was er in geslaagd te Lyon bij een zijdefabrikant eene ondergeschikte betrekking te vinden; en met al wat zij nog over had gehouden, de trouwe dienstmeid niet te vergeten, aanvaardde de familie den treurigen uittocht uit het land der vaders, het zonnige, schitterende Zuiden, naar de grauwe nevelen van het sombere Lyon.

Voor "Petit Chose" was nu het oogenblik gekomen om zijne bitterste tranen te vergieten. Robinson moest van zijn eiland, van zijne dierbare wildernis scheiden. Hij zocht alle bekende hoekjes op en sprak de voorwerpen die hem omringden aan, alsof het menschen waren. "Het is uit, wij zien elkaar niet weder!" riep hij de boomen en bloemen toe, en hij nam een blad, een steen, een stuk boomschors mede als herinnering aan de lieve vrienden die hij daar achterliet.

Wie, uit het Noorden komende, in Lyon reeds het Zuiden meent te vinden, ziet zich jammerlijk teleurgesteld. Maar wie het Zuiden verlaat om, na drie dagen de Rhône te zijn opgevaren, zich in die ongezellige fabriekstad te laten ontschepen, die heeft een gevoel alsof zijn levenszon voor goed verduisterd werd. Bij deze sombere indrukken kwam voor de ongelukkige familie Daudet nog de onzekerheid der toekomst. Het loon van den vader was gering, en de knapen waren op een leeftijd gekomen dat hun onderhoud en hun onderwijs beide buitengewone uitgaven eischten.

Men begon met hen toe te vertrouwen aan een priester, die tegen eene kleine vergoeding hunne opleiding voor zijne rekening nam, mits zij als koorknappen dienst wilden doen bij de godsdienst-oefeningen. Maar Ernest had moeite om de liturgie behoorlijk te volgen, en liet het schelletje klinken terwijl de priester midden in de voorlezing van het evangelie verdiept was. De kleine Alphonse, die de zware kerkboeken verplaatsen moest, viel op een Pinkstermorgen, onder het gewicht van zijn last, languit op de trappen van het altaar. Bovendien was hij reeds een echte bengel geworden en liet zelfs eens een buskruitmijn ontploffen in de priesterlijke garderobe. Toen het daarbij nu ook nog bleek dat de knapen weinig meer leerden dan den catechismus, nam de verstandige vader zijne schaapjes terug uit de handen van hun herder en plaatste ze op een behoorlijk gymnasium.

Reeds te Nîmes had een rijke bloedverwant aan Vincent Daudet den raad gegeven om zijne jongens liever een handwerk te laten leeren. Maar de vader geloofde in het gesternte zijner zoons en achtte hun aanleg voor studie te groot om hun de kans van een letterkundige loopbaan te doen missen. Te Lyon, al kostte het hem de pijnlijkste offers, bleef hij vasthouden aan zijn overtuiging. Ernest en Alphonse kregen onderwijs gelijk alle andere knapen uit de Lyonsche burgerij. En dat zij ter school kwamen met een grove kiel in plaats van met een lakensch buis, was het eenige dat hen van hunne makkers onderscheidde; het was echter genoeg om hen door de andere schooljongens met minachting te doen aanzien. Maar zij wisten revanche te nemen. Alphonse was in een oogenblik al zijne kameraden vooruit gekomen; de eerste prijzen waren altijd voor hem, en hij verbaasde zijne meesters door zijne vlugheid en zijne buitengewone gaven. Eens, toen er een opstel over Homeros was gevraagd, leverde hij eene Ode in, die hij in een paar uren tijds gedicht had.

Dit bijzonder succes van den twaalfjarigen knaap moest des

te meer verwondering wekken omdat hij van de tien schooltijden er meestal zes verzuimde. Een onverzadelijke lust naar avonturen had zich van hem meester gemaakt. Hij bracht gansche dagen op de kaden door of ging met speelmakkers in een bootje op de Saone varen, drong door in alle achterbuurten der stad, en kwam 's avonds te huis met gescheurde kleeren en gekneusde ledematen, maar met een schat van waarnemingen en opmerkingen, die hij aan niemand dan aan zijn trouwen broeder Ernest meedeelde. Deze schreef voortdurend briefjes van verontschuldiging voor het hoofd der school en wist de dolle streken van zijn jongeren broeder zorgvuldig voor de ouders te verbergen. Hij was reeds blijde genoeg wanneer hij den knaap heelhuids van zijne zwerftochten zag terugkeeren. Dat er geen ongelukken voorkwamen was wel een wonder. Want reeds toen leed Alphonse Daudet aan die buitengewoon sterke, ongeneeslijke bijziendheid, die hem nog thans belet om zich anders dan onder geleide van een vriend in de drukte der Parijsche straten te wagen.

Van die bijziendheid sprekend schrijft zijn broeder: ¹

“Zij heeft hem tal van lasten en onaangenaamheden bezorgd; maar tevens heeft zij hem een grooten dienst bewezen: zij heeft hem den plicht opgelegd om van binnen te leven; zij heeft hem begiftigd met de zonderlingste en kostelijkste van alle gaven, een soort van inwendig gezichtsvermogen, eene machtige intuïtie, die hem de trekken van een persoon, zoodra hij hem spreken hoort, doet raden, ofschoon hij ze niet kan onderscheiden. In het leven is hij bijna een blinde, en in elk zijner werken blijkt hij zulk een nauwkeurige waarnemer te zijn, dat hij de wereld met een vergrootglas schijnt onderzocht te hebben.”

Keerde Alphonse al te laat van zijne zwerftochten terug, dan

¹ Mon frère et moi, souvenirs d'enfance et de jeunesse par Ernest Daudet. Paris 1882, blz. 47.

moesten er allerlei leugentjes bedacht worden om zijne afwezigheid aan de ongeruste ouders te verklaren. Eens werd de knaap reeds op de trap der woning door zijne moeder verrast, en daar hij op dat oogenblik niets in voorraad had, zoo wierp hij haar de eerste gedachte voor de voeten die hem te binnen schoot, en riep uit: "Moeder, de paus is gestorven." Dat was een droevige mare in het huis van den streng katholieken Vincent Daudet. Den geheelen avond deed men niets dan treuren, en men dacht er niet meer aan den jongen te vragen waarom hij zoo lang was uitgebleven. Toen men nu den volgenden dag vernam dat de Paus nog leefde, was de vreugde zoo groot, dat alle leed, alle ongerustheid en alle ontevredenheid voor goed vergeten waren ¹. Een andermaal trad hij koortsig, met benevelde blik en wankelende schreden de ouderlijke woning binnen; men had hem absinth laten drinken en de knaap was letterlijk beschonken. Een hartig woord van zijn broeder bracht hem toch zoover dat hij zich tegenover zijne ouders goed wist te houden; men wendde voor dat een bezoek van den hoofdinspecteur den knaap noodzaak had buitengewoon lang op de school te blijven, en de bezorgde moeder, die het bleeke uitzicht van haren zoon aan honger toeschreef, noodzaakte hem een ongeloofelijken eetlust te veinzen en haastig allerlei eetwaren te vorreren, die hij honderdmaal liever onaangeroerd zou hebben laten staan. "Hoe is het mogelijk," schrijft Ernest Daudet ², "dat Alphonse, op dertienjarigen leeftijd in zulk een handeloos leven geworpen, met knapen wier invloed en wier voorbeeld hem medesleepten, zijn heerlijken verstandelijken en zedelijken aanleg, de levendigheid van zijn geest, de frischheid van zijn gemoed, de kinderlijke openhartig-

¹ Alphonse Daudet deelt zelf dit voorval mede in een zijner "Contes du Lundi."

² T. n. p. blz. 101.

heid zijner natuur niet in dien strijd gelaten heeft? Ieder ander bijna zou er in zijn ondergegaan. Maar bij hem heeft de proef, die ik trouwens geen vader zou durven aanraden met zijn kind te wagen, juist het tegenovergestelde resultaat opgeleverd van hetgeen de logica zou hebben doen vreezen."

Het was omtrent dezen tijd, kort vóór den coup d'état van Louis Napoleon, dat Vincent Daudet, die in zijn vruchteloos zoeken naar lotsverbetering zelfs een tocht naar Parijs gewaagd had, uit de hoofdstad terugkeerde met eene schoone belofte. Hij, de onwrikbaar trouwe royalist, had daar een voornaam persoon ontmoet uit de omgeving van den Graaf van Chambord, die hem met veel geheimzinnigheid om eene juiste opgave van de namen zijner beide zoons had gevraagd en deze in een zakboekje had aangeteekend. Kort daarop werd hem zelfs te Lyon een groot stuk papier bezorgd, waarop in rood lak het wapen van den kroonpretendent was afgedrukt, met deze eigenhandig geschreven woorden er onder: "den heer Daudet toegewijd; Henry." Maar reeds had de staatsgreep aan al deze verwachtingen den bodem ingeslagen. Wat de Republiek voor het lot van Vincent Daudet begonnen had, werd door het Keizerrijk voltooid.

De gewezen zijdefabrikant van Nîmes had zijn handel in foulards weer opgevat; maar, al viel er op de deugdelijkheid zijner koopwaar niets af te dingen, al slaagde hij er in hier of daar een nieuwen klant te vinden, het onmisbare kapitaal ontbrak ten eenen male en de lijst der onbetaalde schulden groeide steeds aan. Ter nauwernood was men er éénmaal in geslaagd door den bijstand van een der Lyonsche zijdehandelaars, die even bescheiden als edelmoedig zijne hulp kwam aanbieden, de schande van een gerechtelijken verkoop der meubelen te ontgaan. De toestand werd steeds pijnlijker. Reeds was de familie genoodzaakt geworden in de rue Pas-Étroit eene kleine ongezonde woning te betrekken. De vader werd door eene zware ziekte aangetast, en nadat de

trouwe dienstmeid die uit Nîmes was medegekomen, ten gevolge van onaangenaamheden naar haar land was teruggekeerd, ging men er zelfs toe over alle bediening af te schaffen. De moeder, die zoo noode scheidde van de boeken waarin hare onverzadelijke leeslust haar tot dusverre eenigen troost had doen vinden, moest het grove huiswerk verrichten, en Ernest ging zelf met een mand de dagelijksche inkoop doen op de markt. Reeds was hij van school genomen om voor koopman te worden opgeleid en voorloopig zijnen vader bij het verpakken der foulards ter zijde te staan. De tochten naar de markt waren nog niet de droevigste die den knaap werden opgelegd. Weldra toog hij naar de bank van leening, om de enkele kleinoodiën zijner moeder te verpanden. En toen hij kort daarop, daar de handel van Vincent Daudet steeds achteruitging en Ernest bij zijn vader geen werk meer vond, in die bank van leening zelf een klein schrijversplaatsje gevonden had, was de eenige troost die hij met zijne drie frankstukken des avonds thuis bracht deze: "Moeder, er zijn nog ongelukkiger menschen te Lyon dan wij."

Het scheen echter dat met het toenemen der ellende de letterkundige roeping der beide knapen slechts te krachtiger zich deed gelden. Al de vrije tijd waarover zij beschikken konden, en zelfs een groot gedeelte van den nacht, werd doorgebracht met het lezen, het verslinden van boeken. Een kleine boekenkramer, van wien de knapen reeds een enkele maal tegen lage prijzen een paar werken gekocht hadden, leende hun spoedig wat zij niet koopen konden; en zoo geschiedde het dat Victor Hugo, Eugène Sue, Lamartine, Chateaubriand, enkele oudere schrijvers, Buffon, Ariosto, Shakespeare, Boccaccio, Piron, weldra ook Balzac, George Sand, Alphonse Karr, Henri Murger goede bekenden werden van deze beide onvermoeide lezers en ijverig bestudeerde modellen van deze beide jeugdige auteurs. Want reeds sinds geruimen tijd hadden zij zich ook aan het schrijven gewaagd, en zij wachtten slechts

op eene gunstige gelegenheid om hun talent in het publiek ten toon te spreiden en hunne klimmende eerezucht te bevruchten.

Scheen de politieke richting van hun vader over het algemeen niet gunstig voor de vervulling dezer jongensdroomen van voorspoed en roem, in het gegeven geval kwam zij hun toch te stade. Zij opende hun den toegang tot de bureaux der legitimistische *Gazette de Lyon*. De partij was niet rijk aan letterkundige talenten, maar bezat toch in den redacteur Théodore Mayeray een polemist vol temperament en in Paul Beurtheret een geleterd chroniqueur. Bovendien waren de bureaux dezer courant een soort van sociëteit, waar de hoofden der koningsgeziude partij te Lyon elkaar geregeld ontmoetten, en waar men ook nu en dan enkele parijsche beroemdheden, vooral Claudius Hébrard, die, ofschoon in de hoofdstad gevestigd, te Lyon zijn *Journal des Bons Exemples* uitgaf, kon ontmoeten.

Weldra waren de beide knapen opgenomen in den kring, die op hunne onervaren verbeelding welhaast den indruk maakte van een letterkundigen Olymp. Het duurde niet lang of Ernest plaatste eenige kritieken, die hij in portefeuille had, en begon een bestelden roman te schrijven, die echter niet voltooid werd. Alphonse, veel meer begaafd dan zijn broeder, ofschoon destijds slechts vijftien jaren oud, had spoedig zijn eerste werk, *Léo et Chrétienne Fleury*, gereed en haastte zich het aan den heer Mayeray aan te bieden. Deze was even verbaasd als verrukt over dien arbeid van een knaap, en ofschoon de roman nooit geplaatst werd, doordien de *Gazette de Lyon* kort daarna werd opgeheven, zoo genoot de schrijver toch van dat oogenblik af aan in dien kring eene buitengewone waardeering. Wanneer hij met de makkers van zijn leeftijd zich ging vermaken, sprak men over hem, over zijne verzen, over de schitterende toekomst die hem blijkbaar wachtte, met een geestdrift die de ongelukkige ouders, zoo dikwijls Ernest

hun den inhoud dier gesprekken overbracht, niet weinig troostte over het ellendige van hun toestand.

Die ellende had weldra haar toppunt bereikt. Vincent Daudet had zijn handel voor goed opgegeven, de zijden doeken die nog in het magazijn opeengehoopt lagen werden verkocht, de sombere woning der rue Pas-Étroit werd verlaten, en in een klein entresol in de rue de Castries richtte men zich in zoo goed en zoo kwaad als het kon. Terwijl de vader door allerlei kleine *negoties* een weinig geld poogde te verdienen en de zoons met hun pen nu en dan een gering honorarium konden machtig worden, kwam onverwachts, in 1856, het bericht, dat de oudste zoon Henri, die voor den geestelijken stand was opgeleid, doch die deze loopbaan wegens gemoedsbezwaren nog bij tijds had opgegeven en in het oude "Collège de l'Assomption", te Nîmes eene betrekking had gevonden, door eene hevige hersenziekte was aangetast. De arme moeder snelde heen om haar kind nog levend te zien, doch toen zij aankwam was hij reeds gestorven. Dit voorval en de diepe droefheid die het in de woning van Vincent Daudet teweeg bracht maakten een diepen indruk op de verbeelding van den jongen Alphonse. Aangrijpend heeft hij later in *Petit Chose* deze huiseelijke ramp beschreven. ¹

Zelf was hij nu zestien jaren oud en den cursus van het gymnasium had hij afgelopen. Hem bleef alleen nog maar over het bachelier-examen te doen, dat in Frankrijk alle voorbereidende studiën afsluit en bekroont. Maar er was geld noodig om zich voor dat examen gereed te maken en om het af te leggen. Vincent Daudet had niets meer aan zijne kinderen te geven. Toen kwam een bloedverwant uit het Zuiden met een voorstel voor den dag, dat aan de toch reeds zoo droevige levensgeschiedenis

¹ Zie aldaar het hoofdstuk "Il est mort! Priez pour lui!"

van den jeugdigen Alphonse eene buitengewoon sombere bladzijde zou toevoegen.

In de familie der Daudet's vereerde men steeds de nagedachtenis van een der oudooms Raynaud, "l'oncle l'abbé," die, na als koningsgezinde naar Engeland te zijn uitgeweken, onder de Restauratie naar Frankrijk was teruggekeerd en verscheiden jaren lang aan het hoofd had gestaan van het collége der kleine bergstad Alais, in het hartje der Cevennen. De waardige grijsaard was er gedurende eene cholera-epidemie gestorven als het slachtoffer zijner plichtsbetrachting, en er was geen twijfel aan of ter wille van den eerbied waarmede zijn naam er nog steeds genoemd werd, zou men gaarne aan het kind zijner nicht een plaatsje inruimen onder het onderwyzend personeel dier middelbare school. Er was juist een plaats open van "maître d'étude," eene betrekking waarbij de plaats van secondant eener kostschool nog gunstig afsteekt, en die door de Fransche schooljeugd gewoonlijk met den verachtelijken naam van "pion" wordt aangeduid.

Vol moed trok de zestienjarige knaap de onbekende wereld te gemoet die hem wachtte. Wel viel het "Petit Chose" hard de geliefde wezens te verlaten die hem in den nevel nastaaften toen de stoomboot hem wegvoerde van Lyon. Maar het gevoel zijner zelfstandigheid, de gedachte dat hij als man optrad in de wereld, verzachtte voor hem de smart der scheiding, die in den huiselijken kring veel dieper gevoeld werd. Ernest vooral was ontroostbaar over het vertrek van den jongeren broeder, zijn trouwen levensgezel, voor wiens teeder gemoed hij bovendien de aanraking met de harde werkelijkheid niet zonder angst tegemoet zag.

Had "Petit Chose" zich een man gevoeld bij het heengaan, toen hij te Alais aankwam en zich bij den directeur der school aanmeldde, werd hem al te spoedig herinnerd dat hij nog maar een knaap was. — "Dit de nieuwe onderwijzer?" riep de direc-

teur verbaasd en spottend uit, toen hij de oogen opsloeg van zijn schrijfbureau en den tengeren Alphonse Daudet bedremmeld vóór zich zag staan; "welke grappenmaker heeft mij daar een kind gestuurd?" Intusschen werd de nieuwe meester niet weggezonden. De aanbevelingsbrieven die hij had medegebracht waren voortreffelijk. Spoedig werd hij in de klasse gestuurd en aan zijn lot overgelaten.

Te vergeefs beproefde hij een ernstig gezicht te zetten en door verheffing van stem indruk te maken. Reeds zijn eerste: "Tra-vaillons! messieurs," werd met een luid gelach ontvangen, en van dat oogenblik af was het voor goed uit met zijn aanzien. Zijne collega's zagen minachtend op hem neder en wreekten zich door hooghartigheid over de meerdere beschaving en de meerdere bekwaamheid van den knaap dien men hun tot ambtgenoot gegeven had. De schooljeugd kende evenmin medelijden als ontzag. Zij vermaakte zich zelfs met de ongelukkige hijziendheid van den "pion" en bracht meer dan eens door hare kwaadwillige grappen zijn leven in gevaar. Slechts aan zeer enkelen onder de leerlingen kon hij zich hechten. En zelfs bij dezen, die hij door zijn ijver en zijne toewijding in staat stelde de eerste prijzen bij het concours te winnen, verwierf hij den dank niet dien hij toch zooten volle verdiend had.

Het waren bitter droevige dagen die "Petit Chose" in het collège te Alais doorbracht. Ter nauwernood bleef hem, om zich te troosten, tijd genoeg over tot studeeren en tot dichten. Maar, hoe zelden dan ook, dien troost behoefde hij niet geheel te ontberen. Zijne Muze was hem gevolgd in het kleine dakkamertje waarin hij nu en dan zijn leed poogde te vergeten, en meer dan een van de welluidende en fijngevoelde *Amoureuses* is in die treurige omgeving vervaardigd.

Alphonse Daudet wachtte zich wel de familie te Lyon deelgenoot te maken van zijn leed. Hij wist dat men daar meer dan

genoeg had aan eigen ellende. Het was nu zoover gekomen, dat de huishuur niet betaald kon worden, en dat de eigenaar der kleine woning, die geduldig en toegevend was geweest omdat hij had gehoopt dat er voor zijne huurders weldra betere tijden zouden aanbreeken, zich gereed maakte om tot de uiterste maatregelen over te gaan. Er bleef inderdaad niets anders over dan den inboedel te verkoopen en het huisgezin te ontbinden. Dit geschiedde. Enkele familiestukken werden zorgvuldig ingepakt, al het overige kwam onder den hamer. Mevrouw Daudet en haar dochtertje zochten een onderkomen bij de bloedverwanten te Nîmes, de vader werd handelsreiziger, en Ernest kreeg eindelijk verlof om aan zijn lang gekoesterden wensch gevolg te geven; hij vertrok naar Parijs. Den 1sten September 1857 zette hij voor het eerst den voet op de boulevards, gekleed in den rok dien een Lyonsch kleermaker, vol vertrouwen op zijn toekomst, hem op crediet had geleverd. Zelfs waagde hij het om bij Tortoni te gaan dejeuneren. Maar hij begreep spoedig dat zelfs een bouillon Duval nog weelde was voor een beurs als de zijne, en dat geen enkel boulevardier vóór den middag met een witten das en verlake schoenen op straat komt.

Intusschen haastte hij zich de letterkundigen te gaan opzoeken voor wie hij aanbevelingsbrieven had medegebracht, of die hij reeds te Lyon had leeren kennen. Claudius Hébrard, die Parijs voor eene maand moest verlaten, stond hem voor dien tijd zijne kamer af. Een ander gaf hem zijn vrijbiljet voor het Odéon-theater. De graaf de Pontmartin nam hem mede naar de bureaux van den Orleanistischen *Spectateur* en liet hem aanstonds onder de redactieleden opnemen, op een tractement van tweehonderd francs per maand. Verrast door dezen ongedachten voorspoed achtte Ernest Daudet zijne positie schitterend genoeg om aan de ellendige en wreede gevangenschap van zijn broeder een einde te maken. En toen hij kort daarop een brief uit Alais ontving, waarin de

diepste verslagenheid zich te vergeefs achter eenige woorden van moed en geduld trachtte te verbergen, draalde hij dan ook geen oogenblik langer. Alphonse pakte haastig zijn boeltje bijeen, diende op staanden voet zijn ontslag in en liet zich door den postwagen naar het naburige spoorwegstation brengen, waar hij in een derde-klasse wagen plaats nam, weldra veroordeeld om de lange reis af te leggen tusschen een zwaarlijvigen ziekenoppasser, die naar lijnzaad riekte, en eene dikke vrouw uit Champagne, die snurkend op zijn schouder in slaap viel. Vastgeklemd tusschen zijne lastige reisgezellen, die den hongerigen knaap deden watertanden zoo dikwijls zij hunne goed gevulde manden uitpaktten, zonder slaap en zonder voedsel — want het tweefrankstuk dat hij had overgehouden wilde hij wijselijk tot zijne aankomst te Parijs bewaren — door de nijpende koude nog meer dan door den honger gekweld, bracht "Petit Chose" op de harde bank twee harde dagen en twee harde nachten door. Maar toch gevoelde hij zich gelukkig. Ginds wachtte hem zijn trouwe broeder en het allesbelovend schitterend Parijs.

Hij zag er treurig uit met zijn dun overjasje en zijne gutta-percha overschoenen, toen hij eindelijk in de hoofdstad aankwam. Ernest voerde hem naar het dakkamertje dat hij voor vijftien francs in de maand gehuurd had in eene soort van studentencaserne in de rue de Tournon, die den weidschen titel droeg van "Grand hôtel du Sénat." Daar werd de arme knaap zoo goed en zoo kwaad als het ging verpleegd met die trouwe zorg, die aan zijn broeder weldra den naam zou doen geven van "moeder Ernest." De eerste weken bracht Alphonse treurig door. "Behalve mijn broeder", verhaalt hij zelf, "kende ik niemand. Bijziende en onhandig, schuw en schuchter, sloop ik uit onze kamer onder de galerijen die het Odéon omgeven, en gevoelde mij gelukkig en beangst tegelijk bij de gedachte, dat het letterkundigen waren die mij daar voorbijliepen."

Spoedig echter was de kennis gemaakt met enkele van de stamgasten der tafel van het "Grand hôtel du Sénat", onder wie zich ook de destijds reeds onder zijne makkers beroemde Léon Gambetta bevond. Weldra zagen de broeders zich ook eenige salons geopend, onder anderen dien van Eugène Loudun, een der conservatoren van de Arsenaalbibliotheek, en van onderscheidene dames, zooals Madame Ancelot, Madame Mélanie Waldor en anderen.

Alphonse was er weldra buitengemeen geliefd, zoowel om zijn aantrekkelijk voorkomen als om de keurige verzen die hij voordroeg. Het uiterlijk van den achttienjarigen jongen man is door Théodore de Banville, in zijne *Camées parisiens*, aldus beschreven: "de huid warm, bleek, amberkleurig, de wenkbrauwen recht geteekend en met een glans van zijde, het oog stralend en vochtig tevens, dat den poëtischen droomer verraadt, dat zelf niet ziet, maar heerlijk is om aan te zien, de mond waarin een zachte wellust trilt en die den denker teekent, purper gekleurd door het bloed der jeugd, de baard zacht en fijn als die van een knaap, de weelderige bruine haarbos, de kleine fijne oorschelp, dat alles geeft den indruk van mannelijke fierheid en vrouwelijke gratie." Was het wonder dat hij in den salon van Augustine Brohan eens voor een Oosterschen prins werd aangezien?

Geheel en al aan zich zelve overgelaten geraakte Alphonse Daudet weldra bekend en vertrouwd met de zoogenaamde "bohème" der wereld van letterkundigen en kunstenaars. Hij leerde hier die mislukte genieën, die tal van "ratés" kennen die hij later in *Jack* zoo meesterlijk zou beschrijven. Evenals vroeger onder de bengels en straatslijpers van Lyon, zoo verkeerde hij ook nu onder al die zonderlinge en veelal door en door bedorven overwonnelingen in den strijd des levens, zonder in dien omgang iets te verliezen van zijn jeugd, zijn geest, zijne fijngevoeligheid. Hij

heeft van die hellevaart niets anders meegebracht dan een nieuwen schat van indrukken en herinneringen. Maar destijds dacht hij er nog niet aan zijne opmerkingen tot een letterkundig doel te gebruiken. Zij schenen nog niet veel anders te zijn dan eene onbewuste oefening van zijn talent, en ofschoon hij reeds toen zijn letterkundig schetsenboek' aanlegde, ontwierp hij nog niet de breede schilderijen waartoe hij later deze schetsen zou uitwerken.

Omstreeks dien tijd — de gebroeders waren intusschen naar de rue Bonaparte verhuisd, in een kamertje waarvan het venster vlak naast den toren der kerk van Saint-Germain-des-Prés uitkwam — bood de uitgever Tardieu, dien zij in den salon van den heer Loudun ontmoet hadden, aan om de gedichten van Alphonse Daudet uit te geven. Zij verschenen onder den titel van *Les Amoureuses* en hadden een buitengewoon succes. Edouard Thierry, die ze in den *Moniteur* aankondigde, begroette den jongen dichter als den waardigen opvolger van Alfred de Musset. Veel meer dan roem had hij echter met zijne uitgave niet ingeogst. De verdiensten van Ernest moesten nog altijd in de bescheiden behoeften der beide jonge mannen voorzien.

Hun bestaan werd dus wezenlijk bedreigd toen *Le Spectateur*, ten gevolge van een artikel van een der redacteuren over Orsini's bekenden aanslag tegen keizer Napoleon, op 14 Januari 1858 werd opgeheven. Gelukkig gingen de meeste geabonneerden van het blad tot de legitimiste *Union* over en ruimde men daar ook aan een deel van het personeel, met name aan Ernest Daudet, een bescheiden plaatsje in. Eenige maanden later werd hij naar Blois gezonden, om daar eene kleine courant der royalisten te steunen, en bij zijn terugkeer te Parijs vond hij zijne plaats aan de *Union* ingenomen. Na een korten tijd zijn geld verdiend te hebben met het redigeeren der gedenkschriften van een gewezen kamerheer van Karel X, nam Ernest Daudet het besluit de legi-

timistische partij te verlaten en zich bij het keizerrijk aan te sluiten. De vicomte de la Gueronnière, die de ministeriële pers dirigeerde, zond hem naar Privas als hoofdredacteur van *L'Echo de l'Ardèche*.

Gedurende de afwezigheid van zijn broeder geraakte Alphonse Daudet in betrekking met Villemessant, den stichter van *Figaro*, die spoedig de buitengewone talenten van den jongen man onderscheiden had en hem dadelijk op een zeer voldoende honorarium als letterkundig medewerker engageerde. Hier gaf de dichter der *Amoureuses* berijmde kronieken, onder den pseudoniem Jean Frossart, en onderscheidene van die bekoorlijke losse stukjes die later in de *Lettres de mon moulin* of in de *Contes du Lundi* tot één bundeltje zijn vereenigd. De lezers van den *Figaro* waren één en al bewondering over dit keurig talent, en een der aanzienlijkste hoofden van de Bonapartistische partij, Napoleon's halfbroeder, de hertog de Morny, zocht den jongen auteur als secretaris aan zijn persoon te verbinden. Keizerin Eugénie zelve had de aandacht van dezen Maecenas op den dichter der *Amoureuses* gevestigd. Toen deze betrekking, die aan de verhouding der oude troubadours tot hunne machtige en vorstelijke beschermheeren herinnert, hem werd aangeboden, weifelde Alphonse Daudet een oogenblik. Het waren niet zoozeer zijne eigene politieke beginzelen als wel de herinnering aan het ouderlijk huis die hem aarzelend tot den hertog deed zeggen: "Maar, ik ben legitimist!" "De keizerin is het meer dan gij, antwoordde de Morny lachend, terwijl hij den angstvalligen knaap op de schouders klopte; "wees wat gij wilt, doch laat alleen uwe lange haren afsnijden."

Voordat hij zijne nieuwe betrekking aanvaardde ging Alphonse Daudet met een opgeruimd gemoed zijn broeder opzoeken te Privas, en begaf hij zich van daar naar Nîmes en naar Provence, waar hij vriendschapsbetrekkingen aanknoopte met de voornaamste zuidfransche dichters, de zoogenaamde *félibres*, Mistral, den genialen dichter van *Mireille*, Aubanel, Roumanille en anderen.

Was hij tot dusverre, onder allerlei levensomstandigheden, de beschermeling van zijn broeder geweest, voor het eerst kon hij nu op zijne beurt dezen een dienst bewijzen. Hij sprak over hem met den hertog de Morny, en in 1861 werd Ernest te Parijs tot secretaris-redacteur bij het Wetgevend Lichaam aangesteld. Tegelijkertijd bleef hij journalist, werd in 1863 aan de redactie van *La France* verbonden en een paar jaren later bovendien politiek secretaris van François Bravay, dien Alphonse Daudet in 1876 tot model zou nemen voor een zijner meest beroemde romans, *Le Nabab*.

In hetzelfde jaar waarin zijn broeder te Parijs was gekomen werd Alphonse ongesteld. Zijn geneesheer achtte een verblijf in het Zuiden wenschelijk, en toen de winter naderde vertrok hij naar Algiers. De maanden die hij hier doorbracht werden gewijd niet aan de rustige rust die hem door zijn arts was voorgeschreven, maar aan allerlei avontuurlijke tochten door het onbekende land. Het eenige voorschrift waaraan hij zich stipt hield, was het gebruik van een bijzonder soort van levertraan; en wanneer hij de Arabische stamhoofden bezocht, bengelde altijd aan den zadelpknop van zijn lastdier een lederen flesch, waaruit hij op het gezette uur zijne medicijn gebruikte. Terwijl zijn dagboek zich vulde met aantekeningen en "de avonturen van den grooten Tartarin van Tarascon" te gelijkertijd werden doorleefd en beschreven, geraakte Alphonse Daudet zoo geheel en al vreemd aan Parijs en de Parijsche wereld, dat het bericht van het succes waarmede zijn eerste tooneelstuk, *La dernière idole*, in het Odéon ontvangen was, hem bijna onverschillig liet. Toch was het een feit dat dit stuk luide, vooral door de aristocratische toehoorders der eerste rangen en in de avant-scène der hertogin de Morny, was toegejuicht. De adellijke gemalin van den hoogen beschermer des schrijvers was er zoozeer door ontroerd geworden, dat hare trillende vingers den kostbaren waaier waarachter zij haar schoon gelaat verborgen hield, gebroken hadden.

Ofschoon Alphonse Daudet in het voorjaar van 1862 met een frisschen bloes op de wangen uit Algiers was teruggekeerd, moest den volgenden winter, op raad van den arts, het verblijf in warme streken herhaald worden. Ditmaal bezocht hij Corsica, waar het schetsenboek zich vulde met aantekeningen die later in *Le Nabob* zouden verwerkt worden. Een derde reis werd tegen het einde van 1863 ondernomen, doch deze strekte zich niet verder uit dan Provence.

Na het overlijden van den hertog de Morny, den 10den Maart 1865, een gebeurtenis, die destijds evenveel indruk maakte op de verbeelding van den jongen secretaris als zij ontroering wekte in de politieke wereld, en die hij later zoo meesterlijk zou beschrijven, verliet Alphonse Daudet het Palais Bourbon, om zich uitsluitend aan de letteren te wijden. Bleef hij des winters te Parijs, waar elk der vele kringen met welke hij in aanraking kwam hem stof leverde tot die waarnemingen waarvan de meeste in zijn romans een plaats gevonden hebben, hij trok gaarne des zomers naar buiten, bij voorkeur naar de vallei der Chevreuse, of maakte versterkende voetreizen in de Vogezen en den Elzas. In den zomer van 1866 had eene ongesteldheid hem langer dan gewoonlijk te Parijs teruggehouden. Toen eindelijk de cholera-epidemie hem uit de hoofdstad verdreef, zocht hij zijn broeder op, die intusschen gehuwd was en te Ville-d'Avray zich op een klein buitengoed met zijn gezin had gevestigd. Hier ontving men bezoeken van naburige vrienden; en toen een paar van deze eenmaal eene jonge bloedverwant, mejuffrouw Julia Allard, hadden medegenomen, werd Alphonse Daudet buitengewoon bekoord door de strenge schoonheid en de groote gaven van dit jonge meisje, dat in een zeer geleetterden kring was opgegroeid en van hare ouders den smaak voor poëzie en het talent van dichteres geërfd had.

Tot dusver had Alphonse Daudet niet veel smaak gehad voor het huwelijk, of liever, hij had er tegenop gezien, bevreesd dat

hij zich in zijne keuze mocht vergissen en dat hij het geluk van een eigen huiselijk leven met het verlies van zijn talent zou moeten betalen. Zijne *Femmes d'artistes* hebben de sporen van die vrees evenzeer bewaard als de droevige ervaringen, die hij in dit opzicht bij enkele zijner vrienden had opgedaan. Maar van het oogenblik dat hij, in het begin van 1867, aan mejuffrouw Julia Allard den naam van Madame Alphonse Daudet heeft gegeven, is er geen dag in het leven van den schrijver geweest dat hij niet dankbaar het uur heeft kunnen herdenken waarop de liefde hem zijn schroom heeft doen overwinnen. Zijne trouwe levensgezellin is niet alleen de glans van zijn huiselijk leven, zij heeft, zoowel door hare medewerking aan de romans van haren echtgenoot als ook door haar eigen letterkundigen arbeid¹, getoond dat zij de plaats die haar werd aangeboden ten volle waardig was.

Zijn broeder Ernest gaf eens, onder den indruk van een bezoek dat hij aan het jonge paar gebracht had, de volgende beschrijving van dit gelukkig intérieur: "De werkkamer is breed en hoog. Voor de tafel, die overdekt is met papieren en boeken, onder het witte licht van de lamp, welks glans door een kap van uitgeknipt papier wordt getemperd, is de heer des huizes gezeten, bezig aan het nieuwe werk dat aan het publiek beloofd is, dat door de dagbladen is aangekondigd en waarop uitgevers en vertalers met ongeduld wachten... Tegenover hem, aan het andere einde der tafel, heeft zijn jonge vrouw zich zachtkens nedergezeten, nadat zij de kinderen ter ruste heeft gebracht en hen met een vriendelijken kus heeft doen inslapen.

¹ Mevrouw Alphonse Daudet gaf op dringend verlangen van haren echtgenoot uit: *Impressions de nature et d'art*, terwijl zij daaraan in 1879 toevoegde *L'enfance d'une Parisienne*, waarvan Charavay onlangs eene tweede uitgave in het licht zond. Ook in *L'officiel* plaatste zij enkele artikelen onder het pseudoniem Karl Steen.

Het oogenblik is bij uitstek gunstig voor den stillen arbeid die de schoone werken voortbrengt. Het gedruisch der straat schijnt weggestorven, het huis is ingeslapen. Zacht suizend vlamt het hout in den haard en doet vonken schitteren op de vergulde lijsten der schilderijen en het koper der vazen waarin levende planten zich verheffen. De jonge vrouw laat zich meêvoeren door hare droomen; zij geniet het heden, zij tracht de toekomst te raden en herdenkt het verleden. Zij ziet hare kindsheid weder, zij gevoelt zich verplaatst in eene andere woning, waar het even vriendelijk, even liefdevol en vreedzaam was. Zij betreurt niets van dat verleden, maar zij ziet het met blijdschap weder en roept de herinneringen van dien tijd in haar geheugen terug. En dan, aan die gelukkige tafel gezeten, waar het talent zich mededeelt, tegenover den man die alles voor haar is en wiens pen meesterstukken schrijft, gevoelt zij zich door een soort van heimwee aangegrepen, en op de witte bladzijde, die voor haar ligt, laat zij in welluidende stances, proza of dichtmaat, hare herinneringen herleven. Die gelukkige avonden komen telkens weder. Zoodra de zomer aanbreekt worden zij aangevuld door verrukkelijke dagen buiten doorgebracht, in de kleine villa aan den rand van het bosch, omlijst door de blauwe glycinen die zich in het water der voorbijstroomende rivier weerkaatsen."

Dit landhuis, gelegen te Champrosay, aan de zuidzijde van Parijs, niet ver van de groote spoorweglijn van Lyon, vlak bij de bosschen van Sénart, was en is nog menigmaal het uitgangspunt van tochtjes die de schrijver, maar zelden alleen, in het belang zijner werken onderneemt. In deze woning was hij met vrouw en kind gevestigd toen in Juli 1870 de oorlog uitbrak. Het bericht der oorlogsverklaring vond hem den 15^{den} der maand op zijn rustbank uitgestrekt. Juist den vorigen dag had hij, met een vriend worstelend, zijn been gebroken. De zes weken die hij aan zijn leger vastgekleusterd moest doorbrengen, afgemat door

een koorts die minder door zijne kwetsuur dan wel door de zenuwachtigheid van den algemeenen toestand zijner omgeving veroorzaakt was, waren voor den ongelukkige dagen van wezenlijk lijden. Toen hij eindelijk weer kon opstaan, bemerkte hij dat bijna alle dorpsbewoners, voor de naderende Duitschers vluchtend, reeds te Parijs een schuilplaats gezocht hadden. Ook Alphonse Daudet volgde haastig met zijn gezin. Zoodra hij geheel hersteld was, nam hij als gewoon soldaat dienst in de garde nationale, en in weerwil van zijn gevoelig gestel en van zijn sterke bijziendheid, ontbrak hij nooit bij de wachtposten op de wallen van het belegerd Parijs. Alleen toen de Commune de hoofdstad in een wildernis dreigde te herscheppen, ontvluchtte hij haar met de zijnen.

Na den oorlog vatte hij zijn rustig en idyllisch schrijversleven te Parijs weer op, en sinds dien tijd heeft hij al die onvergetelijke werken voortgebracht die zijn naam onsterfelijk maken. Hij gevoelt zich thuis in den doolhof der wereldstad die zijn talent zich tot onderzoekingsveld gekozen heeft. Hier zijn de schouwburgen die hij gaarne bezoekt; hier zijn de salons waar eene geestige gastvrouw hem tot middelpunt weet te maken van den uitgezochten kring dien zij om zich heen gevormd heeft, of waar hij, gelijk zoo menige letterkundige of politieke beroemdheid, zich in het voorbijgaan vertoont; hier wonen de vereerders die het schoorvoetend wagen hem te bezoeken, de jeugdige talenten die hem een woord van aanmoediging komen vragen, en bovenal ook de vrienden met wie hij gaarne, onderhoudend, geestig, somtijds scherp, keuvelt over de letterkundige gebeurtenissen van den dag. In der tijd was hij een der meest gewenschte bezoekers van den kring, dien de groote Flaubert om zich vereenigd had en waar het, buiten de ingewijden, slechts aan enkelen vergund werd, behalve den meester en den meest geliefden leerling, ook Turgénjeff, Emile Zola, Guy de Maupassant en andere moderne fransche romanschrijvers te ontmoeten.

Met de politiek van den dag laat Alphonse Daudet zich niet in. De ijver voor het royalisme, die hem als knaap verteerd had, en waarvan hem onder het keizerrijk althans nog de heriunering gebleven was, is sinds lang afgekoeld. Ook aan de katholieke wereldbeschouwing, die zijne kindsheid beheerschte, is hij voor goed vreemd geworden. Republikein zonder veel geestdrift en libre-penseur zonder fanatisme, houdt deze dichterlijke waarnemer en teekenaar van het leven der fransche maatschappij zich zorgvuldig buiten alle politieke partijschap. "O politiek, ik haat u!" schreef hij in *Robert Helmont*. "Ik haat u, omdat gij ruw zijt, onrechtvaardig, schreeuwlustig en praatziek; omdat gij de vijandin zijt van kunst en arbeid, omdat gij tot etiket dient aan alle dwaasheden, aan alle soort van eierzucht en traagheid. Blind en hartstochtelijk, schept gij verdeeldheid tusschen brave harten, die gemaakt zijn om elkaar lief te hebben; en gij vereenigt daarentegen wezens die gansch en al ongelijk zijn aan elkaar. Voor de gewetens zijt gij een element van ontbinding, gij maakt de leugen tot eene gewoonte, en door u worden eerlijke lui de vrienden van schurken, mits zij tot dezelfde partij behooren. Ik haat u bovenal hierom, o politiek, dat gij er in geslaagd zijt om in onze harten het patriotisme, de idee van het vaderland, te dooden..."

De dagbladen spreken dan ook niet anders over Alphonse Daudet, dan om een nieuw werk aan te kondigen, om zijn tegenwoordigheid bij een of ander feest te vermelden, of om een vriendelijk artikel aan hem of aan mevrouw Daudet¹ te wijden. Slechts éénmaal moest zijn naam opgenomen worden in een dier gerucht-makende "faits divers", die voor een Parijsche courant onmisbaar

¹ Zie bijv. *Le Gaulois* van 19 Januari 11. over Madame Alphonse Daudet. Bene korte monografie over deze begaafde vrouw werd onlangs ook uitgegeven in den bekenden boekhandel van Quantin.

zijn. In den afgeloopen zomer namelijk werd het publiek op eens verrast door het bericht dat Alphonse Daudet den heer Albert Delpit tot een tweegevecht had uitgedaagd, en den volgenden dag vernam het, met nog grooter verbazing, dat van de kampioenen de meest bijziende den ander een flinken degenstoot in den arm had toegebracht. Ware Albert Delpit een gewoon journalist geweest en had hij zich eene dier kritieken veroorloofd waartegen ieder publiek persoon te Parijs moet geharnast zijn, Daudet zou zich om het beleedigend artikel niet bekreund hebben. Maar Delpit is een jong, zenuwachtig en eerzuchtig schrijver, die door enkele romans en tooneelstukken een zekere bekendheid heeft gekregen, een "confrère" van Daudet, en als zoodanig tot meer omzichtigheid verplicht. In eene fantasie over de tentoonstelling der zogenoemde "portraits du siècle" had hij, naar aanleiding van den zetel der Fransche Academie die onlangs door Edmond About is ingenomen, zich over het karakter van Daudet, dien hij bij de oude Carthagers vergeleek, zeer scherp en onvriendelijk uitgelaten. De beleedigde en zijne vrienden waren van oordeel dat hier, naar Parijsch gebruik, eenige droppels bloed moesten vergoten worden. Doch dit wapenfeit is sints lang vergeten, zonder natuurlijk iets te hebben veranderd noch aan het karakter van den overwinnaar, noch ook aan het oordeel dat zijne kennissen onder elkander daarover vellen. Alleen zal dit delicate punt zeker niet meer in het openbaar behandeld worden, ten minste niet door Delpit, die eene gevoelige les heeft ontvangen.

In eene levensbeschrijving van Alphonse Daudet konden wij dit kleine voorval niet achterwege laten. Doch zoo wij met de vermelding hiervan het eerste gedeelte van onzen arbeid besluiten, het is een reden te meer om haastig het tweede gedeelte onzer taak te aanvaarden en, na de geschiedenis van den man verhaald te hebben, over te gaan tot het hetgeen hij zelf genoemd heeft "l'histoire de mes livres."

“De geschiedenis zijner boeken” blijft ons te verhalen over, niet die van zijn talent. Reeds in den aanvang dezer schets maakten wij de opmerking, dat zoowel de buitengewone begaafdheid van Alphonse Daudet als de gestrengheid zijner litteraire tucht en de vastheid zijner letterkundige beginselen bij zijn eerste optreden als schrijver niet minder duidelijk aan het licht zijn getreden dan bij de samenstelling zijner groote werken. Ofschoon hij aan den eenen kant nog op den drempel staat der romantiek, en aan den anderen kant een echt vertegenwoordiger is van het moderne realisme, zoo is er geen aanleiding om bij hem te spreken van verschillende phases in de geschiedenis zijner ontwikkeling, van tweeërlei opvatting of tweeërlei manier die in zijne composities zou zijn waar te nemen. Hoogstens kan men des schrijvers loopbaan in twee groote afdeelingen splitsen, waarvan de eerste door het voortbrengen van gedichten, sprookjes, kleine tafereeltjes, de tweede door het schrijven der groote zedenromans wordt ingenomen. Tusschen beide in, of liever, in de laatste helft van het eerste tijdvak, liggen de jaren gedurende welke Daudet, met wisselend geluk, maar zelden met zeer gunstigen uitslag, aan tooneelarbeid zijne krachten beproefd heeft. Wil men een datum, zoo kan de voorstelling van *l'Arlésienne* in het Vaudeville-theater, den 1sten October 1872, als grenslijn tusschen die beide perioden worden aangenomen. Het was bij de algemeene repetitie van dit tooneelstuk dat Daudet, zooals hij zelf verklaart ¹, de noodzakelijkheid begon in te zien om de belangstelling van het Parijsche publiek voor andere werken te winnen, en dat de roman

¹ In de belangwekkende bladzijden die Alphonse Daudet, onder den titel *Histoire de mes livres* in de *Nouvelle Revue* van 15 Januari 1882, 15 April 1882, 1 Juli 1883 geplaatst heeft. Aan deze stukken hebben wij de meeste bijzonderheden van dit gedeelte onzer studie ontleend. Tot dusver verhaalde de schrijver de geschiedenis van *Fromont et Risler*, *Jack*, *Les lettres de mon moulin*, *Le Petit Chose*, *Robert Helmont*

van Fromont en Risler hem in groote trekken voor den geest begon te zweven.

Doch keeren wij tot vroegere jaren terug, tot de gelukkige dagen waarop de stralen der Parijsche gloriezon voor het eerst hun glans begonnen te werpen op de zwarte lokken van dien jeugdigen "médional." Het kleine bundeltje der *Amoureuses* was den lof ten volle waard die er van alle zijden aan werd toegezwaaid. De vorm dier keurige versjes, die niet ten onrechte "fligraanarbeid der poëzie" genoemd zijn, is inderdaad onberispelijk. Zij voldoen geheel aan de strenge eischen van den modernen Franschen versbouw, en zij verraden bovendien, zoowel in de aandoeningen die zij vertolken als in de vertolking zelve, die frischheid, die vrijmoedigheid, die naïefeteit die alleen in het eerste tijdperk der jeugd mogelijk zijn. Wanneer de dichter in een geestige triolet verhaalt, hoe zijn nichtje en hij elkaar eenmaal beminden "pour des prunes"¹, wanneer hij in een allerbevalligst rondel u het "clac clac" van een paar fijne damesschoentjes laat hooren, wanneer hij in eenvoudigen legendestijl "de Heilige Jonkvrouw aan de kribbe" afschildert, die te vergeefs beproeft het schreiend kindeke Jezus in slaap te wiegen, totdat eindelijk een traan, die uit haar oog op zijn gelaat valt, de vurig gewenschte rust op het knaapje doet nederdalen, dan speurt gij reeds hier

en *Tartarin de Tarascon*. Achtereenvolgens zullen alle werken op die wijze worden behandeld. Bovendien is Alphonse Daudet ook bezig aan het opstellen zijner *Mémoires*.

¹ Ik heb ergens eene Nederlandsche vertaling van dit versje gelezen. Doch de vertaler die "pour des prunes" eenvoudig vertaald had met "om pruimen", scheen niet te weten dat deze spreekwijze in het Fransch, behalve hare letterlijke beteekenis, ook nog die heeft van het grof-hollandsche "voor spek en boonen." De aardigheid van het versje ligt voor een goed deel in die woordspeling, die het Nederlandsch niet kan teruggeven.

het fijne gevoel en de fijne toetsen waarvan Alphonse Daudet ten allen tijde het geheim zal blijven bezitten.

Tegenwoordig zijn de *Amoureuses* vereenigd met een vijftal van die poëtische sprookjes en fantasiën in verzen, of ook in gedramatiseerd prosa, die Daudet als medewerker van *Figaro* aan het blad van Villemessant heeft geleverd.¹ Hier vindt de lezer, onder den titel van *La double conversion*, het aardige, misschien wat al te breed uitgewerkte verhaal van den christenknaap en het joodsche meisje, die elkaar zoo innig liefhadden dat de een in het geheim tot de synagoge overging, terwijl de andere zich evenzeer in het geheim doopen liet, en die ten slotte begrepen dat hunne liefde, om hen gelukkig te maken, rabbijn en priester zeer goed ontberen kon. Hier schuilt die geestig gedramatiseerde ontmoeting van Roodkapje, "die nu reeds vierduizend jaren lang iederen dag door den wolf wordt opgegeten", met menschen van allerlei slag, die zich door haar laten overhalen om af te wijken van den beganen weg en, in het genot van zonneschijn en bloemengeur, te gelijktijd hun kostbaren tijd te verspillen en het gelukkigste uur huns levens door te brengen. Hier heeft de schrijver aan die zonderlinge, voor den tijd waarin zij geschreven werd zelfs gewaagde, maar aangrijpende fantasie een plaats gegeven: die ten titel draagt *Les âmes du paradis*. Een paar gelieven voert hij daarin ten tooneele, die op aarde door schuldige liefdesaam verbonden waren, doch waarvan de een, de jonge vrouw, nog tijdig gebiecht heeft en zoo in het paradijs is toegelaten, terwijl de man, die, door de wanhoop der smart gedreven, zelf een einde aan zijn leven gemaakt heeft, in de hel wordt gepijnigd; maar toch is de verdoemde gelukkiger, omdat hij de her-

¹ Les *Amoureuses* etc. Paris, Charpentier 1882. De sprookjes en berijmde verhalen verscheenen voor het eerst "en brochure" in 1862. *La double conversion* was reeds een jaar vroeger afzonderlijk uitgegeven.

innering aan zijn aardsche liefde heeft behouden, terwijl de gezaligde de heugenis daaraan voor goed heeft verloren. Met diezelfde schalksche vrijmoedigheid, waarmede hij later den *Curé de Cucugnan* zijn tocht zou doen ondernemen naar paradijs, vagevuur en hel, laat Daudet hier den apostel Petrus optrekken aan het hoofd der hemelsche scharen en "een weinig stilte" gebieden aan de engelenkoren en de harpenaren van het paradijs. Vroolijk en lustig schettert "Amor als trompetter", in het verhaaltje van dien naam, te midden van een regiment dragonders, en weet op het oogenblik zelf dat hij gefusilleerd wordt, lachend en ongedeerd aan de executie te ontkomen. Zuiver lyrisch, vol eenvoud en natuurlijkheid is de toon van *Les rossignols du cimetière*, waarin de zangvogeltjes van het kerkhof de dooden in slaap wiegen en over de levenden de wijding uitstorten eener geheimzinnige kalmte.

Doch de meeste der schetsjes, die voor en na in *Figaro* verschenen, zij vormen thans die gansch uitnemende verzameling meesterstukjes, die onder den titel *Lettres de mon moulin* voor goed klassiek geworden zijn onder de tallooze voortbrengselen der moderne Fransche letterkunde. Zij verschenen voor het eerst in een bundel vereenigd in 1868, en de meeste dagteekenen ook ongeveer uit dien tijd. De eerste "lettres de mon moulin" werden geschreven in het begin van 1866. In het Parijsche dagblad waarin ze werden opgenomen, droegen zij destijds de onderteekening Marie-Gaston. Deze dubbele naam was niet zonder beteekenis. Alphonse Daudet had ze geschreven in collaboratie met zijn vriend Paul Arène. Doch zeer spoedig gaf de molenaar den "aide-meunier" zijn afscheid en nam het werk geheel alleen voor zijne rekening. Een tweede serie, waartoe *Les vieux*, *La mule du pape*, *L'élixir du Révérend Père Gaucher* behooren, werd geschreven in 1867, nadat Daudet gehuwd was en zijne jonge vrouw naar den bekenden en geliefden molen had heengevoerd.

Want die molen is niet de eene of andere fictieve werkplaats,

opgeslagen als letterkundige vorm en door den schrijver ingericht naar de behoefte zijner fantasie. Hij staat, of stond althans eenmaal, op den grooten weg die van Arles naar de steengroeven van Fontvieille voert, op den top van een met pijnboomen beplanten heuvel. De molen zelf was destijds, dat wil zeggen tijdens het eerste bezoek van Alphonse Daudet aan Provence, in den zomer van 1861, reeds onbewoond en bouwvallig. Maar aan den voet van den heuvel stond een groot huis, half kasteel half landhoeve, waarin een oude vriendelijke Arlésienne met haar vier ongetrouwde zonen, die naar hunne waardigheden "le maire", "le consul", "le notaire" en "l'avocat" genoemd werden, sinds jaren woonde. Hier vond Alphonse Daudet het meest gastvrije onthaal, hier vond hij des avonds de eenvoudige tafel aangericht, wanneer een der bedienden op een grooten schelp blies om de herders en arbeiders huiswaarts te roepen. Hier, in dit stil en geheimzinnig oord, kon de jonge Parijsche dichter uitrusten van al de vermoeienissen van zijn druk bestaan. Den langen dag bracht hij door in den ouden molen, of hij nam den grooten hond mede en trok ter jacht of ter vischvangst in den omtrek. Des avonds zat hij neder in de keuken zijner vriendelijke gastvrouw en luisterde naar de korte gezegden van den herder, die zijne gedachten in den vorm van spreuken meedeelde, naar de sterke, bijna goddelooze verhalen van den bultenaar, of naar het gezang der vrouwen. Hier zag hij de Arlésienne die de sombere heldin zou worden van een zijner meest aangrijpende verhalen. Hier hoorde hij den hoorn van Monsieur Séguin klinken die de kudden, ook het onvoorzichtige geitje, huiswaarts riep; van hier bespeurde hij den toren van Avignon en droomde van Tistet Védène, die den muilezel van den paus tot op den top naar boven bracht, en die zeven jaren later met een vreeselijken schop door het arme dier gestraft werd.

Somtijds nam Alphonse Daudet deel aan de dichterlijke en

vroolijke samenkomsten der "félibres" op het eiland "de la Barthelasse", tegenover het pauselijk paleis te Avignon gelegen. Maar het was hem telkens een genot om terug te keeren naar zijn molen, zich uit te strekken op het grasperk vóór den ingang van het vervallen gebouw en daar te mijmeren over het boek dat hij schrijven zou met al wat hem omgaf. In dat boek "zou hij het geruisch van die provençaalsche liederen nederleggen, van dat helder gelach, van die fantastische legenden, en ook een weerschijn van die trillende zonnestrallen, ook iets van de geuren dier verschroeiide heuvels." Dat boek, hij zou het dagteekenen uit dien ouden molen met zijn stilstaande wieken, waarin zijne verbeelding en zijn gemoed zich genesteld hadden, waarin hij zich thuis gevoelde als ware hij de oude sints lang verdwenen molenaar in eigen persoon. Om de illusie volkomen te maken, vatte hij zelfs het plan op den molen koopen, en in de voorrede van het boek liet hij later de koopacte afdrukken, die reeds door den notaris van Fontvieille was opgemaakt, doch dien hij nooit heeft geteekend¹. Toen hij vijf jaren later met zijne jonge vrouw in die streken terugkeerde, vond hij er dezelfde indrukken terug; ook de goede gastvrije bewoonster van het huis aan den voet des heuvels stond nog gereed om de jonge Parisienne, tegelijk met den vriend van vroeger jaren, aan haar hart te drukken. Geen wonder dat Alphonse Daudet gehecht is aan een werk, waarin hij zulk een gelukkig en poëtisch deel van zijn leven heeft nedergelegd. "Het is nog altoos mijn geliefkoosd boek", schreef hij een jaar geleden, "want het herinnert mij de schoonste uren mijner jeugd, dolle vroolijkheid, opgewondenheid zonder wroeging, gezichten en tooneelen die ik zoo innig heb liefgehad, en die ik nooit zal wederzien."

¹ Ten onrechte beweert de heer Adolf Gerstmann (I, bl. 72) dat Daudet werkelijk eigenaar van den molen geworden is.

Wie kent niet deze kabinetstukjes, die tot het keurigste en fijnste behooren wat ooit in fransch proza geschreven is? De ballade van den "sous-préfet," die naar buiten gaat om eene landbouwtentoonstelling te openen, doch die het met de voorbereiding zijner rede niet verder brengt dan den aanhef "Messieurs et chers administrés!" en die eindelijk onderweg zijn geborduurd rok uittrekt om in het geurende gras zich uit te strekken en, luisterend naar het gezang der vogels, zoozeer zijn waardigheid te vergeten dat hij zelf verzen gaat maken! De aandoenlijke geschiedenis van "Maitre Cornille," den ouden molenaar, die niet erkennen wil dat de naburige meelfabrieken hem al zijne klandisie ontnomen hebben, en die, om de eer van zijn molen te redden, dagelijks heen en weer trekt met zakken waarin niets anders verborgen is dan het stof en het kalkgruis der muren. En bovenal het meesterstukje der verzameling, het genrebeeldje dat ten titel draagt *Les Vieux*, waarin de lezer, wanneer hij met "den vriend van Maurice" de goede oudjes verrast in hunne kleine kamer, terwijl een der weesjes die zij zich hebben aangetrokken den marteldood van den heiligen Irenaeus langzaam spellend voorleest, een geur van eenvoud, van liefde, van echte braafheid inademt, die zelfs den meest skeptischen een oogenblik in verrukking moet brengen. Satiriek en vroolijk schertsend in *Le Curé de Cucugnan* en in *L'Élixir du R. Père Gaucher*, weet Daudet eene echte volkstragedie te schrijven in de geschiedenis der schoone *Arlésienne*, voor wie een flinke boerenzoon zulk eene demonische liefde opvat, dat de arme jongen, die de onwaardige veracht en verstoot, maar die te vergeefs poogt haar te vergeten, ten slotte alleen in zelfmoord genezing zoekt voor zijne duidelooze smart.

Nog voordat de *Lettres de mon moulin*, in een bundel verenigd, aan het groote publiek waren aangeboden, had Alphonse Daudet een verhaal geschreven, zijn eerste werk van langeren adem, dat hij, evenals de brieven, grootendeels uit het Zuiden van Frank-

rijk heeft kunnen dagteekenen. Ik bedoel *Le petit Chose, histoire d'un enfant*.

In het begin van 1866 had Daudet, ten einde in eene rustige omgeving naar de ontkenning te zoeken van een drama dat niet vloten wilde, zich naar zijn land begeven en aldaar zich teruggetrokken in eene ruime boerewoning tusschen Beaucaire en Nîmes. Hier, in de onmiddellijke nabijheid van de stad waar hij de aller-eerste jaren zijner kindsheid had doorgebracht, herleefde in zijn geest de herinnering aan die tijden van kinderspelen en kindertranen, van jongensstreken en jongensdroomen. Weldra bekommerde hij zich niet langer om het ongelukkige tooneelspel, en schreef hij dag aan dag, met een haast en een ijver die door niets werden belemmerd, bladen vol over dien kleinen Daniël Eyssette, dien hij vóór zich zag met zijne eigene trekken, en over "broeder Jacques", voor wien de trouwe Ernest tot model diende. Geen enkel levend wezen, dan alleen de vrouw van den pachter, die zijn maaltijd gereed maakte en die langzamerhand door het gezicht van dien verwoeden schrijver met zekeren angst vervuld werd, kwam hier zijne eenzaamheid storen. Binnen de zes weken was het eerste brouillon van den roman gereed, en, getrouw aan zijne gewoonte, begon Daudet dadelijk met een tweede. Doch terwijl hij hiermede bezig was werd hij verrast door een zijner Parijsche vrienden, die toevallig die streken bezocht. Tegen dien indruk was Daudet niet bestand. Hij pakte zijne papieren bijeen en haastte zich terug te keeren naar de groote stad, die reeds het land van belofte voor hem geworden was. Hier liet hij zijn handschrift een geruimen tijd onaangeroerd liggen. Eerst den volgenden winter begreep hij dat het werk hervat moest worden en, ten einde de aanmoediging van een goed voorbeeld altijd bij de hand te hebben, installeerde hij zich op het plein van het Odéon, bij een zijner vrienden, Jean Duboys. Deze buurman was een zonderling, maar een hardnekkig werker; iederen dag schreef hij gedurende

een vast aantal uren hetzelfde aantal bladen vol, en den vorigen winter had hij op het tooneel der Comédie française een drama in verzen, *La volonté*, laten opvoeren, waarin zijn eigen karakter verheerlijkt werd. Onder deze gunstige omstandigheden werd het eerste gedeelte van *Le petit Chose* spoedig voltooid. Doch toen Daudet zou overgaan tot het tweede, kwamen juist de bruiloft en de huwelijksreis tusschen beide. Eerst in den zomer van 1867 vatte hij het werk weer op. Hij bewoonde toen een klein landhuisje in de omstreken van het kasteel Vigneux, en wijdde zich met zooveel ernst aan zijn taak, dat hij zelfs de wereldtentoonstelling geen enkele maal ging bezoeken. In de herfst was het boek gereed; het verscheen eerst als feuilleton in *Le petit Moniteur* en werd daarna bij Hetzel uitgegeven.

Le petit Chose is slechts voor een deel, tot aan het vertrek van Daniël Eyssette naar Parijs, eene autobiografie. Tal van tooneelen uit de kindsheid van den schrijver zijn hier tot aandoenlijke of guitige genrebeeldjes verwerkt. De persoon van Rouget, den roodharigen portierszoon, die met zijn vreeselijke stem de wilden moet vertoonen door welke Robinson wordt overvallen; de laaghartige schermmeester Roger, die, in het collège te Sarlande (d. i. te Alais) den jongen Daniël Eyssette tot borstlap gebruikt om de slagen te ontgaan waardoor hij, tengevolge van een ontdekt minnehandel met het dienstmeisje der kostschool, bedreigd werd, het zijn beelden die de schrijver, juist zooals hij ze vroeger gezien had, uit zijn eigen verleden in zijn roman heeft overgenomen. Het verblijf van Daniël Eyssette te Parijs is — met uitzondering van “la mère Jacques” d. i. zijn broeder Ernest — geheel en al “de chic” geschilderd. Noch Camille, de dochter van Pierrotte, in den passage du Saumon, met wie Daniël ten slotte trouwt, noch Irma, de kokette Creoolsche, met wie hij op een klein theater in een der voorsteden van Parijs comédie gaat spelen, zijn in de geschiedenis van Alphonse Daudet als levende wezens terug te vinden.

Daudet zelf oordeelt niet bijzonder gunstig over dezen roman. Het eerste gedeelte moest eenvoudig "een weerklank zijn van zijne kindsheid en zijne jongensjaren," doch het is dit, naar zijne meening, niet genoeg. Het behelst niets over de godsdienstige crisis die hij tusschen zijn tiende en zijn twaalfde jaar doorleefde, niets over het woeste leven — "la diabolique existence" noemt hij het zelf — dat hij omtrent zijn dertiende jaar geleid heeft, en niet genoeg aangaande het droevig verblijf te Lyon. Alleen het vertrek van Nîmes en de reis per stoomboot op de Rhône, het verblijf in "de galeien" van Alais en enkele huishelijke tooneelen, zooals de dood van "le frère l'abbé", geven een getrouw beeld van de indrukken die de knaap destijds van deze droevige gebeurtenissen had ontvangen. Maar voor het overige is het boek te haastig (Daudet noemt het eene improvisatie) en te vroeg geschreven. De gebeurtenissen, vooral die welke de eerste jaren van zijn verblijf te Parijs hadden gekenmerkt, waren nog niet ver genoeg van hem verwijderd. Hij stond er te dicht bij om ze duidelijk te kunnen zien; en waar hij niet zag, daar is hij, in strijd met de eigenaardigheid van zijn aanleg, aan het verdichten gegaan. Vandaar dat hij zich zelven maar half heeft kunnen voldoen.

Ook verdicht, maar toch in een anderen zin, is het boek dat tot titel draagt: *Les aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon*, en dat in 1869 verscheen. Het is een allervermakelijkste, soms dolle satire op het bluffend en snoevend karakter der zuidelijke Franschen, vermengd met tal van herinneringen aan de reis, die Alphonse Daudet in den winter van 1861 en '62 naar Algerië had ondernomen. Zelf noemt hij dit werk "een schaterlach," een stukje "littérature debout," waarbij het deftige woord door de bewegelijke gesticulatie vervangen is. De inwoners van Tarascon, die, met jachtgeweer en weitasch gewapend, op petten gaan schieten in plaats van op wild; de brave rentenier

Tartarin, die, terwijl hij "en négligé" in zijn leunstoel zit, in zijne verbeelding allerlei vijanden op de vlucht jaagt, die eindelooze voorbereidselen maakt voor een africaansche leeuwenjacht, en ten slotte, wanneer hij voor zijn fatsoen niet langer thuis kan blijven, zeeziek wordt op de stoomboot en, na lang te vergeefs op leeuwen geloerd te hebben, eindelijk den blinden leeuw van eene verloopen menagerie dood voor zijne voeten legt, — het zijn voor een deel gevis caricaturen, maar zij gelijken toch ook sprekend op die zuidelijke Franschen die de schrijver in *Le Nabab* en in *Numa Roumestan* met zooveel waarheid heeft geteekend.

Werkelijk heeft Alphonse Daudet zijn reis naar Algiers gedaan in gezelschap van een leeuwenjager, maar niet met een in den trant van den vermakelijken held zijner satire. De echte Tartarin, zegt hij, heeft niet gebeefd en is niet verbleekt toen hij een leeuw ontmoette. "De angsten van den Tartarin uit het boek komen geheel en al voor mijn eigen rekening." Hij zelf, de twintigjarige jonge man, wiens gezondheid destijds niet sterk was, heeft al de vreezen gevoeld waarmede hij later zoozoer den spot heeft gedreven.

De inwoners van Tarascon hebben zich deze satire vreeselijk aangetrokken. Gedurende de wereldtentoonstelling van 1878 werd Parijs bezocht door een van hen, den overste Bravida, die gezworen had zich op den schrijver te wreken, en die al zijn tijd heeft gebruikt om Daudet op te sporen. Toen hij eindelijk de woning van zijn slachtoffer gevonden had, was Daudet afwezig, zoodat hij de dreigende straoefening gelukkig ontkwam. Zelf verklaart hij dat hij het plaatsje Tarascon alleen hierom tot tooneel van zijn verhaal gekozen heeft, omdat hij een rollenden, snorrenden naam behoeft. "Het eigenlijke Tarascon van mijn verhaal," zegt hij, "ligt vijf of zes mijlen verder landwaarts in." Ten einde alle gevoeligheden te vermijden had hij zelfs den naam van zijn held, die oorspronkelijk Barbarin luidde, in Tartarin veranderd,

omdat hij vernomen had dat er werkelijk eene familie Barbarin te Tarascon woonde. Maar soms bewijzen de Tarasconeezen dat de schrijver zich in de keuze der plaats toch niet al te zeer vergist heeft. Onlangs verhaalde hem een zijner vrienden dat hij op zijne reis zich te Tarascon had opgehouden en zich in een barbierswinkel had laten scheren. Een jager was binnengekomen met bemorste kleeren en een zwaar beladen weitasch om den hals. Een nieuwsgierige had de tasch geopend en er niets dan proviand in gevonden; waarboven eenige musschen en lijsters het gedooide wild moesten voorstellen. Een algemeen gelach was in den barbierswinkel opgegaan, en men had uitgeroepen: hier moest Daudet bij wezen! Niet onaardig is het feit dat toen Daudet zijn *Tartarin* naar den *Figaro* bracht, de secretaris der redactie het verhaal weigerde, omdat het hem in die dagen ongepast voorkwam met de kolonie Algerië den spot te drijven.

Knoopen de beide genoemde werken zich vast aan Daudet's reizen in het Zuiden, in de *Lettres d'un absent*, in *Robert Helmont* en in enkele der *Contes du Lundi*, zooals *Le petit Turco*, *La dernière classe* e. a., heeft hij de herinneringen en de indrukken nedergelegd die de oorlog van 1870, het beleg van Parijs, de aanhechting van den Elzas bij hem hadden achtergelaten. Vooral in de eerstgenoemde verzameling, die in waarde gestegen is sinds Daudet, bij gelegenheid eener latere uitgave, — de eerste is van 1871 — er de stukken uit heeft genomen die al te zeer het wilde chauvinisme en den blinden wrok van den overwonnen Franschman verrieden, heeft de schrijver aangrijpende tooneelen geschilderd. Zijne landgenooten spaart hij evenmin als den vijand. Zoo bevat, onder anderen, *La partie de billard* het verhaal van een biljardpartij, die door een Fransch generaal gespeeld wordt, terwijl het Duitsche leger, in de nabijheid van het kasteel waar hij zich vermaakt, de huizen in brand steekt en de arme Fransche brigade vernielt en verstrooit. Te

vergeefs komen de ordonnansen op higgende paarden aanrennen, om bevelen te vragen die den toestand misschien nog zullen kunnen redden. De generaal wil in zijn spel niet gestoord worden. En wanneer eindelijk het Fransche leger naar alle zijden heenvlucht voor het moordend lood van den vijand, heeft de generaal op het groene laken den kapitein verslagen die de eer genoten had zijne caramboleer-kunst met die van den opperbevelhebber te meten.

Wij hebben reeds gelegenheid gehad te vermelden dat Daudet zelf door een ongeluk zich veroordeeld zag gedurende de eerste weken van den ongelukkigen oorlog in zijn landhuis te blijven. Van die omstandigheid heeft hij in *Robert Helmont* gebruik gemaakt om den held van dit verhaal, een schilder, in dien zelfden toestand te verplaatsen en hem den ganschen tijd, dus ook gedurende het beleg van Parijs, te Champrosay te laten wonen. De schilder, die, zonder in zijn schuilhoek ontdekt te worden, op die wijze het droevig drama uit de verte, achter de pruisische liniën, bijwoont, houdt nauwkeurig aanteekening van al wat in deze stille omgeving voorvalt. Dit dagboek is niet geheel en al zonder belang; gelijk alle goed geschreven "Herinneringen" uit dien jammerlijken tijd van Frankrijk's geschiedenis bevat het vele treffende bladzijden. Bovendien komen in *Robert Helmont*, even als in de *Scènes et paysages*, die achter dit werk in denzelfden bundel zijn opgenomen, natuurbeschrijvingen voor waarin de meesterhand zichtbaar is en die, volgens den duitschen biograaf van Daudet, een gevoel voor natuurschoon verraden dat "bij een franschen auteur tot de zeldzaamheden behoort." Maar met dat al is *Robert Helmond* niet een der gelukkigste voortbrengselen van Daudet's talent. Men zou hiervan kunnen zeggen wat de schrijver zelf van *Le petit Chose* zegt: "il manquait de recul." De toorn van den overwonnen Franschman heeft den blik van den waarnemer te zeer beneveld. Toen het verhaal, na in *Le Musée universel* te zijn

opgenomen, in 1873 bij Dentu werd uitgegeven, had het slechts weinig succes. Eerst later, toen Daudet's naam beroemd was geworden, heeft het natuurlijk zijn deel gehad aan den nieuwen opgang dien deze beroemdheid aan al de vroegere geschriften van den populairen auteur bezorgd heeft.

Wij zijn nu ongeveer den tijd genaderd dat Daudet, door het schrijven van *Fromont et Risler*, den eersten stap zette, den stap des meesters, op het kunstgebied waarop de schoonste lauweren hem wachtten. Doch voordat wij, door den schrijver zelven hierover ingelicht, zijn werk in dit gewichtig moment van zijn schrijversleven van meer nabij gadeslaan, moet hier een enkel woord worden ingelascht over zijn dramatischen arbeid.

Dat een geboren romanschrijver den lust in zich voelt opkomen om ook voor het tooneel te schrijven, is natuurlijk. Hij streeft er immers naar om de typen die hij heeft opgemerkt en ontleed, de karakters wier ontwikkeling hij heeft nagevorsch, de personen voor wie zijne verbeelding een passend kleed gezocht heeft, en die hij in toestanden heeft geplaatst waarin zij ten volle tot hun recht komen, — zooveel mogelijk te doen leven in zijn werk. Hem zelven, die maanden, misschien jaren lang dagelijks met hen heeft omgegaan, moet het altijd dunken dat het papier van zijn boek een al te vlakke achtergrond is om aan die ontdekte of geschapene figuren het noodige relief te geven. Onwillekeurig zoekt hij naar een meer tastbaren vorm, en op het gebied der kunst beantwoordt het tooneel het allermeeft aan zijne behoefte aan realiteit.

Voor een Fransch romanschrijver komt hier nog bij de groote ingenomenheid zijner landgenooten met het theater, en het onweersprekelijk feit, dat een triomf op de planken van den schouwburg in Frankrijk ieder ander succes in de schaduw stelt. Hoe menig-een die voor zijne gedichten, zijne novellen, zijne dagblad-artikelen een toenemend aantal lezers vindt, en wiens virtuositeit in die

genres door iedereen erkend wordt, ziet men hier zich aftobben, desnoods zijn talent op de pijnbank leggen, "pour avoir sa pièce."

Voor Alphonse Daudet lag er nog eene bijzondere aanmoediging in den bijval waarmede zijn eersteling, *La dernière idole*, den 4den Februari 1862 in het Odéon-theater was ontvangen. Gedurende zijn verblijf in Provence schreef hij het libretto voor eene opera in één bedrijf, *Les absents*, waarvan F. Poise de muziek componeerde, en die den 26sten October 1864 in de "Opéra-comique" te Parijs werd uitgevoerd; daarna, geholpen door Eugène Manuel, eene kleine comédie in één bedrijf, *L'oeillet blanc*, die den 8sten April 1865 op het tooneel der Comédie française voor het voetlicht kwam. Later volgden *Le frère aîné*, eveneens met medewerking van Manuel vervaardigd, dat den 19den December 1867 in het Vaudeville gegeven werd, *Le sacrifice* en *Lise Tavernier*, die beide in 1872, het eerste in het Vaudeville-theater, het tweede in L'Ambigu comique vertoond werden. Eindelijk, den 1sten October 1872, gaven de tooneelspelers van het Vaudeville *L'Arlésienne*, eene dramatische bewerking van het reeds genoemde verhaal uit de *Lettres de mon moulin*, waarvoor Bizet, de talentvolle componist van "Carmen", eene ouverture en een muzikaal tusschenspel schreef, die nog dezen winter door het uitnemend orkest van Ed. Colonne een paar malen op de Zondags-concerten van het Châtelet zijn uitgevoerd. Om volledig te zijn, vermelden wij nog eene luchtige operette, *Le char de triomphe*, eene dichterlijke variatie op het in de middeleeuwen zoo bekende en populaire *Lai d'Aristote*. Wat de drama's betreft die door anderen uit zijne romans getrokken zijn, — een arbeid dien Daudet eerst met onverschilligheid heeft aangezien, doch die hij later zelf heeft aangemoedigd, — zij mogen niet in rekening gebracht worden bij de beoordeeling van Daudet's dramatisch talent. Wel geeft hij, wanneer het stuk gereed is, eenige wenken en woont hij trouw

de repetities bij; doch de eigenlijke dramatisering is door een ander bewerkt.

Van al de stukken die wij hierboven hebben opgenoemd, hadden de eerste een betrekkelijk, zeer voorbijgaand succes; de laatste mislukten volkomen. Voor de eenvoudige, pathetische idylle der *Arlésienne*, met haar tragisch slot, bleef het schouwburgpubliek ongevoelig, in weerwil van den poëtischen, echt zuidelijken gloed die over het stuk ligt uitgespreid, en die de decoratieschilder zelfs had weten mee te deelen aan het landschap, waarin hij den toeschouwer verplaatste. Een Duitsch schrijver, Gottlieb Ritter, eigenlijk Theophil Zolling geheeten, die de voorstelling had bijgewoond, kreeg van den schrijver vergunning om het stuk in het Duitsch te bewerken. Hij wijzigde hier en daar de handeling, verving het tragisch slot door een vroolijk, en liet het drama, onder den naam van "*Neue Liebe*", den 13den December 1877 in den stadsschouwburg te Weenen, niet zonder succes, opvoeren.

Ofschoon Daudet niet alleen veel kennis van het tooneel bezit, maar ook met veel smaak en veel oordeel over de eischen van het drama kan spreken — gelijk hij, onder anderen, bewees toen hij, in 1872, in het dramatisch feuilleton van *L'Officiel* allergeestigste, in anecdoten rijke feuilletons leverde, — zoo mist hij toch het eigenlijk talent van tooneelschrijver. Voor de optiek van het theater heeft hij geen oog. De karakterstudie, de fijne poëtische bewerking, de zorgvuldige beschrijving van allerlei kleine bijzonderheden zijn nu eenmaal voor hem hoofdzaak. Aan de handeling geeft hij niet de plaats die haar toekomt, namelijk de eerste en de grootste. Zou het, bij voorbeeld, ooit in den geest van een goed dramaticus opkomen om, zooals Daudet in *L'Arlésienne* deed, het geheele stuk door over de eigenlijke heldin, de schoone, lichtzinnige Arlesiaansche, te laten praten, doch haar zelve geen enkele maal te laten optreden? Wel is van sommige zijner tooneelwerken veel goeds te zeggen. Het libretto van *Les absents* moge een al te een-

voudige illustratie zijn van het zeer eenvoudige denkbeeld, dat men zich soms illusie maakt omtrent de hoedanigheden van afwezige vrienden, *L'oeillet blanc* bevat werkelijk eene aardige geschiedenis uit het jaar 1793, waardig, vooral ter wille van den bevalligen, geestigen dialoog, om nu en dan als "lever du rideau" op het affiche te verschijnen. In *Le frère aîné* — een stuk waarin men de verhouding van Alphonse Daudet tot zijn broeder Ernest terugvindt — is de karakterschildering diep opgevat en de dialoog levendig. Maar het verhaal van een jongman, die het meisje dat hij lief had aan zijn jongeren broeder heeft afgestaan, en die later, wanneer hij na lange afwezigheid dien broeder weer opzoekt, het vrouwtje gestorven vindt, terwijl hare plaats reeds door eene tweede vrouw is ingenomen — dit verhaal is al bijzonder weinig geschikt om het publiek der verschillende rangen van een schouwburgzaal behoorlijk bezig te houden en te boeien.

Daudet, niet ten volle voldaan door de meesterstukjes die hij in het genre der kleine schetsen en verhalen reeds geleverd had, zocht naar iets waarin zijn talent zich nog machtiger zou betoonen en dat hem in aanraking zou brengen met een grooter publiek. Hij vergiste zich echter toen hij meende dat tooneelarbeid de weg was, die hem tot het gewenschte doel leiden moest. Er stond nog een andere weg open: die van den grooten, realistischen zederoman. En op hetzelfde oogenblik dat de nederlaag van *L'Arlésienne* hem voor goed de oogen opende voor zijne gebreken als dramaticus, kwam het plan bij hem tot rijpheid om de belangstelling der Parijzenaars voor dit nieuwe genre te winnen.

Aanstands besloot nu Alphonse Daudet, om het drama waarmede hij destijds bezig was niet te voltooien, doch dezelfde stof liever om te werken tot een roman. Van zijne eerste bestemming heeft het verhaal een romantische kleur en heeft het karakter der heldin eene zekere overdrijving overgehouden. Maar

zoowel de omgeving waarin de schrijver zijne lezers verplaatst als de typen, die hij achtereenvolgens voor hen doet optreden, zijn naar de zuivere beginselen der realistische school behandeld. Ze zijn gezien, bestudeerd, doorleefd.

Reeds lang was Daudet voornemens geweest om de handels-associatie, eene verhouding waarvan hij in zijne kinderjaren, in zijne eigene familie en elders, te Nîmes en te Lyon, zoo menigmaal de schaduwzijden had kunnen opmerken, tot onderwerp te nemen van een zijner verhalen. Zoo ontving het boek tot titel den naam eener firma: *Fromont jeune et Risler aîné*. Nu werden de "petits cahiers" bijeen gezocht en ijverig doorbladerd; allerlei schetsen, vroeger ter loops in losse trekken daarheen geworpen, werden uit den rijken schat te voorschijn gehaald, en, zoo zij geschikt bevonden werden om in de groote schilderij ergens een plaatsje in te nemen, ter zijde gelegd, teneinde, naarmate zij aan de beurt zouden komen, nader te worden uitgewerkt.

Onder die schetsen bevonden zich natuurlijk tal van portretten, herinneringen aan vrienden, bekenden, voorbijgangers uit vroeger dagen. In Risler, den eerlijken, onvermoeiden werker, met zijne naïeve kindernatuur en zijn sanguïsch temperament, teekende Daudet een kameraad uit zijne kinderjaren; alleen maakte hij hem van Elzasser tot Zwitser, ten einde de sentimentaliteit van het patriotisme te vermijden. Ook de kassier Planus is een oude bekende van Daudet; hij heette eigenlijk Scherer. Sidonie is eveneens een historisch persoon; doch Daudet geeft toe dat zij in de werkelijkheid niet zulk een monster was als in den roman. "Met het beeld van den ouden Gardinois" — den oom van Fromont, zooals men zich herinnert — "heb ik verdriet gedaan aan iemand dien ik hartelijk liefheb", zegt Daudet. Hij voegt er bij, dat deze persoon niet alleen in zijn geheel naar een bepaald model geteekend is, maar dat zelfs onderscheidene woorden die

te vinden. Hij had slechts even op te zien van zijn schrijftafel, om den tuin der woning van Risler en Fromont voor zich te hebben. Zijn oog viel telkens op de vensters der fabriek waarachter de werklieden hun eentonigen arbeid verrichtten; op vaste tijden hoorde hij de fabrieksbel luiden en zag hij de werklieden bij groepjes heengaan en terugkeeren.

Zoo schreef Daudet dezen eersten grooten roman in de wereld zelve waarin zijne personen zich bewegen, ademend in de atmosfeer van zijn onderwerp. Hij gevoelde zich aangegrepen, overweldigd door zijne omgeving.

Het publiek wachtte, niet zonder eenige onzekerheid omtrent den uitslag, op de vrucht van zooveel voorbereiding en zooveel arbeid. Hier en daar schudde een enkele het hoofd en zeide aarzelend, terwijl hij aan de kleine meesterstukjes van vroeger dacht: "Hij zal ons onzen Daudet nog bederven." Maar pas was het werk, na eerst als feuilleton in *Le Bien public* verschenen te zijn, in 1875 bij Charpentier uitgegeven, of het werd met een kreet van bewondering ontvangen. Toen Daudet, een paar dagen nadat de verkoop begonnen was, zich met een kloppend hart naar den uitgever begaf, werd hij verrast door het verblijdend bericht dat men reeds een tweede uitgaaf ter perse had moeten leggen. In den kring van Flaubert werd de geliefde zoon, thans ook een zondagskind, met warme en oprechte sympathie begroet. "Wij zullen het nooit zoo ver brengen," zuchtte Emile Zola, die destijds nog worstelde met het succes, dat ook hij, dank zij een paar geruchtmakende romans, waaronder een meesterwerk, thans volkomen beheerscht.

Van dit oogenblik af was Alphonse Daudet eene Europeesche beroemdheid geworden, en met gespannen nieuwsgierigheid zag het publiek uit naar den verderen arbeid van dezen meester. Reeds het volgende jaar, in 1876, verscheen een nieuwe roman, *Jack*, in twee deelen. De schrijver had hem eerst aangeboden aan

Le Bulletin français, dat door Emile de Girardin en den minister van binnenlandsche zaken was opgezet, ten einde *Le petit journal officiel* van het keizerrijk te vervangen, en dat door zijn broeder Ernest werd geredigeerd. Doch Ernest, die zich in zijn politiek leven nooit door veel zelfstandigheid en veel moed onderscheiden heeft, kwam met een kinderachtig bezwaar voor den dag: het eerste hoofdstuk speelde in eene school die door Jezuïeten gedirigeerd werd; hij vreesde dat sommige lezers zich aan deze doodonschuldige bijzonderheid mochten ergeren.¹ Zonder zelfs te beproeven deze dwaze gevoeligheid te overwinnen, bracht Alphonse Daudet zijn *Jack* naar den *Moniteur*, waar hij met dankbaarheid werd aangenomen.

Jack is de allerdroevigste geschiedenis van een tengeren knaap, den zoon eener cocotte, die het slachtoffer wordt van de harteloze wuftheid zijner moeder, van de meedoogenlooze eigenwaan der miskende en mislukte genieën met welke hij in aanraking komt, van de ruwheid der werklieden onder wie het harde lot dit gevoelig schepsel zijne plaats aanwijst, en die ter nauwernood in het gezin van den braven geneesheer Rivals een weinig troost vindt voor het leed waaraan hij ten slotte bezwijkt.

Deze tweede roman vond niet denzelfden bijval als de eerste. Reeds het feit dat hij twee deelen vulde, schrikte sommige lezers af. "Wat te veel papier, mijn zoon", zeide Flaubert, toen zijn leerling hem het werk bracht, dat hij aan den meester had opgedragen. Bovendien mist het boek de noodige eenheid; het is te veel opgevuld met allerlei episoden. Naast de geschiedenis van

¹ Ernest Daudet voert ter zijner verontschuldiging aan, dat juist het niet-officiële gedeelte van deze courant dagelijks werd uitgeplozen door de afgevaardigden der oppositie, die met allerlei zonderlinge klachten omtrent den inhoud bij de regeering voor den dag kwamen. Reeds had de redacteur alle mogelijke berichten omtrent misdaden of zelfmoorden uit de rubriek der "faits divers" moeten verbannen.

Jack, den eigenlijken held dezer tragedie, staat de uitvoerige beschrijving der "ratés", de niet minder breede behandeling der ijzerindustrie van Indret, de idylle der familie Rivals met hare sombere ontkoopning, en meer. Men zou zeggen dat Daudet, die reeds meer dan twintig "petits cahiers" had volgeschreven met schetsen uit de verschillende kringen waarin hij verkeerd had, vreezende dat hij geen gelegenheid meer vinden zou om deze alle later te verwerken, op dat oogenblik een zekere drift heeft gevoeld om aan het voornaamste een plaats te geven in den roman dien hij onder handen had genomen. Bovendien vonden de meeste lezers, waaronder Georges Sand, dezen roman al te droevig, te wreed, te bitter; men sprak zelfs, ook in Nederland, van "een pessimistischen roman". Maar de schrijver wist wel dat de romantische geschiedenis van Jack, wat somberheid betrof, nog niet haalde bij de werkelijke geschiedenis van den jongen man, wiens leven hij tot model genomen had van zijn verhaal.

Tegen het einde van 1868, in den eersten tijd van zijn huwelijk, terwijl hij met zijne jonge vrouw nog te Champrosay vertoefde, had hij aldaar een jongen man leeren kennen, Raoul D... den zoon eener echte Ida de Barancy, die destijds machinist was bij eene der spoorwegmaatschappijen, doch die tot herstel zijner geschokte gezondheid in het bosch van Sénart in eene houtvesterswoning een kamertje had. Daudet had hem boeken geleend en vol aandacht en medelijden naar de verhalen geluisterd, die de zieke over zijn eigen levenslot hem gedaan had. Raoul D... was kort daarna in het hospitaal opgenomen en had hier, door Daudet's vriendelijke bemiddeling, eenige goudstukken verdiend met het te boek stellen zijner indrukken, die in een der dagbladen waren opgenomen. Later, weder door de zorg van zijn letterkundigen vriend, had de arme lijder eene kleine betrekking gekregen te Algiers, doch hier was hij, na een korten tijd van schijnbaar herstel, overleden, zijne laatste gedachte wijdend aan de ellendige

moeder, aan wier liefde hij geen oogenblik had opgehouden te gelooven, doch die zich geen minuut om haar lijdend kind had bekommerd.

Daudet dacht er niet aan deze geschiedenis, die al te dicht in zijne nabijheid was voorgevallen, en die hem al te zeer geroerd had om een voorwerp van studie te kunnen zijn, voor zijn letterkundigen arbeid te verwerken. Doch toen hij eenmaal, met Gustave Droz zich onderhoudend, dezen de geschiedenis van dien "pauvre mécanicien à nom de romance" verhaald had, riep zijn kunstbroeder uit: "wat een mooi boek zou daarmee te maken zijn!" Getroffen door deze opmerking liet Daudet *Le Nabab*, dien hij reeds had opgezet, liggen en zette zich aan den arbeid met koortsige gejaagdheid, "avec ce frémissement du bout des doigts," zooals hij zegt, "qui me prend au début et à la fin de tous mes livres."

De geschiedenis van Jack is dus in hoofdzaak de geschiedenis van Raoul D.... Maar enkele bijzonderheden heeft de schrijver gewijzigd, ten einde ook andere tafereelen in zijne schildery te kunnen opnemen. Zoo bracht hij zijn held van den spoorwegdienst, waarin het historisch model werkelijk eene betrekking vervuld had, over naar de ijzerindustrie, die hij bij deze gelegenheid beschrijven wilde. In den zomer van 1874 deed hij onderscheidene reizen met vrouw en kind op de oevers der Loire, ten einde uit eigen ervaring die wereld van zwaren, ruwen arbeid te kunnen beschrijven. Hier vond hij den brigadier Mangin, dien hij geheel en al zooals hij hem gevonden had, zonder zelfs zijn naam te veranderen, overbracht in zijn roman. In zijn schetsenboek en in de herinneringen aan de eerste jaren van zijn verblijf te Parijs vond Daudet al die "ratés", al die mislukte geleerden, dichters, denkers, redenaars, die hij in dezen roman in al hunne ingebeelde grootheid heeft ten toon gesteld. Hij verzekert dat geen van hen is verzonnen. Alle zonder uitzondering zou hij ze met naam

en toenaam kunnen noemen. Geen enkel der "mots cruels", die de dichter van "La fille de Faust" van zijn lippen laat vallen, is van Daudet's vinding. Hij heeft ze alle hooren uitspreken. Moronval, de gewetenlooze kostschoolhouder der arme "pays chauds", is werkelijk in 1870 medewerker geweest der *Revue coloniale*, en ook de kleine koning van Dahomey heeft te Parijs geleefd en is er met pijnlijken luister begraven. De persoon en het gezin van dokter Rivals zijn "waar als de waarheid zelve," zooals Daudet het uitdrukt; alleen het droevige drama waarvan de stille, vriendelijke woning van den geneesheer het tooneel is, heeft de schrijver uit een anderen hoek van zijn geheugen te voorschijn gehaald, om het hier een plaats te geven.

Toen Daudet van zijn studiereizen op de Loire-oevers terugkwam, kon hij zich nog niet aanstonds aan het schrijven zetten, omdat hem de noodige aantekeningen omtrent de Parijsche arbeidersklasse ontbraken. Toch wilde hij ook deze in zijn verhaal opnemen, vooral een zekeren Offehmer, naast wien hij tijdens den oorlog gediend had, en die in den roman met den naam van Belisaire is gedoopt geworden. Voor deze studie stelde Daudet zich niet tevreden met zijne persoonlijke waarnemingen, doch hij bestudeerde ook met aandacht de boeken van Denis Poulot, met name *Le sublime*, waarvan ook Zola voor zijn *Assommoir* zulk een ruim gebruik heeft gemaakt.

Toen de voorbereidende arbeid geheel was afgeloopen, zette Daudet zich aan zijne schrijftafel op de bekende kamer der Place des Vosges en zoodra de eerste hoofdstukken op de gewone wijze waren herzien, omgewerkt en voltooid, zond hij ze als feuilleton naar den *Moniteur* van Paul Dalloz, ten einde zich zelve te dwingen snel met schrijven voort te gaan en te vermijden dat een al te langzame arbeid mocht voortbrengen wat hij zelf eene "littérature de sourds" noemt. Ongeveer een jaar nadat hij begonnen was kon *Jact* in zijn geheel worden uitgegeven; deze

roman is tegelijkertijd het langste en het vlugst bewerkte van al zijne boeken.

De drie groote romans die op *Jack* gevolgd zijn, *Le Nabab*, in 1877, *Les rois en exil*, in 1879, en *Numa Roumestan*, in 1881¹, hebben dezen trek gemeen, dat zij zedenschilderingen zijn in den vollen zin van het woord. Het is den schrijver minder te doen om belangstelling te wekken voor de lotgevallen der personen die hij ten tooneele voert, dan wel voor de omgeving waarin zij optreden, voor den kring waarvan zij het middelpunt en de vertegenwoordigers zijn, voor het stuk geschiedenis dat zij vertegenwoordigen. Niet ten onrechte heeft men deze drie werken "zijstukken" genoemd van eene geschiedenis der beschaving van de tweede helft der negentiende eeuw. *Le Nabab* speelt in de laatste jaren van het keizerrijk en geeft een trouw beeld van dit tijdvak van zingenot, speculatiezucht en politieke intriges. Met *Les rois en exil* bevinden wij ons tusschen 1870 en 1875, toen Parijs het toevluchtsoord was van onttroonde vorsten, die, tegenover de puinhoopen der Tuilerieën, wat hun aan majesteit en fortuin was overgebleven kwamen inruilen tegen de genoegens der hoofdstad. *Numa Roumestan* verplaatst den lezer in de drukste dagen der derde Republiek, in het tijdperk van den invloed der kamerleden op de regeering des lands en van de snelle wisseling der ministeries.

Nu Daudet het tooneel waarop zijne helden zouden optreden zooveel ruimer en belangrijker maakte dan het in zijne eerste romans geweest was, nu hij het, om zoo te zeggen, overbracht van de binnenhuizen en de werkplaatsen naar de paleizen der

¹ *Le Nabab* verscheen eerst als feuilleton in *Le Temps*, en nog in hetzelfde jaar bij Charpentier. *Numa Roumestan* verscheen vóór de uitgave tegelijkertijd in *L'Illustration*, in *L'Indépendance belge* en, in eene Duitsche vertaling, in de *Neue freie Presse* te Weenen.

grooten en de openbare straat, moest deze schrijver, die ongaarne in zijne romans een persoon laat optreden waarvan hij het model niet in zijne herinneringen en in zijn schetsenboek terugvindt, er van zelf toe komen om zijne modellen te gaan zoeken onder de algemeen bekende persoonlijkheden uit de omgeving waarin hij den lezer verplaatste.

Het is bekend dat de hoofdpersoon van den eersten roman, "de Nabob" zelf, niemand anders is dan dezelfde François Bravay, bij wien Ernest Daudet een tijdlang als politiek secretaris in dienst is geweest, die, na in Egypte schatrijk te zijn geworden, zich te Nîmes candidaat stelde voor het Wetgevend lichaam, doch wiens verkiezing tot twee malen toe vernietigd werd, omdat hij een kanaal beloofd had aan de kiezers van zijn district, hetgeen door de deugdzame sujetten der officiële candidatuur van het keizerrijk als omkoopning werd gebrandmerkt. Wel gelukte het Bravay, die, toen hij uit de Kamer verbannen werd, zijn zakdoek aan de leuning van zijn stoel had gebonden, gelijk men in de schouwburgen pleegt te doen wanneer men zich in de pauze voor korten tijd verwijdert, om eindelijk voor goed zitting te nemen, doch zijne politieke tegenstanders, en vooral zijne persoonlijke vijanden, verbitterden hem zoozeer het leven, dat hij door zelfmoord aan al die kwellingen een einde maakte.

De tweede algemeen bekende historische persoon die in *Le Nabab* optreedt is de hertog de Morny, die als "duc de Mora" de bekwame menschenkenner en menschenverachter gebleven is waarvoor hij in de werkelijkheid bekend stond. Men heeft het Alphonse Daudet kwalijk genomen, dat hij dezen machtige, zijn beschermheer, niet alleen in zijne grootheid, maar bovenal ook in zijne zwakheid aan het publiek vertoond heeft. Doch behalve dat geen enkele trek van die meesterlijke teekening eenige onvriendelijke eenzijdigheid of ondankbare miskenning verraadt, zoo zou het toch waarlijk van een realistisch romanschrijver als Dau-

det te veel gevergd wezen, indien men verlangd had dat hij, bij het schilderen der Parijsche maatschappij uit die dagen den her-tog de Morny stilzweigend ware voorbijgegaan.

Wat Felicia Ruys betreft, de talentvolle kunstenaress, en tevens het ongelukkige meisje dat haar naam en haar toekomst opoffert aan den gril van een oogenblik, omdat het wezenlijke geluk niet voor haar schijnt weggelegd, zij moge uit de verte eenige ge-lijkenis vertoonen met Sarah Bernhardt, men heeft haar toch ten onrechte met deze geniale hysterica vereenzelvigd. Car-bassu, de masseur van Jansoulet's vadsige echtgenoot, en Bom-pain, zijn onbeholpen kassier, zijn werkelijk in dienst geweest bij François Bravay. Ook heeft Jenkins, de Iersche geneesheer die zijn "Bethlehem" beroemd maakt door een nieuwen kinder-moord, de uitvinder der beroemde pillen waardoor afgeleefde viveurs in staat gesteld worden om, voordat hun versleten orga-nisme ineenvalt, een oogenblik van zingenot te smaken, werkelijk de herinnering van zijn verblijf te Parijs in de jaarboeken der medische faculteit achtergelaten. De andere kwakzalvers en be-driegers uit de omgeving van den Nabob, Paganetti, de direc-teur der "Caisse territoriale" van Corsica, Schwalbach, de kunst-kooper, Cardailiac, de tooneeldirecteur, Moëssard, de licht om-koopbare dagbladschrijver, benevens Monpavon, de Mora's vriend, die van alles wat den grooten heer uitmaakt niets anders heeft overgehouden dan "la tenue", — schijnen meer typen dan be-paalde personen te zijn. Maar wanneer Daudet, in zijne "Hi-stoire de mes livres," ook wat dezen roman betreft het publiek een kijkje zal laten nemen in zijn werkplaats, zal hij gewis menigeen met naam en toenaam aanwijzen die voor een dezer personen als model geposeerd heeft. Reeds heeft Ernest Daudet in den kassier der "Caisse territoriale" het beeld herkend van een zijner ooms Raynaud, die een tijdlang te Nîmes bij Vincent Daudet zijn intrek had genomen als toekomstig directeur der kleurkamer, en

die op eens met de noorderzon verdwenen was. De familie Joyeuse, die zulk een vroolijken lichtstraal werpt op deze sombere geschiedenis, bevat een groep eenvoudige, lieve menschen zooals men er in de kleine ambtenaarswereld van Parijs menigeen kan aantreffen. Dat van al de personen uit den roman juist deze het echt Parijsche element vertegenwoordigen, terwijl bijna alle anderen uit de provincie, uit de koloniën of uit den vreemde afkomstig zijn, is eene niet geringe hulde door den schrijver aan de hoofdstad van Frankrijk gebracht.

Toen het publiek, spoedig door den schrijver zelven op den weg geholpen, cenmaal begrepen had dat er "een sleutel" bestond voor *Le Nabab*, ging het natuurlijk dadelijk ook een sleutel zoeken voor *Les rois en exil*. Tot dusverre heeft Daudet zelf, noch in eene voorrede — hij heeft een afkeer van voorreden, en schreef er bij uitzondering een voor *Le Nabab* — noch in *L'histoire de mes livres* aan zijne lezers de schetsen en copieën getoond, waarnaar hij voor deze schilderij gewerkt heeft. Doch daar hij zijne voornaamste personen juist genomen heeft uit de algemeen bekende wereld der onttroonde vorsten en der flaneerende kroonpretendenten, viel het niet moeielijk in den Almanach de Gotha eenige der namen terug te vinden die hier achter een doorzichtig pseudoniem zich verborgen hebben.

In den laatsten tijd is er sterk geprotesteerd tegen het portret dat de schrijver, zooals beweerd werd, in koning Christiaan van Illyrië had willen maken van den gewezen koning van Napels. Maar wie noodzaakt het publiek hier in allen deele een portret te gaan zoeken? Dat Daudet zijn lichtzinnigen koning in een landhuis te Saint-Mandé laat wonen, waar de koning van Napels werkelijk zijn villa had, is toch geen reden genoeg om te veronderstellen dat hij de gelijkenis volkomen heeft willen maken. Maar wel bewijst deze omstandigheid dat hij enkele trekken van zijn hoofdpersoon aan den Italiaanschen Bourbon ontleend heeft.

Hoofdzaak was blijkbaar in dit werk, naast de schildering der zeden van de "haute gomme", de idee dat er voor het "koning-schap van Gods genade" geen plaats meer is in onze moderne democratische en skeptische maatschappij. Men zou zeggen dat Daudet hier voor goed afscheid neemt van den godsdienst waarin hij is opgevoed. Het voorwerp van dien godsdienst is voor hem een herschenschim geworden, die alleen nog als ideaal in het gemoed eener reine, fiere vrouw — koningin Frédérique — of als dogma in den geest van een dweper — Elysée Méraut ¹ — leven kan, doch die slechts toorn en walging wekt zoodra een onwaardige zich zonder overtuiging met haar gaat toeien.

Toen *Numa Roumestan* verschenen was, wilde ieder in dien zuidelijken staatsman het beeld zien van Gambetta ². Alphonse Daudet heeft bij herhaling tegen die opvatting geïntereseerd. Eerder ware de bewegelijke afgevaardigde der rechterzijde Numa Baragnon, wien de auteur althans zijn voornaam genomen heeft, in zijn recht geweest, toen hij aan Ernest Daudet schreef: "Dat de nieuwe roman van uwen broeder mij bijzonder interesseert, kunt gij begrijpen; men zegt toch algemeen dat ik geposeerd heb voor zijn held." Doch, al komen ook in dezen roman tal van personen voor, wier levende modellen Alphonse Daudet zeker later zelf zal aanwijzen, in zijn *Numa* heeft hij meer in het algemeen den "Mérional" willen teekenen, die de vrouwen van Noord-Frankrijk weet in te pakken en de mannen te overvleugelen. "Mij is het te doen om den man van het Zuiden," zeide Alphonse Daudet tot Jules Claretie, die toen juist aan

¹ Elysée Méraut is het sprekend portret van zekeren Thérion, dien de gebroeders Daudet in den aanvang van hun verblijf te Parijs in "Le grand hôtel du sénat" gekend hadden.

² De Duitsche biograaf beweert dat met *Numa's* chef de cabinet de afgevaardigde Spuller bedoeld is. Hij noemt dezen "Gambetta's landsman". Maar hij vergist zich: Spuller is een Elzasser.

Monsieur le Ministre werkte, en die vreesde dat zijn geniale confrère hem in den roman, waaraan hij bezig was, het gras voor de voeten zou wegmaaien. "Ik denk niet aan den politicus, ik denk alleen aan den man uit Nîmes, en om mijn roman goed te verstaan zou men hem eigenlijk hardop moeten lezen met het zuidelijk accent." Het spreekt dus van zelf dat Numa Roumestan eenige gelijkenis moest vertoonen met Gambetta. Want ook deze was door en door "l'homme du Midi." Doch van hoevelen die tegenwoordig te Parijs machtig, invloedrijk en beroemd zijn kan dit niet gezegd worden? Het motto dat Daudet aan het hoofd van dezen roman plaatste, bevat eene waarheid die dagelijks meer in het oog springt: Parijs, de hoofdstad van Gallië, wordt werkelijk ten tweeden male door de Latijnen veroverd. Is Daudet ook niet zelf een dier vurige en tegelijk handige zonen van Latium? Gewis heeft hij, misschien onbewust, ook iets van zijn eigen natuur aan den verleidelijken held van zijn verhaal geleend.

In allen gevalle blijft het waar, dat Daudet ook in deze drie groote romans, — in deze misschien meer nog dan in zijne andere werken — aan zijn stelregel getrouw is gebleven, om niets te beschrijven wat hij niet gezien en beleefd had. De dood en de uitvaart van den duc de Mora, beide zoo aangrijpend beschreven dat wie deze schilderingen gezien heeft ze nooit weer vergeeten kan, zijn beide getrouwe kopieën van de werkelijkheid. ¹ In *Les Rois en exil* komt een liefdesavontuur voor van koning Christiaan met Colette, het ijdele vrouwtje van zijn adjudant, dat uit de kroniek der "haute gomme" eenvoudig is overgenomen. Een medisch consult aan het einde van dien roman werd geschreven in denzelfden tijd dat Alphonse Daudet eene medische

¹ De dood van Mora was reeds vroeger, als afzonderlijke schets, in de *Etudes et paysages*, achter *Robert Helmont*, in het licht gegeven.

celebriteit bij het ziekbed van zijn zoontje had moeten roepen. Voor Numa Roumestan's triomftocht kan Gambetta's reis door het Zuiden tot model gediend hebben, maar voor de tooneelen in de "arènes" en op de kermis te Beaucaire stonden den schrijver al zijne herinneringen aan het zonnige geboorteland ten dienste.

Nog versch ligt ons allen *L'Évangéliste* in het geheugen, eene "Observation", door Daudet opgedragen aan den beroemden geneesheer der nevrose te Parijs, professor Charcot van de Salpêtrière. In die opdracht sprak hij zijn oordeel uit over het verschijnsel dat in dit boek geteekend is, en over de bedoeling van zijn werk. "Cela veut dire qu'il faut une douche", voegde hij er eens ter nadere opheldering aan toe.

Lang en veel heeft Daudet gewerkt voordat hij zich aan het schrijven zette van dit boek. Hem ontbrak eene behoorlijke kennis van het protestantisme, dat hij hier teekenen wilde. Zoo heeft hij dan een jaar lang allerlei werkjes van populaire dogmatiek, tal van tractaatjes, gezangboeken, en meer van dien aard, doorgelezen. Hij heeft, begeleid door den modernen predikant Auguste Dide, het voornaamste kerkgebouw der Hervormden te Parijs, L'Oratoire du Louvre, bezocht en zelfs den preekstoel beklommen waarop bij den doyen Aussandon zijne strafrede wilde laten uitspreken. De bijeenkomsten van het Engelsche reddingsleger in het lokaal op den quai de Valmy heeft hij meermalen bijgewoond, en de maréchale Booth heeft hij hooren preeken. Ik zou zelfs meenen dat Daudet zich door de eigenaardigheid van dit Engelsch methodisme eenigszins op een dwaalspoor heeft laten brengen omtrent den aard der Fransche orthodoxie. Wel houdt hij vol dat hij de meetings van madame Autheman en haren staf nauwkeurig heeft willen onderscheiden van die der maréchale. Maar men zou toch moeite hebben om binnen den kring der Parijsche orthodoxie al de tooneelen terug te vinden die Daudet in dezen roman geschilderd heeft. Dat de maréchale Booth in Frankrijk niet behandeld wordt op

de ruwe, onwaardige wijze waarop men haar in Zwitserland heeft bejegend, verklaart zich uit de hoffelijkheid der Franschen en de groote verdraagzaamheid der skeptische maatschappij van Parijs. Maar in den grond heeft het Calvinisme der hoofdstad van Frankrijk slechts weinig sympathie voor de beweging, en de maréchale klaagt over gebrek aan steun van die zijde. Intusschen moet erkend worden, dat in de orthodoxe Parijsche kringen enkele feiten zijn voorgevallen, die Daudet werkelijk aanleiding hebben kunnen geven, om aldaar de harteloze dweepers te zoeken die Eline Ebsen aan hare ietwat bekrompene, maar diep ongelukkige moeder ontrukken. Het is bekend dat de droevige ervaring van eene Elzassische vrouw uit Daudet's naaste omgeving, de onderwijzeres zijner kinderen, ten grondslag ligt aan dit sombere verhaal, waarop de schrijver toepast wat hij van *Jack* geschreven heeft. "Ik verzeker u," hoorde ik hem zeggen, "dat de werkelijke geschiedenis nog veel droeviger is dan mijn roman; wanneer ik ook van dit boek de wording verklaren zal, zult gij verbaasd staan over mijne soberheid".

Dat Alphonse Daudet, wiens laatste roman ruim een jaar geleden verschenen is, weer ingespannen werkt aan een nieuw werk, is licht te onderstellen. Jules Claretie verhaalt dat hij van een reis naar Zwitserland in 1881 het plan heeft medegebracht van een satirischen roman, waarin de Zwitsersche hotelhouders — "Guillaume Tell tarifant ses quartiers de pomme" — zouden gegeeseld worden, gelijk eertijds de leeuwenjagers van Tarascon. Claretie voegt er echter bij, dat hij dit plan voorloopig ter zijde heeft gelegd om, onder den titel *Trousseaux et Layettes*, een roman te schrijven waarin de huiselijke haard en het alledaagsch geluk verheerlijkt worden. Ik veronderstel dat de hoofdidee van zulk een werk gebleven is, doch dat plan en titel gewijzigd zijn. Want zoo juist deelt Daudet's vriendelijke en sympathieke secretaris, de heer J. Ebner, mij mede, dat het eerstvolgende werk van

Daudet eene studie der Parijsche zeden zal zijn, de geschiedenis van een "faux ménage", waarvan de titel zal luiden *Sapho*, en dat deze woorden als opschrift op het titelblad zal dragen: "pour mes fils quand ils auront vingt ans". De heer Ebner voegt er bij: "vous êtes seul à connaître ceci". Des te meer dank ik hem voor het verlot dat hij mij gaf, om aan mijne lezers deze priemeur te mogen meedeelen.

Verhinderde ons reeds de ruimte die ons ter beschikking stond, om den inhoud van Daudet's romans te ontleden en om van elk zijner werken een kritiek te geven, het viel ons te minder moeilijk ons tot de rol van biograaf en bibliograaf te bepalen, omdat wij van de onderstelling zijn uitgegaan dat de voornaamste werken van dezen schrijver aan onze lezers bekend zijn. De Parijsche uitgever van Alphonse Daudet beweert, dat hij van elk zijner nieuwe romans dadelijk een duizendtal exemplaren op bestelling naar Nederland zendt. En wie deze werken in het Fransch niet voldoende zou kunnen genieten, vindt van de meeste een Hollandsche vertaling gereed liggen. ¹

Maar wij mogen deze studie, die ons van den man tot den schrijver en zijne werken voerde, niet besluiten, zonder bij dit laatste punt nog een oogenblik stil te staan, en de plaats te bepalen die aan Alphonse Daudet toekomt in de letterkundige geschiedenis van dezen tijd.

¹ Voor zoover wij hebben kunnen nagaan verschenen achtereenvolgens *Fromont en Risler*, 1876 Haarlem, Erven F. Bohn; *De Nabob*, 1878 Arnhem, Stenfert Kroeze en Van der Zande; *Tartarin de Leeuwendooder*, 1880 Deventer, A. Ter Gunne; *Numa Roumestan*, 1881 Arnhem, Stenfert Kroeze en Van der Zande; *'t Laatste ideaal*, 1882 Assen, Gebr. Born; *Een jongensleven (Petit Chose)*, 1883 Schiedam, H. A. M. Roelants *De Evangeliste*, 1883 's Gravenhage, Monton en Cie.

Alphonse Daudet behoort, naar aanleg zoowel als uit volle overtuiging, tot de realistische school. Hij beschouwt zichzelf als leerling en opvolger van Balzac, Flaubert en de Goncourt. Het is mode, zijn talent met dat van Emile Zola te vergelijken en "den apostel van het naturalisme" als "repoussoir" te gebruiken om Daudet als den vertegenwoordiger der zuivere, gezonde realistische kunst op den voorgrond en in het volle licht te plaatsen. Volgens Daudet zelf bestaat er echter tusschen hem en zijn confrère geen ander verschil dan een verschil van temperament. Hij zou onmogelijk kunnen schrijven zooals Zola, niet omdat hij de roeping van den romanschrijver anders opvat, ook niet omdat hij de dingen anders zien wil dan de schrijver van *L'Assommoir*, maar omdat ze werkelijk op zijn geest een anderen indruk maken. Daudet is eene dichtertelijke, Zola is een prozaïsche natuur. Daudet is vol geest en humor, Zola kan met den besten wil niet geestig zijn. Als poëet is Daudet zijn loopbaan begonnen, en hij heeft sprookjes geschreven voordat hij als de geschiedschrijver der zeden van zijn tijd is opgetreden. Deze poëtische gave heeft opgehouden zijne "faculté maîtresse" te wezen, maar als dienende zuster is zij altijd op haar post en weigert zij nooit hare medewerking. Een der beoordeelaars van Daudet's arbeid wist, na lang zoeken, geen beter woord te vinden om het eigenlijke wezen van zijn talent aan te duiden dan het woord "charme."

En inderdaad, alles is bekoring in het werk van dezen schrijver. Gij kunt Zola bewonderen om den ernst zijner onderzoekingen, om de kracht zijner schildering, om het meesterlijke van zijn stijl, bij Daudet maakt de bewondering plaats voor verrukking en geestdrift. Voor geen van beide is de roman meer wat hij vroeger was: een verdicht verhaal dat den lezer aan de werkelijkheid ontrukte, dat hem boeide door het ongewone, het zonderlinge, het avontuurlijke. Beide huldigen in de letterkunde dat streven naar onvervalschte werkelijkheid, naar waarheid en klaar-

heid, waardoor onze tijd op ieder gebied van denken, weten en dichten gedreven wordt. Beide zijn nauwkeurige waarnemers. Maar terwijl de een zijn oog wapent met de scherpzinnigheid van den geleerde, trilt in het oog van den ander de warme belangstelling en de fijne gevoeligheid van den kunstenaar. Zola is alleen kunstenaar in de uitvoering. Daudet is het reeds in de waarneming van het voorwerp dat hij wil schilderen. Vandaar ook dat bij hem de smaak de grenzen eerbiedigt die de ander zoo gaarne overschrijdt, dat hij, in de meeste gevallen althans, het onoogelijke, het vieze aanduidt zonder het in bijzonderheden af te schilderen. Beide romanschrijvers leveren belangrijke bijdragen tot de geschiedenis der beschaving van onzen tijd, bijdragen die eene volgende generatie met vrucht zal kunnen raadplegen. Maar de bijdragen van Daudet zijn schilderijen, illustraties; die van Zola zijn bladzijden uit eene encyclopaedie.

Vandaar ook dat bij Alphonse Daudet, in tegenstelling met zijn kunstbroeder, het individueele in de teekening bewaard blijft. Zijne helden vertoonen altijd de trekken van een bepaalden persoon, niet, zooals bij Zola meestal het geval is, die van eene zekere categorie van menschen. Er ligt waarheid in de opmerking, dat, terwijl Coupau's bruiloft, in *L'Assommoir*, de bruiloft is van iederen werkman, die van Bélisaire, in *Jack*, geen andere bruiloft dan die van den kreupelen kramer, Jack's goedhartigen vriend, kan voorstellen. Het is dan ook opmerkelijk dat Daudet in zijne romans, om zoo te zeggen, de chronologie van zijn eigen leven volgt: ook als schrijver leeft hij mede met zijn tijd; terwijl *Le Nabab* ons twintig jaren achteruit brengt, dagteekent zijn laatste werk van gisteren. Zola, daarentegen, gaat nog altijd voort de reeks der Rougon-Maquart-romans te voltoeien, waarin de natuurlijke en de maatschappelijke geschiedenis van eene familie uit den tijd van het tweede keizerrijk verhaald wordt. Wel ontsnapt hem menig anachronisme, en zijne beoordeelaars hebben

hem bij herhaling kunnen herinneren, dat menig stukje van het Parijs hetwelk hij in zijne romans beschrijft, nog niet bestond tijdens het leven der personen die hij laat optreden. Maar over deze vergissingen zal Zola zelf zich gaarne verontschuldigen; hij zoekt zijne modellen in het verleden; hij voert ons altijd minstens veertig jaren terug; hij, de lofredenaar van dien Manet, die alleen schilderde wat hij op een gegeven oogenblik zag, behoort zelf, in zekeren zin, tot het verachte gilde der historisch-schilders.

Het ligt niet op onzen weg om het verschil breed uit te meten, of al de punten van overeenstemming op te sporen, die tusschen deze beide romanschrijvers bestaan. Er gaapt werkelijk een kloof tusschen den man die poseert voor het hoofd der naturalistische school, en een onafhankelijk realistisch kunstenaar als Alphonse Daudet; eene kloof zoo groot dat, terwijl Daudet's werken tot de fijnste voortbrengselen der letterkundige kunst moeten gerekend worden, men van Zola betwijfelen kan of het wel altijd litteratuur is die hij voortbrengt. Maar ook al trad de eerste in sommige opzichten, bij voorbeeld in het beschrijven van het leelijke en zinnelijke, iets nader tot de zoogenaamde naturalisten — in *L'Évangéliste* zijn enkele sporen van die toenadering te vinden — op één punt zal Daudet nooit de beginselen van Zola gaan huldigen: een "experimenteelen roman" hebben wij van hem niet te verwachten. Hij mist daarvoor smaak en talent. Men weet wat Zola onder den "experimenteelen roman" verstaat. Zoolang de romanschrijver, met de "documents humains" voor zich, het bestaan zijner personen eenvoudig beschrijft, ontleeft en door de omgeving waarin zij verkeerden poogt te verklaren, is hij eenvoudig naturalist. Maar hij moet en kan meer zijn; de methode der wetenschap, die hij reeds op twee punten, de anatomische ontleding en de physiologische verklaring zijner subjecten, heeft toegepast, kan en moet hij nog verder drijven.

Hij moet experimenteeren. Gelijk de chemicus en de physioloog in hun laboratorium de werking van een reagens of van een vergif op een element of op een organisme beproeven, zoo moet ook de romanschrijver zijn persoon in bepaalde toestanden plaatsen en zich afvragen wat er in dergelijke gevallen van hen worden zal. Eerst wanneer ook dit geschiedt zal de roman ten volle den naam verdienen dien hij in onzen wetenschappelijken tijd dragen moet, dien van "étude sociale."

Nu kan men beweren, en zeker met het volste recht, dat die experimenteele roman een illusie is, dat de proefneming van den romanschrijver niet de minste wetenschappelijke waarde heeft, omdat hij toch ten slotte zijn verhaal verdicht en dus geheel en al meester blijft om zijne personen te doen handelen zooals hij verkiest; men kan experimenteeren op levende wezens, niet op figuren uit een boek. Maar men zal toch moeten erkennen dat er, om met den experimenteelen roman de proef te nemen, veel logica en een zekere mate van filosofische diepte noodig is.

Welnu, vergissen wij ons niet, dan hapert het Alphonse Daudet aan den wijsgeerigen aanleg, of wil men, aan de gave van abstractie die voor dergelijke studies vereischt wordt. Uitnemend weet hij de karakters zijner modellen te ontleden en hunne eigenaardigheden in het licht te stellen. Maar waar de natuur die hij waarneemt hem in den steek laat, weet hij niet door redeneering het ontbrekende aan te vullen. Men heeft naar aanleiding van *L'Évangéliste* er zeer terecht op gewezen, dat de overgang van Eline Ebsen, dit kloeke, verstandige meisje, eene dochter van het koude Noorden, tot de smakelooze en onverkwikkelijke mystiek der Lyonsche Jeanne d'Autheman niet gerechtvaardigd, en in alle gevallen niet voldoende verklaard is. De karakterontwikkeling komt hier in conflict met de logica. Tegenover dit onloochenbaar feit kon ik niet nalaten getroffen te worden door Daudet's mededeeling, dat hij de moeder van Eline Ebsen zeer goed kende,

doch dat hij de dochter nooit gezien had. Het karakter van het jonge meisje is naar brieven en rapporten van anderen, niet *de visu*, door langdurige waarneming van den schrijver zelve geteekend. Vandaar dat er enkele leemten in zijn overgebleven. Ook het gebrek aan eenheid, dat er in sommige van Daudet's werken, met name in *Le Nabab* valt op te merken, spruit waarschijnlijk voort uit ditzelfde gemis aan wijsgeerigen aanleg. Zijne personen staan dikwijls te veel op zich zelve of vormen met enkele anderen een groep, wier samenhang met het geheel niet volkomen helder is. "Ik heb geen verbeelding genoeg om te verzinnen," zegt Daudet van zichzelf, "ik moet zien." Er is overdrijving in die bekentenis. Of liever, het is juist zijn levendige verbeelding die dezen schrijver in staat stelt te zien zooals hij ziet; wat hij ontdekt maakt meer dan eens den indruk alsof het door hem ware uitgevonden. Maar zelf is hij zich ten volle bewust alleen ontdekt te hebben. Deze eigenaardigheid maakt hem tot een zuiver type van den modernen kunstenaar, en ook in dit opzicht is hij veel meer realist dan Zola, die, als romanschrijver poogt te verklaren en te experimenteeren, en die dus de gave der abstractie niet ontberen kan.

Ook in de wijze van werken dier beide mannen vertoont zich een soortgelijk verschil. Zola studeert voor zijn roman als een echt beoefenaar der wetenschap. Hij raadpleegt niet alleen ijverig de werkelijkheid die hem omgeeft, maar bovendien een schat van handboeken. Geheele bladzijden van die geraadpleegde werken, in letterkundige vormen overgebracht, vindt gij in zijne romans terug: een seminarist kan al de bijzonderheden van de taak des priesters bij het bedienen der mis in *La faute de l'abbé Mouret* bestudeeren; een botanicus zal met vrucht de beschrijving van *Le Paradou* in denzelfden roman kunnen raadplegen; aan een aspirant-winkeldochter van "Le bon marché" zal de lezing van *Au bonheur des dames* gewis tot aanbeveling strekken, en aanstaande

vroedvrouwen mogen niet verzuimen zekere bladzijden van *Pot-Bouille* en van *La joie de vivre* voor haar examen na te lezen.

Ook Alphonse Daudet verzuimt het lezen niet, maar hij werkt vooral naar schetsen. Hij moge nu en dan excerpten maken uit een of ander handboek, de "petits cahiers" liggen vooraan op zijne schrijftafel. Hij wil alleen beschrijven wat hij werkelijk gezien, en schilderen wat hij reeds vroeger naar de natuur geteekend heeft. Vandaar de langdurige en drukke voorbereiding die bij hem aan het schrijven van een roman voorafgaat. Tochten door Parijs, reizen in de provincie, bezoeken aan allerlei gebouwen of instellingen gebracht, niets wordt verzuimd om het dossier van den kunstenaar volledig te maken voordat hij de pen, of laat ons gerust zeggen, het penseel ter hand neemt. En zelfs dan wanneer de stof gereed ligt en behoorlijk is gerangschikt, zoo zelfs dat de inhoud en het opschrift der verschillende hoofdstukken vaststaan, zelfs dan nog wordt de pen niet dadelijk op het papier gezet. Daudet, geheel en al vervuld van zijn onderwerp, vertelt — "en welk een manier van vertellen!" roept Claretie uit — aan zijne vrienden het een of ander tooneel uit zijn roman. Hij neemt op zijne vertrouwden de proef van den indruk dien hij op het publiek zal kunnen maken en wijzigt zijn plan naar den aard hunner opmerkingen en hunner bezwaren. Eindelijk kan de arbeid van den schrijver beginnen, en ook deze is alles behalve eene improvisatie. "Voor dat Alphonse Daudet", schrijft een zijner vrienden, ¹ "een hoofdstuk aan de drukkerij afstaat, heeft hij het driemaal overgemaakt. De eerste maal laat hij de pen zoo vlug mogelijk over het papier gaan en werpt hij den overvloed zijner gedachten op het blad; de tweede maal neemt hij zijne eerste kopij ter hand en schrijft ze over, terwijl hij haar merkelyk besnoeit, want zij is bijna altijd veel te weelderig; eindelijk retoucheert hij het werk ten derde male met het

¹ René Delorme, in de *Galerie contemporaine, littéraire et artistique*.

oog op de volmaakte juistheid van zijn woordenkeus en met een gestadige opmerkzaamheid voor alle bijzonderheden van den stijl. En zelfs dit derde afschrift gaat niet onveranderd ter perse. Voor ons ligt een geautographiëerde afdruk van een hoofdstuk uit het derde brouillon van *Fromont et Risler*. Op de eerste bladzijde is de helft der regels doorgehaald, en ook de tweede is vol verbeteringen. Eén enkelen regel wil ik afschrijven. Wij zijn in het kleine kamertje der ongelukkige Désirée Delobelle, en Daudet bespiedt haar terwijl zij bezig is hare vogeltjes en goudvliegjes op te maken. Hij had eerst geschreven: "et sans qu'elle s'en doutât elle donnait à ses oiseaux le mouvement de sa pensée"; deze regel is doorgehaald en aldus veranderd: "et rien qu' à la façon dont elle flochait ses mouches et ses oiseaux on aurait pu deviner ses pensées"; nog later is voor "deviner ses pensées" in de plaats gesteld: "deviner la tournure de ses pensees". Tien dergelijke voorbeelden zouden op deze twee bladzijden te vinden zijn.

Reeds vroeger hebben wij vermeld dat Alphonse Daudet in de redactie zijner werken door mevrouw Daudet wordt bijgestaan. In het talent dezer lieve medewerkster heeft hij een onbepaald vertrouwen. Toen hij onder het schrijven van *Les rois en exil* door eene ernstige ongesteldheid werd aangetast, zeide hij tot zijne vrouw: "Si je m'en vais, finis mon bouquin." Volgens mevrouw Daudet zelve is haar aandeel aan de gemeenschappelijke taak minder groot dan het publiek wel meent. Zij vergelijkt den letterkundigen arbeid, dien de echtgenooten samen verrichten, bij het schilderen van een Japanschen waaijer. Alphonse Daudet, zegt zij, maakt alle figuren gereed en brengt alle kleuren op het doek. Maar er blijft nog het een en ander over: de vleugel van een der fantastische vogels moet wat langer worden gemaakt of wat donkerder worden gekleurd; de bloemkelk moet wat meer worden opengezet; hier en daar moet een stofje goud of zilver worden aangebracht; dat is mijn werk. Francisque Sarcey verhaalde in

een zijner conférences — maar ik vermoed dat deze mededeeling niet alle romans van Daudet betreft — dat wanneer de schrijver zelf een hoofdstuk voltooid heeft op de eene zijde van een blad papier, hij het blad ter hand stelt aan zijne vrouw, die op de andere zijde, op hare wijze, hetzelfde hoofdstuk redigeert; dan neemt Daudet beide lezingen ter hand om de definitieve redactie vast te stellen; en het gebeurt dikwijls dat hij aan die van mevrouw Daudet de voorkeur geeft. Dat deze methode althans bij *Fromont et Risler* gevolgd is, bewijst de stijl, die door eenige bijzonderheden, met name door het veelvuldig gebruik van den "Imparfait", aan dien der gebroeders de Goncourt herinnert; en mevrouw Daudet is eene vurige bewonderaarster van den hier en daar zeer gemaniëreerden stijl dezer meesters. Sarcey liet dan ook op de mededeeling van dien laatsten trek volgen: "Daudet a tort; c'est lui qui est le grand écrivain."

Zijn stijl is inderdaad eene ware betoovering; vooral zijn woordenkeus is een wonder van klaarheid en smaak. In de beschrijving is hij onnavolgbaar, in den dialoog kan hij zich met de meest dramatische schrijvers meten. "En toch", schrijft Daudet zelf, naar aanleiding van *Tartarin de Tarascon*, waarvan hij den stijl niet volmaakt acht, „ik beken gaarne, hoe groot mijne voorliefde ook wezen moge voor een voortreffelijken stijl, voor schoon, welluidend, kleurig proza, dat dit, naar mijn oordeel niet het al is van den romanschrijver. Zijn waar genot zal hierin bestaan, dat hij wezens schept, dat hij, door zijne personen zoo waarschijnlijk mogelijk te maken, menschelijke typen in het leven roept, die voortaan door de wereld gaan met den naam, de beweging, de grimasse die hij hun heeft gegeven, en die maken dat men van hen spreekt — met afkeer of met liefde, dit is om het even — buiten den man om die hen in het leven riep en zonder dat zijn naam genoemd worde. Wat mij betreft, mijne ontroering is nog altijd dezelfde, wanneer ik, naar aanleiding van iemand die in

het leven voorbijgaat, van een der duizende marionetten die op het schouwtooneel der politiek, der kunst of der salons optreden, hoor zeggen: "Kijk, een Tartarin, een Monpavon, een Delobelle!" Dan doortintelt mij een gevoel van trots, gelijk aan het gevoel dat een vader bezielt die zich onder de menigte verscholen houdt, terwijl zijn zoon door het publiek wordt toegejuicht, en die ieder oogeblik lust heeft uit te roepen: "Het is mijn jongen!"

Wie, die Daudet gelezen heeft, zal niet met geestdrift erkennen dat deze schrijver dit genot ten volle smaken mag. Hij wacht nog steeds op den drempel van het Instituut dat een der veertig zetels van de Fransche Academie hem worde aangeboden. Albert Delpit zeide scherp, dat Daudet zich zeker zou aanmelden voor de plaats van Jules Sandeau, ten einde aan Edmond About de eer der benoeming te betwisten. Toch hield Daudet zich toen bescheiden op den achtergrond. Coppée is hem voorgegaan als opvolger van Victor de Laprade; maar thans zal het niet lang meer duren of zijne beurt zal gekomen zijn. Intusschen, en in afwachting dat hij ook "onsterfelijk" heeten zal, is hij het reeds, door de geheel eenige bekoorlijkheid van zijn talent, door den buitengewoon belangrijken inhoud zijner meesterwerken, en door de onsterfelijke typen die aan hem het aanzijn te danken hebben. Ik acht het een groot voorrecht voor onze tijdgenooten, dat zij, na in hunne jongensjaren Dickens te hebben gelezen, midden in het tijdvak der realistische kunst, een Fransch romanschrijver als Alphonse Daudet hebben mogen ontmoeten. En voor het letterkundig Parijs, dat zich tegenwoordig met ongehoorde dardelheid aan alle genres waagt, is het geraden den man in eere te houden, wiens uitnemend talent meer dan iets anders in staat is ons thans, nu het schelle licht der werkelijkheid het schemerduister der verbeelding verbleeken doet, den letterkundigen smaak voor afdwaling en verval te behoeden.

GENL GORDON

CHARLES GORDON.

Gord uw zwaard aan uwe heup, o held, en
rijd voorspoedig in uwe heerlijkheid, op het
woord der waarheid en der rechtvaardige
zachtmoedigheid. (Psalm XLV, 45.)

Wie zijnen naaste veracht, zondigt; maar
wie zich over de nederigen ontfermt, die is
welgelukzalig. (Spreuken XIV, 21.)

Wie zich neder zet om het leven van Charles Gordon te schetsen, voelt zich onwillekeurig gedrongen een motto te ontleenen aan het boek, dat dezen krijgsman als gids op zijnen levensweg heeft gediend. Daar alleen zal hij den sleutel vinden tot verklaring van een karakter, dat in onzen tijd geheel eenig kan worden genoemd. Het ideaal, dat Gordon steeds voor oogen heeft gestaan, is dat van den christelijken held, die een man des zwaards en een man Gods tegelijkertijd was. In de middeleeuwen hebben velen er naar gestreefd, en van dit streven door een geest van ridderlijke vroomheid en daden van vrome ridderlijkheid getuigenis afgelegd. Onze moderne omgeving echter geeft ons redenen in overvloed tot scepticisme, wanneer men ons spreekt van mannen, die eene bijna onbepaalde macht met volkomen on-

baatzuchtigheid uitoefenen, en die eene taak, bij welke uitvoering de wijsheid van den staatsman en de wetenschap van den veldheer moeten samengaan, met kinderlijken eenvoud en met het onwrikbaar besef eener hogere roeping volbrengen.

Niet slechts deze zeldzame vereeniging van eigenschappen, maar ook de schitterende wijze, waarop zij aan het voltooien van meer dan éenen reuzenarbeid zijn dienstbaar gemaakt, stempelen Charles Gordon tot een man van beteekenis in den volsten zin van het woord. Dat deze lof niet overdreven is, moge uit de volgende beknopte schets van zijn leven blijken.

Gordon is van vaderszijde afkomstig uit eene familie, die zich sedert het begin der vorige eeuw aan den krijgsveldtoestand gewijd. Zijn vader was luitenant-generaal in Engelschen dienst. Zijne moeder, Elizabeth Enderby, was eene dochter uit een geslacht van reeders, dat zich door buitengewonen ondernemingsgeest kenmerkte, en onder anderen de walvischvangst in de Stille Zuidzee op groote schaal uitoefende in een tijd, toen nog slechts enkele stoutmoedige zeevaarders, zooals Cook en La Pérouse, zich in die zoo goed als onbekende wateren hadden gewaagd. De vader wordt ons beschreven als een bemind en achtenswaardig man, vriendelijk en welwillend, doch tevens streng rechtvaardig, en beter geschikt om te bevelen, dan om te gehoorzamen. De moeder bezat een onverstoort goed humeur; zij behield hare opgeruimdheid onder de moeielijkste omstandigheden, en dacht aan ieder ander eerder dan aan zich zelve.

Charles werd, evenals zijne beide oudere broeders, voor officier opgeleid. De eigenlijke technische opleiding genoot hij aan de militaire academie te Woolwich, waar hij zich niet bijzonder schijnt te hebben onderscheiden, ofschoon zijn krachtig en onbuigzaam karakter zich nu en dan op een eigenaardige wijze openbaarde. Een zijner levensbeschrijvers verhaalt, dat Gordon gedurende zijn verblijf aan de academie eene be-risping ontving wegens onvoldoende vorderingen, en dat men hem bij die gelegenheid toevoegde, dat er nooit een officier van hem groeien zou. Verontwaardigd rukte de jonge man zich de epauletten van de schouders

en wierp die zijnen superieur voor de voeten. Dit vergrijp tegen de discipline schijnt hem vergeven te zijn, want in 1852 verliet hij Woolwich als luitenant der genie.

De beste militaire school doorliep Gordon gedurende het jaar 1855 in de Krim, bij het beleg van Sebastopol. Binnen weinige maanden was elke twijfel aan zijne buitengewone bekwaamheid weggenomen. »In zijne bescheiden positie als ondergeschikt officier der genie" — zoo schreef kolonel Chesney — »trok hij de aandacht zijner chefs, niet slechts door zijne wilskracht en zijne werkzaamheid, maar vooral door eene buitengewone begaafdheid voor den oorlog, die zich, te midden van den arbeid in de loopgraven voor Sebastopol, openbaarde in eene persoonlijke bekendheid met de bewegingen van den vijand, zooals geen ander officier die wist te verkrijgen. Wij plachten altijd hem uit te zenden, wanneer wij wilden weten welke nieuwe beweging de Russen zouden uitvoeren.»

Na den oorlog werd aan Gordon de taak opgedragen, om majoor Stanton behulpzaam te zijn bij het vaststellen der grenslijn tusschen Turkije, Rusland en Roemenië. In het volgende jaar (1857) zond men hem met eene dergelijke opdracht naar Armenië. In dit land maakte hij het eerst kennis met onbeschaafde volksstammen, niet ongelijk aan die, onder welke hij later een belangrijk deel van zijn leven zou slijten. Reeds toen toonde hij, in de wijze waarop hij met de Koerden omsprong en met hunne hoofden vriendschap sloot, hoe hij aan dergelijke halve barbaren vertrouwen wist in te boezemen. Toen ook deze taak was afgelopen, keerde hij naar Constantinopel terug, om daar de conferentiën van de commissie voor de grensregeling bij te wonen. Na een kort verlof, in Engeland doorgebracht, werd hij wederom naar Armenië gezonden, maar in het laatst van 1858 kwam aan het zwerfen een einde, en werd hem te Chatham de betrekking opgedragen van adjudant en instructeur in het vervaardigen van aardwerken.

De rust zou echter van korten duur zijn. Een Engelsch officier, wiens bekwaamheid en bruikbaarheid onder meer dan ééne hemelstreek is gebleken, heeft kans om een groot deel der wereld door eigen aanschouwing te leeren kennen. Zoo ging het ook Gordon. In Juli

1860 werd hij naar China gezonden, waar een bedenkelijke toestand was ontstaan ten gevolge der vruchteloze poging van admiraal Hope om de Takoe-forten in te nemen. De Engelsche en Fransche regeeringen hadden daarop gezamenlijk eene sterke expeditie naar den Peiho gezonden, om China tot rede te brengen.

Toen Gordon te Honkong aankwam, waren de Takoe-forten reeds door de verbonden machten ingenomen; daar er echter voor de officieren, die naar het Noorden bestemd waren, geen tegenbevel was gekomen, zetten dezen hunne reis voort en kwamen over Shanghai te Tientsin. Daar vernamen zij, dat een twintigtal Europeanen door de Chineezzen waren gevangen genomen. Het gevolg van die wederrechtelijke handelwijze was de tocht der geallieerden naar Peking, de inneming van die stad en de verwoesting van het wereldberoemde Zomerpaleis — eene gemakkelijke overwinning en een schandelijk vandalisme (zooals Gordon erkent), waarvan de herinnering is blijven leven in den titel »Graaf van Palikao'', door Napoleon III aan den ergsten plunderaar, den Franschen generaal Cousin-Montauban, toegekend.

Was deze expeditie voor de deelnemers al even weinig roemrijk als leerrijk, den tijd te Tientsin en te Shanghai in schijnbare werkeloosheid doorgebracht, maakte Gordon zich op voortreffelijke wijze ten nutte. Talrijke langere en korte tochten, uit die beide plaatsen ondernomen, verschaften hem eene kennis van de zeden en gewoonten en den volksaard der Chineezzen, zooals slechts weinige Europeanen bezaten, en maakten hem grondig bekend met het moeielijke terrein, dat rijk aan meren en moerassen en in alle richtingen door kanalen doorsneden was.

Intusschen was de vrede gesloten. Wel bleef nog eene vrij sterke Engelsche legermacht te Shanghai over, maar de verbodding tot het hof te Peking was eene vriendschappelijke geworden, zóó zelfs, dat de keizer van China de hulp zijner voormalige vijanden inriep, om den hoogst gevaarlijken opstand der Taipings te bestrijden.

De rebellie der Taipings was het werk van één enkel man, die, gesteund door de algemeen verspreide ontevredenheid met de heerschende dynastie en hare dikwijls weinig nauwgezette handlangers,

millioenen volgelingen om zich wist te verzamelen; die hun het vaste geloof wist in te bezemen, dat zij voor eene den hemel welgevallige zaak stredden en die, over zijn eigen aanhangers het meest onbeperkte, tyrannieke gezag uitoefenend, een groot deel van het Hemelsche Rijk te vuur en te zwaard verwoestte.

In 1842 verklaarde deze man, destijds een eenvoudig schoolmeester, Hung-tsen-chung geheeten, dat hij eene goddelijke zending had ontvangen om den drakentroon omver te werpen. Hoewel velen hem voor krankzinnig verklaarden, had hij weldra een geheel leger bijeen gebracht en trok daarmee in het land rond, de afgoden verbrijzelend en de spreuken van Kon-fu-tse van de wanden der scholen en tempels uitwissend. Nu eens moest hij voor de mandarijnen de vlucht nemen, dan weder bleef hij overwinnaar, maar voor- en tegenspoed beide vergrootten het aantal zijner aanhangers. In 1851 voerde hij het bevel over een paar honderd duizend man, nam den titel aan van »Hemelsch koning" en van »keizer van den grooten vrede" en stelde vijf »Wangs", koningen van den krijg aan, welke hij uit zijne bloedverwanten koos. De zeeroovers van de kust en de leden van oproerige geheime genootschappen sloten zich bij hem aan. De vreemdsortige kleedij zijner volgelingen, hunne bonte vlaggen en banieren en hunne lange loshangende haren gaven hun een wild en barbaarsch voorkomen, en de rustige, nette, kaalgeschoren Chineezen namen bij de nadering dezer havelooze en harige monsters overal hals over kop de vlucht. Een marsch van 700 mijlen bracht deze woeste horde naar Nankin, dat slechts korten tijd tegenstand bood en de hoofdstad van den »Hemelschen koning" werd. Van dat oogenblik leefde Hung-tsu-chung in koninklijken luister, stelde nieuwe »Wangs" bij dozijnen aan, maar liet hen ook, zoodra zij iets deden dat hem mishagde, onbarmhartig ter dood brengen. Hij voorzag in zijne behoeften door invallen in de naburige provinciën, en, daar de taktiek der Chineesche bevelhebbers zich beperkte tot pogingen, om hem naar de zee kust terug te dringen, bedreigde hij weldra Shanghai.

Nu was het oogenblik gekomen, waarop de Europeesche belangen op het spel stonden en de te Shanghai vertegenwoordigde mogend-

heden niet langer onverschillig konden blijven. Tot nu toe hadden deze zich buiten den strijd gehouden, gedeeltelijk óók, omdat de Taipings beweerden een soort van Christendom te belijden, gewijzigd en verbeterd door de nieuwe openbaringen, die den Hemelschen koning waren ten deel gevallen — een Christendom intusschen, waarvan het eerste en voornaamste gebod moord, diefstal en plundering scheen voor te schrijven.

De gezanten van Frankrijk en Engeland waren wel is waar niet geneigd, de troepen van den keizer van China ter hulp te komen, maar zij besloten mede te werken tot de verdediging van Shanghai. De rijke kooplieden in die stad rustten op eigen kosten een leger van buitenlanders uit en droegen het bevel daarvan op aan twee Amerikaansche avonturiers, Ward en Burgevine. Dezen stredden met afwisselend geluk, nu en dan door de Europeesche troepen ondersteund. Doch Ward werd weldra bij de bestorming eener vesting doodgeschoten en Burgevine wegens afpersing en diefstal weggezonden, terwijl de onderhandelingen van admiraal Hope met het hoofd der rebellen tot geen gunstig resultaat leidden. Toen nu de Taipings op nieuw Shanghai bedreigden, verzochten de Chineesche autoriteiten de verbonden mogendheden, hun een nieuwen bevelhebber te geven, en de keuze viel op kapitein Gordon.

Gordon wenschte eerst de topographische opneming te voltooien van de streek, die zich met een straal van 9 uren gaans om Shanghai uitstreckte, een werk, dat hem reeds geruimen tijd had bezig gehouden. Men stond zijn verzoek toe en benoemde tijdelijk kapitein Holland in zijne plaats; toen deze echter bij het beleg van Taitsan eene geweldige nederlaag had geleden, liet Gordon zijn topographischen arbeid in den steek en nam het commando op zich over de troepen, die tot op dien tijd, meer hoffelijk dan juist, het »steeds overwinnende leger» waren genoemd.

»Ik vrees,» — zoo schreef Gordon den 23sten Maart 1863 aan zijne betrekkingen in Engeland — »dat gij zeer teleurgesteld zult zijn, omdat ik het bevel over het Sung-Kiang leger op mij heb genomen, en nu een mandarijn ben geworden. Ik ben echter eerst na rijp overleg

tot dien stap overgegaan. Ik geloof, dat ieder die medewerkt aan het onderdrukken van dezen opstand, eene menschlievende taak vervult, en er veel toe zal bijbrengen, om China voor de beschaving te openen. . . . Gij moet u over deze zaak niet ongerust maken, want ik geloof inderdaad, dat ik goede diensten kan bewijzen."

De jonge bevelhebber had zijne krachten niet overschat. Binnen weinige weken waren Taitsan en verscheiden andere versterkte plaatsen genomen en de rebellen uit de onmiddellijke nabijheid van Shanghai verdreven. Doch dit was nog slechts het begin van het werk.

Gordon begreep, dat hij om den opstand der Taipings voor goed te onderdrukken, wel geen talrijk, maar een betrouwbaar, goed gedisciplineerd en geoefend leger noodig had. De Chineezzen waren aan de Europeesche uitrusting en aan het oorlogvoeren op westerschen trant, dank zij de energie en de volharding van hun aanvoerder, spoedig gewoon. De spotnaam »nagemaakte vreemde duivels" waarmede de Taipings hen eerst begroetten, raakte spoedig in 't vergeetboek, toen men bemerkte, dat de nagemaakte duivels even goed vochten als de echte. Zelfs lieten de Chineesche bevelhebbers ook hunne troepen van laarzen volgens Europeesch model voorzien, opdat de opstandelingen overal de voetstappen van Gordon's gevreesde volgelingen zouden waarnemen.

Onder Ward en Burgevine hadden de troepen geen geregelde soldij ontvangen, maar werden voor hunne diensten beloond door het verlof, om bij alle voorkomende gelegenheden naar hartelust te plunderen, een verlof, waarvan de officieren en de manschappen om strijd gebruik maakten. Gordon schafte dit ergerlijk misbruik onmiddellijk af, en wist van de Chineesche regeering voor zijne soldaten eene behoorlijke soldij te verkrijgen.

De officieren, die onder Gordon dienden, waren Europeanen of Amerikanen, die meestal een zeer twijfelachtig verleden achter zich hadden en slechts door de strengste tucht in bedwang konden worden gehouden. Meer echter nog dan gestrengheid, vermocht het goede voorbeeld van den aanvoerder op hen. Gordon was altijd in het heetst van den strijd, in het dichtst van den kogelregen te vinden, en zoodra hij zag,

dat een zijner officieren weifelde, wandelde hij bedaard naar hem toe, nam hem bij den arm, en ging met hem samen recht op het doel af. Ofschoon hij zoo menigmaal zelf de eerste in de bres was, droeg hij geen ander wapen bij zich, dan een dun rottingje, dat door zijne bijgeloovige volgelingen, die hun generaal steeds ongedeerd op de gevaarlijkste plaatsen zagen staan, de »tooverstaf der victorie" werd genoemd en dat, volgens hen, eene wonderdoende kracht bezat. Zoo bewees het eenvoudige stokje door het vertrouwen, dat het inboezemde, den bevelhebber meer diensten, dan de scherpste sabel of de beste revolver had kunnen doen.

Er was inderdaad iets wonderdadigs in de wijze, waarop Gordon voortdurend aan de grootste gevaren ontkwam. Zoo zat hij op een avond, terwijl er op uren afstands geen vijand te bemerken was, rustig op de leuning eener lange brug, toen de steen onder hem plotseling door een kogel werd getroffen. Toen weinige oogenblikken later een tweede kogel volgde, begreep Gordon dat het beter was, op te staan en te onderzoeken, van waar die schoten kwamen. Hij stapte in eene boot, om zich de rivier op te laten roeien, maar vóór hij nog van wal was gestoken, stortte de brug, waarop hij had gezeten, met donderend geraas in, een aantal personen onder hare puinhoopen begraving. In een brief aan zijne familie geeft Gordon het verhaal van het instorten der brug, zonder met een enkel woord te vermelden, hoe hij zelf daarbij aan een dubbel gevaar ontsnapte.

De buitengewone bedaardheid en koelbloedigheid en de volkomen doodsverachting, door Gordon bij alle gelegenheden aan den dag gelegd, boezenden vriend en vijand ontzag in. Voegt men daarbij zijne liefderijke houding tegenover de gewonden en gevangenen, zijn krachtig verzet tegen iedere poging tot wraak op een weerloozen vijand, dan is het geen wonder, dat menigmaal de tromp van het op hem gericht geweer door de tegenstanders zelven werd afgewend, en dat de rebellen, die door hem in eerlijken strijd waren overwonnen en gevangen genomen, zich willig bij hem voegden en zijne trouwste aanhangers werden.

Een enkele maal slechts zien wij hem zijne spreekwoordelijke kalmte

en zelfbeheersching verliezen. Soechow, de hoofdstad der provincie, waar de hoofdmacht der rebellen onder aanvoering van de voornaamste »Wangs" was samengetrokken, was gevallen, en ofschoon de keizerlijke troepen onder bevel van generaal Ching daartoe hadden medegewerkt, was het onverhoopt gunstige resultaat bijna uitsluitend te danken aan de krachtige pogingen en de talentvolle leiding van Gordon. Evenals bij vroegere gelegenheden, had hij de voorwaarde gesteld, dat de gevangenen op Europeesche wijze zouden worden behandeld. Generaal Ching had daarin toegestemd en de gouverneur der provincie Li-Hung-Chang had beloofd, dat alle gevangenen zouden worden gespaard. Niettegenstaande deze stellige belofte, werden de ongelukkige »Wangs", die zich op voorwaarde van lijfsbehoud hadden overgegeven, door de beide Chineesche bevelhebbers verraderlijk om het leven gebracht, terwijl daarenboven aan de Chineesche troepen, mede in strijd met de overeenkomst, verlof tot plundering was gegeven.

Gordon's verontwaardiging en toorn bij het vernemen van deze schandelijke trouweloosheid kenden geen grenzen. Voor de eerste maal gedurende den oorlog wapende hij zich, en snelde, met den revolver in de hand, naar het hoofdkwartier van den gouverneur, vast besloten om, zonder zich om de gevolgen te bekommeren, de bloedige daad te wreken. Maar Li was op zijne hoede en had zich in de geplunderde stad teruggetrokken en zoo goed verborgen, dat Gordon hem dagen lang te vergeefs zocht. Moedeloos trok de Engelsche bevelhebber zich met zijne troepen binnen Quinsan terug, deelde hun het voorgevallene mede en verklaarde, dat het voor een Europeesch officier onmogelijk was, onder een man als Li-Hung-Chang te dienen, en dat hij zijn commando in handen van generaal Brown te Shanghai zou nederleggen, totdat de regeering te Peking op den gouverneur der provincie de welverdiende straf zou hebben toegepast.

De Chineesche bevelhebbers verontschuldigten zich door te zeggen, dat het aantal der Taipings in de veroverde stad buitengewoon groot was en hunne eigen macht verre overtrof, en dat zij tot den uitersten maatregel — de onthoofding der Wangs — de toevlucht hadden moeten nemen, om dezen voor goed onschadelijk te maken en verraad

van de zijde der rebellen te voorkomen. Li werd niet gestraft, doch integendeel met eerbewijzen overladen. Het waren immers zijne troepen, die de veroverde plaatsen hadden bezet? Dat dit geschiedde, nadat zij door Gordon's manschappen in harden strijd waren genomen, behoefde in de officieele stukken niet te worden vermeld. Toch werd ook aan Gordon de noodige eer bewezen. Een keizerlijk besluit verkondigde den volke, dat Gordon, een Tsung-Ping (brigade-generaal) van de provincie Kiang-Soe, het bevel voerende over Li's hulproepen, groote oorlogskunst en bekwaamheid had aan den dag gelegd en van de loffelijkste inspanning had blijken gegeven; dat hem eene medaille van onderscheiding van de hoogste klasse zou worden toegekend, en voorts, dat hem, als een blijk der keizerlijke goedkeuring, een geschenk van 10.000 taels zou worden aangeboden.

Deze som werd aan Gordon toegezonden met vele andere geschenken, met extra-soldij voor zijne soldaten en geldelijke tegemoetkomingen voor zijne gewonden. Wat voor zijne manschappen was bestemd, nam hij dankbaar aan, doch toen de boden van den keizer bij hem zelf binnentraden, de met goudstukken gevulde korven op hun hoofd dragend, joeg hij hen met stokslagen de kamer uit. Den keizer van China zond hij het volgende antwoord:

»Majoor Gordon is zeer gevoelig voor de goedkeuring van Z. M. den Keizer, maar betreurt het oprecht, dat hij, ten gevolge der omstandigheden die de inneming van Soechow vergezelden, niet in staat is eenig blijk van Zijner Majesteits waardeering aan te nemen; hij verzoekt Zijne Majesteit derhalve eerbiedig, zijnen dank te willen aannemen voor de hem toegedachte bewijzen van welwillendheid, en hem toe te staan, deze af te wijzen.»

De moord te Soechow had Gordon in eene zeer moeilijke positie gebracht. Bleef hij den strijd voortzetten, dan nam hij den schijn aan, het gedrag van generaal Ching goed te keuren; trok hij zich terug, dan [zou waarschijnlijk alles, wat hij met zooveel inspanning had tot stand gebracht, weder verloren zijn. De laatste overweging, gevoegd bij de officieele bekendmakingen der Chineesche regeering, die duidelijk aantoonde, dat hij aan den moord der Wangs geen deel had, wogen

bij hem het zwaarst. Het besef eener roeping, en wel eener hoogere roeping, is altijd bij hem bijzonder levendig geweest en deed hem persoonlijke wenschen en teleurstellingen als zaken van ondergeschikt belang beschouwen. Voor het oordeel van het publiek was hij ten eenenmale onverschillig.

Wij zullen later nog gelegenheid hebben, om over Gordon's godsdienstige begrippen nader te spreken, doch moeten hier reeds opmerken, dat hij menigmaal een krachtig geloof aan eene goddelijke leiding heeft uitgesproken. De vermaning van den Spreukendichter: »Vertrouw op den Heer met uw gansche hart en steun op uw verstand niet,» die hij meer dan eens in zijne brieven aanhaalt, bevatte voor hem eene letterlijke waarheid. Hij betwijfelt niet, dat er thans, evenals vroeger, eene »rechtsreeksche mededeeling van den Allerhoogste aan zijne schepselen» kan plaats hebben. Hij gelooft aan »teekenen»; hij zou, indien hij in de dagen van Saul geleefd had, de Urim en Thimmim, en indien hij een bewoner van het oude Hellas ware geweest, het orakel geraadpleegd hebben. »Het bespaart mij veel drukkende onzekerheid» — schrijft hij in een zijner brieven — »als ik bij eene keuze in moeielijke omstandigheden mij door »kruis of munt» (*tossing up*) laat leiden; immers het lot wordt in den schoot geworpen, maar het beleid is des Heeren.» In den regel echter zijn die teekenen en leidingen van minder toevalligen aard, dan het neervallen van een opgeworpen muntstukje. Soms leert hij de aanwijzing van den goddelijken wil in eene combinatie van omstandigheden, doch in de meeste gevallen vindt hij die in een diepen indruk in zijn eigen hart omtrent hetgeen hij als zijn plicht beschouwt. Doch op welke wijze de overtuiging omtrent dien goddelijken wil hem ook ten deel valle, hij gehoorzaamt haar steeds zonder eenig voorbehoud. »Wanneer gij de goddelijke leiding volgt» — zoo schrijft hij — »behoeft ge niet op moeielijkheden te letten. Houd uw oog gevestigd op de wolkkolom bij dag en op de kolom des vuurs bij nacht, en bekommer u niet over uwe schreden. De richting is de hoofdzak.»

Het tweede deel van den veldtocht was niet minder moeielijk, maar ook niet minder gelukkig dan het eerste, en met den val van Chanchoe-

Foe en Nankin was aan de verderfelijke macht der Taipings voor goed een einde gemaakt. De inneming van Nankin kon Gordon niet meer bijwonen, daar de Engelsche regeering voor hare officieren de toestemming om in de gelederen der Chineezen te strijden, had ingetrokken.

Tot het laatste toe bleef Gordon onbaatzuchtig. Zijne officieren en manschappen werden, door zijn toedoen en volgens zijn voorstel, ruim beloond, maar zelf weigerde hij iedere geldelijke toelage boven zijne gewone soldij. Hoe men intusschen in China over hem dacht, blijkt uit het volgende schrijven, eenigen tijd later door een hooggeplaatst Engelsch ambtenaar aan de *Times* gezonden.

»Toen ik in den zomer van 1864 te Shanghai was, ontmoette ik onzen gezant, Sir Frederick Bruce, op zijne terugreis naar Engeland. Hij vertelde mij, dat hij den dag vóór zijn vertrek uit Peking grootelijks verbaasd was door een persoonlijk bezoek van prins Kung, die toen regent van China was, en die reeds eenige dagen te voren van hem afscheid had genomen. De prins zeide: »Gij zult wel verwonderd zijn, mij weder bij u te zien, maar ik begreep, dat ik u niet kon laten vertrekken, zonder u over Gordon te spreken. Wij weten niet, wat wij moeten doen. Hij weigert geld van ons aan te nemen, en wij hebben hem reeds alle eerbewijzen geschonken, waarover de keizer beschikken kan; doch daar deze in zijne oogen weinig waarde hebben, heb ik u dezen brief gebracht, en verzoek u, dien aan de koningin van Engeland te overhandigen, opdat zij hem eene belooning moge schenken, die meer waarde voor hem heeft.» Sir Frederick liet mij eene vertaling van Kung's brief zien. Ik herinner mij alleen, dat hij in de hoffelijkste termen geschreven was en dat hij Gordon's diensten bepleitte aan de bevordering van den vriendschappelijken omgang tusschen twee natiën, terwijl de buitengewone diensten, die hij in het bijzonder aan China bewezen had, volmondig werden erkend. Ik ging in den herfst van datzelfde jaar naar Peking, waar men Gordon officieel had uitgenoodigd, maar waar hij, uit vrees van gefêteerd te worden, niet heen was gegaan. Indien hij gekomen ware, zou hij ongetwijfeld met koninklijke eerbewijzen zijn ontvangen.»

Toen Gordon zich, eenige maanden later, bij het ministerie van oorlog te Londen kwam melden, nam de minister den schijn aan, alsof hij ternauwernood zijn naam kende en van zijne daden nooit iets had vernomen. De schrijver in de *Times* maakt hieruit op, dat de brief van prins Kung zijne bestemming niet heeft bereikt. Waarschijnlijker is het, dat men, niettegenstaande de bewijzen van Gordon's veldheers-talent voor het grijpen lagen, niet wenschte te breken met de traditie, dat aan een genie-officier — al was hij tevens een geniaal officier — geen belangrijk commando mocht worden gegeven. Na een korten tijd van rust in het ouderlijk huis, werd hij in 1865 als kolonel der genie te Gravesend geplaatst, en bleef daar tot 1871 het toezicht houden over den aanleg der versterking aan de mondingen van de Theems.

De volgende regelen, aan het werk van Egmont Hake ontleend, kunnen een denkbeeld geven van den werkkring, dien de bevelhebber van het »onverwinnelijke» leger zich te Gravesend had gekozen.

»Voor de wereld was zijn verblijf te Gravesend een leven van zelf-opoffering en zelfverloochening; voor hem zelve was het een leven van geluk en van vrede. Hij leefde geheel voor anderen. In zijn huis werd onderwijs gegeven, werden zieken verpleegd en aalmoezen uitgedeeld — men zou het eer voor de woning van een zendeling, dan voor die van een kolonel der genie hebben gehouden . . . Hij had altijd een groot welbehagen in kinderen, maar vooral in jongens, die op de rivier of op zee hun bestaan vonden. Velen van hen nam hij van de straat op, liet hen reinigen en van kleederen voorzien, en hield hen weken lang in zijn huis. Hij richtte ten hunnen behoefte eene avond-school in, waar hij zelf met onverdroten ijver onderwijs gaf. Voor een aantal van zijn beschermelingen verkreeg hij plaatsing aan boord, en de groote wereldkaart boven zijn schoorsteenmantel was volgestoken met spelden, die zijn jongens voorstelden, en hem dienden, om hen op hunne reizen in gedachten te kunnen volgen. En hoe »zijn jongens» over hem dachten, kon men zien uit de opschriften, die de muren en schuttingen in de buurt van zijn huis versierden en waaronder »God bless the Kernel» — God zegene den kolonel — een der meest gewone was. Weldra was zijn huis te klein voor het aantal zijner discipelen, en

toen begon hij onderwijs te geven aan eene havelooze school. Het was een genot te zien, hoe aandachtig zijne wilde en verwaarloosde schoolieren daar naar hem luisterden."

Doch niet slechts tot de jongen van jaren strekte zich zijne zorg uit. In het werkhuis en in het ziekenhuis was hij dagelijks te vinden en menigmaal werd hij bij het sterfbed van armen geroepen, die zijne bemoedigende en hartelijke woorden boven de toespraken der geordende ziekentroosters verkozen. Dat hij, met bescheiden middelen, zóóveel wel kon doen, had hij aan zijne spaarzame en matige levenswijze te danken. Met een genoegelijken glimlach vertelde hij, dat er onder zijn »jongens" geweest waren, die zich van het inwonen bij den kolonel een lui en lekker leventje hadden voorgesteld, maar dat zij geweldig op hun neus keken, als zij bemerkten, dat de gemeenschappelijke maaltijd zich tot het strikt noodzakelijke en den allereenvoudigsten kost bepaalde.

De afkeer van Gordon van alles wat naar verheerlijking van zijn persoon zweemde, grensde aan het overdrevene, daar hij zelfs eene eenvoudige en onopgesmukte vermelding van zijne daden niet onder de oogen van het publiek gebracht wilde zien. En indien men hem de opmerking maakte, dat hij toch rechtmatig trotsch kon zijn op hetgeen hij had tot stand gebracht, antwoordde hij: »Niemand heeft het recht op iets trotsch te zijn, omdat er geen aangeboren goeds in hem is; hij heeft alles ontvangen."

Hoe terughoudend hij ook mocht zijn in het spreken over zijne daden, zijne gedachten gaf hij vrijelijk ten beste en zijne opmerkingen, ofschoon dikwijls in ietwat zonderlingen, mystieken vorm gehuld, getuigden van scherpzinnigheid en menschenkennis. Daarbij was hij verdraagzaam genoeg, om de strenge eischen, die hij zich zelven stelde, niet als maatstaf op anderen toe te passen. »Gij hebt vrouw en kinderen" — placht hij te zeggen — »en duizenden banden, die u aan de wereld binden. Ik dank God, dat ik daarvan vrij ben."

Toen hij Gravesend verliet, schonk hij de talrijke Chineesche vlaggen, die hij had buitgemaakt; de zegeteekenen uit een roemrijk verleden, aan de school voor havelooze kinderen. Daar versieren zij bij feestelijke

gelegenheden de wanden; daar doen zij waarschijnlijk meer goed, dan wanneer zij in arsenaal of kathedraal voor de blikken van een zeer fatsoenlijk en zeer nieuwsgierig publiek waren uitgesteld.

In 1871 werd kolonel Gordon naar Galatz gezonden, om werkzaam te zijn aan de verbetering der Donau-mondingen. Anderhalf jaar later, toen de Ashantijnen aan de goudkust een niet te verachten vijand bleken te zijn, herinnerde men zich plotseling, dat de geniale bevelhebber, de man die over onbeschaafde stammen zulk een zeldzaam gezag uitoefende, toch nog voor een andere betrekking dan die van vice-consul te Galatz geschikt was. De pers herdacht Gordon's roemrijke daden in vele met warmte geschreven artikelen; de openbare meening liet zich luide genoeg hooren, maar aan het departement van oorlog bleef men doof. Niet de Engelsche regeering, maar Ismaïl, de Khedive van Egypte, zou de eerste zijn om Gordon's talenten te waardeeren en op passende wijze te gebruiken.

Toen Gordon in den zomer van 1872 te Constantinopel was, had Nubar Pacha hem verzocht, een Engelsch officier aan te wijzen, die Sir Samuel Baker zou kunnen opvolgen als gouverneur der stammen in Opper-Egypte. Een jaar later bood Gordon aan, zelf die taak op zich te nemen, en de Engelsche regeering gaf daartoe hare toestemming.

Gordon's eerste maatregel was, zijn eigen traktement als Egyptisch ambtenaar van twaalf duizend op twee duizend pond sterling te brengen, eene daad, die door zijne medeamttenaren, van den hoogsten tot den laagsten, met stomme verbazing werd aanschouwd. Hij wilde van eene vreemde regeering niet meer ontvangen, dan hij van zijn eigen land had getrokken en wist daarenboven, dat de hooge ambtenaarstraktemen bloedgeld waren, en slechts door overmatige belastingen en afpersingen van allerlei aard konden worden bijeengebracht.

Voor wij Gordon volgen in zijne nuttige werkzaamheid, veroorloven wij ons een enkelen blik op den toestand van het land, waarover hij geroepen was te heerschen, en dat in den laatsten tijd weder in hooge mate de aandacht en de belangstelling heeft gewekt.

Terwijl in het jaar 1858 de Egyptische bezittingen langs den Nijl

zich niet veel meer dan dertig uren gaans ten zuiden van Khartoem uitstrekten, waren zij sedert dien tijd in zuidelijke richting uitgebreid tot Victoria en Albert Nyanza, in het westen tot vijftien dagreizen afstands van het meer Tchad, en in het Oosten tot de kust der Roode Zee en de golf van Aden. Europeesche handelaars hadden den weg gebaad tot die onbekende streken, waar zij ivoor zochten, en negers vonden. Weldra begrepen zij, dat de handel in het zwarte materiaal wel zoo voordelig was dan die in het witte. Verder en verder strekten de rooftochten zich in het binnenland uit, en de Arabieren leenden willig de hand, om de zwarte koopwaar naar de havens der Roode Zee te vervoeren, en daar aan de Turken te verkoopen. Toen de Europeesche kooplieden door de Westersche mogendheden gedwongen waren, dit schandelijk bedrijf te laten varen, traden de Arabieren in hunne plaats. Zij verzekerden zich, door het opbrengen eener schatting aan de Egyptische regeering, straffeloosheid en zelfs bescherming. Doch eindelijk nam de menschonteerende handel zulke afmetingen aan, dat zelfs den Khedive de oogen open gingen. Niet weinig zal daartoe de omstandigheid hebben bijgedragen, dat de slavenhandelaars, die zich sterk genoeg voelden, en wisten, dat Cairo en Alexandrië vele honderden mijlen verwijderd waren, weigerden langer belasting te betalen. Zebehr Rahama, de zwarte Pacha, beschouwde zich als den gelijke van den Khedive. Hij oefende over eene uitgebreide streek onbeperkt gezag uit en Dr. Schweinfurth vond hem omgeven door eene talrijke hofhouding en op vorstelijken voet levend.

De Khedive, die den slavenhandel had aangemoedigd zoolang die voor hem eene bron van inkomsten was, werd plotseling met een heilzamen afkeer van dit bedrijf vervuld, toen hij bemerkte dat zijn gezag er door bedreigd werd. Hij verkondigde ten aanhoore van gansch Europa, dat hij dien onzedelijken handel niet langer zou dulden, en het misbruik met wortel en tak zou uitroeien. Daartoe riep hij eerst de diensten van Sir Samuel Baker, later die van Gordon in. »Zelfs in die verre streken moet men weten, dat verschil van kleur den mensch niet tot eene koopwaar maakt, en dat leven en vrijheid heilig zijn.» Zoo declameerde Ismaël Pacha, en onder het masker der mensch-

lievendheid verklaarde hij Opper-Egypte tot een afzonderlijk rijk, dat door een gouverneur-generaal zou worden bestuurd, en bepaalde dat de gansche handel dezer streek met de omliggende landen het monopolie van den Staat zou zijn.

Het waren, zooals wij zagen, Europeesche handelaars, die den eigenlijken slavenhandel in Soedan in het leven hadden geroepen. Terwijl de Mohammedanen oorspronkelijk slechts diegenen als slaven verkochten, die bij de veelvuldige oorlogen tusschen de verschillende stammen door hunne tegenpartij waren gevangen genomen, leerden de Christenen hun eene nieuwe methode, die gemakkelijker was en productiever tevens. In de eerste plaats hitsten zij voortdurend de stammen tegen elkander op; wie in dien oorlog overwinnaar bleef, was hun volmaakt onverschillig, daar de gevangenen in elk geval voor weinig geld in hun handen kwamen. In de tweede plaats organiseerden zij slavenjachten, waarbij talrijke benden van goed gewapende roovers de weerlooze negers overvielen, en ouden en jongen, mannen, vrouwen en kinderen met geweld medevoerden. Het slechte voorbeeld werd spoedig nagevolgd en zelfs de stammen, die voor de slavenhandelaars eene welkome prooi waren, wisten niets beter te doen, dan bij hunne burens zooveel mogelijk kinderen te stelen, om die — soms te gelijk met hun eigen nageslacht — aan de handelaars te verkoopen.

De slavenjagers hielden zich hoofdzakelijk in de provinciën Bahr-el-Ghazal en Kordofan op; de slaven-opkoopters waren door geheel Soedan verspreid.

Gedurende de jaren 1874—76 was Gordon gouverneur der zoogenaemde Aequatoriaal-provincie, de zuidelijkste van geheel Soedan. De macht, die de Egyptische regeering daar uitoefende, bestond meer in naam, dan inderdaad. Er waren twee forten: één te Gondokoro, met 800 man en één te Fatiko met 200 man. De garnizoenen hadden door rooverij en afpersing de inlandsche bevolking zóó verbitterd, dat zij zich ter nauwernood buiten de wallen durfden wagen. De inlanders, wier welvaart door de slavenhandelaars was verwoest, vonden desniettemin hun eenig middel van bestaan in het verkoopen der men-

schelijke- waar. Dit maakte den toestand moeilijk genoeg, want niets is bezwaarlijker, dan menschen te helpen, die niet geholpen willen worden.

Gordon zelf zag deze moeilijkheid zeer goed in. Hij begon zijne officiële loopbaan met het uitvaardigen eener proclamatie, waarin hij aan ieder, die niet van een *teskere* (vergunning) van den gouverneur-generaal van Soedan was voorzien, den toegang tot de Aequatoriaal-provincie verbood, en tevens bepaalde dat zulk een *teskere* voor binnenlandsch verkeer eerst door het *visum* der bevoegde autoriteit te Gondokoro geldig werd. Op die wijze hoopte hij de tochten der slavenhandelaars te kunnen belemmeren, of althans te kunnen bewaken. Verder verbood de proclamatie het aanwerven of organiseeren van gewapende benden, en den invoer van kruit en vuurwapenen — een maatregel, die tegen de slavenjagers was gericht. Maar hij begreep zeer goed, dat de taak, die hem wachtte, zich niet tot het opstellen van proclamatiën zou bepalen en liet zelfs nu en dan, in vertrouwelijke brieven, doorschemeren, dat hij haar als eene vrij wanhopige beschouwde. Zoo schreef hij, na zijne Nijlreis van Khartoem naar Gondokoro, dat hij op een avond in den maneschijn nadenkende over de moeilijkheden waarmede hij zou te kampen hebben, plotseling gestoord werd door een luid gelach, dat zich in de struiken aan den oever deed hooren. »Ik werd eerst knorrig; maar de spotters waren slechts vogels, die ons een tijdlang alleronbeleefdst uitlachten. Het was eene soort van ooievaars, die buitengewoon vroolijk schenen te zijn, en het hoogst belachelijk schenen te vinden, dat iemand naar Gondokoro wilde gaan, in de hoop van daar iets te kunnen uitrichten.»

De vogels hadden het mis, want Gordon bracht veel tot stand, niet-tegenstaande zijne Europeesche helpers weinige weken na het begin van den tucht door ziekte en sterfgevallen van elf tot drie waren verminderd, en zijn geheele legermacht uit een paar honderd ongedisciplineerde Soedaneezen bestond. Hij richtte eene rij van versterkte posten op, die, met tusschenruimten van niet meer dan ééne dagreis, zich tot Albert- en Victoria-Nyanza uitstrekten. Hij nam vele slavenhandelaars gevangen, doch gaf hun steeds de gelegenheid, om in zijn dienst

te treden en zoo op meer eervolle wijze hun brood te verdienen. De door hem bevrijde slaven waren eene welkome vermeerdering voor de troepen, die de talrijke stations en posten in de provincie moesten beschermen. Steeds trok hij in het brandend klimaat heen en weer, om door persoonlijken invloed de vijandige stammen met elkander te verzoenen en het vertrouwen te herwinnen, dat door hetgeen de vroegere autoriteiten hadden gedaan, geheel was verdwenen. Doch niet altijd kon hij een bode des vredes zijn; niet zelden moest ontrouw gestraft, een verraderlijke aanslag gewroken worden, en dan toonde hij zich weder als kloek, vastberaden krijgsman die, voor geen gevaar terugdeinzend, toch van het ruwe materiaal, dat hem onder den evenaar ten dienste stond, een even »onverwinnlijk" leger wist te maken als van de Chineezzen, met welke hij de Taipings bestreed. En in de dagen van rust verbaasde hij zijn loome Oosterlingen door de buitengewone bedrijvigheid die hij ontwikkelde, en de handigheid, waarmede hij alleen het werk van velen verrichtte, geweren, horloges en speeldoozen repareerde, nijlpaarden schoot, vuurpijl-mortieren van oude pompen maakte en zijne soldaten bezig hield met eene tooverlantaarn of met physische proeven van eenvoudigen aard.

In het laatst van 1876 kon Gordon zijne taak als afgedaan beschouwen. Hij bracht toen een paar maanden te Londen door, waar men het denkbeeld opperde om hem tot gouverneur van Bulgarije te benoemen; in het begin van 1877 keerde hij echter weder naar Caïro terug. Daar had hij een langdurig onderhoud met den Khedive en zijne ministers en bracht hun onder het oog, dat hij wel is waar den slavenhandel in zijne eigene provincie had kunnen beletten, doch dat die arbeid vruchteloos zou blijven, zoolang niet de grootste slavenjagers in Darfoer en Kordofan uit hunne versterkte schuilplaatsen waren verjaagd, en zoolang zij te Khartoem eene markt voor hunne levende koopwaar konden vinden. Ismaël Jakoeb Khan, de gouverneur-generaal van Soedan, begunstigde openlijk den slavenhandel, die hem in staat stelde zijne inkomsten aanmerkelijk te vermeerderen, en bestreed Gordon waar hij slechts kon. Indien het den Khedive werkelijk ernst was met de opdracht, in 1874 aan Gordon gegeven, kon Ismaël Jakoeb niet

worden gehandhaafd. Ook te Cairo zag men dit in, en op 17 Februari 1877 schreef de Khedive aan Gordon: »Daar ik uwe eervolle reputatie, uwen ijver en de groote diensten, die gij mij reeds hebt bewezen, op den rechten prijs stel, heb ik besloten Soedan, Darfoer en de Aequatoriaal-provinciën tot ééne enkele groote provincie te vereenigen, en u het bestuur daarover op te dragen.» Bij deze opdracht bleef het niet: hij werd ook belast met het herstellen der goede verstandhouding tusschen Egypte en Abyssinië, en ontving daartoe zijne volmacht in den volgende zonderlingen vorm: »Il y a sur la frontière d'Abyssinie des disputes; je vous charge de les arranger.»

Gordon besloot eerst naar Abyssinië te gaan. De »disputes» waarvan de brief van den Khedive sprak, waren van zeer ernstigen aard. Zij waren begonnen met een strijd tusschen koning Johannes, die zich na den dood van Theodoros van den troon had meester gemaakt, en Walad-el-Michaël, den erfelijken beheerscher der Bogos. Zoodra echter Egypte het land der Bogos had geannexeerd, vereenigden Johannes en Walad-el-Michaël zich om gezamenlijk de Egyptenaren te bestrijden. De oorlog was met afwisselend geluk gevoerd en beide partijen hadden elkaar niet veel te verwijten. Doch toen koning Johannes een gezant naar Cairo had gezonden, werd deze eerst gevangen gehouden, daarna door het gepeupel beleedigd en mishandeld en eindelijk, zonder een enkel woord van verontschuldiging, naar Abyssinië terug gestuurd. Dat koning Johannes deze beleediging, zijnen gezant aangedaan, hoog opnam, laat zich begrijpen.

Gordon sloot eerst vrede met Walad-el-Michaël, en toen Johannes van Abyssinië in het zuiden door koning Menelek van Shoa en in het noordoosten door zijn eigen oom Ras Bario werd bedreigd en daarenboven door zijn bondgenoot in het land der Bogos was verlaten, begreep Gordon, dat de vier lastige potentaten elkander voorloopig zelve wel in bedwang zouden houden, zooals werkelijk ook geschiedde.

Na zoo het »Abyssinisch evenwicht» te hebben hersteld, haastte zich Gordon om Khartoem te bereiken, waar hem eene veel omvangrijker taak wachtte. Op zijn weg over Kassala stond hij iedereen welwillend te woord, en deze voor een gouverneur-generaal ongehoorde minzaamheid,

gepaard met de onkreukbare eerlijkheid zijner beslissingen, zijn spoedig herstel van grieven en zijn verbod aan de regeeringsambtenaren om gebruik te maken van de zweep, die onder zijnen voorganger het voornaamste werktuig van overreding was geweest, veroverden hem eene eereplaats in de harten zijner onderdanen. Toch was de reis niet zonder gevaar: eens werd zijn geleide door den wilden stam der Daria's aangevallen; een aantal zijner kameeldrijvers werden gedood; maar hij zelf ontsnapte ongedeerd. Zoo weinig zeker was hij voortdurend van zijn leven, dat hij in een brief aan zijne familie schreef:

»Ik heb schriftelijk te kennen gegeven dat men, als mij iets overkomt, den blaam daarvan in geen geval op den Khedive mag werpen, en dat men zulk een ongeval niet moet beschouwen als een gevolg van mijne pogingen om den slavenhandel te onderdrukken. Ik heb te kampen met vele gevestigde belangen, met het fanatisme der bevolking, met het ontslaan en wegzenden van honderden Turken en Arnanten, die nu als Bachi-Bazoeks dienst doen, met onbekwame gouverneurs, met de wilde onafhankelijke stammen der Bedouïenen en met de half onafhankelijke provincie van grooten omvang, die vroeger onder het beheer stond van Zebehr, den zwarten Pacha, te Bahr-el-Ghazal.»

Den 5den Mei kwam Gordon te Khartoem aan. Men ontving hem met een koninklijk saluut, de kadi las den firman van den Khedive en een adres van de bevolking voor, en alles wachtte in groote spanning op de redevoering, die de nieuwe gouverneur-generaal zou houden. Doch Gordon sprak alleen deze woorden:

»Met Gods hulp zal ik de balans even houden.»

Dat begrepen zijne Arabieren dadelijk, en nog beter den volgenden dag, toen Gordon, in plaats van geschenken aan te nemen van de rijken, duizend pond sterling van zijn eigen geld liet verdeelen onder de behoeftigen der stad, die zich die mildheid door hun gedrag hadden waardig gemaakt.

Bij het afschaffen van misbruiken ging Gordon gestreng en zonder aanzien des persoons te werk, maar hij vergat niet, dat hij rekening moest houden met den aard en de gewoonten van het volk en geen nieuwen wijn in oude lederen zakken moest bergen. Deze opmerking

geeft den sleutel ter verklaring van menige handelwijze, die bij den eersten oogopslag den Europeaan raadselachtig kon toeschijnen. Egmont Hake geeft hiervan in zijne levensbeschrijving van Gordon eenige treffende voorbeelden.

Het was in Soedan een oud gebruik, dat men ambten en betrekkingen kocht, en dat het daarvoor betaalde geld in de zakken van den gouverneur en zijne volgelingen vloeyde. Gordon merkte al spoedig, dat deze gewoonte niet zonder gevaar kon worden afgeschaft, en hij nam dus ook de koopgeldten in ontvangst. In plaats van ze echter voor zich te behouden, stortte hij ze in de schatkist. Zoo werd hij in staat gesteld om de drukkende belastingen te verminderen, de staatsinkomsten te stijven met de bijdragen van hen, die ze het best konden missen en ten slotte grootere sommen naar Caïro over te maken, dan één zijner voorgangers ooit had gedaan.

In een klooster te Khartoem verleenden Katholieke zendelingen voortdurend eene schuilplaats aan weggelooopen slaven. Gordon had wel de inschrijving van nieuwe slaven verboden, doch wilde geen inbreuk maken op de rechten van hen, die slaven bezaten. Evenals de heer Gladstone in 1833 in het Engelsche parlement deed, betoogde Gordon dat men de slavernij niet kon verbieden, zonder aan de slavenhouders schadeloosstelling te geven, een beginsel waarvan de juistheid ook in andere landen is erkend. De zendelingen echter vervulden de rol van helers, door de weggelooopen slaven tegen hunne meesters in bescherming te nemen, en weigerden op aanmatigenden toon, zich naar de bevelen van den gouverneur-generaal te gedragen. Gordon wendde zich daarop rechtstreeks tot den Paus en verzocht hem, zijn dienaren te verbieden, zich met de zaken van den Khedive en diens regeering te bemoeien. Daarop deelde hij den zendelingen mede, welken stap hij had gedaan, en schoon de geestelijke heeren uiterst verontwaardigd waren, bleef het verzet tegen de autoriteiten voortaan achterwege.

Toen te Khartoem een ordelijk bestuur was gevestigd en het door jaren van misbruiken bedorven beambtenleger op afdoende wijze was gezuiverd en vernieuwd, kon Gordon zijne aandacht wijden aan de provincie Darfoer in het westen van zijn ontzaglijk gebied. Daar was de

bevolking in vollen opstand en werden de Egyptische garnizoenen ernstig bedreigd. Gordon's sympathie was meer met de opstandelingen dan met de Bachi-Bazoeks, die zich door afpersingen en geweld hadden gehaat gemaakt en zich hadden laten omkopen om de rooftochten der slavenjagers, welke vooral in deze provincie sterk en machtig waren; ongehinderd en ongestraft te laten. Ongetwijfeld was de opstand toen in nog hoogere mate gerechtvaardigd dan thans, want een toestand van zoo verregaand wanbestuur, als Gordon vond, is na zijn vertrek uit Soedan niet weder teruggekeerd. Toch was het de plicht van den gouverneur-generaal, de Egyptische garnizoenen te ontzetten en het gezag van den Khedive te handhaven; hij hoopte echter daarbij het volk te kunnen sparen en bloedvergieten zooveel mogelijk te kunnen vermijden.

Hij bereikte zijn doel bijna geheel; overal sloten zich de rebellen gaarne bij hem aan, en na weinige dagen was zijn eigen lijfswacht bijna geheel alleen uit de vroegere oproerlingen samengesteld. Dikwijls trok hij geheel en ongewapend eene oproerige stad binnen, en ondervond dan, dat ook bij deze natuurkinderen een goed woord eene goede plaats vindt.

Minder gemakkelijk ging het met de slavenroovers, die onder aanvoering van Soeleiman, den zoon van Zebehr Pacha, over eene aanzienlijke legermacht beschikten, en hun hoofdkwartier te Shaka, in het zuiden van Darfoer, gevestigd hadden. Soeleiman was begonnen, met den gouverneur-generaal zijne hulp aan te bieden om de oproerige stammen ten onder te brengen, maar Gordon had wijselijk voor deze medewerking bedankt. Daarop had de rooverhoofdman zich in zijne ware gedaante vertoond, door met de zijnen openlijk in opstand tegen de regeering te komen en het beleg voor Dara te slaan. In anderhalven dag legde Gordon, na het vernemen van deze tijding; geheel alleen en ongewapend, op zijn kameel de vijf-en-tachtig Engelsche mijlen af, die hem van Dara scheidde. Zijn eenig escorte was een zwerm vliegen, die hem gedurende de laatste zeven mijlen van zijn rit geen oogenblik verliet. De bewoners van Dara konden hunne oogen niet vertrouwen, toen zij hun beheerscher daar alleen zagen aankomen, en

waren eerst overtuigd van zijne identiteit, toen hij den volgenden morgen zijne schitterende uniform aantrok, en met een paar Bachi-Bazoeks naar het kamp van den rooverhoofdman trok. Soeleiman was over dit bezoek niet minder verbaasd, en bood, in de stellige overtuiging dat Gordon niet zonder een talrijk leger in zijne onmiddellijke nabijheid te hebben zich in den muil van den leeuw zou hebben gewaagd, reeds den volgenden dag zijne onderwerping aan. De bekeering was echter eene gehuichelde; weinige maanden later nam Soeleiman weder deel aan een opstand, die door Gordon's onderbevelhebber, den Italiaan Romulus Gessi, na maandenlange inspanning werd gedempt. Soeleiman werd gevangen genomen en met eenige andere hoofdlieden der slavenroovers ter dood gebracht.

Zoo was ook in het westen van Soedan de rust hersteld en de slavenhandel voorloopig onmogelijk gemaakt. Voor Gordon echter was de tijd van rust nog niet gekomen. De overeenkomst met de Abyssinische vorsten was slechts eene voorloopige geweest, en het was hoog noodig, de zaken daar op blijvenden voet te regelen. Na een kort bezoek in Caïro, waar intusschen Ismaël als Khedive was afgetreden en door zijn zoon Tewfik vervangen, reisde Gordon over Massowah naar Abyssinië. De tocht van daar naar Debra Tabor was uiterst moeielijk, want de Abyssiniërs hadden hem opzettelijk langs bijna onbegaanbare paden en over steile bergen geleid, om hem den indruk te geven, dat hun land voor de geregelde troepen van den Khedive volkomen ontoegankelijk was.

Koning Johannes toonde op nieuw zijn slecht humeur, door den hooggeplaatsten gezant van den Khedive gevangen te nemen en te trachten, hem door bedreigingen gunstiger te stemmen. Dat deze poging volkomen mislukte, blijkt uit het volgende verhaal van een ooggetuige:

»Toen Gordon Pacha door de Abyssiniërs was gevangen genomen, zette hij koning Johannes dadelijk schaakmat. De koning ontving zijn gevangene, gezeten op zijn troon, of op het een of andere meubel, dat daarvoor dienst moest doen, terwijl voor den gevangene een stoel was gereed gezet, die veel lager stond dan 's konings zetel. Gordon begon met zijn stoel op te nemen en dien vlak naast de zitplaats van

den koning te zetten; daarna bracht hij hem aan het verstand, dat hij slechts als gelijke met hem wilde onderhandelen. De zwarte monarch was hierdoor eerst van zijn stuk gebracht, maar herstelde zich spoedig, en vroeg:

»Weet ge wel, Gordon Pacha, dat ik u hier onmiddellijk zou kunnen laten ter dood brengen, als ik dat verkoos?»

»Wel zeker, Uwe Majesteit, dat weet ik,» — antwoordde Gordon bedaard. »Als Uwe Majesteit dat nuttig oordeelt, kan zij gerust haar gang gaan. Ik ben volkomen gereed.»

»Wat!» — riep de koning uit, nog meer verbaasd dan eerst — »zijt gij volkomen gereed om ter dood te worden gebracht?»

»Ja;» — antwoordde Gordon — »ik ben altijd bereid om te sterven; niet alleen vrees ik den dood niet; maar gij zoudt mij zelfs een dienst doen, als gij mij om het leven bracht. Gij zoudt dan voor mij doen, wat mijne godsdienst mij verbiedt voor mij zelf te doen; gij zoudt mij van alle rampen en ongelukken, die mij nog in de toekomst wachten, bevrijden.»

Koning Johannes riep in vertwijfeling uit: »Heeft mijn macht dan geen verschrikking voor u?»

»Geen enkele!» — antwoordde Gordon, en van dat oogenblik werd de beheerscher van Abyssinië beleefd en handelbaar.

Na afloop zijner zending nam Gordon zijn ontslag uit den Egyptischen staatsdienst. Voor den nieuwen Khedive voelde hij weinig sympathie; voor diens ministers nog minder. Tusschen hem, Nubar en Riaz had menige onaangename woordenwisseling plaats. Daarom liet hij zich ook niet overhalen, om op zijn besluit terug te komen, en keerde naar Engeland terug.

Thans begon voor Gordon eene periode, waarin hij voor zijne eigenaardige talenten en buitengewone begaafdheden geen gepasten werkkring scheen te kunnen vinden. Eerst nam hij de betrekking aan van particulier secretaris van den nieuwbenoemden onderkoning van Britsch-Indië, Lord Ripon. Doch nauwelijks was hij te Bombay aangekomen, of hij vroeg en verkreeg zijn ontslag. Nog vóór hij de werkzaamheden, aan zijne nieuwe betrekking verbonden, had begonnen, zag hij in,

dat zij met zijn aanleg en zijne neigingen weinig strookten. »Dikwijls» — zoo schreef hij — »vormen de menschen zich, naar de ondoorgrondelijke raadsbesluiten der Voorzienigheid, een oordeel, waarover zij later berouw hebben. Zoo is het mij gegaan, toen ik de betrekking aannam, die Lord Ripon mij aanbood. Ik had berouw, zoodra ik had toegestemd, en ik betreur het zeer, dat ik niet den zedelijken moed had dit dadelijk te zeggen.»

Werkeloosheid was voor Gordon een straf. Zoodra hij dus zijn ontslag had genomen, ontwierp hij het plan om den sultan van Zanzibar, Syed Burgasch, ter zijde te staan in zijn veldtocht tegen de slavenhandelaars, toen hij van Li-Hung-Chang, zijn ouden medestander in den oorlog tegen de Taipings, uit Peking het volgende telegram ontving:

»Ik heb den last ontvangen, u tot een bezoek aan China uit te noodigen. Wees zoo goed te komen en zelf te oordeelen. De gelegenheid om op groote schaal een nuttigen arbeid te verrichten, moet niet ongebruikt voorbij gaan. Werkkring, positie, voorwaarden kunt gij hier naar uw eigen goedvinden regelen. Neem uw verlof voor een half jaar en kom.»

Gordon kwam, en de Russische pers schreeuwde moord en brand, want China en Rusland stonden met elkander op een zeer gespannen voet, en elk oogenblik dreigde een oorlog tusschen de beide rijken uit te barsten. »Het is alles het werk van Lord Beaconsfield,» — riep de *Golos* toornig uit — »het is te hopen, dat de heer Gladstone en Lord Granville deze onderneming openlijk zullen brandmerken.»

Dit wantrouwen bleek volkomen misplaatst. Gordon's streven was het voorkomen van een oorlog, dien hij voor China eene ramp en voor Engeland een gevaar achtte. Men had in Peking de helderheid van zijn oordeel en de eerlijkheid zijner bedoelingen leeren waardeeren, en volgde ook thans zijn raad. En bij dien raad voegde hij een uitvoerig memorandum over de beste wijze om van de Chineesche strijdkrachten gebruik te maken, een stuk dat in Europa met even veel belangstelling als in China gelezen werd, en dat onmiddellijk ten grondslag werd gelegd aan de militaire organisatie van het Hemelsche Rijk.

Nadat Gordon dus nog eenmaal nuttig had kunnen zijn voor zijne

oude vrienden en strijdmakkers, werd hij door de Engelsche regeering als kolonel der genie naar Mauritius gezonden, waar hij een rustig leven leidde en zich bezig hield met studiën over de verdediging van den Indischen Oceaan en over de ware ligging van het paradijs, — eene combinatie, die op nieuw de eigenaardige half practische, half mystische richting van zijnen geest deed uitkomen.

Na een verblijf van tien maanden op Mauritius vertrok hij, op verzoek van de regeering der Kaapkolonie, naar Zuid-Afrika, om daar den oorlog in Ba-Soetoland ten einde te brengen en in die streken een geregeld bestuur te vestigen. Hier wachtte hem echter eene groote teleurstelling. Men droeg hem de betrekking op van commandant der koloniale troepen, die hij geweigerd had, en sloeg zijne adviezen geheel in den wind. Zulk eene verhouding stuitte Gordon tegen de borst; hij was er de man niet naar, om zich met een titel te vergenoegen en het werk door anderen te laten verrichten, vooral niet als dit geschiedde op eene wijze, die hij in beginsel afkeurde. Vijf maanden na zijne aankomst in Zuid-Afrika nam hij zijn ontslag uit de hem opgedragen betrekking en verzocht tevens op nonactiviteit te worden gesteld. De beide verzoeken werden hem toegestaan en hij maakte van zijne vrijheid gebruik om zich in Palestina te vestigen.

Daar bleef hij tot voor weinige weken, zich bij voorkeur bezighoudende met een topographisch onderzoek naar de ligging der heilige plaatsen en, in den laatsten tijd, met het ontworpen kanaal door het Heilige Land, waarvan hij een groot voorstander was.

Gehoor gevende aan de roepstem van den koning van België, verliet hij in het laatst van 1888 wederom zijne rustige woonplaats, om de leiding der Congo-expeditie op zich te nemen. Wat hem daarbij vooral aantrok, was de gedachte, dat hij in Centraal-Afrika den slavenhandel, dien hij zooveel jaren lang had bestreden, in de hartader zou kunnen aantasten, en de jacht op menschelijke waar door toezicht op het jachtveld onmogelijk zou kunnen maken. De regeering van zijn eigen land was kleingeestig genoeg om hem daartoe verlof te weigeren, tenzij hij zijn ontslag nam als generaal-majoor in Engelschen dienst.

Gelukkig behoefde Gordon dit offer niet te brengen. Want toen hij

op het punt stond naar de Westkust van Afrika te vertrekken, verhieven zich in de pers en in het publiek talrijke stemmen om te betoogen, dat het onverantwoordelijk was den man, die meer dan iemand anders geroepen was om opnieuw de redder van Soedan te worden, in dienst van een vreemd land te laten beengaan, terwijl Engeland's prestige door den Mahdi en zijne volgelingen op ernstige wijze werd bedreigd.

Wat na dien tijd geschied is, ligt ieder nog versch in het geheugen. Steeds onvoorwaardelijk getrouw aan hetgeen hij als zijn plicht beschouwt, reisde Gordon naar Londen, confereerde op den middag van den dag, waarop hij aankwam, met de regeering, en vertrok nog den zelfden avond naar Egypte, in het bezit eener volmacht, zooals die zelden aan een Engelsch generaal is gegeven. Alleen en ongewapend, »*a host in himself*,» trok hij door de Libysche woestijn naar Khartoem, om daar goed te maken, wat de weifelende en aarzelande politiek der regeering had bedorven. De *Punch*, het Engelsche weekblad, dat het *ridendo dicere verum* zoo uitnemend verstaat, teekende hem af, tot de knieën wadende door de modder der Egyptische moeielijkheden, rechts en links door grimmige krokodillen bedreigd, en den ouden Gladstone met al zijne Egyptische en Soedaneesche nooden en bezwaren op den rug torschend.

Inderdaad, een juist beeld. Jammer maar, dat het Kabinet-Gladstone nog steeds op twee gedachten blijft hinken; dat het Gordon uitzendt met een boodschap des vredes, en tegelijkertijd Graham en Hewett aan de kusten der Roode Zee de Arabieren bij duizenden laat vermoorden, ofschoon deze laatsten niets anders deden, dan de door de Engelsche regeering *ex cathedra* voorgeschreven ontruiming van Soedan op hunne manier bespoedigen. Jammer maar, dat zij een man, op wiens hoofd zij eene zoo groote verantwoordelijkheid laden, onbeschermd en alleen in een vijandig land laten vertoeven, en tevens zijne tegenstanders tot blinde woede prikkelen, door hen bij duizenden neer te schieten, hun aanvoerder Osman Digma voor een schelm en een schurk te verklaren, en een prijs op zijn hoofd te stellen.

Gordon is te Khartoem door de bevolking met groote ingenomenheid

ontvangen, doch die gunstige stemming heeft zich niet staande gehouden. »Te laat» — dat woord, dat op al wat Engeland in Egypte deed, toepasselijk is, moet ook hier worden uitgesproken.

Terwijl wij schrijven (22 Maart) is sedert bijna twee weken niets van Gordon vernomen. Onze levensschets eindigt dus met een vraagteeken. De tijd zal moeten leeren, wat de bedoeling is geweest van zijn veelbesproken proclamatie betreffende de slavernij, van zijn volkomen onverwacht advies, om aan Zebehr-Pacha het bevel in Khartoem op te dragen, wat het resultaat is geweest van eene poging, die, door ieder ander ondernomen, eene wanhopige zou moeten worden genoemd.

Had Gordon in andere tijden en onder andere omstandigheden geleefd, dan had hij de stichter van een nieuwen godsdienst kunnen worden. Hij bezit daartoe alle vereischten: eene volkomen heerschappij over zich zelve en over anderen, eene mystische fantasie en een onwrikbaar geloof aan eene hoogere roeping en eene hoogere leiding.

Een kerkelijk geloovig man is Gordon niet; het dogma is voor hem meestal eene zeer onverkwikkelijke zaak. Daarentegen heeft hij een open oog voor het vele goede van den Islam, en wellicht is daaraan voor een deel zijne fatalistische wereldbeschouwing toe te schrijven. Over zijne medemenschen, vooral over de zoogenaamde beschaafde maatschappij, is zijn oordeel niet gunstig. »Hoe meer men onder de menschen verkeert, des te meer leert men hen als levenlooze voorwerpen beschouwen, dat wil zeggen: men gewent zich om alles voor hen te doen, wat men kan, zonder er zich om te bekommeren of zij al of niet dankbaar zijn. Zoo handelt ook God tegenover ons. Hij laat zijn regen vallen op rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Dankbaarheid oogst Hij nooit, en in gewone omstandigheden doet men, alsof Hij in 't geheel niet bestaat.»

Ter verklaring van deze pessimistisch getinte beschouwing kan nog deze plaats uit een zijner brieven dienen: »Vele jaren geleden ben ik voor alle banden dezer wereld afgestorven, voor hare genoegens, voor haren roem en hare eerbewijzingen.» Of wij hier aan eene ingrijpende gebeurtenis, aan eene persoonlijke teleurstelling mogen denken, is ons niet bekend.

Toch is Gordon geen zwaarmoedig man en, al valt de last des levens hem somtijds zwaar — zooals hij in zijn gesprek met koning Johannes van Abyssinië te kennen gaf — hij stelt hoogen prijs op een opgeruimd gelaat en een blijmoedigen geest. »Waarom loopen de menschen rond als lijkbidders en doen zich voor als toonbeelden van jammer en ellende? Het moet wezen, omdat zij ontevreden zijn met Gods bestuur, want alle dingen worden door hem bestuurd. Indien naargeestigheid in ons voorkomen in een enkel opzicht goed kon doen, zou ik zeggen: wees naargeestig. Maar zij dient nergens toe.»

In alle levensomstandigheden vindt Gordon troost en kracht in het bewustzijn, dat al wat geschiedt door eene wijze en liefderijke Voorzienigheid is voorbeschikt. Ontelbare malen spreekt hij dit denkbeeld in zijne brieven uit. »Geen troost is gelijk aan dien, welken de mensch bezit die zijn steun in God zoekt, die gelooft, niet met woorden, maar met zijn hart, dat alle dingen verordend zijn om te gebeuren en moeten gebeuren. Wie dat geloof bezit, is alreede gestorven en is vrij van de verdrietelijkheden des levens.» En elders weder: »Dat de Oneindige Wijsheid het kwaad zou hebben toegelaten, is moeielijk te gelooven (*a tough morsel to believe*) en toch is het zoo.»

Ongaarne spreekt Gordon met zoogenaamde serieuze lieden over onderwerpen van godsdienstigen aard. »Het Christendom der groote menigte» — schrijft hij — »is nevelachtig en zouteloos en tot niets nut. Wie inderdaad de voorschriften van den Heer opvolgt, zou als een krankzinnige worden beschouwd.» Inderdaad is dit meer dan eens zijn eigen lot geweest. Maar hij trekt zich dit niet aan. »Niemand» — zegt hij — »zou thans in de wereld zoo onwelkom wezen als onze Heiland, indien hij weder onder ons leefde. Hij zou al ons streven en werken veroordeelen en in ieder opzicht overdreven worden genoemd.»

Overdreven is zeker in de oogen van velen de vrijwillige armoede van den man, die zoo dikwijls in de gelegenheid was om over duizenden te beschikken en die iedere belooning, hoe welverdiend zij ook moge heeten, afwijst als ware hij door de kloostergelofte gebonden.

Toen Gordon op het punt stond naar Egypte te vertrekken, vroeg hem een zijner vrienden:

»Hebt ge alles bij u, wat ge noodig zult hebben, generaal?»

»Ik heb alles, wat ik gewoonlijk bij mij heb. Mijn hoed en mijn kleeven zijn nog goed genoeg en ik heb een paar sterke laarzen aan.»

»En hoe staat het met uwe contanten?»

»Dat had ik bijna vergeten! Wacht eens, ik heb van den koning van België 25 pond sterling geleend, om naar Londen te kunnen komen. Die moet ik natuurlijk terug betalen, maar anders heb ik niet veel noodig.»

»Hoeveel wel? Hebt gij genoeg aan één- of tweeduizend pond in wissels en bankpapier?»

»Veel te veel! Honderd pond voor mij en honderd voor kolonel Stewart is meer dan voldoende.» En werkelijk reisde hij naar Soedan met niet meer dan £ 400 in zijn zak, en toen hij te Caïro een ouden bekende uit het Zuiden tegenkwam, die hem zijn nood klaagde, schonk hij hem het grootste deel van zijn reisgeld.

Eens in zijn leven bezat hij werkelijk eene som van £ 8000, en zijne vrienden raadden hem aan, het geld te beleggen. Maar Gordon wilde daar niets van weten: »ik kan het zelf best gebruiken» — zeide hij. Weldra echter waren de 8000 pond door stille aalmoezen en bescheiden ondersteuning van allerlei aard tot 2000 pond versmolten, en na zes maanden was er van het geheele kapitaal slechts £ 30 over. Maar — de armen hadden het goed gehad en Gordon zelf had gelukkige dagen doorleefd.

Het voorbeeld, dat hem steeds voor oogen staat en dat hij zijn leven lang heeft trachten na te volgen, omschrijft hij in de volgende woorden:

»Ik zal u eene geschiedenis vertellen van 1848 jaren geleden. Daar was een werkman te Bethlehem, die het niet eens was met de groote leermeesters van den ouden godsdienst, die deze aanzienlijke en geleerde mannen onbeleefde antwoorden gaf, zich niet naar hunne inzichten schikte en hun niet de eer bewees, waaraan zij gewoon waren. Hij hield zich altijd op in de achterbuurten met personen van twijfelachtige reputatie. Dat ergerde de kerkelijke heeren. »Waarom vindt men u steeds in de achterbuurten?» vroegen zij. En hij ant-

woordde: »Zij die daar wonen hebben mij noodig; zij zijn ziek van hart en ik breng hun eene blijde tijding. Ik zeg hun, dat zij toch nog iets waard zijn, al hebben zij veel misdreven. Ik vertel hun, dat er een barmhartig God is. . . . Welnu, de menschen uit die achterbuurten hielden van den man, die hen bezocht. Hij had een vriendelijk woord voor hen over en hij behandelde hen niet als paria's.»

Wij behoeven onze aanhaling niet verder voort te zetten. Thomas à Kempis' *Imitatio* vergezelt Gordon op al zijne reizen en zijn geheele leven toont het streven, om die navolging in praktijk te brengen en eene blijde tijding te verkondigen aan de armen en verdrukten, om het even of hij hen in de kille armenwijken van Gravesend of op den verzengden bodem van Afrika aantreft. En dat streven is in ieder opzicht gezegend geweest.

De taak, die hem thans is opgedragen, is zeker de moeielijkste van zijn leven. Maar in zijn eenzamen strijd vergezellen hem de beste wenschen van zijne landgenooten en de bewonderende belangstelling van geheel Europa. En wat ook de uitslag moge zijn van een onderneming, die op dit oogenblik weinig kans op welslagen schijnt aan te bieden, Gordon's leven en werken zal het bewijs blijven leveren, dat het egoïsme niet de drijfveer van alle menschelijke handelingen is, en zelfs bij hen, die zijne eigenaardige wereldbeschouwing niet kunnen deelen, de overtuiging wekken, dat het vertrouwen op eene hoogere macht en het bewustzijn eener hoogere roeping den mensch in staat kunnen stellen tot het volbrengen van groote en edele daden.

PROF. SCHLEGEL

HERMANN SCHLEGEL.

Door den dood van Hermann Schlegel, den directeur van het Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden, heeft de wetenschap der zoölogie, en hebben tevens de rijen der Nederlandsche zoölogen een gevoelig verlies geleden. Want hij was een geleerde, die een kennis vergaard had van de gewervelde dieren en van hunne verspreiding over den aardbol, welke men thans — ook bij de zoölogen van zijne richting — te vergeefs zoeken zal; hij was vooral *de* ornitholoog van Nederland. Hij was iemand van een buitengewone wilskracht, van groote schranderheid; hij paarde aan een scherp opmerkingsvermogen een groot talent van teekenen; en, toegerust met deze gaven, heeft hij zichzelf ontwikkeld tot een der geniaalste systematische zoölogen van zijn tijd.

Hij was de man die door zijn onverpoosden arbeid er in slaagde het Museum op te voeren tot zijn tegenwoordig standpunt, die deze inrichting tot een der rijkste onder hare soortgenooten wist te maken.

Het Museum verliest dus in Schlegel meer dan zijn kundigen directeur alleen.

Een merkwaardige figuur is van het tooneel getreden. Laat ons trachten haar te schetsen.

Hermann Schlegel werd den 10^{en} Juni 1804 te Altenburg geboren. Zijn vader was Johann David Schlegel, zijne moeder Johanna Rosina

Seiler, beide thans overleden. Hij was de oudste van elf kinderen, waarvan vier zusters nu de eenig overgeblevenen zijn. Johann David had in Altenburg een fabriek van koperen ornamenten, zooals de Saksische boeren gewoon zijn op hunne paardentuigen te hechten¹. Zijn zoon gevoelde zich niet aangetrokken tot deze industrie, maakte veel meer werk van de natuurlijke historie — Altenburg is een dorado voor kapellenjagers — en werd, toen hij omstreeks 17 jaar was, belast met het toezicht over de collecties van het »Naturforscher-Gesellschaft des Osterlandes'', een postje waarmede hij niet weinig vereerd was. In 1824 zien wij hem — trouwens niet met toestemming zijns vaders — naar Weenen vertrekken, waar hij familie had wonen, en o. a. kennis maken met graaf Pethenyi, een Hongaar, die er veel toe bijgedragen heeft om Schlegel te bewegen zich geheel aan de natuurlijke historie te wijden. Hij kreeg al spoedig eene aanstelling aan het keizerlijke Hof-Museum, het Naturalienkabinet geheeten, en wist de genegenheid te verwerven van den directeur dezer inrichting, Freiherr Von Schreibers, en van diens gezin.

Hij moet nog niet lang deze betrekking hebben waargenomen, toen de oproeping der Nederlandsche Regeering, die jongelieden zocht om als natuurkundig reiziger naar Indië te gaan, ook Weenen bereikte. Von Schreibers, die naar aanleiding van deze oproeping een brief van den toenmaligen directeur van het Leidsch Museum, C. J. Temminck, had ontvangen, sprak met Schlegel over die reizen en ried hem aan naar Holland te gaan en te dingen naar de betrekking van reiziger — te meer daar hij als Noordduitscher en als protestant in het katholieke Oostenrijk moeilijk zou vooruit komen. Dat plan vond bijval: Schlegel wilde niets liever dan hetgeen men hem voorstelde. De tropen te bezoeken met een natuurwetenschappelijk doel was steeds zijn ideaal geweest. Het zou thans vervuld worden.

Voorzien van warme aanbevelingsbrieven vertrok hij den 20^{en} April

¹ De fabriek is thans het eigendom van een der neven van Johann David; zij levert plecten en zilveren rijtuig- en tuig-versierselen, wordt door stoom gedreven en verschaft werk aan 300 arbeiders.

1825 uit Weenen naar Altenburg, waar hij zich met zijn vader wilde verzoenen, vóórdat hij zulke verre tochten, als thans alleen zijn gedachten bezig hielden, ging ondernemen. De toemalige langzame manier van reizen liet niet toe, dat hij eerder dan den 19^{en} Mei te Cassel aankwam — de reis naar Leiden duurde naar evenredigheid niet veel korter en toen Schlegel eindelijk in de oude sleutelstad aankwam, was de betrekking van reiziger vervuld. Dat moet een bittere teleurstelling voor hem geweest zijn!

H. Kuhl, lid van de Natuurkundige Commissie, was den 14^{en} September 1821 op Buitenzorg overleden. Zijn metgezel J. C. van Hasselt had, in overleg met den gouverneur-generaal Van der Cappellen, dadelijk aan den Minister geschreven en hem gevraagd te trachten een plaatsvervanger van Kuhl uit te zenden, waarbij hij, mede uit diens naam, de aandacht vestigde op Boie, destijds aan het Museum werkzaam. Temminck, wien in deze natuurlijk om raad gevraagd werd, kon zich om verschillende redenen niet met dit voorstel vereenigen; en het duurde lang voordat hij overreed was en de uitzending van Boie, die, door de aankomst in Nederland van de verzamelingen van Kuhl en Van Hasselt, aan het Museum moeielijk gemist kon worden, toestond. Eindelijk, na een uitgebreide briefwisseling, werd het besluit geboren van den 5^{en} December 1823, waarbij de koning, in aanmerking genomen hebbende dat, ten gevolge van het overlijden van dr. Kuhl en van den teekenaar Keultjes — ook Van Hasselt was den 8^{en} September 1823 gestorven, maar dat was in Nederland nog niet bekend — het noodzakelijk was een nieuwe uitzending van personen te doen, ter voortzetting der aangevangene natuurkundige onderzoeksreis in onze Oost-Indische bezittingen, op voordracht van den Minister voor het Publiek Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Koloniën, de heeren H. Boie, doctor in de wis- en natuurkunde en H. Macklot, doctor in de wis- en natuurkunde, mitsgaders in de geneeskunde, benoemd werden tot reizigers in Nederlandsch Indië, en waarbij S. Muller werd aangewezen als de preparateur, die hen in hunne werkzaamheden zou bijstaan.

Dit besluit was genomen, toen Schlegel in Nederland kwam, en er schijnt geen aanleiding bestaan te hebben om hem aan het reeds benoemde drietal toe te voegen; hun overhaast vertrek kon niet de reden zijn waarom Schlegel niet medeging, want eerst den 21^{en} December 1825 zeilde de brik *Dijkzigt* uit Hellevoet; en evenmin kan de landaard van Schlegel, den Altenburger, een beletsel geweest zijn om hem te benoemen tot vierden man van dit gezelschap, want Boie was een Holsteiner, Macklot een Frankfurter en Muller een Heidelberger.

Hoe teleurgesteld Schlegel in den beginne ook was, laat het zich denken dat hij, zich langzamerhand schikkende naar den nieuwen werkring die hem was aangewezen, leerde inzien, dat het lidmaatschap van de Natuurkundige Commissie niet uitsluitend rozen baarde. Den 11^{en} Sempember 1826 schreef Boie uit Buitenzorg, dat »le traitement indigne qu'on fait essayer ici à une commission scientifique, envoyée par le roi, est au dessous de toute critique;» terwijl Temminck den 31^{en} Maart 1827 den Minister op de volgende wijze zijn ontevredenheid over de behandeling der commissie-leden te kennen gaf: »Hun lot is in waarheid hoogst beklagenswaardig en ik gevoel voor mij zelve een diep leedwezen van een der aanleidende oorzaken geweest te zijn, om deze edele en welwillende jonge lieden gedurende vijf jaren hiertoe te hebben aangezet en met betere uitzichten dan hun thans ten deel vallen te hebben geveleid.»¹

Schlegel bleef dus in Nederland en Temminck nam hem op zijn eigen kosten als amanuensis tot zich. Den 1^{en} Juni 1825 begon hij zijne werkzaamheden aan het museum als preparator ad interim, in den eersten tijd onder leiding van den skeletteur Verstraten en den chef-preparateur Ter Meer. Langzamerhand begon hij het werk te verrichten van Boie en Macklot, die conservatoren waren der gewervelde dieren en voor de osteologie en fossilen. Den 29^{en} November 1828 werd hij tot con-

¹ H. J. Veth, Overzicht van hetgeen, in het bijzonder door Nederland, gedaan is voor de kennis der fauna van Nederlandsch Indië, blz. 47 vg.

servator voor de bovenvermelde afdeelingen benoemd en zag hij zich officieel bekleed met den titel dien hij reeds officieus voerde, zooals blijkt uit het feit dat de *Verhandeling over eene in het jaar 1826 aan de Noord. Holl. Kust gestrande Vin-Visch* (1e kl. N. Verh. Kon. Ned. Inst. III 1826, met 2 pl.) Schlegel, conservator aan 's Rijks Museum, als schrijver vermeldt.

Den 11en October 1833 werd hij te Leiden als student ingeschreven; uit dien studententijd dagteekent ook zijn uittrekken met het vrijwilligers-corps van de Leidsche Academie.

Den 22^{en} Juni 1837 trad hij in het huwelijk met Cornelia Buddingh, de dochter van een predikant aan de Kaag bij Leiden, die hij op een zijner jachttuitstapjes naar het Kagermeer leerde kennen. Zij schonk hem vijf kinderen, waarvan er thans nog drie in leven zijn: prof. Gustaaf Schlegel, de sinoloog te Leiden, de heer Leander Schlegel, de musicus te Haarlem, en heider zuster Cécile, in de hoofdstad woonachtig.

Den 4^{en} December 1864 overleed Schlegel's begaafde echtgenoot.

Vijf jaar daarna, in 1869, hertrouwde hij met mej. A. C. P. Pfeiffer, behuwd dochter van den Utrechtschen hoogleeraar Van Lith de Jeude. Naar haar was het, dat hij in 1866 de *Charitornis Albertinae* noemde, destijds »oiseau remarquable et inconnu des naturalistes." Wij lezen nl. aan het eind van de beschrijving dezer nieuwe soort: »L'epithète conférée à ce charmant oiseau rappelle le nom de l'une des aimables filles de notre défunt ami, le professeur van Lith de Jeude; qui mainte fois a eu la bienveillance de nous faire, avec une grace parfaite les honneurs des riches collections de son père."

Zijn eerste woning stond op het Marendijkje; later verhuisde hij naar de Vliet en het was daar, in de beide benedenkamers, door een met glas overdekt plaatsje vereenigd, dat de muzikale en littéraire soirées gehouden werden, waarop beroemde musici zich dikwijls deden hooren en waar Schlegel's vrienden elkander ontmoetten. Daar kwam o. a. Lucien Bonaparte, prins van Canino, de schrijver van het *Conspectus generum avium*, een boek dat met een zeer vleierende opdracht aan Schlegel prijkt; daar kwamen vele andere buitenlandsche zoölogen

van naam, die ten dienste van hun arbeid in het Museum in de sleutelstad hunne tenten hadden opgeslagen.

Zijn aangeboren talent om talen spoedig te leeren spreken, kwam hem bij deze bezoeken uitnemend te stade. Zonderling mag het voorzeker heeten, dat het hem nooit gelukt is zich het Hollandsch goed eigen te maken; zijn accent verried steeds den Germaan. In zijn jeugd deed hij eens een weddingschap met een drietal vrienden, om in acht dagen Italiaansch te leeren; hij schreef aan Temminck dat hij ziek was, werkte ontzettend hard en na een week babbelde hij Italiaansch met de Leidsche schoorsteenvegers dat 't een aard had; ja een dezer moest tot zijn verbazing bemerken, dat Schlegel een gedicht van een der Italiaansche klassieken veel beter verstond dan de geboren Italiaan zelf.

Zulk een wilskracht en kennis heeft hij meermalen getoond; het beste zijner werken, *Physionomie des serpens*, bevat een hoofdstuk dat tot titel draagt: *Essai sur la distribution géographique des ophidiens*, een opstel van omstreeks 50 pagina's druks octavo, een aaneengeschaalde reeks feiten, betrekking hebbende op de geografische verspreiding der ophidiërs. De heer Van Bemmelen vertelde mij, dat Schlegel dit hoofdstuk nagenoeg achter elkander aan een stuk door heeft geschreven! Destijds woonde hij buiten de Marepoort, stond vroeg op, maar werkte ook nooit 's avonds laat. Bij voorkeur arbeidde hij 's morgens en ook op het Museum was hij meestal reeds vroeg aan het schrijven of aan het teekenen. Trouwens om laat op te staan was hij te veel jager in zijn hart. Op zijne jachtuitstapjes langs de Zijl naar het Kagermeer en het Haarlemmermeer, verzamelde hij de bouwstoffen voor *De vogels van Nederland* en voor de honderden platen, die dit werk zulk een groote waarde geven.

Dikwijls trok hij naar het strand en toen het kanaal naar Katwijk gegraven was, toog hij vaak op koude winterdagen naar de sluizen, om de gevederde strandbewoners te bespieden en te verschalken. Een gesloten jachttijd bestond er voor Schlegel niet, want hij had verlof om ten allen tijde voor de verzamelingen van het Museum dieren te schieten. »De landschappen of het bijwerk dier platen — zegt hij in

het voorwoord tot *De vogels van Nederland* — zijn in 't algemeen aan de plaatsen ontleend, waar ik de verschillende soorten heb waargenomen. Voor mij hechten zich daaraan, bij het doorloopen van die kleine prentverzameling, veelvuldige herinneringen aan het onwaardeerbare genot, bij de waarnemingen in de vrije natuur zelve gemaakt en die ik het genoeg had met zoo menig ander ornitholoog te deelen."

Drie jaargangen (1852—54) van het *Nederl. Tijdschrift voor jagtkunde*, door hem geredigeerd, gingen aan de uitgave van de thans geheel uitverkochte *De vogels van Nederland*, die in 1854—58 bij Trap te Leiden verscheen, vooraf; terwijl bij het bespreken van Schlegel's arbeid in deze richting, mag herinnerd worden aan de door hem en Verster van Wulverhorst geschreven *Traité de fauconnerie*, in imperial-folio uitgegeven.

Tot de zoölogen die men zoowel op de jacht, als in het Museum, bij Schlegel's practische en wetenschappelijke werkzaamheden schier altijd aan zijne zijde zag, behoorde vooral de heer Van Bemmelen, thans directeur der Rotterdamsche Diergaarde, die van zijn prille jeugd af zijn heil zocht in het Museum, en in het leerzaam gezelschap van den directeur; die, gedurende zijn twintigjarigen werkkring aan het Museum, Schlegel's rechterhand, zijn trouwe hulp was. Van Bemmelen werd den 16den Mei 1859 tot adsistent van Schlegel benoemd, eene betrekking die hij reeds jaren lang officieus had waargenomen: hij mag er zich op beroemen een cursus te hebben doorloopen, zooals het slechts weinigen vergund is. In velerlei opzicht stond hij Schlegel ter zijde. Aan de samenstelling van *De vogels van Nederland*, aan de *Handleiding tot de beoefening der dierkunde*, aan de vóór 1867 uitgegeven monographiën in het *Muséum d'histoire naturelle des Pays-Bas* heeft hij deelgenomen op eene wijze die het billijkt, dat aan die medewerking herinnerd wordt, wanneer er van deze zoo te waardeeren boeken sprake is.

»Ik had tegelijkertijd — schrijft Schlegel in hetzelfde voorwoord tot *De vogels van Nederland* — met deze waarnemingen in de natuur zelve eene menigte studiën, schetsen en teekeningen dezer vogels ont-

worpen, die ik gaarne sedert lang zoude hebben in het licht gegeven, ware dit niet steeds door onoverkomelijke moeielijkheden verhinderd geworden."

Die bezwaren werden naar het schijnt opgelost, althans de 362 platen zagen het licht.

Een ontzettende arbeid is daaraan ten koste gelegd; Schlegel was langzamerhand een meesterlijk teekenaar geworden — de minder gelukkige eerste teekeningen van de *Fauna Japonica* waren door een aantal betere gevolgd en voor menige verhandeling had hij inmiddels de afbeeldingen geteekend en op steen gebracht.

Het was in 't jaar 1847 dat zijn antwoord bekroond werd op de vraag: »Welke vereischten een natuurkundige teekening moet hebben om zoowel den natuurkundige als den kunstkenner te voldoen." Zijne beschouwingen over die eischen, van 10 kwarto platen, aan wier uitvoering de grootste zorg is besteed, vergezeld, werden opgenomen in de verhandelingen van Teyler's Tweede Genootschap, XXVe stuk, in 1849 uitgegeven.

Schlegel heeft ten allen tijde veel gewicht gehecht aan het maken van zoölogische teekeningen. »Ik meen" — zegt hij ergens¹ — »in deze zaak een stem te hebben. Ik heb van mijn jeugd af aan eene ontelbare menigte teekenstudiën naar het leven gemaakt. Ik heb voor mijne werken meer dan duizend afbeeldingen van dieren zelf geteekend en vele zelf op steen gebracht. De eenige geoefenden der levende teekenaars zijn de heeren Smit en Kenlemans, beiden Nederlanders en beiden gedurende jaren door mij aan het Leidsch Museum gevormd. Ik laat hier den beroemden Wolf, die ver boven alles staat hetgeen ooit in deze kunst voortgebracht is, buiten spel, maar ik had het voorrecht hem door tusschenkomst van wijlen prof. Kaup te ontdekken; ik herkende dadelijk zijn alles overschaduwend talent," enz.

¹ Rapport over de inrigting van eenige voornamen musea van natuurlijke historie in het buitenland, naar aanleiding van de voorgenomen stichting van een nieuw gebouw voor 's Rijks Museum te Leiden. Leiden 1878 bl. 198.

En verder: »De natuurkundigen welke de proportiën van elk dier nauwkeurig willen opgeven, moeten voorloopige studiën van geheel anderen aard maken dan zij gewoon zijn te doen. Ik versta hieronder vooral het teekenen van dieren en hunner deelen naar het leven, hetgeen voornamelijk bij vogels eene veeljarige studie vereischt en zonder de hiertoe noodige begaafdheid slechts onvolmaakt bereikt kan worden. Verder het vormen van wetenschappelijke opzetters, waarbij voorondersteld wordt dat de geleerde die kunst zelf magtig is. Tengevolge van dit gebrek laten de door de geleerden gegeven afbeeldingen meestal te wenschen over. Hij die deze kennis niet bezit, kan geen stem in deze zaak hebben, en moet dit aan de onbeschaamdheid der neuswijze jeugd overlaten. Zij zouden een wetenschappelijk museum weldra het aanzien geven van eene schoolverzameling, eene apotheek, een kruideniers- of galanteriewinkel.»¹

Schlegel had dan ook een gave om de dieren, maar vooral vogels, getrouw naar de natuur af te beelden, die verbazend mocht heeten. Zijn juist oog kwam hem daarbij zeer te stade; toen er eens een pas gevangen dolfin op het Museum werd gebracht om opgezet te worden — zoo vertelde mij de heer Van Bemmelen, die ooggetuige was van het voorval — wilde Schlegel het dier eerst nog uitteekenen; hij liet het boven de deur tegen den muur bevestigen en maakte op eenige aan elkander gehechte vellen papier een levensgroot schets. Toen deze gereed was werden de afmetingen vergeleken — het origineel en de teekening verschilden geen dnim!

Zoo iemand stelt natuurlijk hooge eischen aan de teekeningen van anderen. Toen indertijd was voorgesteld den gevel van een nieuw te bouwen museum met dierfiguren te versieren, schreef Schlegel: »Het versieren der buitenmuren door teekeningen van dieren, in gebruik bij enkele dierentuinen, is ontleend aan beestenspellen en kermiskramen; zij mag passen voor bedrijven waar men het publiek ter wille van winst tracht te lokken, maar zijn beneden de waardigheid van een wetenschappelijke instelling. Overigens ken ik slechts één kunste-

¹ Rapport enz. bl. 201.

naar, die in staat zou zijn de cartons van zoodanige schilderijen, volgens de eischen der wetenschap te vervaardigen en het staat nog te bezien, of hij als waar kunstenaar zich met zoodanig werk zou willen belasten."

De vaardigheid waarmede hij het teekenstift hanteerde, is wellicht een van de aanleidende oorzaken geweest, die hem gedurende langen tijd zulk een levendig belang deden stellen in alles wat architectuur betrof. Een bezoek aan de hoofdstad van Beieren en eene nauwkeurige bezichtiging, eene studie van de grootsche gebouwen die toenmaals, meer nog dan thans, de bewondering wekten van den kunstminnenden bezoeker van München, deden zijne liefde voor de bouwkunst nog aangroeien en verschaffen hem de motieven die hij later, thuisgekomen, op het papier uitwerkte.

Te zorgen voor de belangen van het Museum bleef echter steeds zijn voornaamste streven. Hoe nauw de verzamelingen daar opgetast hem aan het harte lagen is bij menige gelegenheid gebleken; hoe hij ze wist te verdedigen, waar ze dreigden vervreemd te worden of gebruikt voor een ander doel dan waarvoor hij ze bestemd achtte, leert ons de geschiedenis van het Museum in de eerste jaren na Temminck's dood.

Het zal noodig zijn, voor een juist begrip van de verhouding waarin Schlegel tot het Museum stond, om een reeks van jaren terug te gaan en met enkele woorden te omschrijven de geboorte, de opkomst en ontwikkeling van deze zoo vermaarde inrichting.

Onder de verzamelingen en »kabinetten" die den grondslag vormden van het tegenwoordige Rijks Museum, moet in de eerste plaats genoemd worden de verzameling van voorwerpen uit de natuurlijke historie door Prins Willem V bijeengebracht en onder den naam van Kabinet des Stadhouders bekend. In het jaar 1795 werd deze collectie door de Fransen naar Parijs gesleept — destijds de tijdelijke stapelplaats van allerlei kunstschaten uit den vreemde. Na 1815 werd zij onder leiding van prof. Brugmans naar Nederland teruggebracht en naar Leiden gevoerd, omdat Willem I haar aan de Leidsche hoogeschool had afgestaan¹.

¹ Levensberigt van C. J. Temminck door W. Vrolijk, bl. 5, vgg.

Voorts hebben wij te vermelden de verzameling van Temminck zelf, die hij in zijne woning te Amsterdam, op de Heerengracht bij de Leidschegracht, bewaarde en die dit huis tot in gangen en portalen vulde. Temminck verkocht deze collectie, die vooral zeer rijk was aan vogels, in 1820 aan den lande, en werd directeur van het Rijks Museum van natuurlijke historie te Leiden.

Op denzelfden tijd werd van Amsterdam naar Leiden overgebracht een klein museum, dat door Reinwardt op rijkskosten en op last van koning Lodewijk in een der bovenzalen van het paleis op den Dam te Amsterdam was bijeengebracht; voorts een kleine collectie die in den Leidschen hortus bewaard werd; en eenige voorwerpen, die bij den aankoop door het rijk van het anatomisch kabinet van prof. Brugmans, in het Museum van natuurlijke historie, waar zij meer op hunne plaats waren, werden opgenomen.

Het is een van de groote verdiensten van Temminck geweest, dat hij, op dezen grondslag voortbouwende, uit alle oorden der wereld verzamelingen voor het Museum heeft weten te bemachtigen. Indië, het rijke, schier onontgonnen Indië moest in de eerste plaats zijn contingent leveren. Tusschen de jaren 1815 en 50 hebben Reinwardt, Kuhl, Van Hasselt, Boie, Macklot, Muller, Diard, Korthals, Van Gelder, Overdijk, Horner, Forsten, Schwaner en Junghuhn — allen leden der Natuurkundige Commissie — het Museum met hunne in Indië bijeengebrachte verzamelingen verrijkt. Bleeker, Bernstein, Lüdeking, Von Rosenberg, en vele anderen, hebben den Indischen Archipel doorkruist en de resultaten van hunne navorschingen aan het Museum afgestaan; en uit Azië buiten den Archipel, uit Afrika, uit Amerika en uit Australië zonden tal van reizigers, van meer of minder bekenden naam, nu en dan dieren naar het Leidsch Museum en deden de verzamelingen aangroeien tot hare tegenwoordige eerbiedwaardige uitgebreidheid.

Onder de belangrijke aankopen, waartoe het Museum in de eerste jaren werd in staat gesteld, mogen genoemd worden de voorwerpen uit de kabinetten van J. Raye van Breukelenwaert te Amsterdam en van J. Brooks te Londen, en vooral de rijke collectie door Blume uit Indië medegebracht en in 1828 voor het Museum aangekocht. Zij be-

stond uit 8200 huiden en 3000 geraamten van zoogdieren, vogels en amphiënen, en omstreeks 100.000 insecten.

Deze waren de verzamelingen die langzamerhand het Museum vormden. De vraag rijst als van zelf, welk karakter die inrichting daarbij verkreeg. In December 1820 werd aan den hoogleeraar Sandifort opgedragen om het kabinet van natuurlijke geschiedenis door Willem I aan de hoogeschool te Leiden geschonken, en hetgeen daarbij verder mocht behooren, aan den directeur van 's Rijks Museum, den heer Temminck, over te geven. Door een koninklijk besluit van 12 April 1821 werd bepaald, dat te rekenen van 1 Januari 1822, op de begroting der staatsuitgaven het Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden de plaats zou vervangen van het Kabinet van Natuurlijke Historie te Amsterdam, en dat alle uitgaven voor het Museum zouden worden afgescheiden van die voor de Hoogeschool. Door de uitvaardiging van dit besluit gaf de regeering te kennen, dat zij het Leidsch Museum als een voortzetting beschouwde van het Amsterdamsche Kabinet, dat de verzamelingen niet vóór alles dienstbaar moesten gemaakt worden aan het onderwijs. Wij zullen zien dat deze opvatting niet door alle personen, die tot het Museum in betrekking stonden, gedeeld werd.

Toen Jan van der Hoeven, in 1826 tot buitengewoon-hoogleeraar in de dierkunde en de vergelijkende ontleedkunde aan de Leidsche Universiteit werd benoemd, bestond het Museum van natuurlijke historie in zijne nieuwe phase reeds vijf jaren. De hoogleeraar maakte bij zijne colleges gebruik van de dieren van het Museum, doch had, naar zijne meening, niet die beschikking over de verzamelingen, welke hij in 't belang van het onderwijs nuttig achtte: m. a. w. hij vond zich — in dit opzicht — eene te ondergeschikte plaats aangewezen tegenover den directeur van 't Museum. Ik had — zoo schreef hij in 1860 — veelvuldige gelegenheid om met den directeur des Museums in aanraking te komen, en, hoezeer ik in de laatste levensjaren van den heer Temminck met hem op een vriendschappelijken voet stond, heb ik echter dikwerf de menigvuldige bezwaren ondervonden, die uit eene afscheiding der directie des

Museums en van het onderwijs in de Natuurlijke Historie voortvloeden. Ik heb echter begrepen, dat daarin, uit hoofde der aangegane overeenkomsten, geene verandering kon gemaakt worden, zoolang de heer Temminck zich met het beheer zou willen en kunnen belasten.¹

Langen tijd heeft Van der Hoeven zich in dezen toestand moeten schikken; de ietwat gespannen verhouding heeft tot 1857 geduurd, in welk jaar de gezondheidstoestand van Temminck achteruitging, zoodat hij het Museum niet meer kon bezoeken. Het tijdelijk bestuur over het Museum werd opgedragen aan Schlegel als oudsten conservator en aan J. A. Susanna als administrateur. Van der Hoeven meende dat uit deze voorloopige regeling gevolgtrekkingen zouden worden afgeleid; die voor zijne rechtmatige aanspraken nadeelig konden zijn. In zijn brief aan curatoren dd. 29 Januari 1858 schreef hij, dat de directie van het Museum uit den aard der zaak tot het professoraat behoort, evenals het bestuur over den hortus bij den hoogleeraar in de plantkunde, het beheer over het laboratorium bij den professor in de chemie moet berusten. »De bedenking dat het Museum opgehouden heeft een akademisch museum te zijn, aldus ging hij voort, heb ik dikwerf gehoord; zij komt mij echter ongegrond voor. Het akademisch museum is een rijks museum geworden, zonder op te houden een akademisch museum te zijn. Ware zulks anders, dan zou er buiten dit rijks-museum nog een universiteits-museum moeten bestaan.»

Met de »aangegane bepalingen» waarvan Van der Hoeven in de hierboven geciteerde regels spreekt, bedoelt hij de voorwaarde waarop Temminck zijne belangrijke verzameling aan het Rijk had afgestaan: dat hij zelf levenslang directeur daarvan zou blijven. »Ik heb altijd beschouwd — aldus schreef Van der Hoeven later aan den koning — dat de benoeming van den heer Temminck tot directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie alleen een gevolg was van den aankoop van de verzamelingen van dien heer ten behoeve van het Rijk.

¹ Berigt omtrent het mij verleende ontslag als opperdirecteur van 's Rijks Museum van natuurlijke historie te Leiden. Amst. 1860, bl. 7.

Bij zijn afsterven kwam het mij voor, dat art. 195 van het Besluit op het Hooger Onderwijs, 2 Aug. 1815, weder van kracht was, waarbij het bestuur over het kabinet van Natuurlijke Historie en Anatomia comparata aan den hoogleeraar in de Natuurlijke Historie werd toegewezen."

Temminck was inmiddels den 30^{en} Januari 1858 overleden.

Den 14den Juni d. a. v. werd Van der Hoeven benoemd tot opperdirecteur, Schlegel tot directeur van het Museum. »Hoezeer ik uit deze benoeming niet met bepaalde zekerheid weten kan — zoo schrijft Van der Hoeven — welke mijne betrekking tot het Museum wezen zou, meende ik echter, dat de naam van directeur aan den heer dr. Schlegel gegeven, hem geenszins tot opvolger van den vorigen directeur aanwees, en, bij de gelijktijdige benoeming van een opperdirecteur, geen andere beteekenis kon hebben, dan die van onder-directeur of tweeden directeur. Dat dr. Schlegel zulks zelf erkende, toonden zijn houding en gedrag in de eerste dagen na mijne benoeming ten duidelijkste aan. Ik beschouwde mij dus — en ik moest zulks doen — als aan het hoofd der instelling gesteld, die ik meer en meer voor onderwijs en wetenschap wilde dienstbaar maken. Ik aanvaardde dus mijne betrekking, met den vasten wil bezield om alle vorige tegenwerking te vergeten, en ik vleide mij door een eerlijke en rondborstige handelwijs allengs alle bezwaren en moeielijkheden te boven te komen. Daarenboven mocht ik mij voorstellen dat weldra de instructie zou ontworpen worden, die volgens Art. 4 van het Koninklijk Besluit moest worden vastgesteld."

Het mocht niet baten. Eindelijk verscheen de instructie maar — om nieuwe ergenis te geven. Daar was o. a. het artikel waarbij de directeur belast werd met het toezicht over het geheel huishoudelijk beheer van het gebouw en van het museum, over de ambtsverrichtingen van de conservatoren, het in ontvang nemen der voorwerpen, hunne bewerking, plaatsing naar de aangenomen rangschikking en bewaring. Daar was het artikel waarbij bepaald werd, dat de dienst der conservatoren en van het overig personeel geregeld moesten worden door den directeur in verband met hunne instructiën, welke op voordracht van

hem en den opperdirecteur door curatoren zouden worden vastgesteld.

Neen, zeide Van der Hoeven, dat behoort tot *mijn* werkkring. »Zoo de verzamelingen dienen moeten tot het onderwijs, is het althans wenschelijk, dat de algemeene rangschikking geschiede volgens de aanwijzingen van hem, die met het onderwijs belast is; dit was ook het voorname punt waarom buitenlandsche belangstellende vrienden, bepaaldelijk prof. Owen te Londen, mijne aanstelling tot directeur van het museum wenschelijk keurden. Dat de regeling der werkzaamheden van de conservateurs geschiede onder het oog van dengenen, die, met het onderwijs belast, daardoor uit den aard der zaak, meer in alle vakken bezig is, volgt van zelve, wanneer het museum als dienstbaar aan het onderwijs, d. i. zijn onderwijs, moet worden beschouwd.»

Hij noemde zijn betrekking, zooals de instructie haar omschreef, die van inspecteur met den wijschen titel van opperdirecteur en zag in de geheele beweging niets anders dan een poging om het Museum aan het beheer van den hoogleeraar te onttrekken.

Op welke wijze deze onverkwikkelijke strijd gevoerd werd, kan o. a. blijken uit een volzin in een brief van Van der Hoeven aan den minister van binnenlandsche zaken dd. 12 Maart '59. »Ik heb daarover (over het vragen van ontslag) ernstig nagedacht en ik zou ongetwijfeld daaraan gevolg geven, ware het niet, dat ik door deze uitkomst nog meer voldoening zou geven aan elk, die mij in deze zaak heeft tegengewerkt» enz.

Uit de openbaar gemaakte, uitvoerige briefwisseling blijkt, dat Van der Hoeven zich vleide met een wijziging van de instructies in den geest zooals hij dat wenschte. Intusschen bleef die verandering uit — ja zelfs het antwoord op zijne brieven aan curatoren der hoogeschool. Hij vond daarin aanleiding om den 19^{en} Maart 1860 in eene missive aan den koning zijn ontslag te vragen als opperdirecteur, een ontslag dat hem den 16^{en} Juni d. a. v. eervol werd verleend.

Schlegel trad als overwinnaar uit den strijd; met het beheer van het kabinet voor de natuurlijke historie aan de Leidsche hoogeschool bleef, zooals Van der Hoeven het uitdrukte, belast iemand die zich

slechts titulair hoogleeraar kon noemen,¹ die geen onderwijs gaf en aan die hoogeschool geheel vreemd was.

Of de opvatting van Van der Hoeven de juiste was? Het valt moeilijk die vraag bevestigend te beantwoorden. Dat Van der Hoeven voor zijn onderwijs in de dierkunde dieren noodig had, zal wel niemand in twijfel trekken in een tijd, dat men ook aan de docenten bij het middelbaar onderwijs de beschikking geeft over een collectie dieren, zoo opgestopte als in spiritus geconserveerde. Dat Van der Hoeven voor zijne lessen in de zoölogie het Leidsch Museum noodig had, zal niemand, ook niet de meest hartstochtelijke zoöloog, durven beweren. De hoogleeraar had behoefte aan een kleine verzameling dieren, aan een alleen aan zijn zorgen toevertrouwde collectie, en — men gaf hem niets dan het recht om van de voorwerpen in het museum, waarvan een ander directeur was, gebruik te maken voor zijn lessen. Dat was onpractisch en we kunnen ons nauwelijks verbeelden, dat de regeering zich in gemoede heeft voorgesteld, dat deze regeling geen aanleiding zou geven tot oneenigheid; we mogen ternauwernood zooveel naïveteit onderstellen, waar, zooals wij vermeld vinden, de vrienden van Van der Hoeven, door de wijze waarop aan zijn wensch om met het bestuur van het museum belast te worden werd voldaan, reeds dadelijk de toekomst met bezorgdheid te gemoet zagen².

Wat wij niet vermeld vinden is of de vrienden van Van der Hoeven hem niet te kennen gaven, dat zijn eisch om als hoogleeraar in de zoölogie ook het Museum van natuurlijke historie te beheeren allen grond miste sedert het K. B. van 12 April 1821 had bepaald dat het »Rijks Museum van natuurlijke historie» te Leiden de plaats zou vervangen van het Kabinet van natuurlijke historie te Amsterdam (de verzameling van koning Lodewijk) en dat alle uitgaven voor het Museum zouden worden afgescheiden van die voor de hoogeschool te Leiden;

¹ Aan Schlegel was bij K. B. van 16 Juni 1858 de titel van hoogleeraar verleend.

² P. Harting. Levensbericht van Jan van der Hoeven, bl. 11.

of die vrienden hem niet deden begrijpen, dat hiermede het Museum en het onderwijs gescheiden waren en dat hem het gebruik van voorwerpen uit het Museum alleen werd toegestaan, omdat de behoefte aan een afzonderlijk universiteits-kabinet niet gebleken was.

In dat koninklijk besluit vond Schlegel zijn bolwerk. Hij streed voor een beginsel, voor de onafhankelijkheid van het Museum en hij zegevierde in dien strijd. En valt 't thans gemakkelijk te zeggen dat 't zóó en niet anders zijn moet — toen waren velen heftig gekant tegen wat wij nu natuurlijk noemen.

Schlegel was thans geheel vrij in zijne bewegingen en kon omtrent de inrichting van het Museum en de rangschikking der dieren zijn eigen inzichten volgen.

»Het Prager stelsel¹ vond ik hier reeds in 1825. Ik heb alles doen afbreken. Het mag voor eene galanteriewinkel passen of in eene kleine verzameling, waar de voorwerpen rustig blijven liggen en derhalve voor het naar beneden vallen gevrijwaard zijn. In een groot Museum, waar gedurig veel bijkomt en tusschengevoegd moet worden, is vereenvoudiging van arbeid even noodzakelijk als eenheid van stelsel, natuurlijke expositie en concentratie.»

Het was in 't omstreeks 1878 verschenen rapport over een nieuw museumgebouw dat hij zoo schreef. De commissie, bestaande uit de hh. Jhr. Mr. J. B. A. J. M. Verheijen, P. J. H. Cuypers en Dr. A. A. W. Hubrecht en belast »met het instellen van een onderzoek naar de buitenlandsche Musea van Natuurlijke Historie, in verband met de voorbereiding van de stichting van nieuwe gebouwen voor 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden" had haar taak volbracht en legde het resultaat van haar onderzoek aan Schlegel voor.

Uit de nota door den directeur-hoogleraar aan dit rapport toegevoegd leeren wij zijne inzichten duidelijk kennen.

»Ik heb met genoegen gezien, schrijft hij, dat de vroeger door mij

¹ Het hier genoemde Prager stelsel omvat het tentoonstellen der voorwerpen in z. g. tafelkasten.

aan u medegedeelde menigvuldige gegevens, omtrent de doelmatigste inrigting van een Museum Zoölogicum door u omhelsd zijn. Ik meen intusschen nog eens in herinnering te moeten brengen, dat ik ten opzichte der tentoonstelling der voorwerpen het volgende systeem heb uitgedacht en in het Leidsch Museum ingevoerd.

I. De verbanning van alle mogelijke kleuren; slechts die der voorwerpen moeten spreken, al het overige tot in de geringste bijzonderheden moet wit zijn.

II. De expositie van elke afzonderlijke groep op eene in zich afgesloten rei, welke gezamenlijk als evenveel hoofdstukken van een boek te beschouwen zijn, waarvan de bladen, door de kasten vertegenwoordigd, alle tegelijk opengeslagen en als het ware te lezen zijn.

III. De voorwerpen zijn geplaatst als de letters en regels onzer boeken: men ziet en leest derhalve in elke kast van links naar regts en van boven naar heneden.

IV. De voorwerpen zijn niet »en face» en de soorten zonder afbreking naast elkander geplaatst; elke soort of bijsoort vormt integendeel eene van de volgende soort, door een kleine tusschenruimte, waarop de hoofdetiket der soort geplaatst is, afgescheidene afgeronde groep. Vooraan in het midden dezer groep staat het meest kenschetsende voorwerp van elke groep, in streng profiel. Om dit voorwerp worden alle overige tot de soort behoorende in meer of minder streng profiel geplaatst en slechts waar het noodig is laat men eenige voorwerpen van voren of zelfs van achteren zien.

V. Elke dezer groepen moeten alle voorwerpen bevatten, die tot de naauwkeurige kennis der soort vereischt worden; er behoeft geen een voorwerp overtollig te zijn, maar er mag ook geen enkel ontbreken, derhalve de noodzakelijkheid der expositie van alle tot dit doel vereischte voorwerpen.

VI. Het verzamelen van volledige reien van voorwerpen van elke soort, reeds in mijn jeugd in mijn particuliere verzameling op groote schaal beproefd, werd dadelijk na mijne komst aan het Leidsch Museum, in 1825, in toepassing gebracht, kon echter door den tegenstand

van mijnen voorganger gedurende zijn lang leven, niet tot de gewenschte ontwikkeling komen.

VII. De voorwerpen worden alle, onder mijne leiding, en met zoo veel zorg opgezet, dat elk hunner deelen op de behoorlijke plaats ligt en gezien en bestudeerd kan worden, zonder dat men het voorwerp zelf behoeft aan te raken.

VIII. Ik moet doen opmerken, dat ik de eerste was, en wel reeds een kleine halve eeuw geleden, die de studie der diervormen op den voorgrond gesteld en de geheele wetenschap op het terrein der physische geographie gebragt heb; dat hieruit mijn stelsel der inrigting van een museum voortgesproten is, en dat geen enkele schakel uit die keten van ideeën kan worden genomen, zonder het geheel te verbreken en tot den gewonen sleur terug te keeren.

Het behoeft wel geen betoog, dat de meeste uwer bevindingen omtrent de inrichting van buitenlandsche Musea mij reeds, hetzij uit eigene aanschouwing, hetzij uit beschrijvingen, bekend waren. Veel daarvan was ook vroeger bij ons in zwang, maar werd als ondoelmatig afgekeurd en verworpen."

Ten slotte zegt Schlegel in deze inleiding, dat hij zich slechts met eenige van de voorstellen door de Commissie gedaan kan vereenigen, en wel met eenige wijzigingen betreffende het gebouw. Daarentegen verdienen volgens zijne zienswijze alle overige veranderingen en bijvoegingen in het gebouw volkomene afkeuring, om de redenen die hij daarbij aangeeft.

Het zou ons te ver leiden, wanneer we al de bezwaren, die Schlegel tegen het plan der Commissie wist te ontwikkelen, achtereenvolgens wilden bespreken. Maar we mogen niet nalaten eenige oogenblikken te toeven bij de omschrijving die hij geeft van het systeem, dat bij de rangschikking der dieren in het Museum door hem gevolgd werd.

»Het is thans voor de derde maal,» zegt hij, »dat ik geroepen word bouwplannen voor het Museum te beoordeelen. Zoodanige arbeid is zeer tijdroovend en bovendien ondankbaar, omdat hij vruchteloos schijnt. De discussies omtrent het stelsel om de voorwerpen te bewaren en ten toon te stellen, zijn even noodeloos. Mijn stelsel is voortgevoeld

uit een levenslange ondervinding en proefnemingen van allerlei aard. Het berust op eene logische opeenvolging van beginselen, uit welke geen schakel kan genomen worden, zonder het geheel uit zijn verband te rukken. Een goed directeur moet met al hetgeen in het vak beproefd werd bekend zijn, alles zelf beproefd hebben, en rekenschap kunnen geven van elke bijzonderheid der meest bruikbare stelsels. Hem andere stelsels opdringen, staat gelijk met hem onder voogdij te stellen, hem zijn verantwoording te ontnemen; in één woord hem ongeschikt voor zijn betrekking te verklaren.

„De stelsels in andere Musea ten voornoemden opzigte in zwang, waren zonder onderscheid vroeger ook bij ons in gebruik; ik heb ze alle als onhoudbaar bevonden en dientengevolge afgeschafte of gewijzigd. Zoo heb ik b. v. de schuifladen in uitschuifbare bladen veranderd, waardoor het voordeel ontstaat, dat men door de glazen oppervlakte der laden alle voorwerpen daarin geborgen van buiten zien kan. Dit stelsel is intusschen alleen toepasselijk op conchyliën, mineralen en andere kleine voorwerpen. Dat er in laden meer huiden zouden kunnen geborgen worden dan opgezette voorwerpen in kasten, ontken ik ten eenenmale. Behalve dat zijn zij slechts voor kleinere voorwerpen bruikbaar, en waar is de grens tusschen groot en klein. Zij mogen geschikt zijn voor verzamelingen van liefhebbers, die, hoe uitgebreid ook, grootendeels tot kleinere voorwerpen beperkt zijn, alleen voor eigen studie dienen en opgezette voorwerpen ten eenenmale uitsluiten. In eene verzameling die het eigendom is der geheele natie, heeft men geen regt voor iemand hoegenaamd voorwerpen te verbergen. Bij de studie moeten ook alle voorwerpen tegelijk en op de meest aanschouwelijke wijze in het gezicht geplaatst worden.

»Het zoogenaamde hermetisch sluiten der laden is eene illusie. Onze insectenladen zijn op deze wijze gesloten, en dit belet niet het opvreten der voorwerpen, indien zij niet gedurig nagezien worden. Zelfs het dichtplakken der sponningen helpt niet. Gedurige zorg en nazien, met het gebruik van arsenikale zeep, zijn de eenige middelen van conservatie en zelfs volkomen toereikende, wanneer de voorwerpen in gewone cartonnen doozen geplaatst zijn. Het uitbleeken der voorwerpen op

spiritus heeft nagenoeg uitsluitend plaats, door het gebruik van te veel en te sterke spiritus en in dit geval geschiedt dit zelfs in donkere ruimten. In zeer enkele gevallen waar men eene uitbleeking meent te vreezen, kan men de naar het licht gekeerde zijde der flesch met een weinig witte lijmverf bedekken, want zij mogen niet uit de serie der overige voorwerpen verwijderd worden.

»Men heeft,» aldus vervolgt hij, »ook voorgesteld de tentoongestelde voorwerpen zoodra zij beschadigd zijn geworden, door andere te doen vervangen, zonder te bedenken, dat dit in de meeste gevallen onmogelijk of zeer moeilijk is. Toen het beroemde vischwerk door Cuvier en Valenciennes uitgegeven werd, verzochten mij deze schrijvers, hun een gekleurde teekening van een haring te bezorgen. Ik kon aan dat verzoek slechts onvolkomen voldoen. Ik had gedurende eene halve eeuw in de musea van Europa naar voorwerpen dezer vischsoort gezocht, maar te vergeefs, en wij zouden er nog geen voorwerpen van hebben indien zij niet door den heer van Pollen voor ons te Shetland verzameld waren en wij ze niet vandaar door tusschenkomst van den heer Maas en, van Island, door die van den heer Bottemanne verkregen hadden. De menigte overige bijsoorten van den haring uit onze Noordsche zeeën, ontbreken ons nog ten eenenmale; en toch is dit de gemeenste visch onzer zeeën. Wie met de haringvisserij bekend is, zal dit verschijnsel beseffen; wie niet, moge zijn oordeel onthouden.»

Het valt niet te ontkennen, dat er in deze wederlegging eenige bitterheid is op te merken; en geen wonder. Men kon plannen maken voor eene andere wijze van inrichting van een Museum, een andere wijze van rangschikken der dieren voorstellen — terwijl hijzelf, door ondervinding wijs geworden, toch geheel op de hoogte moest zijn van beide vraagstukken.

Bij het meergenoemde Rapport zijn ontwerpen gevoegd van zijne hand — zij zijn evenmin ooit tot uitvoering gekomen als de plannen van de commissie die het Rapport samenstelde. De verzamelingen die hij met zooveel zorg had bijeengebracht, nog eenmaal gehuisvest te zien in een nieuw en ruimer gebouw dan het allengs te eng geworden magazijn op de Papengracht, dat was een zijner illusiën. Ze

werd niet vervuld, maar tevens werd hem de grief bespaard die gebouwen op andere wijze te zien optrekken dan hij zich had voorgesteld.

Zal de »voorgenomen stichting van een nieuw gebouw voor 's Rijks Museum te Leiden'' naar aanleiding waarvan de commissie bij K. B. van 10 Juli 1877 werd benoemd ook thans nog lang uitblijven?

De denkbeelden van Schlegel omtrent de beste wijze van bewaren der voorwerpen in een Museum van Natuurlijke Historie, stonden in nauw verband met het antwoord dat hij gaf op de vraag, langs welken weg men bekend kon worden met »de soort''.

In de volgende woorden omschreef hij, nog kort voor zijn dood¹, die methode:

»Reeds in vroegere jaren was ik tot de overtuiging gekomen, dat de ware wetenschap der zoölogie, alleen op de grondige en volledige bekendheid met de grondvormen berust, welke wij species en conspecies noemen, met inbegrip der constante en individueele variëteiten, en verder, dat de zoölogie eerst dan haren naam als wetenschap verdient en tot haar volle recht komt, wanneer zij uit het hoogere oogpunt der physische geographie wordt beschouwd. Uit deze beginselen blijkt duidelijk, dat een dieper inzicht in de dierkunde slechts in een van die centrale musea kan worden verkregen, welke de meest mogelijke soorten bevatten en waarin ieder dier soorten door complete seriën van goed onderhouden individuen is vertegenwoordigd, en wel zóó, dat haar geheel alle verschijnselen van iedere soort naar leeftijd, geslacht, jaargetijde, variëteit, woonplaats te zien geeft.

»De bevordering der zoölogie vereischt echter buitengewonen spoed, omdat behalve het groot aantal soorten, dat reeds uitgeroeid en voor altijd verdwenen is, vele anderen tot een klein aantal individuen zijn teruggebracht, of alleen nog in moeielijk toegankelijke streken voor-

¹ Mededeelingen over Liberia. Resultaten van eene onderzoekingsreis door J. Büttikofer en C. F. Sala in de jaren 1879—1882, samengesteld door J. Büttikofer. Met een voorwoord van prof. H. Schlegel, 1884. (Uitgegeven door het Aardr. Genootschap.)

komen, waar zij òf in het geheel niet òf slechts met groote moeite en kosten van daan gehaald kunnen worden. Op ons, het geslacht, dat op zoovele verschillende wijzen menige diersoort meer en meer verdringt, rust echter de plicht van die uitstervende wezens, zoovele als mogelijk is, te redden om, voor ons nageslacht, ten minste de doode vormen van een vroegeren tijd, te kunnen behouden. Daardoor alleen wordt het mogelijk, in lateren tijd, het oorspronkelijk plan der scheping te herkennen, hetgeen door de gedachtelooze verwoestingen van ons geslacht reeds zoo veelvuldig is verbroken.

»Sedert meer dan een halve eeuw bezig het zoölogisch museum te Leiden, als centrale inrichting van het koninkrijk der Nederlanden, uit te breiden op eene wijze, die aan bovenvermelde eischen kan voldoen, was ik reeds lang overtuigd, dat dit doel alleen kan bereikt worden door het doen van zoölogische onderzoekingen binnen de grenzen van verschillende gewesten, die een afzonderlijke fauna omvatten.»

In deze »complete seriën van goed onderhouden individuen» ligt de groote kracht van het Museum dat Schlegel beheerde. Eene afwijking in vorm, kleur of teekening, hoe gering ook, verzekerde het dier eene plaats in de serie. Zodoende werd er door hem een materieel bijeengebracht van zeldzamen omvang, dat niet alleen door Nederlandsche beoefenaren der dierkunde op den waren prijs werd geschat, maar ook het doel was waarmede vele buitenlandsche geleerden ons land kwamen bezoeken. Het was de bekende ornitholoog, prins C. L. Bonaparte, die van dit materiaal zeide:¹ De voortreffelijkheid van het Leidsch Museum boven eenig ander is onbetwistbaar, misschien niet zoo zeer omdat het een grooter aantal soorten bevat dan de musea van Londen, Parijs, Philadelphia en Berlijn, als wel wegens het frissche en gave der voorwerpen, het aantal skeletten en de nooit volprezen seriën van individuen van de verschillende species, van heiderlei geslacht, van allerlei leeftijd en uit verschillende streken. Dit maakt het beoordeelen gemakkelijk en doet in de meeste gevallen — vooral bij de mammalia — duidelijk uitkomen wat eene goede species is.

¹ Proceed. of the Zool. Society 1849, XVII p. 140.

Dr. Günther, directeur van het zoölogisch gedeelte van het Britsch Museum, verklaarde in 1872, dat het Leidsch Museum uitmunt door zijne verzamelingen uit de Nederlandsche koloniën, in 't bijzonder door de collectie vogels, die door geen andere wordt overtroffen. En in 1860 hooren wij Owen zeggen, dat de osteologische verzameling te Leiden alles overtreft wat men aan gene zijde van het Kanaal kan toonen.

Het is waard even te doen opmerken hoe Schlegel — anti-darwinist naar hij steeds beweerde — toonde, tot zekere hoogte, een waardig volgeling van Darwin te zijn, door dieren van éenen naam, maar verschillend in sekse, van uiteenloopenden ouderdom en in elk jaargetijde gevangen, te verzamelen en ter vergelijking naast elkander te plaatsen.

Schlegel was een tegenstander van Darwin, maar hij wist reden te geven van zijn tegenstand. Hij wist den jongeren, die door de »Origin of species» om zoo te zeggen overrompeld waren, met een enkele greep uit zijn schier onmeetbaren voorraad van feiten op het gebied der geographische verspreiding en locale wijziging der dieren, schaakmat te zetten.

»Twee dingen zijn mogelijk — aldus liet hij zich meermalen uit — »of ik heb nooit iets geleerd, of Darwin heeft nooit iets begrepen.»

Zeker, hem ware te antwoorden geweest. L'esprit d'escalier reeds gaf ons 't antwoord in den mond; maar was er ooit eenige toenaadering van zijn kant te wachten?

Te spreken over die seriën en over hun nut voor de wetenschap was hem een lust. Bracht men hem een bezoek op het Museum, in het holle vertrek ter linkerzijde van de vestibule aan de Papengracht, dan vond men hem in een grooten leunstoel zitten, achter de schrijftafel, die bijna onzichtbaar was door de menigte opgezette vogels, apen en katten en door de bakken met huiden die allen aan de beurt van onderzoek waren. Spoedig was naar aanleiding van een der aanwezige dieren, het gesprek gekomen op de geographische verspreiding van een bepaalde soort; maar dra was 't geen gesprek meer. Schlegel vertelde, de bezoeker luisterde. Eerst schetste hij het dier in deze streek, beschreef zijn habitus, de kleur zijner haren of veeren, zijne bijzondere kenteekenen.

Dan deed hij een sprong over de landkaart en vond hetzelfde dier terug in een geheel ander gewest en onder geheel andere omstandigheden; nu teekende hij verschil en overeenkomst van de bewoners dier beide localiteiten en zoo voortgaande stond er weldra een geheele serie van individuen voor de oogen van den toehoorder.

Wat niet strookte met zijne theorieën, wat afweek van zijne inzichten, was uit den booze. Een andere meening naast de zijne duldde hij niet, geen afwijking van den weg dien hij eenmaal had afgebakend. Dit gaf iets zwaars aan de atmosfeer in het Museum, iets belemmerends voor de ademhaling, iets drukkends aan den omgang met den directeur.

Als systematisch zoöloog in merg en been, kon hij geen vrede hebben met de nieuwere richting in het onderwijs der dierkunde, met haar mikroskopisch onderzoek, haar anatomie en physiologie. Hoe vaak was het hem een ergernis wanneer hij, de kamers der conservatoren rondgaande, hen gezeten vond achter den mikroskoop! Hoe dikwijls dreigde hij dat gebeuzel te zullen verbieden, die instrumenten te zullen verbannen uit het gebouw. Het opkomend geslacht, zeide hij, meent alle kennis te kunnen putten uit een mikroskoop; maar onderzoek eens wat het weet van de diervormen, van de systematiek!

Men ziet, Schlegel dweept niet met den arbeid van de mannen van den mikroskoop en het pelagisch net, terwijl deze, op hun beurt, zich luide beklagden over de stiefmoederlijke behandeling welke de diergroepen hunner onderzoekingen zich in 's Rijks Museum moesten getroosten. De zoogdieren en de vogels, zeide hij, die tengevolge hunner hoogere ontwikkeling, in de schepping den hoogsten rang innemen, behooren ook in de musea vóór alle anderen bovenaan te staan, te meer daar het verkrijgen en bewerken van deze dieren de grootste uitgaven en de uitgebreidste bekwaamheden vereischen.

Met deze opvatting ten eenenmale in strijd, schijnt een voorstel dat Schlegel den 16en April 1877 aan de regeering deed, een voorstel dat ten doel had het zoölogisch onderzoek van den Indischen Archipel weder in gang te brengen. Hij wijst er op, dat door Nederland sedert 't jaar 1870 niets meer voor dat doel is gedaan, maar dat daarentegen

door vreemdelingen zoovele nieuwe schatten uit onze bezittingen zijn verkregen, dat daaruit duidelijk blijkt met welken goeden uitslag nieuwe pogingen zouden bekroond worden. ¹ Zijn voorstel was de hh. Mr. Van Musschenbroek, Dr. O. Finsch en Dr. A. A. W. Hubrecht naar Indië te zenden en laatstgenoemde te belasten met de oprichting van een zoölogisch station. »Zal — zoo lezen wij in die missive aan de regeering — het zoölogisch onderzoek volkomen zijn en geheel beantwoorden aan de tegenwoordige eischen der wetenschap, dan zal ook een zoölogisch station, tot het onderzoeken van lagere dieren, in het leven dienen geroepen te worden. Dit zou kunnen worden ingericht in eene eenvoudige huurwoning en Amboina zou daarvoor het aangewezen punt zijn. Later zou dit onderzoek op andere punten kunnen worden hervat.»

Den 17^{en} October van hetzelfde jaar schreef de minister van Koloniën, wien het voorstel ter hand gesteld was, aan zijn ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken, dat hij alleen dan zich met het plan zou kunnen vereenigen, wanneer de kosten door laatstgenoemd departement gedragen werden, waarop de minister van Binnenlandsche Zaken den 23^{en} November aan curatoren te kennen gaf, dat hij geen kans zag, gelden voor dit doel op de begrooting te brengen en dat de heer Hubrecht op het Museum niet gemist kon worden.

Inmiddels had Schlegel weder bij een ander departement aangeklopt. Het was den 4^{en} Augustus van '77 dat hij aan den minister van Marine het volgende schreef: »De krachtdadige medewerking van Uwe Excellentie waardoor een onderzoek naar de onderzeesche kustbewoners van Nederland nu onlangs weder is mogelijk gemaakt, (de minister had een loodskotter afgestaan aan het zoölogisch station der *Ned. Dierk. Vereeniging*) geeft mij de vrijheid de aandacht van Uwe Exc. te vestigen op een onderwerp waarbij niet alleen de belangen van onze rijksinstelling, maar ook die van de wetenschap in het algemeen betrokken zijn, en waarmede bovendien het handhaven van onze nationaliteit binnen het gebied onzer eigene koloniën in nauw verband staat.

¹ H. J. Veth. Overzicht van hetgeen, enz. blz. 166 vgg.

Ik bedoel een voortgezet onderzoek naar de hooger en lager georganiseerde diervormen, welke in de zeeën van onzen Indischen Archipel voorkomen, zoowel visschen, als mollusken, wormen en straaldieren. Dit veld van onderzoek ligt nog zoo goed als braak, hoewel daarmede zonder twijfel talrijke en belangrijke resultaten zouden te verkrijgen zijn, wetenschappelijke vruchten die op dit oogenblik alleen door vreemdelingen, die zich daartoe naar onze koloniën begeven, geplukt worden. En hoewel ik niet aarzel een onderzoek naar de hoogere gewervelde dieren, die op de eilanden zelve leven, van nog hooger belang voor de wetenschap te achten, en ik ook reeds de eer had in dien zin voorstellen aan Z. Exc. den minister van Koloniën te doen, zoo valt het niet te ontkennen, dat het uitrusten van een daarvoor noodigen onderzoekingstocht met bezwaren en moeilijkheden van allerlei aard te kampen heeft, die op een tocht als de hier bedoelde geheel vermeden worden.

»Immers tot dezen laatsten zoude het reeds voldoende zijn, zoo het Uwe Exc. konde behagen, een stoomschip, dat flinke ruimte met weinig diepgang vereenigde, voor een of anderhalf jaar ter beschikking te stellen van enkele natuuronderzoekers, aan wie de wetenschappelijke werkzaamheden zouden kunnen worden toevertrouwd. Aan een daarvan zou de leiding moeten worden opgedragen en daartoe zou ik voorstellen Dr. Hubrecht.»

De minister van Marine antwoordde, dat niet hij, maar de Gouverneur-Generaal had te beschikken over het eskader in Indië; hij raadde Schlegel aan den minister van Koloniën over de zaak te schrijven, aan wien hij den brief reeds had doorgezonden. De minister van Koloniën schreef den 18^{en} Augustus aan Schlegel, dat hij gaarne aan de Indische Regeering het verzoek zou overbrengen en 't zelfs wilde steunen. Als zijne meening gaf hij echter te kennen, dat alle verdere onkosten voor rekening van de onderzoekers moesten komen. Schlegel deed in zijn antwoord uitkomen dat daarvan nooit sprake kon zijn, te minder omdat de gemaakte verzamelingen ten goede zouden komen aan het Museum. Hij had dan ook reeds bij het Departement van Binnenlandsche Zaken om eene bijdrage verzocht.

Hij was van oordeel dat men de beste resultaten verwachten kon van een tocht naar de zeeëngten en baaien van Bali, Lombok, Soembawa, Flores, Sandelhout-eiland en Timor, van eene reis door de Zuidwester- en Tenimber-eilanden, in de richting van de Kei- en Aroe-eilanden en terug langs de kust van Nieuw-Guinea en door het zuidelijk deel der Moluksche Zee.

Inderdaad, zulk een voorstel — het oprichten van een zoölogisch station, het onderzoek naar mollusken, wormen en straaldieren — van die zijde, men mag het eene concessie noemen! Schlegel was schrander genoeg om in te zien, dat de stroom allengs te sterk was geworden om er tegen in te varen, dat het zaak werd aan den eenen kant iets toe te geven, om aan den anderen iets gedaan te krijgen en dat van een zoölogisch onderzoek zooals hij het zich voorstelde, alleen sprake kon zijn wanneer daarmede gepaard ging het instellen van onderzoekingen, waarvoor men te dien tijde bij de Regeering eenige belangstelling had weten op te wekken. Jammer genoeg dat hij toen niet slagen mocht in zijne pogingen om het zoölogisch onderzoek onzer koloniën, dat, sedert de opheffing der Natuurkundige Commissie, niet dan als 't ware ter loops was voortgezet, op nieuw en met kracht te doen aanvatten. De regeering zweeg — maar dat zwijgen was geen goud, waarmede de uitrusting van een onderzoekings-vaartuig of van een zoölogisch station kon betaald worden.

Intusschen verdient het vermelding, dat hij niet altijd even weinig gevolgen zag van zijne bemoeiingen. Zijne belangstelling in alles wat de fauna onzer koloniën betrof, dreef hem er toe om, van het oogenblik af dat hij met het directoraat van het Museum bekleed werd, telkens weder aan te dringen op het verzamelen voor deze inrichting, hetzij bij reizigers die den tocht naar Insulinde gingen aanvaardden of bij hen die uit den aard van hun werkkring reeds ginds vertoefden. Wij herinneren aan zijn voorstel van den 29^{en} Maart 1859 tot het instellen van een wetenschappelijk onderzoek op Nieuw-Guinea en de omliggende eilanden en de oostelijke, natuurkundig nog niet onderzochte eilanden van het Gouvernement der Molukken.

In art. 6 van het K. B. van 17 April 1850, waarbij de Natuur-

kundige Commissie werd ontbonden, was bepaald, dat telkens wanneer zich een erkend bekwaam persoon aanbood tot het doen van een natuurkundige reis naar Ned.-Indië en het verzamelen van naturalien, ten behoeve van 's Rijks Musea, zou worden overwogen of die onderneming van gouvernements-wege kon worden bevorderd door geldelijke of andere middelen. Naar aanleiding van deze bepaling vestigde Schlegel, in bovengenoemd voorstel, de aandacht op Dr. H. A. Bernstein die, destijds te Batavia, een onderzoekingstocht naar de minder bekende streken onzer bezittingen, het liefst naar Nieuw-Guinea zou ondernemen. Was Bernstein zelf voor zulk een tocht reeds in menigerlei opzicht de geschikte man, het onderzoek van Nieuw-Guinea zou veel merkwaardigs kunnen opleveren. Wat was het geval? Het Museum had indertijd op een verkooping te Londen voor veel geld eenige dieren aangekocht, die in '56 door Wallace op de Kei- en Aroe-eilanden werden verzameld. Kon dat zoo voortgaan?

»Men is algemeen van gevoelen,» schreef Schlegel, »dat Indië uit een natuur-historisch oogpunt thans genoegzaam bekend is. Niets is minder waar; de resultaten die Bleeker verkreeg bij zijn nasporingen in bewoonde en sedert lang bekende gedeelten van den Archipel, logenstraffen deze meening. Men kan uit die resultaten opmaken, wat in minder bekende gedeelten zou te vinden zijn, in de streken waar slechts hier en daar een natuurkundig onderzoek heeft plaats gehad, in oostelijk Java zelfs, welks fauna nog zóó onvolledig in onze Musea is vertegenwoordigd, dat, om één voorbeeld te noemen, de aldaar levende roode aap in Nederlandsche verzamelingen, evenals in alle andere van het vasteland van Europa, geheel ontbreekt.

Na deze toelichting kwam Schlegel tot zijn eigenlijk voorstel. Het luidde aldus: Het ware wenschelijk, dat de heer Bernstein, vergezeld van het noodige getal inlandsche jagers, geoefend in het verzamelen van dieren en planten en voorzien van eene doelmatige uitrusting tot het doen van natuurkundige nasporingen, zich begeve naar de residentie der Molukken, ten einde te trachten van hier, naar gelang der omstandigheden, eenig punt van Nieuw-Guinea of de omliggende eilanden te bereiken. Indien daartoe geen geschikte gelegenheid gevonden

mocht worden, zou men zich voorloopig kunnen beperken tot het doen van nasporingen op de natuurkundig nog niet onderzochte eilanden der Molukken, te beginnen met die waar Nederlanders gevestigd zijn. Vooreerst dus de Aroe- en Kei-eilanden en de groep van Timor-Laut, in de tweede plaats Halmahera met nabijliggende eilanden, b.v. de baaien van Djilolo en Dodinga, of ook de omstreken van Fort Barneveld op het eiland Batjan. Het westelijk punt waar de bijzondere fauna van Nieuw-Guinea begint, is het tot nog toe onbekend. Van Gebeh, Waigeo, Salwati en Misole werd tot nog toe alleen Waigeo door natuurkundigen gedurende zeer korten tijd aangedaan, en wel alleen de haven van Offak, waar de tegenwoordigheid van den prachtigen rooden paradijsvogel bewijst, dat zich het gebied der fauna van Nieuw-Guinea westelijk ten minste tot hier uitstrekt. De door natuurkundigen bezochte plaats op Nieuw-Guinea is, behalve de Tritons-baai, voornamelijk de haven Doreh aan de noordkust, vanwaar een klein getal voorwerpen naar het Museum te Parijs zijn opgezonden.”¹

Het voorstel viel in goede aarde. De minister van Koloniën ondersteunde het bij den Gouverneur-Generaal en den 13^{en} December van 1859 nam Bernstein zijne benoeming als natuurkundig reiziger aan.

In het besluit van den 1^{en} Augustus 1860, dat de aard zijner reis, zijne bezoldiging, enz. omschreef, werd gezegd, dat de bedoelde onderzoekingen slechts drie jaar mochten duren, gerekend van den dag van zijn vertrek tot dien van zijn terugkomst te Batavia. Later is op verzoek van Schlegel daarin verandering gebracht en vastgesteld, dat Bernstein na verloop van twee jaar een gemotiveerd voorstel zou doen tot verlenging van den duur der reis.

In December 1860 kwam Bernstein te Ternate, maakte gedurende een paar maanden een uitstapje naar Batjan en keerde daarop weder naar Ternate terug. Kortten tijd daarna vinden wij hem op Halmahera en op Morotai, zien hem vervolgens naar de Obi-eilanden, naar Kajoa, en in het begin van '63 naar Gebeh, Gagie en Waigeo gaan en in Juli van dat jaar weder naar Ternate stevenen. Na eenige maanden

¹ H. J. Veth. Overzicht van hetgeen, enz., blz. 133 vg.

rust maakte hij zich op om uitvoering te geven aan het groote plan, den tocht naar Nieuw-Guinea. Helaas! zijn wensch werd niet vervuld. Bij een bezoek aan Gebeh, Batante, Salvati e. a., allen eilandjes van de Papoe-groep, vond hij den 19^{en} April 1865 op Batante den dood.

De bezendingen, die Schlegel inmiddels van hem had ontvangen, mogen zeer aanzienlijk genoemd worden; het Museum heeft veel aan Bernstein te danken, menige nieuwe soort, menig zeldzaam exemplaar.

Den 17^{en} Augustus van hetzelfde jaar schreef Schlegel een brief aan de *Natuurkundige Vereeniging* te Batavia, waarvan de strekking uit den hier volgende inhoud genoegzaam zal blijken.

»Sedert de ontbinding van de Natuurkundige Commissie op Java, ontbreekt het ons aan een officieelen correspondent te Batavia, zooals wij vroeger in den heer Diard bezaten; later mochten wij ons in de onverplichte bereidvaardigheid van den heer Bleeker verheugen, doch beide die heeren zijn, naar wij vernemen, in de laatste tijden te weinig aan een vaste verblijfplaats gebonden, dan dat wij op hun voortdurend dienstbetoon zouden mogen rekenen, ofschoon wij de overtuiging hebben, dat het hun aan den goeden wil daartoe in geenen deele ontbreekt. Intusschen is het aanhouden eener geregelde gemeenschap met de Ned. Oost-Indische bezittingen in onze schatting zulk een hoogst wenschelijke zaak, dat ik niet mag nalaten, die in het belang van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie met alle middelen, welke daartoe leiden kunnen, te doen plaats hebben. Ter bereiking van dit doel geloof ik het best te doen, mij tot de *Natuurkundige Vereeniging* te wenden.

Op die overtuiging bouwende neem ik in de eerste plaats de vrijheid de wetenschappelijke belangen in het algemeen van dat Museum dringend der Vereeniging aan te bevelen; doch ik laat die aanbeveling met de meer bepaalde vraag gepaard gaan, of wellicht een of meer leden zich zouden willen verledigen tot het verzorgen en herwaarts verzenden van de naturalien, welke uit de binnenlanden of elders van buiten af te Batavia voor 's Rijks Museum mochten worden aangebracht. Bij de pogingen, die door mij worden aangewend, ten einde allerwegen tot het verzamelen van voorwerpen uit het dierenrijk aan te sporen, is

het vooral ook noodig, dat ik een bepaald adres te Batavia weet aan te wijzen, waarheen het verzamelde kan worden overgemaakt. De verzendingen voor het Museum bestemd, geschieden steeds door scheepsgelegenheden van het Ministerie van Koloniën; maar de tusschenkomst wordt noodig geacht voor dezulke, welke, nadat zij te Batavia zijn aangebracht, gevaar loopen van in de magazijnen te worden opgeslagen en misschien voor langen tijd ter zijde gesteld.

Schlegel had er ondervinding van, dat collecties dieren dikwerf zoo goed als geheel hare waarde verliezen, doordien de verzamelaars de verzending naar het moederland te lang verzuimden. Telkens weder was aan de leden der Natuurkundige Commissie de raad gegeven hunne huiden en skeletten spoediger te verzenden; Temminck had zelfs aan den Minister geklaagd over de nalatigheid in dit opzicht van Kuhl en Van Hasselt, waardoor veel bedierf en daarenboven nieuw ontdekte soorten eerder door anderen werden gepubliceerd.

In het begin van 1860 vinden wij Schlegel, onvermoeid wanneer het de uitbreiding gold der verzamelingen in het Museum, in correspondentie met Von Rosenberg, die als ambtenaar op Ceram was geplaatst en thans door den directeur van het Museum werd aangezocht om de fauna van dat eiland te onderzoeken. Een jaar later zien wij vermeld, dat Schlegel pogingen in 't werk stelde om eene collectie, door Von Rosenberg in Misole, Salwati en Batante bijeengebracht, voor 't Museum machtig te worden, pogingen die echter vergeefs waren, daar de voorwerpen reeds elders eene bestemming hadden gekregen.

Dieren uit den Archipel te zien verloren gaan voor het Museum — niets was meer geschikt om Schlegel te ontstemmen, en toen Von Rosenberg zich beschikbaar stelde om nog een drietal maanden te gaan reizen in Nieuw-Guinea, sloeg Schlegel dit voorstel af en gaf als reden op de weinige vruchtbaarheid die zulke korte reizen gewoonlijk kenmerkt.

Men zou echter verkeerd doen met te meenen, dat Schlegel de verdiensten van Von Rosenberg niet op den waren prijs wist te schatten. Die waardeering blijkt genoegzaam uit een brief door den Gouy-Generaal Sloet van de Beele, den 8en Januari 1862 aan den Minister van Kolo-

niën geschreven, een brief waaruit wij tevens leeren, door welke middelen Schlegel trachtte verzamelingen van dieren in Indië bijeengebracht te krijgen.

»Korten tijd vóór mijn vertrek uit Nederland», schreef de heer Sloet, »heeft de directeur van 's Rijks Museum van natuurlijke historie te Leiden mij ter hand gesteld de hierbij in afschrift aangeboden promemoria, waarin hij wijst op de geringe hulp en medewerking, welke de aan zijne zorg toevertrouwde inrichting sedert het ontbinden der Natuurkundige Commissie in April 1850 uit Indië heeft mogen onder vinden, en waarin hij eenige voorstellen doet, strekkende om de toezending van voorwerpen ten behoeve van genoemd museum aan te moedigen.

»Het is mij sedert gebleken, dat het middel door den heer Schlegel in de eerste plaats aangegeven, om namelijk het personeel van den militairen geneeskundigen dienst in den Ned. Indië aan te sporen tot het verzamelen, enz. van voorwerpen ten behoeve van meergemeld museum, reeds twee malen is beproefd, doch beide keeren zonder noemenswaardige resultaten op te leveren, zoodat het mij niet wenschelijk voorkomt voor de derde maal een ijdel bevonden aanschrijving te doen afgeven, als door den heer Schlegel bedoeld wordt.

»Van een beroep op het nationale gevoel van alle Nederlanders en op het billijkheidsgevoel van alle in deze gewesten woonachtige Europeanen, verwacht ik nog minder, als ik naga welke ervaring te dien aanzien is opgedaan door te Batavia gevestigde wetenschappelijke lichamen.

»Te bepalen, dat de van regeeringswege aan de diergaarden in het moederland te schenken levende dieren, zullen geschonken worden onder voorwaarde, dat zij na hunnen dood moeten afgestaan worden aan 's Rijks Museum, zooals de heer Schlegel in overweging geeft ¹, zoude niet alleen een weinig heusche handelwijze zijn tegenover die

¹ Het mag vreemd heeten, dat Schlegel zoo iets voorstelde aan den G. G., omdat de dieren uit een diergaarde gewoonlijk niet uitmunten door frissche kleuren, fraai haar of ongeschonden vederkleed.

diergaarden, welke hunne eigen musea hebben, maar ook weinig nut opleveren, om reden de Regeering niet dan uiterst zelden in het bezit van levende, voor 's Rijks Museum belangrijke, dieren geraakt. Eerstgenoemd motief weerhoudt mij om te dier zake eene aanschrijving in den geest van den heer Schlegel te doen afgeven aan de Indische ambtenaren.

»Naar het mij voorkomt kunnen de belangen van 's Rijks Museum in Indië alleen goed behartigd worden door speciaal voor dat museum werkzame personen, in welk gevoelen ik bevestigd word, o. a. door de belangrijke resultaten, nu reeds opgeleverd door de aan Dr. Bernstein opgedragen zending, en niet minder door die aan »zekeren" heer Wallace door het Britsch Museum opgedragen, welke heer reeds sedert verscheidene jaren met veel succes voor dat museum moet werkzaam zijn. De heer Schlegel schijnt dat gevoelen ook toegedaan te zijn en wijst diensgevolge in het bijzonder op den ambtenaar ter beschikking van den gouverneur der Moluksche eilanden, C. B. H. von Rosenberg, en op den inspecteur-honorair der kultures, P. Diard.

»Ik heb hier aanleiding gevonden om deze beide heeren te doen afvragen of zij genegen zijn, om op zekere voorwaarden ten behoeve van 's Rijks Museum werkzaam te zijn.

»Het beweren van dr. Schlegel, dat men, om geschikt te worden tot het doen van natuurkundige reizen in het belang van 's Rijks Museum, zich o. a. minstens een jaar aan dat museum voor die taak moet bekwamen, doet mij de vrijheid nemen Uwe Exc. in overweging te geven met den heer Schlegel in overleg te willen treden, nopens het opleiden onder zijn toezicht, en op kosten van het Gouvernement, van één of meer jongelieden, met het bepaalde doel om, na volbrachte studiën, in Ned. Indië werkzaam te zijn in het belang van 's Rijks Museum. Langs dien weg, die zeker de minst kostbare is, vermeen ik dat afdoende resultaten mogen verwacht worden.»

De minister van Binnenlandsche Zaken, die in zake deze opleiding beslissen moest, vond dien weg integendeel zeer kostbaar en er kwam dan ook niets van dat plan. Maar wel werden onderhandelingen aangeknoopt met de beide zoo even genoemde personen, met het gevolg dat beide zich beschikbaar stelden, Von Rosenberg voor een reis naar

de Tenimber-eilanden, Diard voor onderzoekingen op Java. Diard stierf echter kort daarop, den 19^{en} Februari 1863, nog vóórdat hij aan de bekomen opdracht gevolg had kunnen geven.

Von Rosenberg's reis naar de Tenimber-eilanden werd uitgesteld, ten gevolge van ongunstige berichten over de houding der bevolking ontvangen; hij vertrok in de eerste dagen van 1865 op Schlegel's verlangen naar Goram, de Kei- en Aroe-eilanden, bleef daar ongeveer tien maanden en had de voldoening 130 zoogdieren, 1733 vogels, 59 reptiliën, 30 visschen en een groote hoeveelheid insecten naar Nederland te kunnen zenden. Schlegel was zeer tevreden over dit resultaat, al moest hij ook erkennen dat de vruchten van Bernstein's en Von Rosenberg's reizen grooter waarde zouden gehad hebben, wanneer de reizigers aan het Leidsch Museum eenige voorafgaande studiën hadden kunnen maken.

Na een verblijf in Nederland tot herstel van zijne gezondheid, keerde Von Rosenberg in het begin van 1868 naar Indië terug; in hetzelfde jaar nog ondernam hij de reis naar de Geelvinksbaai op Nieuw-Guinea, om de fauna te onderzoeken van de kuststreken en de eilanden in genoemde baai gelegen. Deze nasporingen duurden tot 1871, in welk jaar Von Rosenberg voor goed naar Nederland terugkeerde.

Inmiddels waren door tusschenkomst van den gouverneur-generaal Sloet van de Beele betrekkingen aangeknoopt met den oud-secretaris van het gouvernement der Molukken, den heer D. S. Hoedt, hetgeen ten gevolge had, dat in 1863 een zeer belangrijke collectie dieren van Ambon, Kelang, Boano, Manipa, Boeroe en Ceram te Leiden werd aangebracht, eene zending die gevolgd werd door niet minder waardevolle verzamelingen van de Kei- en Sangir-eilanden en van Doreh; eene collectie dieren, door Hoedt van Misole verzonden, werd door hem bijeengebracht nadat hij officieel tot opvolger van Bernstein was benoemd en als zoodanig belast was met het maken eener reis naar Nieuw-Guinea en naar Misole. Het eerste gedeelte — de reis naar Nieuw-Guinea — bleef onuitgevoerd, omdat Hoedt door onaangenaamheden met den resident van Ambon zijn ontslag nam en ophield voor het Museum te werken.

Schlegel was zeer teleurgesteld over het afbreken van deze relatie, niet alleen omdat Hoedt veel voor het Museum had verricht, maar omdat er in de toekomst nog meer van hem te verwachten viel.

Vele waren de betrekkingen die Schlegel in het belang van het Museum na dien tijd nog aanknoopte. Daar waren o. a. de heeren Ludeking, Wassink, Van den Bossche, Wienecke, Bernelot Moens, Semmelink, Riedel, Van Renesse van Duyvenbode; en later de heeren M. L. Ritsema, De Gavere, Neeb, Vosmaer, Van Lansberge, Piepers en Van Musschenbroek, die Schlegel tot het overzenden van verzamelingen, in verschillende gedeelten van Insulinde gemaakt, wist te bewegen. Dat in den loop der tijden meermalen de wensch te kennen is gegeven om de Natuurkundige Commissie weder op te wekken uit den doode, en dat velen zich daarbij aanbevalen als lid van de eventueel herleefde instelling, zal niemand verwonderen. Schlegel had er geen ooren naar; meermalen heeft hij het gezegd, en ongetwijfeld met 't volste recht, dat de Natuurkundige Commissie eene veel te kostbare inrichting was in verhouding tot het nut dat zij gesticht heeft, tot de resultaten die door haar werden verkregen.

Telt men bij al deze bemoeiingen de vroeger door ons beschreven pogingen, die Schlegel in 1877 aanwendde tot vestiging van een zoölogisch station in Indië en tot uitzending van een onderzoekingsvaartuig, dan wordt het eenigszins gemakkelijker de praktische richting te beoordeelen, waarin zijn ijver voor de uitbreiding van het Museum zich bewoog, en tevens het arbeidsvermogen te schatten, dat aan die pogingen werd ten koste gelegd.

Het onthaal dat in den laatsten tijd Schlegel's voorstellen bij de regeering ten deel viel, deed hem besluiten zelf de handen aan het werk te slaan en door personen die hijzelf aanwees een onderzoekings-tocht te doen ondernemen.

„Het is algemeen bekend”, zoo beschrijft hij de aanleiding tot die reis, ¹ »dat de Nederlandsche Regeering vroeger regelmatig, later van tijd tot tijd, de wetenschap door middel van zoölogische reizen be-

¹ Mededeelingen over Liberia. Voorwoord blz. IV.

vorderde. Het beginsel van stelselmatige onderzoekingen duldt echter uitstel noch ophoud. De vrees, de natuurlijke ontwikkeling te zien stilstaan van eene inrichting die met zoo groote kosten in het leven geroepen en tot bloei gebracht is, moest als van zelve het besluit doen rijpen, om ten bate van het Museum eene private onderneming op touw te zetten, die zich voorloopig met onderzoekingen der fauna van Liberia zoude bezighouden, als van een gebied van tropisch West-Afrika, dat tot nog toe slechts zeer onvoldoende bekend was.

»Ik vatte derhalve het plan op, bovengenoemde streek door eenige natuurkundigen te laten onderzoeken. De gelden hiertoe benoodigd werden geheel uit mijne privaatmiddelen verstrekt. De eerste keuze uit de bijeengebrachte verzamelingen zoude ten bate van het museum komen, terwijl de opbrengst der overige voorwerpen mede zoude dienen om de reiskosten te dekken. De uitvoering van het reisplan werd aan de heeren Büttikofer en Sala toevertrouwd. Eerstgenoemde; mijn assistent aan het Rijks Museum, bood zich aan als wetenschappelijk leider der onderneming; de laatstgenoemde, een ervaren jager en goed schutter, die vroeger eene reeks van jaren op Java en in Angola had doorgebracht, vergezelde hem.

»De ondervinding, die ik door het toezicht over tal van dergelijke ondernemingen verkregen had, stelde mij in staat de reizigers van eene doelmatige en volledige uitrusting te voorzien. Van onze regering verkregen zij warme aanbevelingen aan onderscheidene consulaten op de kust van West-Afrika.»

Jammer is het, dat deze onderneming door den tegenspoed waarmede zij te worstelen had, haar oorspronkelijk doel slechts gedeeltelijk bereikte. Zwarte regens, roofzuchtige en vijandelijke stammen, hongersnood, ziekte der reizigers, de dood van een hunner — dat alles werkte samen om veel van hetgeen Schlegel zich had voorgesteld te doen mislukken.

Intusschen — den uitslag niet rekenende, maar alleen het doel tellende — mag aan Schlegel de lof niet onthouden worden, dat hij geheel voor zijne eigene rekening deze onderneming op touw zette en zich daardoor op ééne rij plaatste met de reizigers, die een ge-

deelte van hun vermogen ten koste legden aan de door hen met een wetenschappelijk doel ondernomen tochten.

Het Rijks Museum, met zijne schier eindelooze gelederen van dieren, moge vervelend zijn voor den bloot nieuwsgierigen bezoeker, die, onder andere merkwaardigheden van de grijze sleutelstad, ook het beroemde Museum gaat bezichtigen, — het deed de wetenschap een groote schrede vooruitgaan. Vele zijn de geleerde onderzoekers die, bij het beschrijven van de resultaten hunner navorschingen, van de uitgebreide verzamelingen te Leiden hebben gebruik gemaakt. Door de namen te noemen van Le Vaillant, G. Cuvier, Valenciennes, Finsch, Bonaparte, Duméril, Hartlaub, Bibron, Müller, Henle; van Harting, Temminck, Kuhl, Boie, De Haan, Bleeker, W. Vrolik, Herklots, Snellen van Vollenhoven en Selenka, herinneren wij tevens aan eene eerbiedwaardige reeks van grootere en kleine zoölogische werken, waarvoor het materiaal in het Leidsch Museum gezocht werd.

En Schlegel zelf? Een menigte geschriften, waaronder eenige bekroonde antwoorden op prijsvragen, getuigt van zijn groote kennis en onvermoeide werkzaamheid. De aan deze levensschets toegevoegde lijst zijner werken spreekt te duidelijk, dan dat de diensten door hem aan de wetenschap bewezen, nog afzonderlijk breed uitgemeten zouden behoeven te worden. De meeste voortbrengselen van zijn vruchtbaren geest worden nog steeds geraadpleegd, en verouderen zij ook allengs door de ontdekking van nieuwe feiten, met den naam van Schlegel zal de hunne bewaard blijven, zoolang er een wetenschap der zoölogie bestaat.

Zijn laatste wetenschappelijke arbeid van grooteren omvang, was de veertigste van eene reeks monographieën, die onder den titel *Muséum d'histoire naturelle des Pays Bas* verschenen. Het is de catalogus van het Leidsch Museum, »une espèce de catalogue raisonné, accompagné lorsqu'on l'a jugé nécessaire, d'observations et de notes sur la synonymie, les caractères, l'organisation et les moeurs des espèces". Een werk van hooge waarde mag het heeten, hoe onvolledig 't ook zij. Zeven deelen verschenen sedert 1862, waarvan de zes eersten

alleen vogels behandelen, het zevende een beredeneerd overzicht van de apen bevat.

In de voorrede tot dit werk, voorafgaande aan het eerste deel, komt hij met klemmend betoog op tegen de meening dat het Museum volmaakt is, in alle opzichten volledig. »Le Musée appartient au nombre des ces établissements qu'habituellement on qualifie de l'épithète de très riches et que beaucoup de personnes, étrangères à la science, honorent même du titre, toujours inexact, de complet. Il s'agit avant tout de combattre ces idées erronées, qui font perdre, pour la science et le Musée National tant d'objets précieux pour l'étude, quoique appartenant parfois aux espèces les plus communes. Ceux qui sont initiés à la véritable science, c'est à dire celle des connaissances spéciales, telle qu'elle vient à peine d'être créée, et où réside la solution de toutes les questions subtiles et transcendantes d'histoire naturelle, sauront apprécier les exigences actuelles de cette branche du savoir humain: ils seront d'accord que les établissements soi-disant riches dont nous venons de parler, offrent des lacunes tellement sensibles, que le naturaliste counaisseur se trouve, faute de matériaux suffisants arrêté à chaque pas, quand il s'agit d'interpréter les nombreux phénomènes que présentent chaque espèce et chaque conspecies en particulier.»

»Komt de mensch wiens kennis zich uitbreidt, in klimmende mate tot een juister inzicht van hetgeen hem nog aan kennis ontbréekt — hier hooren wij, in gelijken zin, den beheerder van zoo rijke verzamelingen zich beklagen over de leemten welke deze nog op vele punten ontsieren. »Nous aurons, dans le cours de notre travail, mainte fois lieu de prouver ce fait et de démontrer combien il est urgent, pour la connaissance précise des êtres, de posséder, de chaque espèce avec ses conspecies, des séries complètes composées d'individus des deux sexes, receuillis dans tous les âges, dans toutes les saisons, dans les lieux les plus divers du cercle de leur répartition géographique, soit dans le centre, soit dans les confins extrêmes de ce cercle, et pourvus d'indications relatives à la date et aux localités, quand et où ils ont été obtenus, ainsi que des notes essentielles pour leur connaissance exacte.»

Schlegel's geschriften die niet de kennis der dieren tot onderwerp

hebben, zijn slechts enkelen. In 1854 verscheen in het jaarboekje van *Artis* een opstel, getiteld *De wolf onder de schapen*, en met de afbeelding van een hamer geteekend. Het bevat een zeer geestige beschouwing over de voornaamste destijds levende natuuronderzoekers, litteratoren en politici, die gedacht worden samen te komen op eene jaarlijksche bijeenkomst van 't een of ander geleerd genootschap. Zonder namen te noemen, heeft Schlegel in deze revue een reeks portretten geteekend, die door den tijd gedeeltelijk uitgewischt en voor het jongere geslacht onkenbaar zijn geworden, doch bij hun verschijnen heel wat opzien hebben gebaard. Een exemplaar van dit opstel, met geschreven kanteekeningen, dat mij in handen kwam, vermeldt o. a. de namen van Schneevooft, Mulder, Thorbecke, Harting, Temminck, Opzoomer, Karl Vogt, Kölliker, Schleiden, Jan van der Hoeven, Junghuhn en Brehm. De satyre is niet onbeantwoord gebleven; nog in hetzelfde jaar verscheen onder den titel: *Het schaap onder de wolven*, en voorzien van het motto: »die kaatst moet den bal verwachten», een tegenschrift, naar men zegt van Junghuhn, dat echter ver beneden het opstel van Schlegel bleef.

Ten slotte vermelden wij nog een weinig bekend werk zijner hand: *Opmerkingen over Parijs*, te Leiden in 1839 verschenen, nadat hij van eene reis naar Frankrijk's hoofdstad was teruggekeerd; het is een werkje dat getuigt van des schrijvers scherpzinnigheid en groot opmerkingsvermogen.

Vele binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen hebben Schlegel tot lid benoemd. De lezer vindt die benoemingen, voor zoover ik ze kon opsporen, aan het slot van deze schets vermeld.

Den 2en Maart 1832 werd hij door de universiteit te Jena tot doctor honoris causa bevorderd.

Ridderorden heeft hij nooit gezocht, omdat hij er laag op neerzag. Toch werd zijn wensch te sterven »la boutonnière vierge», zooals hij zich uitdrukte, niet vervuld. Een Nederlandsche Leeuw kwam aan die virginiteit tegen zijn wil een einde maken.

In de laatste jaren had Schlegel's gezondheid door zijn inspannend

arbeiten veel geleden. Zijn sterk gestel was ondermijnd, zijn gezichtsvermogen op bedenkelijke wijze afgenomen. Een vergrootglas moest hem 't lezen mogelijk maken, slechts reusachtige letters kon hij nog schrijven. Maar ook dat hield op. Toen liet hij zich voorlezen wat hij weten wilde en dicteerde wat hij te schrijven had. Onder al het verdriet dat hem deze hulpbehoevendheid moest berokkenen, bleef echter zijn geest helder, zijne gesprekken behielden hunne levendigheid, zijne opmerkingen hunne gewone juistheid. Hij wanhoopde niet aan volkomen herstel — of hij veinsde niet te wanhopen. Illusiën maakte hij zich, plannen beraamde hij voor de toekomst, voor 't groote werk, zijn opus posthumus, waarvan het manuscript zou gereed liggen en dat verschijnen zou na zijn dood; ja zelfs toen het rijtuig, dat hem elken dag aan het Museum bracht en hem haalde, niet meer gezien werd op de Papengracht, toen hij zijne woning niet meer mocht verlaten, leefde de lust in hem voort om met zijne bezoekers over zijne plannen te spreken.

Nog steeds werkzaam met zijn geest, overleed Schlegel den 17^{en} Januari 1884.

Toen in de zitting van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, den 27^{en} Februari 1858, Willem Vrolik het leven schetste van Temminck, uitte hij den wensch dat aan het Leidsch Museum nooit een verstandig bestuur, een verlichte geest, een voortgaande ontwikkeling zou ontbreken.

Laat ons hier dezen wensch herhalen en de hoop uiten, dat Schlegel's plaats ingenomen zal worden door iemand, die *den goeden naam* van het Museum in Nederland en daarbuiten met eere zal weten te handhaven, die het onafhankelijk standpunt, dat Schlegel voor deze grootsche inrichting mocht veroveren, zal weten te verdedigen, door iemand vooral die liefde gevoelt voor het Museum en zich steeds door haar laat leiden.

LIJST DER GESCHRIFTEN

VAN

HERMANN SCHLEGEL.

- Verhandeling over een in het jaar 1826 aan de Noord-Hollandsche kust gestranden vin-visch. (1e kl. N. Verh. III v. h. Kon. Ned. Inst. 1826.) Met 2 pl.
- Erpetologische Notizen. (Isis 1827.)
- Onderzoeking van de speekselklieren der slangen met gegroefde tanden, in vergelijking met die der giftige en niet-giftige. Met 1 pl. (Bijdr. t. d. Natuurk. Wet. 1827.)
- Verhandeling ter beantwoording der vrage: Daar er nog veel duisterheid en verschil van gevoelens plaats heeft omtrent de gewesten waarheen zich de bij ons bekend geworden trekvogels begeven, verlangt de Maatschappij bijeengebragt te zien, al hetgeen daaromtrent door ondervinding of door verhalen van wel geloofwaardige schrijvers is bekend geworden. (Bekroond door de Holl. Maatsch. der Wet. te Haarlem, den 17 Mei 1828.)
- Untersuchungen der Speicheldrüsen bei den Schlangen mit gefurchten Zähne in Vergleich mit denen der giftlosen und giftigen. (Nov. Act. acad. Leop. XIV 1.) Met 1 pl. Bonn 1828.
- Verhandeling ter beantwoording der vrage: „Geeft de ontledkundige en physiologische kennis van het maaksel van den koekoek of de leefwijze van dezen vogel eenige gronden aan de hand, om te verklaren, welke de reden zij, dat deze vogel geen nest maakt, en zijne eijeren niet zelf uitbroeit? Zoo neen, welke is dan de oorzaak van dit merkwaardig verschijnsel?” (Bekroond door de Holl. Maatsch. der Wet. te Haarlem, den 22 Mei 1830.) Met 1 pl.
- (Met C. J. Temminck.) Siebold. Fauna Japonica. 1833—46. Saurii, batrachii, pisces, aves et mammalia.
- Monographie van het geslacht Zonurus, met 1 pl. (Tijds. v. nat. gesch. en phys. I 1834.)

- Beschreibung von *Zonurus microlepidotus* Cuv. etc. (Archiv f. Naturgesch. II 1836).
- (Met anderen.) Bruchstücke zu einer Fauna der Berberei 1841. (3e deel van Mor. Wagner's Reizen in der Regentschaft Algier in den J. 1836—38. Abbildungen neuer oder unvollständig bekannter Amphibien, nach der Natur oder dem Leben entworfen, herausgegeben und mit einem erläut. Texte begleitet. 50 pl. 11 bl. tekst. Düsseldorf 1837—44.
- Essai sur la physionomie des serpens. Met atlas van 21 pl., 3 kaarten en 1 tableau. 2 vol. 1837. (Essay on the physiognomy of serpents; met 2 pl. en 1 kaart. 1844.)
- Opmerkingen over Parijs. Leiden 1839.
- Over de neusgaten bij Sula. (Tijds. v. nat. gesch. en phys. VI 1839.) (Met Von Gergens.) J. C. en E. Süssmühl. Abbildungen der Vögel Europa's. 1839—45.
- (Met S. Müller.) Verhandelingen over de natuurlijke geschiedenis der Nederl. Overzeesche bezittingen, door de leden der Natuurkundige Commissie in Oost-Indië en andere schrijvers. 1840—45. Zoölogie: gewervelde dieren. Met gekl. platen.
- Description d'une nouvelle espèce du genre *Trigonocephalus* (*T. Lansbergii*). Met 1 pl. (Mag. de zool. 1841.)
- Abhandlungen aus dem Gebiete der Zoologie und Vergleichende Anatomie; I, Beiträge zur Charakteristik der Cetaceen, met 6 pl. II, Weitere Beiträge zur Naturgeschichte der Cetaceen. III, Beschreibung einiger neuen grossen Edelfalken aus Europa und den nördl. Afrika, met 5 pl. Leiden 1841—43.
- (Met C. J. Temminck.) Histoire naturelle des oiseaux. Afl. 1—8. 1841—43. Toen gestaakt.
- De diergaarde en het Museum van het genootschap Natura Artis Magistra te Amsterdam, in afbeeldingen voorgesteld en beschreven. Amst. 1842.
- Uittreksel van: „Beskrivelse of nogle nye Slangearter, ved J. Th. Reinhardt. Kjöbenhavn 1843.” Leiden 25 Sept. 1843.
- Development and propagation of serpents. (Ann. of nat. hist. XIII. 1844.)
- Fables and prejudices regarding serpents. (Edinb. new Phil. Journ. vol. 36. 1844.)
- Kritische Uebersicht der Europäischen Vögel, en: Revue critique des oiseaux d'Europe. Leiden 1844. (Fransche en Duitsche tekst.)
- (Met Verster van Wulverhorst.) Traité de fauconnerie, met 17 zw. en gekl. pl. Imp. folio. Leiden 1844—53.
- Observations sur le sous-genre des Pouillots (*Fideculla*) et notamment sur le Pouillot lusciniolle, sylvia (sic) polyglotta, de Vieillot. (Bijdr. t. d. Dierk. 1848—54.)
- Description de plusieurs espèces nouvelles du genre *Lophyrus*, met 3 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1848—54.)
- Over een nieuwe soort van duif van de kust van Guinea, *Columba* (*Peristera*) *Puella*, met 1 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1848—54.)
- Description d'une nouvelle espèce du genre *Eryx*, *Eryx Reinhardtii*, met 1 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1848—54.)

- Beschrijving eener nieuwe soort van visschen, *Polynemus multifilis*, met 1 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1848—54.)
- Beschrijving eener nieuwe soort van visschen, *Peristedion laticeps*, met 1 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1848—54.)
- Over twee nieuwe soorten van visschen, *Amphacanthus vulpinus* en *puellus*, met 1 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1848—54.)
- Verhandelingen uitgegeven door Teylers 3e Genootschap XXVste stuk, bevattende een antwoord op de vraag: Welke vereischten eene natuurkundige teekening moet hebben, om zoowel den natuurkundige als den kunstkenner te voldoen. (In 1847 door het Genootschap bekroond.) Met 16 afb. 1849.
- Met C. L. Bonaparte.) Monographie des Loxiens. Met 54 pl. Leiden en Dusseld. 1850.
- Description of a new genus of Batrachians from Swan River, *Myobatrachus*. (Proc. Zool. Soc. 1850.) Uittreksel uit een brief aan J. E. Gray.
- Naamlijst der tot heden (April 1852) in de Nederlanden in den wilden staat waargenomen vogels. (Bouwstoff. v. een fauna v. Nederl. bijeenverzameld door J. A. Herklots.)
- Ueber das Entstehen des vollkommenen Kleides der Vögel durch Verfärben und Wachsen der Federn, unabhängig von der Mäuser. Sendschreiben an die am 6 Julius 1852 zu Altenburg versammelten Naturforscher. Leiden 28 Juni 1852. (Naumannia II 1852.)
- Nederlandsch Tijdschrift voor Jagtkunde 1852—54.
- Ueber die Saat- und weisstirungen Gänse. (Naumannia 1853.)
- Over den groei en de kleurveranderingen der vederen van de vogels. (Versl. en med. Kon. Ak. v. Wet. I 1853.)
- Aanteekening over de plaatsing der Muisvogels (*Colius*) in het natuurlijk stelsel. (Versl. en meded. Kon. Ak. v. Wet. I 1853.)
- Aanteekeningen over den invloed van het water op de kleuren van sommige vogels. (Versl. en med. Kon. Ak. v. Wet. I 1853.)
- Over de struisachtige vogels. (Alb. d. Nat. 1854.)
- Note sur le Mosasaurus. (Compt. rend. Acad. sc. Paris XXXIX 1854.)
- Ook een woordje over den Dodo (*Didus ineptus*) en zijne verwanten. (Versl. en med. Kon. Ak. v. Wet. II 1854.)
- De wolf onder de schapen. (Jaarboekje van N. A. M. 1854.)
- De zoogdieren geschetst. Eene handleiding voor het onderwijs en tevens bestemd voor de bezoekers van diergaarden en musca. Met 219 houtsnce-afbeeld. Amst. 1854.
- De vogels van Nederland beschreven en afgebeeld; met 362 pl. Leiden 1854—58, 2 dln.
- Verzeichniss der mir bekannten Arten von Falken. (Naumannia 1855.)
- Ueber Altum's Schwan. (Naumannia 1855.)
- Ueber meine Verfärbungs-theorie. (Naumannia 1855.)
- Over eenige nieuwe soorten van vergiftige slangen van de Goudkust. (Versl. en med. Kon. Ak. v. Wet. III 1855.)
- De Moevlons, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1856.)

- De Reuzen-Kengeroes, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1856.)
- De slangen-galerij, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1856.)
- Handleiding tot de beoefening der dierkunde (Natuurk. leercursus ten gebruike der Kon. Akademie voor de zee- en landmagt.) 2 dl. met atlas. Breda 1857.
- De Beden of Egyptische steenbok. (Jaarboekje N. A. M. 1857.)
- Over eenige uitgestorven reusachtige vogels van de Mascarenhas-eilanden; een tegenhanger tot zijne geschiedenis der dodo's; met 1 pl. (Versl. en med. Kon. Ak. v. Wet. VII 1858.)
- De Barbarijsche Hert-antilooop, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1858.)
- De Brillbeer (*Ursus ornatus*) met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1858.)
- Notice sur le genre *Corvus*, met 3 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1859.)
- Description de la pie aux ailes brunes, *Pica pyrrhoptera*, met 1 pl. (Bijdr. t. d. Dierk. 1859.)
- Over eenige in Nederland waargenomen vreemde vogelsoorten, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1860.)
- (Met G. F. Westerman.) De Toerako's afgebeeld en beschreven. Uitgegeven door het K. Z. G. Natura Artis Magistra 1860. (Niet in den handel.)
- Natuurlijke Historie van Nederland. De dieren van Nederland. Gewervelde dieren. Zoogdieren, Vogels, Kruidende dieren en Visschen, met 20, 53, 11 en 21 pl. 1860—62.
- Bijdrage tot de geschiedenis van de olifanten, voornamelijk van *Elephas Sumatranus* (Versl. en med. Kon. Ak. v. Wet. XII 1861.)
- Eenige woorden over de zwarte kakatoes en de paradijsvogels, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1861.)
- De Maleo (*Megacephalon Maleo*) met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1862.)
- De kasuaris met één iel (*Casuaris unipendiculatus*) met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1862.)
- Muséum d'histoire naturelle des Pays Bas. Revue méthodique et critique des collections déposées dans cet établissement I—VII, 1862—76.
- De dierentuin van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap „Natura Artis Magistra” te Amsterdam. Amst. 1863—73. Met afb.
- De vogels van Nederlandsch-Indië beschreven en afgebeeld. (Pitta, valk-vogels en ijsvogels) met 50 pl. 1863—64.
- Over de orgelvogels, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1863.)
- Observations sur les Colombars, voisins des *Treron aromatica et vernans*. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)
- Bijdrage tot de kennis van het geslacht *Beo* (*Gracula*) met 1 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)
- Notice sur trois espèces inédites de pigeons du genre *Ptilopus*, met 1 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)
- Description d'une nouvelle espèce de Calao, *Buceros pulchrirostris*, met 1 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)
- Description d'une nouvelle espèce de Faucon, *Falco Bosschii*, met 1 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)
- Description de deux espèces inédites d'Antour du sous-genre *Herpetotheres*, met 1 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)

- Notice sur les écureuils à ventre rouge et à flancs rayés de l'Archipel Indien, met 2 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)
- Description d'une espèce nouvelle de Calao (*Buceros Nagtglasii*) met 1 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. I 1863.)
- De groote Podargus (*Podargus humeralis*) en de Uil-geitenmelker (*Pod. Novae Hollandiae*), met 2 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1864.)
- De knevelspreenw (*Lamprotornis Novae Zeelandiae*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1865.)
- Notice sur l'Astur macrourus, (Ned. Tijds. v. d. Dierk. II, 1865.)
- Notice sur une espèce nouvelle d'Oiseau de paradis, *Paradisea calva*. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. II, 1865.)
- Het baardzwijn (*Sus barbatus*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1865.)
- Sur un conspecies du Faisan doré, *Phasianus pictus obscurus*. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. II, 1865.)
- Description d'un oiseau remarquable et inconnu des naturalistes, *Charitornis Albertinae*, met 1 pl. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Contributions à la Faune de Madagascar et des îles avoisinantes, d'après les découvertes et observations de MM. François Pollen et M. D. C. van Dam. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Observations zoologiques, I, II et III. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Notice sur les espèces du genre *Megapodius* habitant l'Archipel Indien. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Notice sur les *Cacatous* blancs à huppe jaune. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Notice sur les *Nisus undiliventer* et *badius*. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Notice sur le sous-genre *Chalcophaps*. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Notice sur le sous-genre *Tanysiptera*. (Ned. Tijds. v. d. Dierk. III, 1866.)
- Letter addressed to P. L. Sclater respecting *Casuarius uniappendiculatus*. (Proc. Zool. Soc. 1866.)
- Communication on Mammals and birds collected in Madagascar. (Proc. Zool. Soc. 1866.)
- De *Crossoptilon Mantchuricum*, met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1867.)
- De zwarthals-zwaan (*Cygnus nigricollis* Stephens), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1867.)
- Het rund der Soenda-eilanden (*Bos sondaicus*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1868.)
- (Met François P. L. Pollen.) Recherches sur la faune de Madagascar. (Zoogdieren en vogels.) Leiden 1868. Met gekl. pl.
- De groote neushoornvogel van Celebes (*Buceros cassidix*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1868.)
- Het gevlamde faisant-hoen (*Euplocomus Viellotti*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1869.)
- Het aardvarken (*Ocycteropus capensis*) met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1870.)
- Het waterzwijn (*Hydrochoerus capybara*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1870.)

- De satijnvogel (*Philorhynchus holosericeus*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1872.)
- De witte kraanvogel (*Grus leucogeranus*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1872.)
- Observations zoologiques, IV et V (Ned. Tijds. v. d. Dierk. IV, 1873.)
- De coscoroba (*Anas coscoroba*), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1873.)
- De hemippus (*Equus hemippus*, Is. Geoffr.), met 1 pl. (Jaarboekje N. A. M. 1873.)
- Paradoxurus Musschenbroekii.
- On *Nisus ruitorques* and *Nisus poliocephalus*.
- On *Strix inexpectata*.
- On a new species of cuckoo from Madagascar.
- On *Strix tenebriosa* arfaki.
- On a new species of *Treron* from the Island of Soemba (Sandelwood).
- On *Artamia bernieri*.
- On an undescribed species of *Ardea* (*Ardea lansbergei*).
- On *Hypherpes corallirostris*, Newton.
- On *Talegallus pyrrhopigius*.
- On *Gallinula frankii*.
- (Notes from the Leyden Museum, I: 1879.)
- Hapalemur simus*.
- On *Dasyurus albopunctatus*.
- On *Lepus salae*, a new African hare.
- On an anomalous species of hare discovered in the isle of Sumatra, *Lepus Netscheri*.
- On an undescribed species of blacklegged Megapode, *Megapodius sanghi-rensensis*.
- On an undescribed bird of the Timalia-group, *Malia grata*.
- (Notes from the Leyden Museum, II 1880.)
- On the winternest of the Dwarf-mouse, *Mus minutus*.
- On the zoological researches in West Africa.
- (Notes from the Leyden Museum III 1881.)
-

De volgende genootschappen hebben HERMANN SCHLEGEL op de daarbij genoemde data tot lid benoemd:

- 3 Mei 1825. Corr. lid van de Naturforschende Gesellschaft des Osterlandes (Altenburg).
- 12 Sept. 1826. Lid van de Naturforschende Gesellschaft te Leipzig.
- 5 Maart 1828. Corr. lid van het Genootschap ter bevordering van Nat. Historie te Groningen.
- 6 Juni 1832. Lid van het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
- 24 Juni 1833. Lid van de Naturforschende Gesellschaft te Halle.
- 15 Sept. 1834. Lid van de Societas Caesarea Naturae Curiosiorum Mosquensia.
- 14 Mei 1836. Corr. lid van de Senckenbergische Naturforschende Gesellschaft te Frankfurt a/M.
- 29 Maart 1837. Corr. lid van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam.
- 4 Dec. 1837. Lid van de Leidsche afdeling der Holl. Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen.
- 18 Mei 1839. Lid van de Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem.
- 3 Feb. 1840. Eerelid van Natura Artis Magistra te Amsterdam.
- 11 Maart 1842. Corr. lid van de Reinische Naturforschende Gesellschaft.
- 18 Maart 1842. Corr. lid van de Naturforschende Gesellschaft te Basel.
- 24 Juli 1842. Corr. lid van de Academie van Wetenschappen te Turijn.
- 30 Dec. 1846. Corr. lid van het Naturwissenschaftl. Verein te Haarbürg.
- 3 Mei 1847. Corr. lid van het Kon. Ned. Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten te Amsterdam.
- 22 Dec. 1851. Corr. lid van de Société royale des Sciences te Luik.
- 11 Feb. 1853. Corr. lid van de Natuurk. Vereeniging in Ned. Indië.
- 23 Feb. 1855. Lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen (Nederland).
- 10 Dec. 1857. Lid van de Koninklijke Akademie te Brussel.
- 27 Nov. 1858. Eerelid van de Schlesische Gesellschaft für vaterländische Cultur te Breslau.
- 8 Feb. 1859. Lid van de Zoological Society te Londen.
- 25 April 1860. Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg.
- 1 Mei 1862. Buitenlandsch lid van de Societas Linneana Londinensis.
- 16 Mei 1863. Eerelid van de Zoologische Gesellschaft te Hamburg (met medaille).
- 23 Nov. 1865. Corr. lid der Kon. Akademie van Wetensch. te Berlijn.
- 20 Juli 1867. Eerelid van de Rotterdamsche Diergaarde.
Lid van de Deutsche Ornithologische Gesellschaft.

IVAN TOURGUENEFF

IWAN TOERGÉNJEF.

»In rouwgewaad verschenen heden eenige onzer nationale bladen, als ware een lid van het regeerend vorstenhuis gestorven. En terecht. Want al voerde de gestorvene geen vorstelijken titel, een kroon droeg hij toch. Geen grootwaardigheidsbekleeder hoog den gewoonlijk zoo stijven rug voor deze grootheid, maar wie zijn naam geschreven had in het gouden boek van den adel des geestes bracht den lijdenden dichter te Bougival zijn eeresalut. Inderdaad, meer dan een heerscher *par droit de naissance* heeft Rusland verloren.”¹

Ver van zijn vaderland verwijderd maar omringd door zijn getrouwste vrienden en vriendinnen, had Iwan Sergeiwitsj Toergénjef op den 3^{en} September des vorigen jaars den laatsten adem uitgeblazen. Dat een man van talent was heengegaan, bleek zoowel uit de aangrijpende rede, door Ernest Renan bij den lijkdienst in de Russische kapel te Parijs uitgesproken, als uit de hulde hem na zijn dood gebracht in schier alle talen van Europa, ook in de onze.

Ach, waarom moest hij aan wien door zoovele duizenden in en buiten zijn vaderland de hem toekomende eer niet werd onthouden, nog na zijn dood door den haat zijner vijanden worden achtervolgd! Waartoe de onverschillige houding door de regeering, door de

¹ Woorden van den Peterburgschen correspondent der »Amsterdammer», uit zijn brief van 6 September 1883.

gansche officieele wereld, door Ruslands aristocratie aangenomen bij de plechtige te zijner gedachtenis in de Kazansche kerk gevierde mis- »die slechts door een twintigtal letterkundigen en journalisten werd bijgewoond, terwijl de geestelijkheid de *koren* liet zingen door den *koster-alleen!*»

Waartoe de hoonende taal door het hoofd van zekere partij in den Peterburgschen gemeenteraad gesproken: »Wij kennen den westerling Toergénjef niet, en willen ook niets met hem te doen hebben. De handel, dat is onze zaak. Wat geven wij om zoo'n schrijver! Overigens moge God hem genadig zijn!»

Waartoe de belediging, hem door Kalkof, den redacteur van den »Russischen bode» meegegeven in zijn graf: »Stomme verachting is de eenige gewaarwording, die men in Rusland voor dezen pseudo-patriot koesteren kan!»

't Ware voor hen die meenden niet te kunnen deelen in de algemeene droefheid, beter geweest zich het vorstelijk woord te herinneren, door keizer Karel V bij Luthers graf gesproken: »ik voer geen strijd met de dooden, alleen met de levenden; de dooden hebben hun Rechter gevonden.»

Rusland mag dankbaar zijn, dat aan geen vreemde aarde het stof-felijk overschot van zijn grootsten dichter is toevertrouwd. In het vaderland dat hij zoo innig en tot zijn laatsten snik heeft liefgehad, ligt het begraven.

Den 9den October is het lijk van Toergénjef op het Wolkowo-kerkhof te St. Petersburg ter aarde besteld. Helaas! bij de teraardebestelling deed zich weer hetzelfde verschijnsel voor als bij de treurmars van zijn dood. De officieele wereld die op de laatste zeer weinig acht sloeg, schitterde bij de eerste door haar afwezigheid, terwijl de maatregelen door de overheid bij deze gelegenheid tot bewaring van rust en orde genomen, zoo al niet ergerlijk, in de hoogste mate bekrompen en kleingeestig waren. Spreekt niet een overheid, die, op welke wijze dan ook, de nagedachtenis van 's lands groote mannen ontwijdt, over zichzelf een vonnis, als waarschijnlijk niemand daarbuiten er over zou durven vellen, ja, geeft zijzelf zich niet een akte van onvermogen op

het gebied van wetenschap en kunst en beschaving? Indien zij aldus doet aan het groene hout, wat heeft dan het dorre te wachten!

Want Toergénjef had van zijn geboortegrond meer waardeering verdiend dan hem na zijn dood is ten deelgevallen. Of men hem dan bij zijn leven verwend heeft? Verre van daar! Ook toen bleek hij in de regeeringskringen een weinig gewenschte persoonlijkheid te zijn. Reeds onder het bestuur van keizer Nicolaas had hij zich wegens de uitgave van de »gedenkschriften eens jagers», wegens zijn vriendschap met sommige, terecht of ten onrechte, verdachte personen, maar vooral wegens zijn lofreden op den dichter Gogol een tijdelijke opsluiting en een tweejarige verbanning naar zijne goederen op den hals gehaald. Later verloor hij ook de gunst van Alexander II, als kroonprins zijn voorspraak en beschermer, en werd hij, van dat oogenblik af 's Czaren »bête noire», met spionnen omringd en tot vrijwillige ballingschap buitenslands genoodzaakt. En dit alleen om zijne, in Maart 1879, tot eenige deputatiën gesproken woorden: »Alles wijst er op, dat wij staan aan den avond voor eene wel is waar wettige, maar tevens beteekenisvolle hervorming van ons openbaar leven.» Doch ook buiten de regeeringskringen was zijn weg niet altijd over rozen gegaan. Een zware storm brak sedert het verschijnen van zijn roman »Vaders en zonen» boven zijn hoofd los, verwijderde vele zijner vroegere vrienden van hem, »scheen hem de bewondering van de Russische jeugd voor goed te hebben ontroofd,» en deed hem aanvankelijk het plan opvatten geen pen meer op papier te zetten, welk plan hij gelukkig niet ten uitvoer heeft gebracht¹. Een zelfde storm loeide in 1877 om hem heen na de uitgave van »Jong-Rusland.»

Zoo drukte zijn teraardebestelling voor een deel althans het zegel op zijn leven. En toch is, niettegenstaande de onwaardige houding van de zijde des gezags, de begrafenis plechtig geweest en in de meest gewenschte orde, zonder eenige ongepaste demonstratie van wie ook, afgelopen.² Duizenden hebben van hun sympathie voor den overledene

¹ Zie T.'s *Literatur und Jugenderinnerungen*. Deutsche Rundschau, Februari 1884." S. 249—255.

² Een verslag vindt men in de »Nieuwe Rotterdammer Courant» van Zondag 14 October 1883. Tweede blad.

blijken gegeven. Een schier ontelbare menigte kransen bedekte de kist, een niet minder groot aantal werd achter het lijk gedragen. Zoowel uit Siberië als uit den Kaukasus en Middel-Azië, maar ook uit Duitschland, Frankrijk en Oostenrijk waren er tot opluistering van de plechtigheid gezonden. Bij de geopende groeve voerden Beketof, de rector van de universiteit te Petersburg, 'en Moeromezef, professor te Moskou, het woord, las A. N. Plesjtsjeff een gedicht voor, en trad Toergénjef's vriend Grigorowitsj op als de tolk van allen die den gestorvene hadden liefgehad, terwijl hij de jeugdige schrijvers van zijn land opriep, de voetstappen van dezen man te drukken en zijne, vermaningen niet in den wind te slaan.

's Dichters leven is niet geweest wat men een veelbewogen leven pleegt te noemen; het was evenmin rijk aan indrukwekkende gebeurtenissen of avontuurlijke lotgevallen. ¹

Iwan Toergénjef werd den 28sten October (9 November) 1818, op het landgoed Paskoje in de provincie Orel geboren, en was de tweede zoon van Sergeï Nicolajewitsj Toergénjef en Barbara Petrowna Loetwinof. Zijn eerste onderricht ontving hij, naar de gewoonte der Russen van hoogen stand, van Fransche en Duitsche gouverneurs, onder de strenge tucht eens vaders, die »Prügeln und Foltern» als opvoedingsmiddelen voor zijn kinderen niet scheen te versmaden. De taal zijns lands werd hem niet geleerd. Ja, hij zou daarin voorloopig een vreemde deling zijn gebleven, indien niet een kamerdienaer zijner moeder buiten weten der ouders, hem met enkele voortbrengselen der Russische letterkunde had bekend gemaakt. In 1827 vertrok het gezin ter wille van de kinderen naar Moskou. Na een zesjarig verblijf in deze stad vestigde het zich metterwoon te Petersburg, waar de oudste zoon Nicolaas tot den militairen stand werd opgeleid en de jongste de lessen aan de universiteit volgde. Kort na de aankomst te Petersburg stierf

¹ De hier volgende levensschets is ontleend aan een artikel in de »Grenzboten», de vertaling van de inleiding voor T.'s gezamenlijke werken in tien deelen te Petersburg verschenen. Zie afl. Maart, p. 23, v. v. en April, 71 v. v. 1884.

Iwans vader (1834). De studie aan de universiteit gaf, bij gemis van bekwame leermeesters, niet wat zij had kunnen geven. In de »Herinneringen» worden alleen de namen van Koetorg, hoogleeraar in de geschiedenis, en van Pletnef, professor in de Russische letterkunde, met onderscheiding en dankbaarheid genoemd.

Door de zorg van laatstgenoemde verschenen in 1837, doch zonder vermelding van den naam des schrijvers, Toergénjef's eerste gedichten in Poesjkins »Tijdgenooten.» In hetzelfde jaar gaf hij eene beoordeeling van Moerawief's »Reis naar de heilige plaatsen van Rusland.»

Na afloop zijner studiën te Petersburg bezocht hij Berlijn, liet zich daar inwijden in de geheimen der Hegelsche wijsbegeerte, en woonde er voorts de lessen bij van Werder, Böckh, Zumpt, Ranke, Ritter, e. a. Bij een tweede verblijf in deze stad werd hij hoe langer zoo meer doordrongen van de Westersche beschaving en wetenschap. In 1841 keerde hij naar Moskou terug, waar toen zijn moeder woonde, en een jaar later trad hij in dienst van den staat. Doch Toergénjef was niet van het hout waaruit geschikte ambtenaren voor het ministerie van binnenlandsche zaken konden gesneden worden. De op de bureau's te verrichten arbeid strookte al zeer weinig met zijn persoonlijke neigingen, en meestal zag men den staatsdienaar bij zijn lessenaar zitten, maar gebogen over den een of anderen Franschen roman, waarvan de lezing hem meer scheen te bekoren dan die der ministeriëele akten; rapporten, enz. Kortom, hij zei reeds in 1845 den staatsdienst vaarwel, om zich van dat oogenblik af te bewegen in de wereld der letteren waarin hij zich beter thuis gevoelde en zeer spoedig welverdiende lauweren plukte. Aan de vriendschap van den Russischen Lessing, Belinski, had hij daarbij veel te danken. Weldra ook sloot hij zich aan bij den kring der jeugdige letterkundigen die gezamenlijk »de Vaderlandsche annalen» uitgaven, en mocht hij gerekend worden onder de ijverigste medewerkers hieraan. Reeds zijn eerste uitgaven: het gedicht »Parasja», vele kleinere verzen, later tot één bundel vereenigd, en de allerwege geplaatste losse schetsen, bewezen zijn talent in voldoende mate. En sedert 1843 heeft hij in verschillende tijdschriften,¹

¹ In »de Tijdgenooten» 15; in de »Annalen» 19; in den almanak »Gis-

of ook in afzonderlijke uitgaven de aandacht van het publiek in en buiten Rusland op onweerstaanbare wijze weten te boeien.

Na den dood zijner moeder en de spoedig hierop gevolgde verdeling der goederen waarbij hij aan al zijn lijfeigenen de vrijheid gaf, hield Toergénjef zich nu eens in, dan buiten Rusland op, tot in 1852 de tweejarige verbanning naar zijne bezittingen in Orel voorloopig aan zijn reisplannen paal en perk stelde. Ter nauwernood evenwel was zijn straf-tijd verstreken, of hij zegde andermaal den geboortegrond vaarwel en leefde sedert bij afwisseling te Parijs, te Rome of te Baden-Baden, welke laatste stad hem sinds 1863 onder haar burgers telde. Hier heeft hij, in gezelschap van de familie Viardot, aan welke hij door innige vriendschapsbanden was verbonden, genotvolle dagen gesleten. Hier ontving hij in het huis dat hij aan de Thiergarten-allee in de onmiddellijke nabijheid der »Villa Viardot» liet bouwen, zijn Berlijnsche vrienden, mannen als Bodenstedt, Menzel, Paul Heyse, Dohm, Lindau, Julian Schmidt, e. a. Hier bereidde hij, geholpen door zijne vriendin, de beroemde zangeres Pauline Viardot-Garcia, meermalen aan een uitgelezen publiek uren van zeldzaam kunstgenot. Hier hadden in de daartoe ingerichte benedenverdieping de opvoeringen plaats der door Toergénjef gedichte en door mevrouw Viardot gecomponeerde zangspelen en operettes: »l'Auberge ou le grand sanglier;» »l'Ogre, conte de fée;» »Craquemiche, le dernier des sorciers;» »Trop de femmes;» waarin de leerlingen die de laatste om zich vereenigde, met hare beide dochters als handelende personen optraden. Hier ook schreef hij zijn roman: »Rook.»

De Fransch-duitsche oorlog maakte aan het leven te Baden-Baden een einde. De beide villa's werden verkocht, en de bewoners er van vestigden zich te Parijs. Toergénjef nam daar zijn intrek bij zijn vrienden, en betrok 's zomers zijn landhuis te Bougival, dat ook hier evenals te Baden-Baden, naast de villa Viardot gelegen was.

ter en heden" 6; in den »Peterburgschen Verzamelaar" 6. Voorts verschenen werken van zijn hand in den »Russischen Bode" en later in den »Euro-peeschen Bode."

Zooals ik boven reeds opmerkte, heeft Toergénjef veel tegenstand bij zijn werk ondervonden. Toch heeft het hem op het laatst van zijn leven aan waardeering en onderscheidingen niet ontbroken. In 1878 werd hij bij gelegenheid van de wereld-tentoonstelling te Parijs benoemd tot voorzitter van één der afdelingen op het letterkundig congres dat daar ter stede is gehouden. In hetzelfde jaar mocht hij het eere-diploma erlangen van de Universiteit te Oxford die hem tot Doctor of Common Law benoemde. In 1879 werd hem gedurende zijn verblijf in Rusland, zoowel te Moskou als te Petersburg, door velen een schitterende ontvangst bereid, terwijl in 1880, bij de onthulling van Poesjkins standbeeld, hem het eere-lidmaatschap van de universiteit te Moskou werd aangeboden.

Hoewel Toergénjef de laatste jaren zijns levens buitenslands woonde, bezocht hij toch jaarlijks voor eenige weken zijn vaderland. Na '81 heeft hij zijn geboortegrond niet teruggezien. Een langdurige ziekte belette het hem, sloopte allengs zijn krachten en was de oorzaak van zijn dood. Hij stierf te Bougival op bijna vijfenzestigjarigen leeftijd.

Iwan Toergénjef is niet meer. En toch leeft hij, ook al is hij gestorven. Ja, gesteld het ware mogelijk geweest, dat hij was grafwaarts gedragen in alle stilte, naar een verborgen plekje gronds, zonder eenig eerbewijs, en zonder eenige lofrede bij zijn graf, dan zou zijn naam toch niet worden vergeten. Daarvoor staat zijn gansche letterkundige werkzaamheid ons borg, een arbeid die van groote oorspronkelijkheid en waarheid getuigt, en die mag gerekend worden onder het beste wat de letterkunde der negentiende eeuw ons heeft aan te bieden.

Dat we hier te doen hebben met een talent van den eersten rang is van ter zijde erkend door allen, die zich de moeilijke taak getroostten zijne scheppingen in de talen der verschillende volken over te brengen, en rechtstreeks door zoovele mannen van naam, die hun oordeel over zijn geschriften hebben uitgesproken. En zooveel staat vast, dat een

uitnemende onder de kinderen der menschen is heengegaan, één wiens plaats in Rusland niet gemakkelijk, en althans niet zoo spoedig, zal worden ingenomen, één wiens lauweren op letterkundig gebied velen jongeren dan slaap zullen ontrooven.

»Toergénjef», schrijft een zijner beoordeelaars,¹ »beantwoordde aan al de eischen waaraan een groot dichter moet voldoen. Hij had te beschikken over eene levendige fantasie, een diep gemoedsleven, gevoel voor natuurschoon en rijkdom van gedachten. Ook was hij meester van de taal. Hij verhief de Russische letterkunde tot eene die de belangstelling vraagt van de gansche beschaafde wereld, een feit, des te vreemder, daar Toergénjef Rus is geweest en gebleven, niet als man van ontwikkeling, maar juist als schrijver.....

»Was het aan Goethe voorbehouden in den »Faust» het »van waar» en »waarheen» der Duitsche natie, de geschiedenis van 's volks ontwikkeling en loutering te symboliseeren en in oorspronkelijke trekken af te beelden; hetzelfde heeft Toergénjef voor zijn volk gedaan. Toergénjef is Ruslands Goethe.»

Wat de laatste opmerking betreft, neem ik de vrijheid, althans ten deele, van wie haar maakte in meening te verschillen. Dat Toergénjef den Duitschen dichter bewonderd, gelezen en herlezen heeft, dat hij als leerling zich heeft nedergezet aan diens voeten, weten wij van hemzelf. Ja, hij was zoo doorgedrongen in zijn geest, zoo vertrouwd met zijne taal, dat hij in een Parijsch salon het kunststuk bestond den »Faust» uit het oorspronkelijke onmiddellijk in vloeiend Fransch te vertalen. Voorts heeft hij getracht in zijn novelle »Faust» den indruk te schetsen dien Goethes meesterwerk op een lang verwaarloosd, doch voor kunst, poëzie en liefde ontvankelijk meisjesgemoed maken kan. En niet het minst zien we Goethes invloed in Toergénjef's beschouwing van de natuur. Lezen wij toch bij den eerste:

»Denn unfühlend
Ist die Natur:
Es leuchtet die Sonne

Ueber Bö's und Gute,
Und dem Verbrecher
Glänzen wie dem Besten

¹ Zie »Auf der Höhe», Internationale Revue, herausgegeben von Leopold Sacher Masoch." III Jahrgang. Band X. Januari 1884.

Der Mond und die Sterne.
Wind und Ströme
Donner und Hagel
Rauschen ihren Weg,

Und ergreifen
Vorübereilend
Einen um den Andern."

van den laatste vernemen wij:

»Alle schepselen zijn mijne kinderen," sprak zij (de natuur); »en ik zorg voor allen op dezelfde wijze — maar op dezelfde wijze worden ook allen door mij vernietigd."

.....
»Ik ken noch goed, noch kwaad... Ik gaf u het leven en zal het u weer ontnemen en het aan anderen geven: aan wormen of menschen... dat komt er niet op aan..."¹.

Maar geeft een en ander ons nu het recht den Russischen dichter, zonder eenige nadere omschrijving, Rusland's Goethe te noemen? Ik meen van neen! Want wij zouden hem even goed kunnen vergelijken en op ééne lijn plaatsen met Dickens, of Thackeray, of Beecher Stowe. Met Dickens, zoo dikwijls hij de gebreken van zijn volk en van Russische toestanden teekent; met Thackeray, als hij ons de bedorven atmosfeer van Rusland's »high life" binnenvoert, of de ondeugden der groote wereld hekelt en naar verdienste op de kaak stelt; met Beecher Stowe, waar hij op de ellende der lijfeigenschap onzen blik vestigt. Doch waartoe vergelijkingen! Toergénjef is Toergénjef! Zie daar zijn roem. Hij is die hij is en geen ander. Met zeldzame onpartijdigheid en openhartigheid heeft hij den vinger gelegd op de wonde plekken van het Russische volksleven, en zoo min den boer als den edelman gespaard. Niet door zedepreeken te houden, niet door wijsgeerige bespiegelingen of afgetrokken beschouwingen heeft hij de aandacht op de schaduwzijden van het nationale karakter gevestigd, maar door personen te doen optreden, menschen van vleesch en bloed te doen spreken en handelen, met wie de gebreken als waren saamgegroeid; door typen te schetsen, aan de werkelijkheid, doorgaans aan

¹ »Gedichte in Prosa, aus dem Russischen von Wilhelm Lange." Die Natur. S. 82.

zijn naaste omgeving ontleend. Het menschenleven, ja, dat wilde hij schilderen. »Greift nur hinein» — zoo riep hij met de woorden van Goethe, zijn en aller leermeester op het gebied der letterkunde, zijn jeugdigen ambtgenooten toe:

Greift nur hinein in's volle Menschenleben!
Ein jeder lebt's, nicht vielen ist's bekannt,
Und wo Ihr's packt, da ist's interessant."

en voegt er dan als in één adem bij:

»De macht tot dit »packen, greifen,» verleent wel is waar het talent alleen, maar talent zonder meer is hier niet voldoende. Noodig is voortdurende gemeenschap met dat wat men teruggeven (reproduzieren) wil. Voegt daarbij billijkheid, strenge en stipte waarheidsliefde tegenover u zelve, volle vrijheid en ruimen blik. Eindelijk beschaving en kennis. . . . Weten is niet alleen licht, maar ook vrijheid. Niets werkt zoo vrijmakend op de menschen dan de wetenschap, en nergens ter wereld is de vrijheid zoo onmisbaar als op het gebied van kunst en poëzie. Want niet zonder reden spreekt men van »vrije kunsten.» Kan de mensch »packen, greifen» wat hem omringt, als hij zelf aan handen en voeten gebonden is? De onmogelijkheid hiervan toonde Poesjkin aan in zijn onsterfelijk sonnet dat ieder eerstbeginnende op het gebied der letterkunde als in zijn ziel moest griffelen:

»Geh hin auf freiem Wege
Wohin der freie Geist dich führt!"¹

Welnu, uit het rijke menschenleven, zooals zich dat in zijn omgeving aan zijn oog heeft verbeeld, heeft Toergénjef gegrepen.

Aan zijn scherp blik is weinig ontgaan. En wat hij heeft gezien en gehoord weet hij weer te geven en anderen te doen zien en hooren met zeldzame onpartijdigheid. Het oude en het jonge Rusland, beide voert hij ten tooneele, geheel zooals zij zijn, met hun deugden en hun zonden. Hij heeft gestreden tegen elke richting die, in steê van het vaderland te redden uit den jammervollen toestand waarin het

¹ Zie »Literatur und Jugenderinnerungen.» Deutsche Rundschau 1884.

verkeerde, het nog dieper in het verderf stortte: zoowel tegen een eenzijdige en bekrompen vergoding van het Slavische ras, als tegen de fraseologie van het nihilisme. Hij heeft de pen gevoerd tegen een onzedelijke, alle veerkracht verlamdende bureaucratie, maar ook tegen een ongeoorloofd despotisme; tegen de onaandoenlijkheid der massa, en tegen het bloedzuigersysteem van den adel; tegen de afzetterijen van de rentmeesters der goederen, en tegen de zelfverblindende gemakzucht der grondbezitters; tegen de »seigneurs» die buigen voor hun meerderen, voor den een of anderen dignitaris des rijks, maar onbeleefd, zelfs onbeschoft, hen behandelen die op de maatschappelijke ladder een weinig lager staan dan zij. Toergénjef-zelf heeft niemand gespaard.

En nu moge hij in oogenblikken van diepe zwaarmoedigheid en wanhoop aan de toekomst van land en volk hebben getwijfeld, en in bitterheid met een der door hem geteekende figuren hebben uitgeroepen: »Ach! allen slapen om mij heen, in dorp en stad, in karren en sleden, dag en nacht, als zij staan en als zij zitten: de koopman en de beambte, de soldaat op zijn geweer en de boer als hij ploegt, de dief, als hij steelt en de rechter, als hij vonnist, de vaders en de moeders, de menschen die slaan en die geslagen worden: alleen de kroeg slaapt niet en het brandewijn glas blijft in de hand» — *hij* heeft niet opgehouden de slapenden wakker te schudden en als een goed vriend hen op hunne feilen te wijzen. Een pseudo-patriot noemde hem wie wil, omdat hij niet eenzijdig genoeg was zijn oor voor de stem der Westersche beschaving te sluiten: meer dan wie zich patriotten noemen en Slaven bij uitnemendheid, heeft hij zijn vaderland liefgehad. Want juist dit is de oorzaak van veler haat, dat hij — ik gebruik zijn eigen woorden — »dat hij zich kop over hals gestort heeft in den wester-schen stroom;» dat hij Duitschland zijn tweede vaderland durfde noemen; dat hij ter schole is gegaan bij geleerden, dichters, prozaschrijvers, kunstenaars, wijsgeeren buiten de enge grenzen van zijn land, en zich met hun wijsheid heeft gelaafd. Ja, het Westen heeft zijn sympathie gehad in hooge mate. Maar zijn ingenomenheid er *meê* heeft hem niet vervreemd van eigen hof en haard, zijn belangstelling niet uitgedoofd voor het groote rijk der Czaren. Hoe ware dit mogelijk

geweest! Geen Rus die niet Rus blijft tot zijn dood! »Ik ben er van overtuigd,» — schrijft hij — »dat men zelfs niet met het water van zeven stroomen de eigenaardige Russische stof van den Rus zou kunnen afwasschen. Mijne door het leven buitenslands voor het Westen gewekte sympathieën hebben mij nooit verhinderd voor de zuiverheid mijner taal in de bres te springen en vol ijver voor haar behoud te waken. Onze critiek, die mij ontelbare malen beschuldigingen van allerlei aard naar het hoofd wierp, heeft mij, voor zoover ik weet, nooit om onwaarheid, onzuiverheid van taal, of navolging van vreemden stijl gelaakt!» Ja, boven alles dierbaar was hem de taal van zijn volk. »In de dagen waarin twijfel, waarin bange gedachten over het lot van mijn vaderland mij ter neer drukken, in die dagen» — zoo roept hij uit — »zijt gij alleen mijn staf en mijn steun, gij, groote, machtige, waarachtige en vrije Russische taal!... Als gij er niet waart, zou ik wanhopig worden bij het zien van al wat in mijn land geschiedt... Maar dit is zeker, dat zulk een taal alleen aan een groot volk kan geschonken zijn!»

Ook maakt hij er volstrekt geen geheim van dat somwijlen in den vreemde het heimwee naar zijn geboortegrond hem bekruipt. »Ach, hoe gaarne», zegt hij, in Duitschland vertoevend, »hoe gaarne zou ik nog eens weer de lucht van mijn land willen inademen en met mijne voeten den vaderlandschen bodem drukken! Wat doe ik hier? roep ik mij zelve toe, en een gevoel van bitterheid maakt zich meester van mijn hart.»

Toergénjef was volgeling van die richting in de letterkunde, welke men thans gewoon is de »realistische» te noemen. Schrik niet, lezer, bij het vernemen van dit feit! Want gij behoeft niet te vreezen, dat ik u aan zijne hand of onder zijne vlag zal rondvoeren door het slijk der menschelijke samenleving, langs onpeilbare afgronden en over kale rotsen waarop geen bloempje kan tieren; dat ik hem u vuile tooneelen met photographische nauwkeurigheid zal laten schetsen, of den sluier zal doen lichten van wat gij liefst met den mantel der liefde zoudt willen bedekken. Vrees niet, dat ik u in aanraking zal brengen alleen met het uitvaagsel der maatschappij dat zelfs den schijn der mensche-

lijkheid niet weet te bewaren. Daar is een realisme dat afschuw wekt, zich alleen bij het uitpluizen van zulk soort van zaken thuis gevoelt, en slechts wat liederlijk is met welgevallen teekent. Dit is niet dat van Toergénjef, die, juist door liefde tot het ideale gedrongen, op de afwijkingen van het ideale de aandacht wil vestigen. Slechts een enkele maal doopt hij zijn penseel in de somberste verven en maakt hij, bijvoorbeeld in »Eerste Liefde,» zijn lezers bekend met toestanden waarvan zij het bestaan zelfs niet in de verte vermoeden. Alleen op enkele in »Een ongelukkige,» doet hij ons eene rilling door de leden gaan, terwijl hij ons in de »Drie portretten» zelfs met walging en afgrijzen vervult. Meenen wij dan in hem den geestverwant van Zola te moeten zien, elders — schier altijd — verwijdert hij zich zoover van dezen meester, dat hij niet dan onder protest tot de volgelingen der naturalistische school mag gerekend worden.

Kenmerkend voor zijn standpunt is de toom dien hij zichzelf somwijlen aanlegt. Als hij, b. v., na het ruwe tooneel op het kantoor van Nicolai Ereméitsj, tusschen dezen en Pawel Andréitsj voor een deel geschetst te hebben, terstond laat volgen: »Ik waag het niet het einde van dit tooneel te beschrijven; zelfs vrees ik dat het kieschheidsgevoel van den lezer reeds bijna evenveel geleden heeft als het mijne.»

Terecht zegt dan ook één zijner levensbeschrijvers: ¹ «Wat hem voor goed buiten den kring van Zola en zijn vereerders sluit, is zijn inderdaad reine en gezonde fantasie. Hij kent het gemeene even goed als de naturalisten, maar hij denkt er niet aan, altijd waar de gelegenheid er voor openstaat, het onreine ten tooneele te voeren, hij kijkt niet naar wat leelijk is, met het doel alleen om het ook aan anderen in al zijn afzichtelijkheid te laten zien. Meer in het bijzonder ontwikkelt hij op erotisch gebied een fijnheid van gevoel die men niet genoeg kan bewonderen. Gedachtig aan Voltaire's raad: »Glissez mortels, n'appuyez pas,» roert hij toestanden die een zinnelijk karakter dragen, slechts vluchtig aan. Hij ontwijkt hen niet, zoo dikwijls zij uit den

¹ Eugen Zabel, Iwan Turgenjew. Eine literarische Studie. Leipzig, Otto Wigand. S. 189 v. v.

aard van zijn verhaal als van zelf voortvloeien, maar laat er toch nooit meer van zien dan noodig is... Wansmakelijke kleuren in dikke klodders op zijn palet te smeren, ondereen te mengen en zoolang te wrijven, tot het mengsel den juisten toon heeft, opdat de lezer, als deze denkt door niemand te worden bespied, zich in zijn geschrijf zou kunnen verkneuteren, neen! dat doet Toergénjef nooit. Zoo vaak hij het leelijke schildert, gebruikt hij het òf als tegenstelling van het schoone òf geeft het ons, nu door de macht van zijn humor dan door de in-nigheid van zijn gemoedsleven, in waren kunstvorm te aanschouwen."

Alleen om waarheid was het hem te doen! En Toergénjef is waar in alles. Hij geeft de menschen zooals zij zijn, ontleedt hunne karakters, laat hen zich ontwikkelen in overeenstemming met hunnen aanleg en hunne natuur, en stelt zoowel hunne ongebreidelde hartstochten als hunne beminnelijke karaktertrekken zijnen lezers voor de oogen. Preutschheid die hem zou beletten de dingen bij hun waren naam te noemen, kent hij zelf niet en verwacht hij evenmin bij wie zijne werken ter hand nemen. En dit laatste mogen mannen en vrouwen, ja ook tot oordeel des onderscheids gekomen jonge dames gerust. Als zijzelf niet reeds een kranke, bezoedelde, onreine verbeelding hebben, zal het lezen van Toergénjef's boeken haar hun niet aanbrengen. Want dubbelzinnigheden — en is er iets wat meer schâ doet aan de fantasie dan juist deze? — dubbelzinnigheden zoekt men bij hem te vergeefs. Wie van ingewikkelde intriges gediend, op onverwachte, door niets gemotiveerde ont-knooping, avontuurlijke lotgevallen, zenuwschokkende tafreelen, moordtooneelen, tweegevechten, enz. enz. verzot zijn, doen beter hun toevlucht te nemen tot schrijvers van zoogenoemde sensatie-romans, als die van Ponson du Terrail, Xavier de Montépin, Paul Duval, Dumas en dergelijken. Zij zullen onbevredigd de werken van Toergénjef uit de hand leggen. Want bij hem gaat alles geleidelijk, natuurlijk, eenvoudig, logisch als in het heldendicht der ouden. Doch hoe geleidelijk, een-voudig, natuurlijk, logisch ook alles in zijn werk ga, hoe zwak niet zelden de intrige zij die in zijn romans als een draad het een aan het ander verbindt, Toergénjef houdt u bezig, sleept u meê, en laat u niet los, voor en aleeer gij hem tot het einde toe gevolgd zijt. Hij

heeft één gave en weet met die gave te woekeren. Hij kan vertellen en laat niet na u door zijn vertellingen te boeien. Meer dan eens legt hij u een uitroep van bewondering op de lippen over een talent dat bij machte is ook de dagelijks voorkomende zaken te hullen in een waas van poëzie, zoo als alleen de echte kunstenaar vermag. Aan de kunst van vertellen danken zijn beste schetsen en novellen haar waarde. Van haar getuigen die kleine, reine, naieve schilderijen, die in het «Dagboek van een jager» meest alle haar plaats hebben gevonden: schilderijen van natuur- en menschenleven, genrestukjes in den waren zin des woords. In den tijd zijner tweejarige ballingschap op het land heeft hij er de stof voor opgedaan, te Parijs ze tot een bundel vereenigd. Reeds de eerste: »Chor en Kalinitsj» vestigde bij haar verschijnen in »de Tijdgenooten», (1847) de aandacht op hem. De volgende vermeerderden zijn roem. Zoo voelt hij zich dan ook genoopt een verbanning te zegenen, die hem ten goede geworden deed wat de menschen hem ten kwade hadden toegedacht. »Want» — schrijft hij — »èn mijn tijdelijk arrest, èn mijne verbanning naar het land hebben mij eene zijde van het Russische leven leeren kennen, die bij den gewonen loop der dingen waarschijnlijk aan mijne opmerkzaamheid zou zijn ontgaan.»

Ik kan de lange rij van verhalen, schetsen, romans, gedichten, die elkander gedurende veertig jaren met korte of langere tusschenpoozen zijn opgevolgd, niet in haar geheel doorloopen, slechts op sommige er van meer in 't bijzonder de aandacht vestigen, en ook maar enkele proeven van 's dichters talent geven. Doch ik vlei mij dat dit weinige voldoende zal zijn om den indruk te verklaren dien Toergénjef heeft gemaakt.

't Is Rusland voor en Rusland na, dat wij te aanschouwen krijgen, Rusland onder het oude régime, met zijn landadel en boeren en lijf-eigenen, met zijn deugden en gebreken. 't Is Rusland's natuur die wordt geteekend, en Rusland's gewoonten die worden beschreven. Russisch zijn de landschappen waarin wij ons bewegen, de herbergen die wij binnentreden, de jaarmarkten die wij bezoeken, de kantoren die wij bespieden en wier ongerechtigheden ons worden ontsluitend, de lucht die wij inademen, de menschen die wij ontmoeten, de hutten die wij aandoen,

de gezelschappen die wij bijwonen, de boschwachterswoningen waarin wij nachtverblijf houden. Russisch zijn de dorpsgeneesheer met wien wij kennis maken, de studenten aan wie wij worden voorgesteld, de conversatieloon die in de salons der grondbezitters heerscht, de groote heeren die optreden, de koetsiers die achter hun paarden zitten, de begrafenissen waaraan wij deelnemen. Russisch is zelfs de wijze waarop de mensch hier het leven verlaat¹. Kortom 't is alles, alles Russisch. En toch dwingt Toergénjef ons, Westerlingen, in dit alles belang te stellen. Geen wonder! Want onze kennis wordt vermeerderd en onze fantasie bezig gehouden. Wie zou ook aan de hand van dezen jager moede worden! Hij weet ons oog voortdurend op nieuwe bijzonderheden te richten, en troont ons met zich door beemden en weiden, over hoogten en door laagten, door modder en plassen, door struiken en langs heggen, door bosschen en over steppen, in lente, zomer, herfst en winter, nu in den fellen gloed der zon, dan in den glans van het bleeke licht der maan, bij het krieken van den dag, of in de duisternis van den nacht, te midden van onweer en regenvlagen, van hitte en koude. Wie kan zich vervelen, zoolang hij vertelt van de oudvaderlijke gebruiken die nog in die streken heerschen, van de eigenaardigheden der dieren die er zich ophouden! Een paar voorbeelden uit de menigte die ons in verschillende schetsen van natuur- en menschenleven geleverd wordt, ontleen ik aan het »Dagboek eens jagers" en aan de »Gedichten in proza."

Voor ons oog rijst een landschap, terwijl de dagvorstin op het punt is ter ruste te gaan:²

¹ Zie: Mémoires d'un sieur Russe, Tom II, n°. IV, p. 60 et ss. Paris, Librairie Hachette et Cie.: „Le paysan russe a une manière toute à lui de mourir, et l'on ne peut nullement dire que la disposition où il se montre avant d'expirer, puisse, sans aucun rapport, passer pour de l'indifférence et de la stupidité.... Il meurt, je l'ai toujours observé ainsi, il meurt avec calme et simplicité, et comme il accomplissait un acte, une formalité inévitable et toute naturelle". pag. 66: „j'en reviens à dire que les Russes sont admirables dans leur manière de prendre la mort," waarna verscheiden voorbeelden van sterven worden medegedeeld, alle zeer eigenaardig.

² Aldaar, Tom I n°. II. Ermolai et la Meunière, p. 24.

»De jager zoekt aan den zoom van het woud een rustig plekje en betreft zijn wachtpost. Hij kijkt goed om zich heen, onderzoekt de slaghoedjes en wisselt een blik van verstandhouding met zijn makker . . . Een kwartier verloopt. Reeds is de zon ter kimme gedaald, maar in het woud is het nog licht. De lucht is klaar en doorschijnend, de vogels tjilpen en snateren, het jonge gras blinkt in vroolijk smaragdgroenen glans . . . Allengs neemt de duisternis toe. De roodachtige weerschijn waarvan de avondhemel bloost, trekt langzaam over de wortels en stammen der boomen, stijgt al hooger en hooger; — gaat van de laagste met ternauwernood ontloken knoppen bedekte takken tot de onbeweeglijke, sluimerende toppen . . . Nu worden ook deze in duisternis gehuld; de hemel, zoo pas nog stralend van purpergloed, wordt al blauwer. De woudgeur wordt sterker, een aangename, heerlijk zoete luchtstroom schijnt voor eenige oogenblikken u te omzweven, om terstond weer in de nabijzijnde takken te sterven. De vogels sluimeren in, soort voor soort, op verschillende tijden: eerst de vinken, dan de merels, dan de ortolaan . . . Al donkerder wordt het woud, de boomen smelten tot reusachtige, onbegrensde, zwartachtige massa's samen; schuchter flonkeren aan den donkerblauwen hemel de eerste starretjes . . . Alle vogels slapen. Alleen de roodstaartjes en de kleine spechten laten in hun slaap nu en dan enig geritsel hooren . . . Dan zwijgen ook zij. Nog eenmaal klinkt boven uw hoofd de zachte welluidende stem van den zanger des wouds die uit de verte beantwoord wordt door het klagend geschreeuw van den wielewaal. Juist doet een nachtegaal zijn eerste volle tonen weerklinken. Het hart klopt van blijde verwachting . . . Daar op eens wordt in de diepe stilte een zacht gekraak vernomen, dan een geruisch als door een gelijkmatig snellen vleugelslag veroorzaakt. Een woudsnip vliegt, met den langen snavel sierlijk vooruit, uit het loof van een berk en zweeft langzaam door de lucht uw schot te gemoet.”¹

En wederom neemt de dichter ons bij de hand en brengt ons op een warmen, helderen Julidag in een Russisch dorp. Hij noodigt ons naast hem te gaan zitten en met hem rond te zien. Wij zetten ons neder en geven onze oogen volop den kost. Ei ziet! hoe alles daar

¹ Meerdere voorbeelden van natuurschilderingen zijn te vinden in de *Mémoires*: Tom I, VIII, Béjine Lough, p. 130. s.s. IX. La rencontre du mort et le Nain Raciane, p. 179, s. s. Tom II, X, La Forêt et la Steppe, p. 229, s.s.

leeft en zich beweegt! Welvaart, vrede, overvloed, heilige kalmte en ongestoorden zegen aanschouwen wij om ons heen. De vrijheid heeft dien zegen gebracht.

»Midden door het dorp loopt een diepe holle weg. Aan de eene zijde er van staan prachtige schuren en bergplaatsen met goed gesloten deuren, aan de andere vijf of zes boerderijen, van dennenhout gebouwd en met geschaafde planken bedekt. Boven elke deur ziet men een uit blik gesneden paardje met rechtopstaande manen. De gebogen vensterramen weerspiegelen de kleuren van den regenboog. Voor iedere woning staat een nette kleine bank; op een aardhoop liggen eenige ineengerolde katten die de doorschijnende fijne ooren spitsen. Achter den hoogen drempel vertoont zich het ruime, koele woonvertrek.

Aan den dorpsweg staan overal om ons heen groote hoopen versch gemaaid en geurig hooi. Voorzichtige huisvaders hebben het voor hunne huizen uitgespreid om het nog wat in de zon te laten drogen; hè, hoe heerlijk om op zulk hooi te mogen slapen!

Kleine krullebollen kijken uit alle huizen naar buiten; gekuifde kippen zoeken vliegen en kevers in het hooi; een jonge hond met een nog blanken muil wentelt zich spelend in het stroo.

Blonde knapen met een gordel om de lange kiel en met zware, sierlijk gepunte laarzen aan de voeten leunen over een uitgespannen wagen, en plagen elkander en schertsen, dat men hun witte tanden ziet glinsteren.

Uit het venster kijkt een boerin met een rond gezicht en lacht. Lacht zij om de mallepraat van de knapen, of om het dartele spel der kinderen in de hoog opgestapelde hooibergen?

Een andere jonge vrouw haalt met krachtigen arm een groote natte emmer uit de bron. De emmer slingert aan het touw; helder glinsterende, al langer wordende waterdruppels druipen er af, en vallen neer in de diepte.

Vlak voor ons staat de grijze huisvrouw met haar nieuwen geruiten rok en nieuwe schoenen.

Drie snoeren groote, holle glazen kralen kronkelen zich om haar bruinen mageren hals; een gele doek met roode stippen is om haar hoofd gewonden en hangt haar diep in de donkere oogen.

Maar, hoe vriendelijk lachend kijken die grijsachtige oogen, hoe lacht het gausche gezicht! Zij schijnt dicht bij de zeventig, die goede oude, maar nog kan men duidelijk zien, dat ze in haar tijd een schoonheid was.

Met de uitgespreide vingers van haar door de zon verbrande rechterhand houdt zij ons een schaal met koude, onafgeroomde melk voor, zoo

uit den kelder. Als een parelsnoer hangen de dikke droppels aan de wanden. Met de linker biedt ze ons een groote, versch gebakken, nog warme sneê brood. „Eet maar, gij zijt ons welkom, God zegene u!”

Op eens begint een haan te kraaien en luid te klapwieken met zijn vleugels. In antwoord op dat gekraai bulkt een opgesloten kalf.

„Wat mooie haver! roept in verrukking onze koetsier.”¹

Welk een genot moet het zijn met een man als Toergénjef tot gids te reizen en de schoonste plekjes der aarde te bezoeken! Hoe heerlijk met hem zich door het kreupelhout een weg te banen, bergen te bestijgen die een verrukkelijk vergezicht bieden, of uit te rusten in dalen waar een verkwikkende koelte ons om de ooren waait; met hem te dobberen in de ranke boot op de golven van het door den wind licht bewogen meer, of te dolen op de onmetelijke steppen met de oneindigheid voor ons! Welk vriendelijk licht doet hij op de dierenwereld vallen, als hij het boek zijner herinneringen opslaat en vertelt van den tijd waarin hij als knaap met zijn vader ter jacht ging en getuige was van de offerende liefde der vogels voor hun jongen;² of van de dagen waarin hijzelf, met het geweer onder den arm en den trouwen hond aan zijn zijde, het gedierte des wouds en het gevogelte des hemels naar het leven stond. »Eens,” zoo vernemen wij dan:

„Eens keerde ik van de jacht terug en liep door de tuinlaan. Mijn hond liep vooruit. Plotseling vertraagde hij zijn loop en begon te kruipen, als speurde hij eenig wild.

Ik keek de laan in en ontdekte een jonge musch met nog gelen snavel en jeugdig dons op den kop. Zij was uit het nest gevallen, en zat nu doodstil, terwijl zij de nauwlijks te voorschijn komende vleugeltjes hulpeloos uitstrekke.

Langzaam naderde haar de hond, toen eensklaps uit den naasten boom een oude musch met zwarte borst naar omlaag viel, als een steen vlak voor zijn snuit neerstortte en in vreeselijke woede, met wanhopig klagend geschreeuw eenige malen tegen den wijd geopenden, met groote tanden

¹ Gedichte in Prosa. I, Im Dorf. p. 7, 8.

² Zie het voor zijn vriend Tolstói geschreven: „Impressions de jeunesse: La caille” in de Revue politique et littéraire van 8 Sept. 1883 Tome 32, n°. 8.

voorzien en muil opsprong. Zij wilde haar jong redden, en beschermdte het met haar eigen lichaam... haar gansche tengere lijf beefde van schrik, haar stem was wild en heesch, zij gaf haar leven en offerde zich op!

Welk een vreeselijk ondiep moest de hond haar toeschijnen! En toch was zij niet bij machte daar boven op haar veiligen tak te blijven zitten. Een macht, sterker dan haar zucht om te leven, trok haar naar omlaag.

Trésor bleef staan en ging daarna achteruit. Blijkbaar was ook hij onder den indruk van die macht. Ik riep den verbluftten hond en verwijderde mij met een gevoel van bewondering.

Neen! lacht niet, ik had werkelijk eerbied voor dien kleinen heldhaftigen vogel, voor de hartstochtelijke openbaring zijner liefde.

De liefde, zoo dacht ik, is toch sterker dan de dood en de doodsangst. Alleen door haar, door de liefde, wordt het leven behouden en krijgt het zijn waarde,"¹

Maar niet minder laat hij u het menschenleven zien in zijn verschillende vormen en eigenaardigheden, in zijn bonte schakeeringen! Hier doet hij u in het middernachtelijk uur plaats nemen bij het wachtvuur waarom vijf Russische knapen terneerliggen die elkander allerlei spookgeschiedenissen en dorpsoverleveringen vertellen, terwijl de paarden aan hun hoede toevertrouwd, door den gloed van het opflikkerend vuur met fantastisch licht overgoten, grazen op de vruchtbare weiden waar ze hun voedsel in overvloed vinden.² Daar maakt hij u getuige van den strijd tusschen plicht en medelijden, dien de houtvester Foma met den mensch Forma te voeren heeft, en waarin ten slotte het medelijden zegepraalt³. Nu eens laat hij u tegenwoordig zijn bij het onderrecht dat grootvader Polycarpus, een slavophiel bij uitnemendheid, aan zijn kleinzoon Wazia geeft, om in dezen het nationaal gevoel wakker te houden en te verlevendigen⁴. Dan weer vestigt hij uwe aandacht op den zangwedstrijd in de herberg van het dorp Kolotofka bij den waard Nicolaï Iwanitsj, tusschen Jasika en Jasof⁵. Den eenen keer laat hij Karataëf het verhaal doen van zijn ongelukkige liefde voor de ontvoerde lijfeigene Matrëna; den anderen doet hij u het

¹ Gedichte in Prosa. Der Sperling, p. 38.

² Mémoires, I, VIII, p. 180 s.s. ³ Aldaar, I, XII, p. 249, s.s.

⁴ Aldaar, II, III, p. 41, s.s. ⁵ II, 5, p. 75 s.s.

rendez-vous bijwonen van de lieve Akoelina en den gevoelloozen Victor Alexandritsj¹. Of hij doet u de nachtelijke biecht hooren van den Russischen Hamlet Wazili Wazilitsj die van verveling schier sterft en zich overal dood ongelukkig gevoelt². En overal, hetzij sympathie, humor, satyre en persiflage, of afgrijzen en verontwaardiging zijne pen besturen, kunt gij de hand bespeuren van hem die goed ziet en juist waarneemt, maar die ook weet weer te geven wat hij heeft gezien.

Niet minder duidelijk dan in het »Dagboek des jagers,» leggen Toergénjef's overige verhalen getuigenis af van de diepe studie door den dichter van den mensch en van het menschenleven gemaakt. Dat het beeld 't welk hij van het laatste ontwierp, in alle opzichten verkwikkend mag heeten, zal wel niemand beweren. Toergénjef is in deze pessimist. Hoe somber kan hij, op een boomstam gezeten, mijmeren, terwijl de stilte om hem heen zijn hart als ware 't toenijpt, en de gedachte aan wat achter hem ligt zijn gansche ziel in beslag neemt. Dan, met het oog op zijn jeugd, met de schimmen zijner gestorven vrienden om zich heen, dan roept hij in diepen weemoed uit:

»Hebt gij mij bedrogen, o leven, of heb ik uw gaven niet weten te gebruiken? Is mij dan in waarheid niets overgebleven dan deze nietige, arme handvol stof en asch? Is dit koude, nuttelooze iets, dit ik, hetzelfde dat het eens is geweest? Heb ik het geluk, zoo dikwijls het nabij was, niet weten te vatten?... Is er werkelijk geen hoop, geen omkeer meer voor mij mogelijk? Waarom thans aan mijne oogen ontyloeid, o mijne tranen, thans, nu het te laat is? O hart, waartoe en waarom berouw en droefheid? Tracht te vergeten zoo gij ruste wilt vinden, oefen u in deemoed, gewen u aan een scheiding voor altoos, aan de bittere woorden: »vaarwel en tot afscheid voor immer! Zie niet achter u, maak u los van uwe herinneringen; tracht niet de plaats te bereiken waar het helder licht is, waar de jeugd lacht, waar de hoop zich omkranst met de bloemen der lente, waar de vreugde fladdert op de blauwachtige vleugelen eener duive, waar

¹ II, VII, 134 s.s.

² II, 8, p. 150 s.s.

de liefde, als de dauw in het morgenrood, van tranen der verrukking blinkt, zie niet daarheen waar zaligheid, geloof en kracht is. Want wij hebben daar geen blijvende plaats.”¹

Welke droeve ervaringen moet niet de mensch hebben gehad die zoo schrijft, en schrijvend klaagt, en klagend verwijfelt! Wat slagen moeten niet een hart getroffen hebben dat op deze wijze zich lucht geeft!

»Grondpijlers van alle leven,” zoo Toergénjef, »zijn honger en liefde. Want alwat leeft beweegt zich om zich te voeden, en voedt zich om zich voortteplanten. Liefde en honger hebben beide hetzelfde doel: te beletten dat het leven verdwijnt.”² En nu, wilt gij weten wat volgens Toergénjef liefde is? — »De liefde,” zal hij u zeggen, »is, wel bezien, in 't geheel geen gevoel, zij is een ziekte, een eigenaardige toestand zoowel van het lichaam als van de ziel; zij ontwikkelt zich niet langzaam, zij is er aler gij het weet. Men kan aan haar bestaan niet twifelen en is evenmin bij machte zich voor haar te verschuilen, ofschoon zij zich niet altijd in denzelfden vorm openbaart. Gewoonlijk maakt zij zich onverwachts, ongevraagd, tegen wil en dank van den mensch meester, evenals de cholera of de koorts... In de liefde is van gelijkheid nooit sprake en eene zoogenoemde vrije vereeniging der zielen kent zij niet... Neen, in de liefde is de eene persoon slaaf, de andere heer, en niet ten onrechte spreken de dichters van de ketenen der liefde. Ja, de liefde is een keten en wel de allertzwaarste. Althans ik ben tot deze overtuiging gekomen langs den weg der ervaring. Met den prijs mijns levens heb ik mijne overtuiging in deze gekocht, als haar slaaf zal ik sterven.”³

Geheel in overeenstemming met deze beschouwing zijn de verhalen waarin Toergénjef de liefde ten tooneele voert. Zoo in zijn novelle: »Eerste liefde”, gelijk hijzelf zegt, eene van zijn beste en liefste

¹ Vertellingen v. Toergénjef, vertaald door Fr. Bodenstedt. München 1864. Ein Ausflug in die Waldregion. Dl. I.

² Gedichte in Prosa. Die beiden Brüder, p. 63 v.v.

³ Z. Zabel, a. w. p. 73.

scheppingen. Zoo in »Helene,” »Een nest van edellieden,” in zijn roman »Rook” en nog enkele andere. »Zij zijn,” als Zabel terecht opmerkt, »alle pessimistisch gekleurd. Zij spreken niet van een doel dat bereikt wordt, maar alleen van verwoeste hoop. De liefde waaruit een huwelijk geboren wordt en die den grondslag legt voor een gelukkig familieleven, heeft in de werken van den dichter geen of slechts eene zeer ondergeschikte plaats gevonden. Altijd is de verhouding tusschen de beide geslachten een probleem aan welks oplossing de twee partijen te vergeefs arbeiden. Nu eens wordt door eigen schuld, dan weer door een tragisch noodlot de eens geknoopte band verbroken.”

De liefde openbaart zich alleen in verschillenden vorm. Die verschillende openbaringsvormen tegenover elkander te stellen, is herhaaldelijk door Toergénjef beproefd. Hoog schat hij de liefde der jeugd, de eerste liefde, die wel verbroken, maar nimmer vergeten, wel verloochend, maar nimmer wordt uitgeroeid. Met weezin teekent hij den ongebreidelde hartstocht, den wellust en het zingenot die slechts berouw en tranen, en zelfverwijt en zelfverachting voor hun slachtoffers met zich voeren. Deze tegenstelling, zooals ik zeide, meermalen terugkeerend, heeft echter haar besten tolk gevonden in den roman »Lentevloeden.” Daarin toch vinden we haar met de levendigste kleuren der fantasie geteekend.

Dimitri Paulowitsj Sanin zit op zijn kamer bij het haardvuur en denkt aan het leven dat achter hem ligt: wat het had kunnen zijn en wat het door den hartstocht geworden is. Voor een oogenblik ziet hij zich verplaatst te Frankfort, in het vriendelijk gezin der Roselli's waarmede het toeval hem eens — nu dertig jaar geleden — zoo onverwacht in aanraking heeft gebracht. Voor zijn oog rijst het beeld der schoone Gemma die hij van het eerste uur der kennismaking af liefheeft, voor wier eer *hij* zijn leven waagt, terwijl haar egoïstische, maar hoogst fatsoenlijke verloofde het voldoende vindt als een »cacatou en colère” zich op te blazen, boos te zijn, zijn gemoed in verwijten en verwenschingen te luchten en daarmede aan de zaak haar beslag te geven; die hij daarna, op verzoek van haar moeder, aanraadt trouw

te blijven aan de eens gesloten verbintenis met mijnheer Klüber — zoo heet nl. de verloofde — ook al klopt zijn eigen hart van innige liefde voor haar en al meent hij op wederliefde te mogen hopen.

Hij bedenkt, hoe, wel bezien, de taak om den onverschillige te spelen toch boven zijn krachten gaat, hoe hij daarom de rol van mentor met die van minnaar verwisselt, en nog denzelfden avond aan de jonge, onschuldige maagd een brief schrijft waarin hij om een onderhoud tegen den volgenden morgen smeekt. Nogmaals, even levendig als toen, gevoelt hij den angst die zich op den avond voor den dag der samenkomst van hem meester maakt bij de vraag of zij komen zal of niet. Weer klopt zijn hart met hoorbare slagen, als hij in den geest de voorgestelde plek der samenkomst bereikt, weer kijkt hij om of zij ook verschijnt, en trilt hij van zalige verrukking als hij haar lieve gestalte ziet naderen. Weer gaat zij hem voorbij — hij volgt, zit een oogenblik later op een bank in het park verlegen naast haar neer, kan geen woorden vinden om te zeggen hoe het stormt in zijn ziel, en verbreekt eindelijk, na al zijn moed te hebben verzameld, met de zelfde domme — ja, zeer domme vraag: — »Gij zijt toch niet boos op mij?» het voor beiden zoo pijnlijke zwijgen. En zij, zij geeft hem de verzekering, dat zij niet boos op hem is, dat zij gaarne gelooft alwat hij geschreven heeft, maar niet recht vat hoe in een paar uur zulk een plotselinge omkeer in hem heeft kunnen plaatsgrijpen. En eindelijk als alles is opgelost, en hij vernomen heeft, dat zij met haar verloofde voor goed heeft gebroken, en zij, ware dit laatste niet het geval, nooit aan zijn verzoek zou hebben voldaan, dan grijpt hij andermaal haar krachtelooze handen, drukt ze in de zijne en roept uit:

»O Gemma!» — doch ik laat liever den dichter thans zelf verhalen:

»O Gemma! hoe had ik ooit kunnen denken, dat je — zijn gansche hart trilde als de snaar eener harp, toen zijne lippen voor het eerst dat „je” spraken — dat je mij eens beminnen zoudt.»

»Ik verwachtte het zelf niet,» sprak zij zacht.

»Hoe had ik kunnen denken, toen ik naar Frankfort reisde, waar ik slechts een paar uur meende te zullen toeven, dat ik daar het geluk van mijn gansche leven vinden zou!»

»Van uw gansche leven? Is dat waar?» vroeg Gemma.

„Van mijn gansche leven, tot aan mijn laatsten snik,” riep Sanin in een nieuwe uitbarsting van zaligheid.

„Laat ons naar huis gaan!” fluisterde Gemma. „Wij gaan samen, niet waar?”

Zij verlieten samen den tuin, en begaven zich naar huis, maar niet langs de hoofdstraten, neen, langs omwegen en stegen.

Beiden beminden voor het eerst, en zoo stroomden al de wonderen der eerste liefde op hen neer. De eerste liefde is als een omwenteling: het eentonig regelmatige leven is in één enkel oogenblik verdwenen en verwoest, en de jeugd beklimt de barricade; hoog wappert haar helschitterende banier en wat ook de toekomst bringe: of dood of nieuw leven — alles en allen begroet zij met haar vurig en hartelijk welkom!”

Maar de vriendelijke gestalte van Gemma verdwijnt, en maakt plaats voor die van Maria Nicolajewna, de vrouw van zijn schoolkameraad Polosof. En wederom vervloekt hij den dag waarop zijn levensweg den haren kruiste. Weer denkt hij aan de hoop waarmede hij zich tot haar wendde, en haar zijne goederen in Rusland verkoopen wilde, om Gemma maar des te eerder de zijne te kunnen noemen. Wederom herinnert hij zich, hoe hij voor 't eerst haar te Wiesbaden ontmoette en zij hem met weerzin vervulde, hoe langzamerhand Gemma's beeld meer op den achtergrond trad en zij allengs aan invloed op hem won, tot... totdat hij zich ten laatste met lichaam en ziel aan haar overgaf, ofschoon hij haar nooit, neen nooit, zoo als Gemma had bemind. Weer ziet hij zichzelf op den morgen van zijn diepsten val haar volgen, zonder verzet volgen op den woesten rit, dien zij samen maakten, en waartoe zij hem met haar schoone oogen had weten te bewegen; volgen door struiken en over greppels, over hoogten en laagten.

Nogmaals hoort hij van haar lippen het vroolijk: »Zie zoo, nu zijn wij vrij als de vogels”, nadat zij haar »groom” den last had gegeven in de herberg aan den weg hun terugkomst af te wachten; en verneemt hij een oogenblik later weer het gebiedend »halt!” dat zij hem toeroept. Weer ziet hij haar voor zich zitten op het groene gras, dan eensklaps opspringen om het losgeraakte haar in orde te brengen, terwijl hij de paarden houdt en met van hartstocht slikerende oogen haar aanstaart, zoodat hij zich zelf niet meer kent... En daarna...

„Maria Nicolajewna wierp hem een doordringenden blik toe.

„Zoo, nu is alles in orde,” mompelde zij en zette haar hoed op. „Gaat gij niet zitten? Daar! hier... Neen! wacht... ga niet zitten. Wat is dat?”

„Door de toppen van de boomen, door de lucht van het woud klonk een dof, aanhoudend gerol.

„Zou het donderen?”

„Het schijnt wel,” antwoordde Sanin.

„Ha! Maar dan is het feest, waarlijk feest! Dat ontbrak er nog maar aan!”

Het doffe gerol liet zich andermaal hooren, werd sterker en eindigde in een luid geknetter.

„Bravo! Dacapo! Herinnert gij u wat ik u gisteren uit de „Aeneis” verteld heb? Ook zij werden door den storm overvallen. Maar wij moeten zien onder dak te komen.”

Haastig stond zij op.

„Geef mij mijn paard... Reik mij de hand. Ja, zoo, ik ben niet zwaar.” Als een vogel sprong ze in het zadel. Sanin besteed eveneens zijn paard.

„Wilt gij naar huis?” vroeg hij met vaste stem.

„Naar huis!” antwoordde zij langzaam en trok de teugels aan.

„Volg mij!” klonk het nu op harden, schier barschen toon.

Weer reed zij den weg op, het roode kruis voorbij, den hollen weg af tot een kruisweg, sloeg toen rechtsaf en vloog bergopwaarts... Zij wist klaarblijkelijk waarheen het pad geleidde - en drong al dieper door in het duistere woud. Zij sprak geen enkel woord; keek geen enkele maal om, en holde met gebiedend gebaar altijd maar door. En hij volgde, gehoorzaam en deemoedig, zonder een vonkje wilskracht in het hart. Het begon te droppelen. Zij spoorde haar paard aan tot grooter spoed, en, hij bleef niet achter. Eindelijk zag hij tusschen de donkergroene jonge dennen, tegen de vooruitspringende grijze rotsen een armoedige hut met een lage deur in den van takken gevlochten wand... Maria Nicolajewna dreef haar paard door de struiken, sprong er af, bleef op den drempel staan, keerde zich naar Sanin en fluisterde: „Aeneas?”

Eenige uren later op denzelfden dag stond Sanin verloren, te gronde gericht, op zijn eigen kamer voor haar....

„Waar gaat gij heen?” vroeg zij hem. „Naar Parijs of naar Frankfort?” — „Ik ga waar gij gaat — en ik zal bij u blijven tot gij mij wegjaagt,” zei hij op wanhopigen toon, boog de knie en kustte de handen van haar wier slaaf hij geworden was. Zij maakte haar handen los, legde

ze op zijn hoofd en woelde met alle tien vingers in zijn haar. Langzaam rolde zij zijn zachte lokken om haar vingers en richtte zich in haar gansche lengte op; een triomfeerende lach ploodde haar lippen, en uit haar groote, stralende oogen spraken alleen onverbiddelijkheid en oververzadiging. Zulke oogen moet de gier hebben, als hij zijn klauwen in de zijde van zijn slachtoffer slaat."

Tot zoover de dichter die niet nalaat er op te wijzen, hoe schande, vernedering, wroeging, zelfverwijt en zelfverachting, als de noodzakelijke gevolgen van zooveel karakterloosheid en lafhartigheid, voor den zwakken en weinig beteekenenden Sanin niet uitblijven en zijn leven maken tot een onvruchtbaar en rampzalig leven. Gaarne zou ik meer aanhalen om te doen zien hoeveel zorg hier en elders ook aan de détails wordt besteed, hoe Toergénjef alles, ook de nevenzaken en nevenpersonen, gebruikt om één schoon en welsluitend geheel te verkrijgen. Gaarne nog hot een en ander willen meedeelen uit die novellen waarin de dichter het onbewuste geestesleven der menschen tot een voorwerp voor zijn onderzoek maakt, waarin hij alzoo het gebied der zielkunde betreedt, en de werkzaamheid van den geest tracht te beschrijven in den droom, ¹ in de religieuse hallucinatie, ² bij het magnetisme, ³ het slaapwandelen, ⁴ het ijlen. ⁵ Gaarne eindelijk zijn poëtische werkzaamheid op lyrisch en dramatisch gebied wat uitvoeriger bespreken. ⁶ De aard dezer schetsen verbiedt het, en ik kan dus alleen de aandacht er op vestigen. De kennismaking met een en ander zal niemand berouwen.

Maar van die eigenschap welke Toergénjef juist tot Toergénjef maakt,

¹ Zie „Visioenen” en „Een droom.” ² „De vertelling van vader Alexei.”

³ „Een vreemde geschiedenis.” ⁴ „Triumfflied der liefde.”

⁵ „Clara Miltitsj.”

⁶ De volgende stukken bezitten wij van T.: „Onvoorzichtigheid” 1843, „Als de draad te dun is breekt zij” 1848, „De jonggezel” 1849, „Een maand in het dorp” 1850, „Eene dame uit de provincie” 1851, „Een ontbijt bij den maarschalk” 1855 en „Het genadebrood” 1857. Vergelijk over een en ander Zabel a. w. Hoofdst. VII en VIII blz. 162 vv. Onder de grootere gedichten moeten genoemd worden: „Parasja” 1843 en „Het gesprek” 1845.

van de gave om in enkele scherpe trekken zijn personen, die meest alle exemplaren zijn van een bepaalde soort, te karakteriseeren, mag ik niet zwijgen. De geëmancipeerde Russin, wier schrijftafel met uitgebrande cigarettes, vlugschriften en tabaksasch bedekt is, de behaagzieke vrouw, de coquette, de religieuse, de diplomaat, de parvenu, de *would-be-liberaal*, de reactionair, de oppervlakkige wijsgeer, de zwetser, de man die wel iets wil maar niets doet; de geblaseerde, de bedrogen minnaar, de verlopen edelman, de dilettant-kunstenaar, de mensch die zich zelf te veel is, — stuk voor stuk zien wij hen voor onze oogen voorbijaan. Enkele voorbeelden om dit talent van den kunstenaar te leeren kennen en waardeeren mogen hier volstaan.

Daar hebt ge Mijnheer Klüber, Gemma's verloofde, om bij den roman: »Lentevloeden» te blijven. Hij wordt ons op de volgende wijze geteekend:

„Men kan gerust aannemen, dat er in alle Frankforter winkels te zamen geen zoo beleefde, zoo welopgevoede, zoo geziene, zoo beminneenswaardige eerste bediende gevonden werd als mijnheer Karl Klüber. De onberispelijkheid van zijn toilet evenaarde de waardigheid zijner houding en de sierlijkheid zijner bewegingen, een sierlijkheid, die wel is waar iets gemaakts, terughoudends, Engelsch had, maar niettemin zeer gedistingeerd en opvallend mocht heeten. Terstond bij den eersten oogopslag zag men, dat deze knappe, een weinig stijve, voortreffelijk opgevoede en goed gesoigneerde jonge man gewoon was voor zijn patroons te buigen en zijn ondergeschikten te commandeeren, dat hij zonder eenigen twijfel achter zijn toonbank zelfs de klanten „respect” moest inboezemen. Omtrent zijn eerlijkheid was evenmin twijfel mogelijk: men behoefde slechts naar zijn stijve vadermoorders te zien. Zijn stem was zooals men van haar verwachten kon. Diep en vol, als van een man die zich zelf vertrouwt, was ze evenwel niet te sterk, zelfs had haar geluid iets vleijends. Zulk een stem was alleen in staat den onder hem staanden bediende bevelen te geven, als: Laat dat stuk Lyonsch fluweel eens zien, of: geef de dame een stoel! enz.

Wie den heer Klüber na deze karakterschets nog niet kent, nog in hem den persoon ziet, in staat om Gemma, een meisje van zoo diep en innig gevoel, op den duur te bekoren, of zich verbaast, dat deze voor een tijd een groot man wordt, om later een even groot falliet te maken

en in de gijzeling te sterven, zal hem wel nooit leeren kennen.

Maar nu wend uw oog van dezen negentiendeneeuwschen modepop, dezen onberispelijken elleridder, naar Charlof, als den koning Lear der steppe met zooveel ingenomenheid door Toergénjef geteekend. Charlof, de reus, met zijn ontzaggelijken romp, zijn vormeloos hoofd, zijn stompen neus, zijn kleine bliksemende oogen, zijn zware stem, zijn handen als kussens, zijn kolossale voeten, zijn breeden rug en schouderbladen die veel op molensteenen gelijken; Charlof met de ademhaling van een stier, en met de kracht van een Hercules, om wiens persoon in den loop der tijden zich allerlei legenden en sagen hadden gevormd, maar die nooit zijn kracht misbruikt en de goedmoedigste mensch is van de wereld; Charlof is de type van een echten, onvervalschten Rus. Hij weet ons met bewondering te vervullen voor zijn innig goed hart, dat hem, nog bij zijn leven, zijn goederen onder zijn kinderen doet verdeelen; met medelijden, als wij getuigen worden van de ondankbaarheid der kinderen die hun ouden vader zelfs het noodige onthouden; met verontwaardiging, als hij, om zijn leed te verzetten, in doffe moedeloosheid dag aan dag in een vuilen vijver zit te hengen. En een »bravo!» ontsnapt aan onze lippen, wanneer hij ten slotte, met al de kracht die hem ten dienste staat, als een andere Simson zich wreekt, en het eens door hem gebouwde in razende woede afbreekt; een bravo! gevolgd door een »Ave pia anima!» als wij hem onder het puin zien neerstorten en uitgeput door vermoeienis den laatsten snik hooren geven! Een karakteristieke figuur is deze koning Lear der steppe, een waardige evenknie van den vorst in Shakespeare's onsterfelijk drama!

II

Wij gaan in onze gedachten eenige tientallen jaren terug en verplaatsen ons in het groote rijk der Czaren, onder het landsvaderlijk bestuur van keizer Nicolaas, tijdens wiens regeering Toergénjef de eerste proeven van zijn talent gegeven heeft. De keizer aller Russen, na het oproer bij zijn troonsbestijging de onverzoenlijke vijand van

alle vrijzinnigheid en volksregeering, was de hartstochtelijke tegenstander van elke staatkunde die van de zijne afweek, de verdediger van het onbeperkt gezag en van de rechten der kroon in die mate, dat hij geen critiek toeliet noch op eenig besluit dat hij nam, noch op eenig bevel dat hij gaf, noch op eenige handeling die hij zelf verrichtte of door zijn ambtenaren liet verrichten. Een strenge censuur hield de wacht, opdat geene meeningen van die des keizers afwijkende, en geene gevaarlijke denkbeelden door de pers werden openbaar gemaakt, noch ook van buiten af langs de grenzen binnendrongen en de hoofden der Russische onderdanen op hol brachten. De Duitsche werken over nieuwe wijsbegeerte werden zorgvuldig geweerd en de hoogeschoolen geplaatst onder de hoede van de militaire overheid, die met argus-oogen toezag dat de professoren zich onthielden van eenige leering die ook maar in de verte schadelijk zou kunnen werken op het geslacht der toekomst, aan hunne leiding toevertrouwd. De Rus moest weten dat er maar één wil was, waarvoor alles en allen zich hadden te buigen: de oppermachtige wil van den door het recht van geboorte en door God geroepen heerscher. Het hoofd van den staat was er om te bevelen, de onderdanen moesten gehoorzamen, dienen, en overtuigd zijn van de waarheid, eens door zeker Russisch keizer in zijn gesprek met een Fransch uitgewekene aldus geformuleerd: »Monsieur, il n'y a ici de grand seigneur que l'homme à qui je parle et pendant le temps que je lui parle».

In zulke dagen waarin, volgens een geestig man, »de keizer van Rusland slechts behoefde te niezen, om de hanen in Spanje een half uur eerder op stok te doen gaan»; en waarin de priesters aan de cadetten moesten leeren, dat de grootheid van Christus vooral bestaan had in zijne onderdanigheid aan de heerschende macht, dat Jezus een voorbeeld was geweest van gehoorzaamheid en tucht, — in zulke dagen op te treden voor de belangen van onderdrukten, of in 't algemeen de rechten der menschheid te verdedigen, op nieuwigheden en verbeteringen in den bestaanden toestand aan te dringen, was een waagstuk dat weinigen ondernamen, een daad van moed, waartoe niet velen zich geroepen achtten. Dit waagstuk heeft Toergénjef bestaan

door een aanval te doen op de groote kwaal waaraan Rusland leed: op de lijfeigenschap. En om die daad naar eisch te kunnen volbrengen, zonder gevaar te loopen weldra in de ijsvelden van Siberië tot stilzwijgen te worden gedoemd, heeft hij zich in vrijwillige ballingschap begeven en van uit den vreemde zijn geschut op den Moloch der slavernij gericht. Want dit begreep hij ten volle, dat hij met veel krachtiger wapenen strijden en oneindig meer invloed zou kunnen uitoefenen, als hij zich had losgemaakt uit de knellende banden van het landsvaderlijk gezag. Zoo hoopte hij door zijn schrijven de oogen van velen voor den bedorven toestand te openen, en de harten van zijne landgenooten met medelijden te vervullen voor de arme lijfeigenen die, als speelballen eener gewetenlooze bende landjonkers en adellijken, aan den Baäl van het eigenbelang geofferd werden. Met het oog hierop schreef hij in 1868:

»Ik denk er zelfs niet aan diegenen onder mijne tijdgenooten te laken die langs minder radicalen weg dan ik zich de vrijheid en onafhankelijkheid verworven hebben welke ik voor mijzelf begeerde... Ik wil maar zeggen, dat ik voor mij geen ander middel om die vrijheid te verkrijgen mogelijk achtte. Ik kon niet leven naast datgene wat ik verfoeide; ik kon er de zelfde lucht niet meê inademen. Daartoe ontbraken mij waarschijnlijk èn genoegzame wilskracht, èn algeheele vastheid van karakter. Ik moest mij noodzakelijk van mijn vijand verwijderen om hem van uit de verte des te beter te kunnen striemen. Aan mijn oog vertoonde zich die vijand in een hoogst fatsoenlijken vorm en onder een bekenden naam. Die vijand was de lijfeigenschap. Onder dezen naam vatte ik alles saam, wat ik tot het einde toe wilde bestrijden, en waarmede ik nooit een wapenstilstand zou sluiten. Dat was mijn Hannibal's-eed, een eed dien niet ik-alleen bereid was te zweren. Ik ben naar het Westen gegaan om mijne belofte des te beter te kunnen houden.»

Hoe het in die dagen met de lijfeigenen ging, kan blijken uit eene in 1875 verschenen novelle, waarin Toergénjef eene herinnering uit zijn jeugd meedeelt. Hij verplaatst ons daar in het jaar 1830, toen hij, zelf een knaap van ongeveer 12 jaar, zich op de goederen zijner grootmoeder bevond:

„Mijne grootmoeder,” zoo vertelt hij, „was zeer gesteld op orde en netheid. Daarom moest ook onze tuin er ordelijk en netjes uitzien. En zoo werden nu en dan de buitenboeren en nietbezittende of weggejaagde lijfeigenen saamgedreven en gedwongen de paden te reinigen, de bloembedden te wieden, den grond onder de boschjes te ziften en om te spitten. Eens bezocht grootmoeder bij zulk een „samendrijving” den tuin terwijl haar vergezeld. Tusschen de boomen, op de grasperken, en overal vertoonden zich witte, roode en blauwe kielen; overal klonk het gekraak der schoppen in den grond, en het doffe gerommel der aardkluiten op de zeven. Terwijl grootmoeder de arbeiders voorbijging, zag haar arends-blik terstond één die minder vlijtig was dan de overige, en maar ternauwernood zijn muts afnam om haar te groeten. Het was een nog jonge knaap, met ingevallen gezicht en diep liggende, droefgeestige oogen. De nangkinjas, aan alle kanten vol scheuren en lappen, paste ternauwernood om de smalle schouders.

„Wie is dat?” vroeg grootmoeder aan haar lakei Philip, die op de teenen achter haar dribbelde.

„Wie — wat — meent u?” stotterde Philip.

„Och domkop, ik spreek van dien daar die mij als een wolf aangapt en daar staat te luieren?”

„Die? Ja, d-a-at is Jermiel, het zoontje van den onlangs gestorven Paul Athanasijef.”

Deze Paul Athanasijef was tien jaar geleden grootmoeders rentmeester geweest en een tijd lang haar bijzondere gunsteling. Op eens was hij in ongenade gevallen en even onverwacht tot veeknecht verlaagd. Maar ook bij de veehoeders was hij niet gebleven, en spoedig nog dieper gevallen, tot hij eindelijk aanlandde in een afgelegen rookige hut, waarin hij, onder hét genot van een pud meel in de maand, een beroerte kreeg en gestorven was — zijn gezin in de nijpendste armoede achterlatend.

„Ah! zoo,” mompelde grootmoeder, „men ziet wel, dat de appel niet ver van den boom valt. Ook die daar moet opgeruimd worden. Menschen die mij wantrouwend aanzien, kan ik niet gebruiken.”

Grootmoeder ging weer naar huis, om met Jermiel af te rekenen. Drie uur later stond hij geheel reisvaardig onder een raam van haar vertrek. De ongelukkige knaap was door haar naar Siberië verbannen. Achter de poort, eenige passen verder, was een boerenwagen beladen met Jermiel's armoedige plunje. In zulke tijden leefden wij toen.”

En slechts een was er die zijne stem voor den ongelukkige verhief, die den moed bezat in het bijzijn der adellijke dame haar handelwijze

te gispén. En die eene, Baboerin, moest zijn medelijden en zijn moed betalen met ontzetting uit zijn ambt.

Welnu, in zulk een toestand, als schapen die altoos op het punt staan ter slachtbank geleid te worden, als speelballen die van de luimen hunner meesters of meesteressen afhangen, als machines die tot alles worden gebruikt, als lastdieren wier rug zich kromt onder de striemen, hun toegebracht, als onmondigen met wier have en goed, leven en geluk, vrouw en kinderen, met wier eigen persoon naar willekeur en op de menschonteerendste wijze wordt geleefd — in zulk een toestand verkeerden destijds, en nog vele jaren daarna, ongeveer drie en twintig millioen menschen, d. i. een derde deel der inwoners van het groote Russische rijk. Was het wonder, dat door een dergelijke onderdrukking, het werk van eeuwen reeds, in die ongelukkigen alle gevoel van eigenwaarde, alle eerbied voor zich zelf was uitgebluscht — haast schreef ik — was weggeranseld? Moest niet het bloed van alle weldenkenden beginnen te koken, zoodra hunne oogen voor het lijden dier rampzaligen werden geopend? Moest niet een man met eene ontwikkeling en humaniteit als Toergénjef die deze ellende had gezien, van afgrijzen worden vervuld voor eene onaandoenlijkheid, waarin heer en slaaf met elkander wedijverden? Het dagboek van den jager en een paar andere novellen geven het antwoord op al deze vragen. Door hen heeft hij de aandacht van het Russische publiek in 't algemeen, en die van de regeeringskringen in het bijzonder, op den rampzaligen toestand der lijfeigenen meer gevestigd dan ooit door eenig betoog voor de rechten van den mensch zou zijn geschied. Zijn woord, heeft iemand terecht gezegd, »was meer dan een protest, het was de angstkreet van het onderdrukte volk-zelf, afgeluisterd op de velden en in de dienstbodenkamers; het was de bittere zelfbekentenis van den gebalseerden edelman die wel wilde, maar nooit kon.»

Kon Toergénjef niet nalaten met diepe verachting neer te zien op een Mardari Apollonowitsj die, al thee slurpend, bij de slagen welke aan zijn buffetdienaar om een gering vergrijp worden toegediend,

de maat slaat en zijn gedrag tegenover zijn gast verontschuldigt met een: »wie zijn kinderen liefheeft kastijdt hen;» — met niet minder weerzin en tevens met stomme verbazing hoort hij den dienaar Wazia op de vraag: »waarom hij gestraft is?» met inderdaad naïeve zoetsappigheid ten antwoord geven: »Omdat ik het verdiende, vaders, dat ik het verdiende. Voor kleinigheden worden wij bij ons niet geranseld, neen, nooit! Onze heer behoort niet tot hen die... onze heer — zoo vindt men geen tweeden in het gansche gouvernement.»¹

Welk een levenslot wordt ons door hem geteekend, als hij den ongelukkigen Soetsjok ten tooneele voert, die achtereenvolgens als koetsier, postiljon, jager, tuinman, pikeur, schoenmakersleerling, acteur, kok, visscher moest dienst doen.²

Vaart niet een rilling ons door de leden, waar hij ons in gezelschap brengt met den boermistr Sofron die, hoewel zelf gewezen lijfeigene, zijn medelijfeigenen uitzuigt, en hun alles, alles ontnemt, tot hun kinderen toe, alleen om zich zelf te verrijken. Welnu, Sofron die dagelijks zijn boeren den wanhoopskreet slaken doet: »Erbarming! Heer, erbarming!» was de rechterhand van Arcadi Paulitsj, den eigenaar der door hem bestierde goederen.³

Wat niet al moet er geleden zijn door Garassim, wien eerst zijn geliefde wordt ontfutseld en die daarna, op last zijner zenuwachtige meesteres, zijn hondje, het eenige wat hem overblijft, zelf moest verdrinken!⁴ Wat door den berbergier Akim, wiens vrouw wordt onteerd en wiens bezitting wordt verkocht, beide met medeweten en onder goedkeuring zijner gedachteloze en gierige tirannes⁵. Wat door het meisje, Susanna Iwanowna, dat uit de gemeenschap van graaf Iwan

¹ Mémoires, II, p. 15. Les deux Seigneurs de village.

² Aldaar, I, VII, p. 114.

³ Aldaar I. Le Bourmestre, p. 209.

⁴ Mumu.

⁵ Erzählungen von Turgenjew, Deutsch von Bodenstedt. Bd I. „Das Wirthshaus an der Heerstrasse.“

Matweijtsj Koltofskoi met eene zijner lijfeigenen geboren; haar vader kent, en hem dagelijks ziet en spreekt, doch nooit den vadersnaam op de lippen nemen mag noch durft, ja, dat ten overvloede, na den dood des vaders, is blootgesteld aan den onreinen hartstocht van diens gewetenloozen broeder, en aan den hoon van den ruwen Ratsch, met wien hare moeder, op last van den graaf; was gehuwd! ¹

Zoo was de toestand. Eere den man die, door de zaken weer te geven zooals ze waren, een beroep heeft gedaan op het verstand, het hart, het geweten zijner landgenooten, toen »het' meerendeel, zich bewust van het onteerende, het dierlijke van dien toestand, te krachteloos was om een poging te wagen ten einde het juk af te schudden, en toeliet dat een groot deel des volks in doffe apathie zich kromde onder de zweep van »Vadertje en Moedertje.»

De arbeid om hieraan een einde te maken is een leven van ballingschap waard en verdient een gedenkteeken in de geschiedboeken des Russischen volks. Welnu, dat gedenkteeken staat er. Keizer Alexander's besluit van 3 Maart (19 Februari) 1861, waarbij de lijfeigenschap voor eeuwig in het Russische rijk werd opgeheven, is mede door Toergénjef in het leven geroepen, is hoogst waarschijnlijk door zijne ont-hullingen verhaast. Wie zegt ons, hoeveel zijn welversneden pen heeft bijgedrâgen om den Czaar tot het doen van dezen stap te bewegen? En Baboerin, de verdediger van Jermiel, Baboerin heeft van uit Siberië den dag der vrijheid met tranen van zaligheid, met een: »Hoera, hoera! Beloone God den Keizer!» met een: »Nu kan ik sterven!» begroet en gezegend.

Zoo was dan ééne schrede, eene groote en gewichtige, op den goeden weg gezet. Doch er was meer te doen! Want slechts voor een

¹ „Eine Unglückliche,” Deutsch von Wilhelm Lange.

deel was de ontevredenheid der ontevredenen weggenomen. De jarenlange onderdrukking van de vrije gedachte had de zucht naar vrijheid gewekt schier bij alle standen van het rijk, vooral echter bij de jeugdige muzenzonen, die niet onkundig waren gebleven van het werken en streven op wijsgeerig en wetenschappelijk gebied buiten de Russische grenzen. Die vrijheidszucht zou zich al spoedig openbaren, eerst op vrij onschuldige, later op zeer gevaarlijke en laakbare wijze. Er ontstond eene partij die de ontevredenen vereenigde en, als het jonge Rusland, den strijd tegen het oude begon. Een nieuwe wereld- en levensbeschouwing, gebouwd op de uitspraken van sommige Duitsche wijsgeeren en fysiologen, moest de voorheen gangbare die geen heil meer kon aanbrengen, vervangen. 't Was die van het materialisme eener- en van het pessimisme anderzijds. Ziedaar het evangelie dat moest worden verkondigd, en ook verkondigd werd. Toergénjef heeft deze beweging gedoopt met een naam, dien de aanhangers eerst onder protest aanvaardden, doch later als eernaam begroetten. In zijn roman »Vaders en zonen» heeft hij haar laten vertegenwoordigen door Basarof en zijn leerling Arcadius, tegenover Nicolaas en Paul Petrowitsj, den vader en den oom van Arcadius, in wie ons het oude Rusland geteekend wordt. Voor het eerst ontmoeten wij hen op het landgoed van den vader waarop zij kersversch van de universiteit neervallen, terwijl zij zich beijveren hunne nieuwe theorieën dagelijks uit te kramen, en als onwederlegbaar aan te preeken.

Een en ander is evenwel tot zeer geringe stichting van oom Paul, die al ras met vriend Basarof over hoop ligt. Het standpunt van den laatste wordt ons in een gesprek tusschen oom en neef met de noodige helderheid ontwikkeld.

„En wat is nu die jonge mijnheer Basarof eigenlijk?” vroeg Paul langzaam.

„Wat Basarof is?” Arcadius begon te lachen. „Zal ik u nu eens kort en goed zeggen, oom, wat hij eigenlijk is?”

„Als 't je belieft, waarde neef!” — „Hij is een nihilist.” — „Wat?” vroeg Nicolaas Petrowitsj, terwijl Paul zijn mes aan welks punt een stukje boter zat, eensklaps opnam en onbeweeglijk bleef zitten. „Hij is een nihilist,” herhaalde Arcadius.

„Een nihilist,” zei Nicolaas. „Dat woord komt, als ik het wel heb, van het latijnsche *nihil*, niets, en duidt dus iemand aan, die... niets als waarheid wil erkennen?”

„Of liever: iemand, die voor niets eerbied heeft,” merkte Paul op, terwijl hij zijn boterham weer begon te smeren.

„Nog liever: iemand die alles uit een critisch oogpunt beschouwt,” zei Arcadius.

„Komt dat niet zoo wat op hetzelfde neer?” vroeg Paul.

„Neen! in 't geheel niet. Een nihilist is een man die hoegenaamd geen gezag, die geen enkel beginsel, hoe hoog het ook in de schatting der menschen moge staan, boven zich erkent.”

.....

„Nu,” en hiermede eindigt het gesprek, „nu,” zegt oom Paul, „wij zullen zien, hoe gij in het niets, in het ledige, als onder een luchtpomp zult kunnen leven.”

Zeker, mijnheer Basarof is een radicaal van het zuiverste water, een man boven alle menschelijke vooroordeelen verheven, een titan op het gebied van wetenschap en gezond verstand. Hij beschouwt de zedelijke aardbewoners als tweebeenige kikkers; stelt een knap chemicus twintig maal hooger dan den besten dichter; vindt de schoonste kunst de kunst om geld te verdienen en haemorrhoiden in den grond te genezen; rekent Rafaël en de overige schilders niet veel meer waard dan een duit; begrijpt volstrekt niet, waarom iemand rechtvaardig moet zijn; verwondert zich, dat er nog gevonden worden die aan het huwelijk eenige beteekenis hechten; acht grondslag van alle waarheid, dat tweemaal twee vier is; oordeelt het voor de opvoeding van Arcadius' vader hoogst raadzaam, dat deze de romans van Poesjkin verwisselde met Büchner's »Kracht en stof”; is vurig vereerder van de nuttigheidsmoraal en van algeheele ontkenning, heftig bestrijder van alle romantiek, en hartstochtelijk voorstander van de vivisectie. De vrouw behoort, volgens hem, tot de klasse der zoogdieren en, bij het zien van een mooi exemplaar der soort, roept bij in verrukking uit: »Wat een prachtig exemplaar voor de snijtafel!” Studie te maken van den mensch is volgens hem onzin, omdat de menschen zijn als de

boomen, en wie, vraagt hij, zal het ooit in zijn hersens krijgen elken boom op zich zelf te bestudeeren. Naar hij meent, zullen, als de maatschappelijke toestanden worden verbeterd, ook de ziekten verdwijnen, en zal het, bij een goede regeling der eerste volstrekt onverschillig zijn, of een mensch dom dan wel geleerd, slecht of goed is. »Mijnheer Basarof is een groot vereerder van vrouwelijke schoonheid, maar de liefde in idealen, of, zooals hij zegt, in romantischen zin, acht hij een hersenschim, een onvergeeflijke dwaasheid, ridderlijk gevoel een misgeboorte en een ziekte. Ja! meermalen spreekt hij zijn bevreemding er over uit, dat men met ridder Toggenburg niet alle minnezangers en troubadours te zamen in een gekkenhuis heeft gestopt.» Eerbied voor den ouderdom, voor vader of moeder kent hij niet. Arcadius' vader is, volgens hem, rijp voor de rommelkamer, en van zijn eigen moeder, eene innemende, lieve vrouw, met een hart van goud, weet hij niet veel anders en beters te zeggen dan... »dat ze nog zoo kwaad niet is.»

De jongeheer Arcadius volgt zijn leermeester, dien hij maar niet genoeg om zijn zelfstandigheid bewonderen kan, door dik en dun, doch moet toch zoo nu en dan door een blik of door een woord tot de orde worden geroepen, als het blijkt dat hij nog niet geheel is doorgedrongen in de verborgenheden van het nieuwe evangelie. Want daar is bij dezen jongen man nog altijd een deel van den ouden zuurdeesem blijven zitten, en dit komt voortdurend boven. Zeker, hij is onbevooroordeeld genoeg om niet te hechten aan vaderland of geboorteplaats. Toch gelooft hij in een onbewaakt oogenblik van poëtische opwinding, dat men nergens zoo'n heerlijke lucht inademt als in Rusland, dat de hemel nergens zoo... Basarof herinnert hem met een enkelen blik zijne zwakheid en hij verstomt voor den »maestro" die nooit zwak is, voor dezen Hercules op het gebied der gedachte. Dit Basarof met zijn oom een loopje neemt en persiflages op dezen maakt, is hem, welbezien, maar half naar den zin, doch hij buigt voor het gezag van één die het beter weet dan hij. Ook kan hij niet verdragen dat vriend Eugenius zijn vader een plaats in de rommelkamer

aanwijst, al neemt hij bij zekere gelegenheid Poesjkin's »Zigeuners» weg om er Büchner's standaardwerk voor in de plaats te leggen. Één keer zelfs heeft hij den moed zijn leermeester onverdragelijk te noemen, als deze voortgaat zijn familie te beschimpen — want het bloed kruipt altijd waar het niet gaan kan. Ook hoort hij nu en dan zijn betere gevoelens door zijn mentor begroeten met een: »Zoo iets had ik van u niet meer verwacht!»

Maar als eindelijk zijn levensweg zich kruist met dien eener jonge dame, die hem gansch niet onverschillig is, ach! dan is Arcadius voor goed verloren. Want Katharina Sergejewna opent hem de oogen, en heeft groot gelijk als zij zegt: »Welbezien heeft uw geestesrichting met die van Basarof niets gemeen. Hij is een roofvogel en wij, gij en ik, wij zijn tam.» Ja! al grooter wordt Katia's invloed, naarmate de verhouding tusschen beiden inniger wordt. Zij weet Arcadius door haar liefde te troosten, als Basarof voor goed van zijn leerling afscheid neemt, en maakt hem tot een slinken, degelijken grondbezitter die zijn zaken uitstekend behartigt.

Ten slotte heeft ook het leven met al de wijsheid en al de schoone theoriën van Basarof gespot. De man, die met kunst, liefde, poëzie den draak stak, is door een paar schoone oogen, door die van Katia's zuster, Anna Sergejewna, op onzachte wijze tot de orde geroepen. Al te spoedig na zijne kennismaking met haar, »begon zijn bloed te koken en bleek, zoo dikwijls hij aan haar dacht, de machine niet goed in orde te zijn, maar maakte zich tevens een gevoel van hem meester, welks bestaan hij altijd had ontkend en waarover hij zich steeds had vroolijk gemaakt, ja! waartegen zijn hoogmoed zich met geweld doch te vergeefs verzette;» een gevoel dat hem in een oogenblik van harts-tocht zeer tegen zijn zin den kreet ontlokte: »Zoo weet dan, dat ik u tot waanzinnig wordens toe bemin». Geen fijngesponnen redeneering kon dat gevoel in hem verdooven, geen cynisme was in staat het te doen zwijgen. Hoewel zijn liefde niet werd beantwoord, is zijn harts-hem bijgebleven tot zijn dood, die weldra door een ongelukkig toeval volgde.

Zoo gaat de natuur boven de leer en spot de werkelijkheid met de theorie. Wie, wie kan in het luchtledige adembalen! Wie aan het gemoedsleven door redeneeringen des verstands het stilzwijgen opleggen! Ook de proza-mensch wordt somwijlen door een macht, sterker dan hij zelf, den tempel der poezie binnengeleid, en knielt, van bewondering vervuld, op de plek waar eene andere en betere wereld hem wordt ontsloten. De liefde die zooveel verandert in de wereld, maakte ook den reus Basarof, het vleeschgeworden cynisme, tot een kind en dienaar der door hem met innigheid verachte romantiek.

Heeft Toergénjef van ter zijde critiek willen geven op Basarof's levensbeschouwing, toen hij hem aan de macht der liefde, die hem zichzelf deed vergeten, en hem zijn besten leerling ontroofde, niet deed ontkomen? Ik weet het niet, al heeft het er al den schijn van. Dat hij echter een pleidooi heeft willen leveren voor een idealistische en poëtische opvatting des levens, als hij aan het slot van zijn roman, Basarof's diepbedroefde ouders, weenend over den gestorven zoon, doet nederknien op het graf van hun kind, staat bij mij vast. In een afgelegen hoek van Rusland brengt hij ons naar den akker der dooden.

„Daar, te midden van zoovele met onkruid begroeide en verwaarloosde grafsteden, is ééne groeve, die door de menschen niet ontwaard, door de dieren niet met voeten getreden wordt; alleen de vogels strijken er op neer en zingen er, elken dag die aanbreekt, hun morgenlied. Een ijzeren hek omgeeft haar, en aan de uiteinden staan twee jonge dennen. Het is het graf van Eugenius Basarof. Twee menschen, een man en zijne vrouw, beiden gebogen onder den last hunner jaren, komen dikwijls uit een nabijgelegen dorp om het te bezoeken. Elkander steunend, naderen zij langzaam het hek, vallen op de knieën en weenen lang en bitter, en beschouwen lang en aandachtig den stommen steen, waaronder hun zoon rust. Zij wisselen enkele woorden, wisschen het stof van den steen, richten een dennetak weer omhoog, en beginnen op nieuw te bidden, en kunnen de plek waar zij zich hun zoon en zijner gedachtenis nader gelooven, in 't geheel niet verlaten. . . . Zouden hunne gebeden, hunne tranen vruchteloos zijn? Neen! Zou niet de liefde, de heilige, opofferende

liefde almachtig wezen? Ja! Hoe hartstochtelijk, zondig en rebelsch het hart ook was dat daar rust in het graf, de bloemen die er op bloeien, zien ons met heur onschuldige oogen vriendelijk aan; zij spreken tot ons niet alleen van eene eeuwige rust, van de verheven rust der „onverschillige” natuur, maar ook van eene eeuwige verzoening en van een leven dat geen einde neemt.”

„Zie zoo, thans zijn wij voor goed veroordeeld,” zei op zekeren avond Nicolaas Petrowitsj tot zijn broeder Paul. »Wij behooren thans in de rommelkamer thuis, ons liedje is afgespeeld. Eén ding echter smart mij. Ik had zoo gehoopt mij juist nu vaster aan Arcadius te hechten en als een vriend met hem om te gaan, en juist nu bespeur ik, dat ik een achterling ben, dat hij mij ver vooruit is, en dat wij elkander niet meer begrijpen.”

En een andermaal, na een vrij heftig dispuut tusschen Basarof en oom Paul, zegt Arcadius' vader:

„Weet gij wel, mijn broeder, waaraan uw twistgesprek mij herinnerd heeft? Eens streed ik met onze gestorven moeder: zij wilde mij in 't geheel niet aanhooren. Eindelijk zei ik tot haar: Gij kunt mij natuurlijk niet begrijpen, wij zijn geen kinderen van hetzelfde geslacht. Deze woorden griedden haar bitter, maar ik dacht: wat is er aan te doen? De pil is bitter, maar ze moet geslikt worden. Thans is de beurt aan ons, en onze opvolgers kunnen nu tot ons zeggen: Gij zijt niet van onzen tijd, slikt door de pil.”

Dieper was de kloof dan Nicolaas Petrowitsj vermoedde. En door den tijd zou zij nog dieper worden. De nihilistische stroom was, toen hij sprak, nog slechts in zijn aanvang. Zijn golven zouden welhaast verder rollen. Het nihilisme, in den beginne niet veel meer dan een soort van wijsbegeerte, »uit het huwelijk van Duitsche wetenschap en Russische oppervlakkigheid geboren,” werd al vrij spoedig een politieke partij. In 1861 schreef Toergénjef zijn »Vaders en zonen,” in 1876 verscheen »Jong Rusland.” Daarin treedt het op met gansch

andere eischen en met een gansch ander doel. Daarin is het zijn aanhangers te doen om den bestaanden toestand omvertewerpen en een nieuwe sociale orde van zaken in het leven te roepen. Daar zien we reeds de organisatie der ontevreden, die eene omwenteling willen voorbereiden, maar nog altijd langs den weg der overreding en niet met geweld. De loop der omstandigheden in het Russische rijk had hen hiertoe gebracht. De hervormingen, door Alexander II in het leven geroepen, waren niet met het gewenschte gevolg bekroond. De oude gebreken traden ook onder de nieuwe regeling weer te voorschijn. De lijfeigenschap was opgeheven, het verschil van standen bleef bestaan, en hiermede zoowel de ellende waarin de lagere verkeerden, als de bevoorrechting der hoogere. 't Is of Toergénjef in zijn roman »Jong Rusland» alle partijen van zijn vaderland ten tooneele heeft willen voeren. Nesjdanof vertegenwoordigt er met Markelof, Marianne, Thekla e. a. de nihilistische strooming, Solomin de richting van den vooruitgang, maar langs den weg eener gelijkmatige ontwikkeling, Sipjagin de politiek van het juiste midden en Kolomeitsef de feodale partij. De handeling speelt voor een groot deel in het huis van den edelman Sipjagin, die Nesjdanof tot gouverneur bij zijn zoon heeft aangesteld. Hier raken zoowel Nesjdanof als Solomin met Kolomeitsef slaags, bij welke schermutselingen de heer des huizes steeds als bemiddelaar optreedt. Langzamerhand ontwikkelt zich een nauwere betrekking tusschen den gouverneur en Marianne, een arme wees, de nicht van Sipjagin, die onder het dak van haar oom het genadebrood eet en met haar tante voortdurend op voet van oorlog leeft. Steeds meer gespannen wordt de toestand, tot eindelijk Nesjdanof en Marianne die in liefde voor elkaar blaken, het huis van Sipjagin ontvluchten en tijdelijk een onderkomen vinden in de fabriek aan welke hoofd Solomin geplaatst is. Daar berooft Nesjdanof zich van het leven, twijfelend aan de waarheid zijner zaak, en wanhopig over den uitslag van zijn streven waarin hij telkens schipbreuk lijdt, terwijl Solomin later met Marianne in het huwelijk treedt. Ziedaar in 't kort de intrige van het boek.

Aan den arbeid, om het volk te bevrijden! — dit is de leuze van het nihilisme, waarvan, zooals ik zeide, Nesjdanof en Markelof en Marianne de vertegenwoordigers zijn. En werkelijk slaan de beide eersten handen aan het werk. Nesjdanof tracht zoowel de boeren als de fabriekarbeiders uit den diepen slaap waarin zij ter neer liggen, op te wekken. Ach! slechts droeve ervaringen zijn daarbij zijn deel. Alras bespeurt hij dat een prediking tot dezen gericht, weinig of niets geeft. Men begrijpt hem niet, of wil hem niet begrijpen. Doch laat ons hooren hoe hijzelf de wederwaardigheden van een zijner tochten aan Marianne vertelt:

„Allen, allen zonder uitzondering met wie ik gesproken heb, zijn ontevreden, en er is niemand onder deze menschen die ook maar in de verte wenscht te weten, hoe men die ontevredenheid een einde kan doen nemen. Maar in het maken van propaganda ben ik zwak: twee vlugschriften heb ik ter sluiks in een boerenwoning achtergelaten, en een derde in een wagen gelegd... Wat hiervan terecht zal komen weet God alleen. Vier personen bood ik vlugschriften aan. Eén vroeg mij, of het gebedenboeken waren — en weigerde ze; een tweede zei, dat hij niet lezen kon — en nam ze voor zijn kinderen om het prentje dat op den omslag zit; een derde was het eerst met mij eens, en zei al door: ja wel! ja wel!... maar begon mij vervolgens geheel onverwachts uit te schelden, evenwel zonder een brochure te nemen; een vierde eindelijk nam ze aan en bedankte er hartelijk voor, maar ik geloof, dat hij van wat ik sprak niets ter wereld heeft begrepen. Overigens heeft mij een hond in de beenen gebeten, heeft mij een oude boerin van den drempel harer woning met een tang bedreigd en geroepen: weg schobbejak!... weg met je Moskousche streken — men moest je liever ophangen!... En voorts heb ik mijn eenen voet doorgelopen, want mijn eeno laars is mij veel te groot. En nu heb ik honger — en mijn hoofd berst schier van den brandewijn dien ik gedronken heb.”

Een andermaal was het niet veel beter gegaan. Neen, veel erger. Toen toch hadden de boeren hem in een herberg gelokt en dronken gemaakt. En Nesjdanof, de dweper, door het leven in alle opzichten ontgoocheld, Nesjdanof maakt in wanhoop een einde aan zijn bestaan. Beide: en het geloof in de zaak waarvoor hij een tijdlang had gestre-

den, en dat in zijne liefde voor Marianne, wier bezit hij zich bij nader inzien niet waard achtte, beide had hij verloren. En van dat oogenblik af had het leven hem helaas! niets meer te bieden, maar ook niets meer te zeggen. Wat Markelof betreft... deze wordt bij een tocht naar de boeren, die hij tot oproerige bewegingen wil aanzetten, door de boeren-zelf gevangen genomen en overgeleverd aan het gericht. Ziedaar het gevolg der nihilistische propaganda in het tijdvak der proclamatiën en vlugschriften en redevoeringen. Een derde tijdvak zou aanbreken... Laat ons betreuren dat de dood Toergénjef verhinderde ook dit voor het nageslacht in onsterfelijke beelden te ver-
eeuwigen.

Ik mag van dezen roman geen afscheid nemen, zonder de aandacht te hebben gevestigd op de krachtige en aantrekkelijke figuur van Solomin. Deze man is als een doorlopende critiek op het nihilisme, en met bijzondere voorliefde door den dichter geteekend. Niet, dat hij het jonge geslacht en zijn streven miskent; hij weet wat het goeds heeft, te waardeeren, ja, is het in de meeste opzichten, wat grieven en beginselen betreft, er mee eens. Maar in de practijk loopen beider wegen uiteen. Solomin toch is van oordeel, dat alleen langs den weg der geleidelijke ontwikkeling de hervorming moet komen. Hij ook wil het volk opwekken uit den slaap waarin het gedompeld ligt, maar... maar door den arbeid. »Hij kende de Petersburgsche revolutionairen zeer goed en was het voor een deel met hen eens, want hijzelf was een man uit het volk. Doch hij meende, dat van het volk zelf de poging om zijn lot te verbeteren moest uitgaan; hij meende dat het volk een lange voorbereiding noodig had, echter langs een gansch anderen weg dan genen bewandelden. Ook zijn doel was een ander. Juist daarom liet hij zich met de beweging zelf weinig in.» »Hij handelde als een verstandig man die zoo min zichzelf als anderen in het verderf wilde storten.»

Solomin is het, die van het eerste oogenblik zijner kennismaking met Marianne, haar vertrouwen inboezemt als »iemand, die geen verraad plegen, maar helpen zal, als de nood aan den man komt.» Solomin

zal haar leeren wat het voor een vrouw zeggen wil: onder het volk te gaan, daaronder handelend op te treden en zich er voor op te offeren. Solomin eindelijk weet Marianne die wereld binnen te leiden waar ze haar beste gaven kan ontplooien en nuttig werkzaam zijn: die van het huisgezin.

»Solomin,» zegt aan het slot Paklin, een der in den roman voorkomende personen, tot Thekla Massjoerin, en ik geloof vast, dat hij des dichters meening ons vertolkt:

»Solomin, dat is een flinke kerel! Die weet te handelen. Zijn vroegere fabriek heeft hij verlaten en de beste lui er van meegenomen... Maar wat de hoofdzaak is: hij is geen geneesheer die met een vloek en een zucht onze maatschappelijke wonden genezen wil... Gij weet toch wat de Russen voor menschen zijn. Wij hopen altijd, dat er iets of iemand zal komen, om ons op eens te genezen. Wie zal die duizendkunstenaar zijn? Het Darwinisme, het landvolk, een buitenlandsche oorlog? — 't Is altijd oud ijzer om oud lood. Op de keper bezien, is dit alles gelijkheid met luiheid, gebrek aan energie, gedachteloosheid... Maar Solomin hoort niet tot deze soort van lieden; hij trekt geen kiezen uit — in één woord: hij is een flinke kerel...

»Gij waart vroeger een weinig onbillijk tegenover hem. Maar weet gij wel, dat menschen als hij eigenlijk de echte menschen zijn? Men begrijpt hen niet terstond, maar zij zijn de lui die wij behoeven, hunner is de toekomst. 't Zijn geen helden, niet eens „helden van den arheid,» waarover de een of andere Amerikaanse of Engelsche grappenmaker tot stichting van ons, arme duivels, een boek geschreven heeft, neen! het zijn standvastige, ruwe, uit het volk gesproken mannen... Kortom, 't is een flinke kerel, een man die een ideaal heeft, geen praatjesmaker, goed ontwikkeld, eenvoudig en toch verstandig en bij de hand... wat wilt gij meer?... Spreek er niet van, mijn waarde, geloof mij, de eenig goede en ware weg, dien wij moeten bewandelen, is de weg dien de Solomins gaan...»

Dien weg is in Rusland de omwentelingspartij, helaas! niet gegaan. Zij heeft sedert haar baan met bloed en tranen gedrenkt. De proclamaties en vlugschriften zijn door moordtuigen vervangen, de woorden

achtervolgd door de daad. De eene moord is op den anderen gestapeld, en al moordend tracht ze haar doel te bereiken. Toch valt niet alle schuld op haar schouders alleen. Ook de Russische toestanden zijn van die schuld voor een groot deel de oorzaak. Dit staat vast voor ieder die weet, dat de aanhangers van het nihilisme niet in de eerste plaats te zoeken zijn onder de zoogenoemde proletariërs, maar bovenal onder den adel en de lagere geestelijkheid. De beweging kon dan ook niet uitblijven in een wereld, zoo bedorven als de Russische toen althans was, en wellicht nog is. Zonder verschooning heeft Toergénjef haar gegeeseld en al zijn gal uitgestort over wat verkeerd in haar was in zijn roman »Rook», terecht de »wanhoopskreet» van den dichter genoemd.

Baden-Baden, toen, d. i. in 1867, de verzamelplaats zoowel van Russische studenten als van den Russischen adel, is er de plaats der handeling. Onder »den Russischen boom» vereenigt zich dagelijks de aristocratie, die er den tijd zoekt te dooden met nietsdoen en laffe aardigheden uit een of ander reeds lang vergeten fransch tijdschrift ten beste te geven. »En toch», zegt Toergénjef, »bevond zich hier de geheele »fine fleur» of »crème» van Rusland, onze gansche aristocratie van den geest. Daar was graaf X, onze onovertroffen dilettant, onze muzikale specialiteit; daar was baron Z, schrijver, ambtenaar, redenaar, en kaartspeler tegelijk; daar was vorst U, de vriend van den godsdienst en van het volk, die tijdens de brandewijns-pacht een kolossaal vermogen wist te vergaren. Voorts generaal O. O. die ergens op iemand eene overwinning had behaald, enz. enz. Kortom, daar waren staatslieden, diplomaten, mannen met Europeeschen naam, vernuften die meenden, dat de gouden bul door den paus was uitgevaardigd, en dat de »poor-tax» in Engeland was eene belasting op de armen. Daar waren voorts allerlei soort van dames, vorstinnen, gravinnen, baronessen, freules, demi-monde, enz. enz.»

Litwinof, een jonge Rus, vertoeft eenigen tijd in die plaats en maakt kennis zoowel met die hoogere als met de lagere wereld, met

de opgeblazen Slavophilen die schimpen op de westersche beschaving en zonder eenige kennis van zaken zwetsen over alles, met een gewicht, als hing het heil der wereld af van eenige frases en niets-beteekenende woorden of namen, maar ook met den aristocratischen kring der generaals en generaalsvrouwen, die in zedeloosheid het Parijs van die dagen niets toegeven en spiritistische kwakzalvers met zekere ingenomenheid begroeten. En deze Litwinof zelf wordt de dupe eener gewetenlooze vrouw, van de geliefde zijner jeugd, die hem reeds eens verliet en nu andermaal in haar strikken weet te vangen, ja, hem ontrouw maakt aan haar met wie hij zijn levensweg verder zou bewandelen. Hij, der wanhoop ter prooi, verlaat die wereld der frase en der onzedelijkheid en roept in den trein, die hem uit haar wegvoert, in vertwijfeling uit:

„Rook, alles is rook, mijn leven, alle leven, inzonderheid al het Russische leven. Alles is aan verandering onderhevig. Het eene beeld maakt plaats voor het andere, het eene verschijnsel volgt het andere op, maar op de keper bezien blijft alles gelijk het was; alles stormt op 't een of ander doel los — en alles verdwijnt zonder een spoor achter te laten, zonder een doel te hebben bereikt. De wind waait nauwelijks uit een anderen hoek, of alles keert om, en weer op nieuw begint het koortsig, opgewonden en . . . nuttelooze spel. 't Is alles rook wat men ziet, rook en niets anders.”

Wie de Russische wereld wil leeren kennen, zal goed doen Toergénjef's werken te lezen. Beter dan eenig geschrift over Russische toestanden — en wie stelt er bij de tegenwoordige orde van zaken geen belang in! — zullen zijn romans en novellen ons de verklaring geven van wat ons in deze duister is en onverklaarbaar schijnt.

Neen! ik heb bij lange na niet alles genoemd wat Toergénjef schreef. Doch genoeg, om te laten zien wie hij als dichter is geweest en wat hij als patriot heeft gedaan; genoeg om de macht zijner persoonlijkheid te doen kennen en den lezer in zijn geest te doen doordringen; genoeg om den wensch te rechtvaardigen, dat in deze dagen van strijd en van troebelen op allerlei, inzonderheid op maat-

schappelijk gebied, ook onder ons mannen opstaan met onbeneveld oog en kalme vrijmoedigheid, vrienden des volks, die niet alleen den weg wijzen naar een betere toekomst, en de gebreken toonen welke er in onze sociale toestanden zijn, maar ook der natie een ideaal voor oogen houden dat moet worden nagestreefd — mannen, die ons leeren wat er, bij goede leiding van het nationaal karakter en bij goede ontwikkeling van alle burgers, van Nederland worden kan!

Zaandam, April 1884.

PROF. DOZIJ

REINHART PIETER ANNE DOZY.

Toen op den 29^{en} April van het jaar 1883 de hoogleeraar Reinhart Pieter Anne Dozy, op drie-en-zestigjarigen leeftijd, door den dood uit zijn werkring aan de Leidsche universiteit werd weggerukt, leed de wetenschap in het algemeen en ons vaderland in het bijzonder een zwaar verlies. Aan de wetenschap ontviel een man, wien het gegeven was, haar met ganscher harte te dienen niet alleen, maar wiens offers zij met welbehagen aannam en met haar uitgezochteste gunsten beloonde. Nederland zag met Dozy uit de dun bezette rij zijner ook buitenslands roemrijk bekende grootheden, iemand ten grave dalen, die dien roem sinds lang verworven en jaren lang eervol had gehandhaafd. *Sat est excellere in uno*: »men kan volstaan met in één zaak uit te munten,» verkondigt terecht het oude spreekwoord; Dozy intusschen heeft waarlijk deze grens van het genoegzame in belangrijke mate overschreden. Als taalgeleerde, als geschiedkundige, als onderwijzer, was hij boven het middelmatige verre verheven, verdiende hij, zonder overdrijving, uitmuntend te heeten. Waren de resultaten zijner pogingen, waren ook zijn talenten, op dit drieledige gebied zijner werkzaamheid zeer ongelijk, zelfs daar, waar hij betrekkelijk het minste gold, ontwikkelde hij een kracht, die aan de dagelijksche verschijnselen gemeten, buitengewoon mag genoemd worden. Hij had, naar het scheen, de geluk-

kige en heilrijke gave, om bij iedere geestesverrichting en bij iedere ernstige openbaring van denkbeelden, de leuze van onzen grooten Raadpensionaris in practijk te brengen: *Hoc ago*. Wat Dozy deed, verrichtte hij steeds zóó, alsof hij nooit iets anders of hoogers te verrichten had; en poogde hij steeds zóó goed en degelijk te verrichten, als het hem onder de omstandigheden en de eischen van het oogenblik maar eenigszins mogelijk was. Een kalme, bijna phlegmatische natuur; een afwezigheid van alle eerzucht, die niet tot het wetenschappelijke streven beperkt was; eindelijk een materieele positie die de zorgen voor het bestaan geheel uitsloot; dit alles droeg er zeker toe bij om aan Dozy's optreden die stevigheid en dat zelfvertrouwen te verleenen, die bij de niteenlopende waarde van hetgeen hij als taalgeleerde, als geschiedkundige, als academisch docent presteerde, toch alles wat van hem uitging met dat eigenaardige cachet stempelde, dat den buitengewonen mensch verraadt ook dan wanneer hij niet in zijn »fort" optreedt.

In de allereerste plaats nu was Dozy *taalgeleerde*; onder de beoefenaars der Oostersche, bepaaldelijk Semitische talen, is hem als fijn en doorwrocht kenner van het Arabisch, een onvergankelijke roem verzekerd. Geen hoogeschool ter wereld, waar Oostersche talen onderwezen en beoefend worden, of Dozy's naam wordt er met eere genoemd. En toen in den zomer van het vorige jaar — nog geen half jaar na Dozy's verscheiden — het Orientalisten-congres te Leiden vergaderde, was het voor de van heinde en verre saamgestroomde geleerden een droevige teleurstelling, den voorzittersstoel niet te zien ingenomen door dien Nederlandschen hoogleeraar, dien de grootsten onder hen gaarne als hun evenknie, en zeer velen van hen onbetwist als hun meerdere hadden gehuldigd.

Welke nu was de plaats, die Dozy onder de Orientalisten innam? Met den naam van Orientalisten worden die geleerden bestempeld, die de Aziatische talen tot het voorwerp hunner wetenschappelijke navorschingen

hebben gekozen. Die Aziatische talen zijn echter niet alleen zeer talrijk, maar ook, wat aard, oorsprong en verwantschap, zoowel als wat het belang van geschied- en taalvorsching aangaat, nog al zeer uiteenlopend. Hoewel zij alle met de gemeenschappelijke benaming van Oostersche talen worden aangeduid, belet dit geenszins, dat sommige er van, zooals de oud-Indischè, bepaaldelijk het Sanskriet, eigenlijk meer verwant zijn aan de talen, die thans in Europa worden gesproken, en voor de kennis daarvan meer onmiddellijk nut opleveren dan voor de Aziatische, met welke haar slechts de algemeene benaming gemeen is. De talengroep nu binnen wier gebied Dozy's levensstudie haar tenten had opgeslagen, wordt algemeen met de benaming van de Semitische aangeduid, omdat de volken die deze talen spraken of nog spreken, op grond der in Genesis geboekstaafde overlevering, zich als afstammelingen van Noach's zoon. Sem beschouwen. Zeker en onbetwifelbaar is het, dat de tot deze groep gerekende talen, het Hebreeuwsch, het Chaldeeuwsch, het Syrisch, het Arabisch, onderling een nauwe verwantschap verraden en van alle andere Aziatische talen, tusschen wier spraakgebied zij als neergeworpen schijnen, zich scherp onderscheiden. Deze Semitische talen hebben niet onwaarschijnlijk het eerst zich in de benaming Oostersche talen mogen verheugen, en hebben het uitsluitend recht op de hierdoor aangewezen hoedanigheid eerst moeten opgeven, toen ook onderscheiden andere talengroepen, die in het reuzenwerelddeel Azië inheemsch zijn of haar bakermat aan te wijzen hebben, in den kring der Europeesche wetenschappen zijn opgenomen. En dit laatste is van nog vrij recente dagteekening, terwijl de Semitische talen waarschijnlijk, zij 't ook aanvankelijk in zeer bescheiden verhoudingen, reeds meer dan zeven eeuwen de belangstelling van reizigers en geleerden hebben opgewekt. Twee hoofdoorzaken zijn daarvoor aan te wijzen, die eigenlijk wederom in denzelfden grond wortelen: n.l. in den godsdienst, waarin sinds achttien eeuwen Europa's bewoners begonnen zijn hun heil te zoeken. Eerstens toch waren het de kruistochten, die de kennismaking openden met het Arabisch, de taal van den Koran, de officieele taal van den Islam, de taal van de beheerschers der geloovigen, de taal, die in alle landen, waarover het chalifaat

in de tijden zijner hoogste macht heerschappij had uitgeoefend, de taal der officieele en der wetenschappelijke kringen was geworden, het Latijn in één woord der Mosleemsche wereld. Ten andere begon in het laatste tijdperk der Middeleeuwen, toen de Renaissance den eersten en krachtigen stoot gaf aan de degelijke beoefening der klassieke talen, het Latijn en het Grieksch, ook de taal, waarin het Oude Verbond oorspronkelijk was neergeschreven, de aandacht der ernstige wetenschap te wekken. Inderdaad werd ook aan het Hebreeuwsch, het eerste van alle Oostersche talen, aan de hoogeschoolen een leerstoel geschonken en werd de beoefening dezer taal, van de zijde der hoogleeraren en der studenten, reeds spoedig met een betrekkelijk goeden uitslag bekroond. De belangstelling in den Bijbel eenerzijds, en de geringe uitgestrektheid der letterkundige voortbrengselen, die in de oud-Hebreeuwsche taal geschreven zijn, werkten dezen voorspoedigen uitslag in de hand. Tegelijkertijd begreep men, dat juist de geringe omvang der Hebreeuwsche of oud-testamentische literatuur, de wenselijkheid ja de noodzakelijkheid schiep, om over de beteekenis van zeldzaam voorkomende woorden, over den aard van minder doorzichtige spraakkunstige vormen en over de strekking van min of meer zonderlinge zinconstructies of woordvoegingen, licht te ontsteken bij de verwante Arabische taal- en letterkunde. Geen wonder derhalve, dat deze aanvankelijk vooral, als hulpwetenschap, in zekeren zin zelf als *ancilla theologiae*, — de dienaarssche der godgeleerdheid — beoefend werd, als ondergeschikt aan het hoogere doel, om den bijbel, de bron der openbaring, in het oorspronkelijke te leeren verstaan. Maar het kon niet uitblijven, dat het Arabisch, om zijn zelfs wil, in het wetenschappelijk vorsch en een plaats veroverde. Reizigers konden meedeelen, hoe het Arabisch aan de Zuid- en de Oostkust der Middellandsche zee en verderop in Azië nog door millioenen gesproken werd; geleerden ontdekten hier en daar in handschrift Arabische werken van geschiedkundigen of van wijsgeerigen inhoud; en was het ook niet van belang den Koran, die kenbron eener andere, zij 't ook onzuivere openbaring, in het oorspronkelijk te kunnen verstaan? Zoo werd dan ook, reeds in de 16^e eeuw, met schaarsche en gebrekkige hulpmiddelen, de beoefening van het Ara-

bisch door Europeesche geleerden aangevangen. De beroemde Scaliger, die aan de Leidsche hoogeschool, kort na haar oprichting, beroepen werd, minder om er te onderwijzen dan om aan de nieuwe Akademie den algemeen erkenden luister van zijn welverdienden roem te leenen, had ook het Arabisch in den uitgestrekten kring zijner studiën opgenomen. En sinds dien tijd heeft ons vaderland, in het bijzonder de Leidsche hoogeschool, een breede reeks van geleerden aan te wijzen, die met gunstig gevolg, de Semitische taalwetenschap beoefend, en velen onder hen, die deze wetenschap belangrijk vooruit hebben gebracht. Dat Leiden voor de Arabische taal en letteren zoo vruchtbaar kon werken, was zeker niet in de laatste plaats te danken aan de talrijke verzameling van belangrijke handschriften, waarmee de gezant der Staten-Generaal te Constantinopel, Levinus Warner, haar boekery in de 17^e eeuw begiftigde. Daar toch toen ter tijd in het Oosten geen boekdrukkerijen de exemplaren der inheemsche werken vermenigvuldigden en het den geleerden, zelfs als zij de moeite en de kosten van het reizen zich konden getroosten, nog niet gemakkelijk zou zijn gevallen, tot de bibliotheek eener Moskee te worden toegelaten, vermocht alleen het eigen bezit eener rijk gevarieerde verzameling handschriften de gelegenheid aantebieden tot een meer intieme kennismaking met de Arabische literatuur van vroegere en latere eeuwen. De Leidsche hoogeschool was ook de eenige in ons vaderland, waar naast een professor, die het Hebreeuwsch en de oudtestamentische literatuur aan de studenten in de Godgeleerdheid moest onderwijzen, nog een leerstoel werd bezet ten behoeve der andere Semitische talen, bijzonder het Arabisch.

Toen Dozy in 1837 als student aan de Leidsche hoogeschool werd ingeschreven, werd laatstbedoelde leerstoel door den kundigen, ijverigen en beminnelijken Wijers ingenomen; en aan de aantrekkingskracht, die zijn onderwijs op het hoofd en het hart van zijn toehoorders uitoefende, hebben wij het te danken, dat Dozy de studie van het Arabisch zich als levensdoel koos. Begaafd met een uitmuntenden aanleg, die door een bijna onfeilbaar geheugen werd gesteund, en voor zijn leeftijd met een buitengewone kennis op letter- en geschiedkundig gebied toegerust, had de jeugdige Dozy de Latijnsche

school¹ verlaten; maar het scheen aanvankelijk, dat zijn smaak even weinig als zijn van stoffelijke bezorgdheid onafhankelijke toekomst, de keuze kon bepalen van het vak, waaraan hij die buitengewone gaven zou dienstbaar maken. Alle lessen der literarische faculteit werden beproefd en getoetst; en daar Dozy vroeger eens, in den tijd dien zijn schoolkameraden aan het gewone werk moesten besteden, met de allereerste beginselen van het Hebreeuwsch en het Arabisch had kennis gemaakt, ging hij ook, op een keer, een college van prof. Wijers bijwonen. Dáár vond hij nu de uitverkorene, op wie hij zijn zinnen zette, en die hij, eenmaal na schitterende overwinningen in het strijdperk der wetenschap, met het volste recht de zijne zou mogen heeten. Zullen wij het toeval of voorbeschikking noemen? Wat baat het zich zulk een onoplosbaar raadsel voor te leggen? Genoeg: Dozy en het Arabisch hadden elkander gevonden, beide zijn er wél bij gevaren.

Aan het Arabisch en zijn literatuur was van nu af Dozy's wetenschap boven alles en in de allereerste plaats gewijd. Wel heeft hij — en dit was onvermijdelijk — ook aan de andere talen der Semitische familie zijn aandacht geschonken; wel mocht hij, dank zijn buitengewone geestesgaven en den breedten grondslag der reeds op jeugdige jaren verworven kundigheden, in velerlei richting zijn studiën steeds met gunstigen uitslag voorzetten en uitbreiden; maar het Arabisch was en bleef altijd hoofdzaak. Hoe dikwijls kon men in een tijdperk, waarin hij reeds een Europeesche vermaardheid had verkregen, uit zijn mond de verklaring vernemen, *non patitur socium*: »de studie van het Arabisch is niet tevreden met een gedeeltelijke toewijding, zij eischt die gansch en gaar!» En waarlijk de moeilijkheden er aan verbonden zijn alles behalvè gering te schatten; stippen wij enkele daarvan hier kortelijk aan.

Allereerst de schaarschte van gedrukte boeken. Want zijn ook al,

¹ Deze was voor Dozy de inrichting van voorbereidend hooger onderwijs, of het zoogen. Paedagogieum, opgericht en langen tijd bestuurd door Dr. J. de Gelder, die later te Alkmaar het rectoraat aan het Gymnasium bekleedde.

in de veertig laatste jaren, zoo in Europa als in het Oosten, de persen veel vruchtbaarder geweest dan in vroegere tijden, slechts een zeer gering deel van de Oostersche literatuur is tot dusver in druk verschenen. Wie haar wil leeren kennen, moet dus al spoedig zich toelleggen op het lezen en ontcijferen der geschreven boeken, die in de bibliotheken aanwezig zijn. Bij de gewone bezwaren nu, aan het ontcijferen van handschriften verbonden, komt nu nog bijzonder de eigenaardigheid der Arabische schrijfwijze, waar de aanwezigheid of het ontbreken van een enkel stipje de beteekenis van het letterteeken geheel verandert, waar het geheele vocaalstelsel door drie teekens uitgedrukt wordt, die boven of onder de bijbehorende medeklinkers geplaatst kunnen worden, maar in de handschriften meerendeels weggelaten, niet zelden ook verkeerd of slordig aangebracht zijn. Wanneer men nu bedenkt, dat het meervoud der naam- en de buiging der werkwoorden, voor een groot deel in de verandering der klinkers bestaat, en dat de juiste beteekenis van een woord eerst uit de bekendheid met de passende vocaalteekens kan worden afgeleid, dan zal men zich eenigermate kunnen voorstellen, hoeveel moeilijkheden het lezen en verstaan van een in handschrift voorliggend Arabisch werk den wetenschappelijken navorscher voortdurend aanbiedt.

In de tweede plaats valt op te merken, dat de woordenboeken, die de lezer verlangt te raadplegen, hem slag op slag te leur stellen. Reeds de boven aangeteekende omstandigheid, dat het grootste deel der literatuur nog niet gedrukt is, doet aanstonds vermoeden, dat het onmogelijk geweest is, een woordenboek samen te stellen, waarin alle of zelfs de meeste termen van den verbazend rijken woorderschat werden opgenomen. Maar behalve de ongenoegzaamheid lijden de weinige bestaande woordenboeken nog aan allerlei andere kwalen. De vervaardigers er van plachten in den regel hun voorraad te ontleenen aan de woordenboeken, die Arabische geleerden zelven in vroegere tijden hebben aangelegd ter verklaring van den koran, van dichters of andere auteurs, die zich van verouderde, zeldzaam voorkomende, vreemd gevormde, of althans niet dagelijksch voorkomende uitdrukkingen gewoon waren te bedienen. Het gevolg ligt voor de hand: men vindt in de woor-

denboeken de termen en de beteekenissen die zeldzaam of onregelmatig zijn, en zoekt er vergeefs naar de alledaagsche woorden of naar de eenvoudige en fundamenteele beteekenis der aangevoerde uitdrukkingen. Voeg nu daarbij, dat de samenstellers tijden en plaatsen niet onderscheiden, geen rekening houden met dialectische afwijkingen en met historische ontwikkeling, en men zal zich een begrip kunnen vormen van de onwaarde der Arabische lexicographie, — maar ook tevens van de moeilijkheden, waarmee een beoefenaar der Arabische literatuur, ook in deze richting, te worstelen heeft. De bijstand, die in dit opzicht door de woordenboeken geleverd wordt, waarin de thans òf in Egypte òf in Algerië gesproken wordende Arabische taal is opgenomen, is natuurlijk alles behalve afdoende voor den geleerde, die de gewrochten der Arabische literatuur uit de middeleeuwen — en deze vooral verdient de aandacht der wetenschap — wenscht te bestudeeren.

Wij zouden verder kunnen gaan en kunnen wijzen op de ongenoegzaamheid der spraakkunstige theorieën, die tot voor weinig tijd grootendeels ontleend werden aan de beschouwingen van vroegere Arabische geleerden, die reeds daarom vooral scheeve grammaticale regelen moesten opstellen, omdat zij geen andere taal dan hun eigene kenden. Wij zouden kunnen wijzen op het ontbreken van een gemakkelijk overzicht der letterkundige geschiedenis, en op de beduidende leemten, die in onze kennis zoowel der geschiedenis als der aardrijkskunde van de Arabische wereld in de Middeleeuwen nog altijd bestaan. Genoeg intusschen om te doen gevoelen, dat wie zich aan de Arabische taal en letteren wijdt, voor inspanning en arbeid niet moet terugdeinzen; en dat wie met gunstigen uitslag dit vak van literarische wetenschap beoefent, van gelukkige geestesgaven maar ook van een niet alledaagsche geestkracht de onmiskenbare blijken geeft.

Wat heeft nu Dozy verricht om op dit gebied zich de uitgebreide en blijvende reputatie te verwerven, waarvan wij vroeger gewaagden?

Van het tijdperk af, waarin hij, als student het werk voorbereidde, waarmee hij den doctoralen graad moest behalen, heeft hij een belangrijke reeks Arabische geschriften, meerendeels dezulke die in H. S. op de Leidsche bibliotheek aanwezig zijn, in druk uitgegeven, met

kritisch oordeel en door vergelijking van elders berustende H. S. S. het onduidelijke ontcijferend, het foutieve verbeterend; hierbij is somtijds een vertaling, zijn altijd toelichtende aantekeningen van grammaticalen of historischen inhoud gevoegd, en wordt de beteekenis van woorden die in de woordenboeken niet, onjuist of onvolledig vertolkt zijn, aangegeven. Toen hem, kort na zijn promotie, de ambtelijke plicht werd opgedragen, om van de belangrijke verzameling Oostersche H. S. S. ter Leidsche bibliotheek aanwezig, een beschrijving te geven, heeft hij in betrekkelijk kort tijdsverloop, ten aanzien der Arabische werken, meer gedaan dan een zijner voorgangers, en den stoot gegeven aan de eindelijk voltooïing van den wetenschappelijken catalogus dezer beroemde verzameling, waarvan eerst met behulp van zulk een gids door de geleerden behoorlijk kan worden partij getrokken. De noodzakelijkheid intusschen om een wetenschappelijke en zoo volledig mogelijke lexicographie van het Arabisch tot stand te brengen, hield Dozy steeds in het oog. Reeds als student verwierf hij de door het toenmalig Koninklijk Instituut uitgelooftde gouden medaille, met een woordenboek over de kleedingstukken der Arabieren, waarvoor de stof nu niet alleen uit de oude geschriften, maar ook uit de nieuwere reisbeschrijvingen met onverdroten ijver geput was. Zeer vele jaren later maakte hij een Spaansch-Arabische woordentolk, die in de 15^e eeuw ten behoeve van het bekeeringswerk der Moslemen ¹ in Spanje was opgesteld, tot den grondslag van een even uitgebreiden als grondigen lexicographischen arbeid over de Arabische woorden die in de talen van het Pyreneeische Schiereiland in min of meer verbasterden vorm zijn opgenomen; een werk dat in 1869 door de *Academie des inscriptions et belles lettres* de eer eener op hoogen prijs gestelde bekroning werd waardig gekeurd. En eindelijk mocht hem, in zijn laatste levensjaren, de voldoening te beurt vallen, op zijn lexicologische studiën de

¹ Een belijder van den Islam (Mohammed's godsdienst) heet in het Arab. *Moslim*; de door de Arabieren onderworpen Perzen vormden daarvan in hun taal het mrvd. *Moslimaan*, waaruit het gebruikelijke bast-aardwoord *Muzelman* ontstaan is, dat langzamerhand voor den juisteren vorm plaats maakt.

kroon te zetten, door de uitgave van zijn Supplement op het groote en meest gebruikelijke woordenboek, dat van Freytag, waarin de resultaten werden neergelegd eener dertigjarige uitgebreide en oordeelkundige lectuur, en waarin de beteekenis van duizenden woorden, in verschillende tijden en plaatsen, in proza of poëzie voorkomende wordt aangegeven, met opgaaf telkens van de bronnen waaruit de onvermoeide vorscher had geput. ¹

Het zou zeker niet mogelijk geweest zijn, zulke resultaten te verkrijgen, indien Dozy zijn lectuur ongeregeld en teugelloos over alles wat ooit en ergens in het Arabisch geschreven was had uitgestrekt. Een meer bepaald arbeidsveld had hij zich gekozen, om des te zekerder te zijn van den oogst. Bij voorkeur bewoog hij zich in de letterkunde der Arabieren, die van de 8^e tot de 13^e eeuw in Spanje gevestigd waren. Dat was het gebied, dat hij beter dan eenig ander heeft doorvorscht, en welks aanraking met de Europeesch-Christelijke toestanden hem noopte, — of was het gevolg wellicht juist bij hem oorzaak of aanleiding? — zijn aandacht ook aan andere dan Oostersche letteren te schenken. Om de Spaansch-Arabische literatuur en beschaving goed te kennen, moest de geleerde ook de literatuur en de beschaving van het andere volk, dat het Pyreneesche schiereiland bewoonde, bestudeeren. Hoe diep Dozy in de oud-Spaansche letterkunde was doorgedrongen, bewijzen de onderzoekingen, die hij aan het ontstaan der legendarische bestanddeelen in de overlevering van den *Cid* heeft besteed. Met het oud-Spaansch nu schonk hij aan de Romaansche talen in het algemeen zijn aandacht; en hoe zeer hij in de Fransche poëzie der middeleeuwen was ingewijd, kan o. a. blijken uit de opstellen, die Dozy indertijd, naar aanleiding van Jonckbloet's uitgaven van de romans over Guillaume d'Orange en aan de Reinaert-romans heeft gewijd. De kennis der middeleeuwsche Fransche poëzie voerde van

¹ Dozy's verdiensten als orientalist vindt men op uitvoerige en degelijke wijze uiteengezet in het »Levensbericht», dat prof. Dr. M. J. de Goeje, in de Kon. Academie van Wetenschappen, in de zitting van Juni 1883, over hem mededeelde.

zelf op het gebied onzer oude vaderlandsche letterkunde; maar ook voor de hedendaagsche Nederlandsche taal heeft Dozy gearbeid, toen hij in zijn »Oosterlingen" (1867) een beredeneerde woordenlijst gaf van de termen, die onze taal aan de Semitische talen in vroeger of later tijd ontleend heeft. Zoo omschreef Dozy's levensstudie, van haar middelpunt uit, met een reusachtigen straal een cirkel, binnen welks omtrek een aanzienlijk fragment der menschelijke beschaving gelegen was.

Maar niet alleen naar de oppervlakte, ook in de diepte, werden Dozy's studiën door een veelomvattenden geest gekenmerkt. Is de taal weleens te recht het gansche volk genoemd, om de taal gansche-lijk te doordringen, moet ook het volk gekend worden. Tot de studie van het karakter der Arabieren voelde Dozy zich blijkbaar voortdurend aangetrokken, en aan zijn uitgebreide en scherpzinnig ingestelde waarnemingen hebben wij ongetwijfeld veel juistere denkbeelden over den aard en het karakter van dit volk te danken dan vroeger gangbaar waren.

Over het ontstaan en het karakter van den godsdienst, aan welks opkomst en verspreiding de Arabieren zeker de wereldhistorische beteekenis, waarin zij zich verheugen, voor een groot deel verschuldigd zijn, heeft Dozy ons een werk geschonken, waarvan de populariteit in geenen deele de degelijkheid heeft geschaad.¹ Doch het is wellicht eigenaardiger, hier uit een ander zijner geschriften een plaats over te nemen, aan de karakterbeschrijving van het Arabische volk gewijd, omdat die passage zoowel voor de juiste kennis van dat volk als ook wellicht voor de kennis van Dozy's eigen levensbeschouwing een meer dan alledaagsche waarde bezit.

»Tusschen de Arabieren der woestijn en ons bestaat een ontzaehlijk »verschil. Wij zijn te rijk van verbeelding om de rust des geestes te »genieten; maar aan diezelfde verbeelding hebben wij onzen vooruit- »gang te danken; zij is het, die ons onze betrekkelijke meerderheid heeft »geschonken. Waar zij ontbreekt, is vooruitgang onmogelijk; wil men »het maatschappelijke leven verbeteren en de onderlinge verhoudingen

¹ *Het Islamisme*, in de verzameling »De Voornaamste Godsdiensten," Haarlem 1863. — 2e druk, 1880.

»der menschen tot ontwikkeling brengen, dan moet men het beeld eener
 »maatschappij voor oogen hebben, die volmaakter is dan de bestaande.
 »De Arabieren nu hebben, in strijd met een algemeen gangbaar voor-
 »oordeel, slechts bitter weinig verbeelding. Hun bloed moge onstuimi-
 »ger zijn, eer kooken dan het onze; hun hartstochten mogen woester
 »zijn; in vindingrijkheid staan zij lager dan eenig ander volk. Om
 »zich daarvan te overtuigen, sla men den blik op hun godsdienst en
 »hun literatuur. Vóór dat zij moslemen waren, hadden zij Goden,
 »die de hemellichamen voorstelden; maar nooit hebben zij een mytho-
 »logie er op na gehouden, zooals de Indiërs, de Grieken, de Scan-
 »dinaviërs. Hun Goden hadden geen verleden, geen geschiedenis en
 »niemand kwam op het denkbeeld er een te dichten. En wat nu den
 »door Mohammed gepredikten godsdienst aangaat, een eenvoudige mo-
 »notheïsme, waaraan eenige van het Jodendom en den oudheidenschen
 »eeredienst ontleende instellingen en plechtigheden zijn toegevoegd, hij
 »is zonder tegenspraak de eenvoudigste en minst mystieke van alle
 »positieve godsdiensten; zij kan als de zedelijkste en als de zuiverste
 »gelden bij de zoodanigen, die het bovennatuurlijke zooveel mogelijk
 »uitsluiten, en uit den eeredienst de uiterlijke vormen en de plastische
 »kunsten willen verbannen. In de literatuur hetzelfde gemis aan vin-
 »ding, dezelfde voorliefde voor het reële en het positieve. Andere volken
 »hebben heldendichten voortgebracht waarin het bovennatuurlijke een
 »grootte rol speelt. De Arabische literatuur heeft geen heldendicht; zij
 »heeft niet eens verhalende poëzie; de poëzie, uitsluitend lyrisch en
 »beschrijvend, heeft nooit iets anders uitgedrukt dan de dichterlijke
 »zijde van de werkelijkheid. De Arabische dichters beschrijven wat zij
 »zien en wat zij gevoelen; maar vinden niet uit, en veroorloven zij
 »zich somtijds die weelde, dan oogsten zij bij hun landgenooten, in
 »stede van dank, het verwijt van leugenachtigheid in. — De vinding
 »is zoo zeldzaam in hun literatuur, dat, zoo men een fantastisch ge-
 »dicht of verhaal er in ontmoet, de onderstelling volkomen gerechtvaar-
 »digd is, het voor een vertaling te houden. Zoo zijn in de bekende
 »»Duizend-en-Een-Nacht» alle tooververhalen, die bevallige voortbreng-
 »selen eener frissche verbeelding, die onze jeugd bekoord hebben,

»van Perzischen of Indischen oorsprong; terwijl de eenige waarlijk
 »Arabische stukken in deze onmetelijke verzameling gevormd worden
 »door de karakterschilderingen en de anecdoten, die aan het werke-
 »lijke leven ontleend zijn. Eindelijk, toen de Arabieren, gevestigd in
 »de uitgestrekte gewesten, die zij met het zwaard hadden gewonnen,
 »met wetenschappelijke aangelegenheden zich gingen inlaten; hebben
 »zij hetzelfde gemis aan scheppende kracht verraden. Zij hebben de
 »werken der ouden vertaald en toegelicht; zij hebben eenige bijzondere
 »onderdeelen der wetenschap door geduldige, nauwkeurige en tot in het
 »geringste afdalende waarnemingen verrijkt; maar uitgevonden hebben
 »zij niets, geen enkel groot of vruchtbaar denkbeeld aan den dag gebracht.

»Zoo zijn de verschilpunten tusschen de Arabieren en ons in den
 »grond van den volksaard geworteld. Misschien hebben zij meer ver-
 »hevenheid van karakter, meer ware grootheid van ziel, en een leven-
 »diger besef van de menschenwaarde; maar ontwikkelingskiemen dragen
 »zij niet met zich, en in hun hartstochtelijken dorst naar persoonlijke
 »onafhankelijkheid bij een volstrekte afwezigheid van politisch instinct,
 »schijnen zij ongeschikt, om zich te voegen naar de wetten der samen-
 »leving. Intusschen hebben zij het beproefd. Door een profeet ontruk-
 »aan hun woestijnen en opgezweept tot de verovering der wereld,
 »hebben zij deze met het geraas hunner overwinningen vervuld. Ver-
 »rijkt met den buit van een twintigtal provinciën, hebben zij de ge-
 »nietingen der weelde leeren kennen; tengevolge der aanraking met
 »de overwonnen volken, gingen zij de wetenschappen beoefenen, en
 »hebben zij zich beschaafd, zooveel dit hun mogelijk was. Maar zelfs
 »na Mohammed verliep er een zeer lang tijdperk vóór dat zij hun
 »nationaal karakter hadden afgelegd. Toen zij in Spanje aankwamen,
 »waren zij nog de ware zonen der woestijn....»

Dit lange (hopen wij, niet onbelangrijke) citaat is genomen uit het
 groote werk, dat in 1861 verscheen onder den titel van »Histoire
 des Muselmans¹ en Espagne» (711—1110), waarin de auteur de

¹ De Franschen behouden de foutieve maar van ouds gebruikelijke zeg-
 gingswijzen: Mahomet, Muselman enz.

uitkomsten neerlegde, dien zijn studiën van het door hem gekozen deel der Arabische taal en literatuur voor geschiedkundig onderzoek had opgeleverd; en de vermelding hiervan brengt ons dus van zelf er toe, over Dozy als geschiedschrijver te spreken. Dat hij niet enkel taalgeleerde, beoefenaar van spraakkunst en woordvertolker kon zijn, bemerkten wij reeds genoegzaam uit het voorafgaande. Taal- en volkskennis, als elkander wederkeerig aanvullende, was zijn leus; en de kennis van een volk resumeert zich voor het verledene in hetgeen men, met een enkel maar veelomvattend woord, geschiedenis pleegt te noemen.

Tot de wetenschappelijke beoefening daarvan steeds aangetrokken, werd Dozy, om zoo te zeggen, op officieele wijze tot de handhaving en verdere ontwikkeling dier studiën gedreven, toen hij in 1850 het Hoogleeraarsambt in de Geschiedenis aan de Leidsche Hoogeschool verkreeg. Toen eenige jaren te voren het professoraat in de Oostersche talen was opengevallen, werd Dozy, niettegenstaande zijn bekwaamheden reeds door het bovenvermelde prijsantwoord, door zijn academisch proefschrift, door zijn werkzaamheden aan de bibliotheek en op andere wijze onmiskenbaar gebleken waren, niet tot opvolger van zijn leermeester Wijers aangesteld. Of men hem te jong en te jeugdig vond, of wel de verdiensten van den gelukkiger candidaat hooger schatte, mogen wij hier in het midden laten. De regeering gaf in ieder geval later een bewijs van waardeering der verdiensten van den orientalist, en van behartiging der belangen van het Hooger Onderwijs, toen zij te Leiden een bijzonderen leerstoel voor de Algemeene Geschiedenis schiep¹ en Dozy daarin plaatste. In de rede waarmee hij zijn ambt aanvaardde, — zeker wel de eerste inaugureele rede, die door een Leidsch professor in de Letteren niet in het Latijn maar in de moedertaal werd gehouden! — sprak hij o. a. van den beroemden de Sacy, en beschreef hem als een man, die een veelzijdige kennis bezat, maar die de historie

¹ Sinds 1815 was het onderwijs daarin meest verbonden geweest met dat der Griekse en Rom. Oudheden; terwijl in de rechtsgel. Facult. Staatkundige Geschiedenis werd onderwezen.

aanwees als het veld, waarop de orientalist de schoonste lauweren kon plukken. De orientalist-geschiedschrijver heeft zich inderdaad, wij zagen het reeds, in de »Histoire des Muselmans en Espagne" op schitterende wijze geopenbaard. Vóór de verschijning van dit werk was dit deel der Geschiedenis een gesloten boek; wat er, zelfs in speciale geschriften, van verhaald werd, berustte grootendeels op onjuiste, onvolledige en niet behoorlijk gewaardeerde grondslagen. Doch reeds vóór de uitgave van dit groote werk, waarmee de schrijver zich twintig jaar heeft bezig gehouden, had hij te midden en naar aanleiding der voorbereidende onderzoekingen, de gelegenheid gevonden, losse studiën te maken en uit te geven over het land en het tijdvak, waaraan hij zijn geschiedkundig hoofdwerk hoopte te wijden. De »Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le moyen âge", waarvan de eerste druk kort vóór Dozy's benoeming tot hoogleeraar was verschenen, bestaan uit een reeks doorwrochte studiën, waarvan de bewerking en het resultaat de aandacht van alle kenners zoo der Arabische taal als der middeleeuwsche geschiedenis trokken. Wij willen alleen hier aanstippen, dat één dezer studiën, die den bekenden *Cid* tot onderwerp heeft, voor het eerst de historische waarheid aangaanden dien beroemden Spaanschen ridder heeft onthuld en tevens het ontstaan en de ontwikkeling van diens romantische verheerlijking, als van de werkelijkheid geheel verschillende, op afdoende wijze heeft aangetoond. Wie thans wenscht te weten welke rol de *Cid* eigenlijk gespeeld heeft, en hoe hij de romanheld geworden is, die nog in de moderne poëzie voortleeft, kan het alleen van Dozy leeren. Een Spaansch geleerde bracht Dozy's studie in zijn landtaal over; en de Spaansche Regeering eerde Dozy's verdiensten jegens de geschiedenis van haren staat, door hem het kommandeurskruis der Orde van Karel III te schenken.

Maar niet uitsluitend de Arabieren en Spanje namen de aandacht van den geschiedvorscher in beslag, die zijn ruimen blik onmogelijk daartoe kon beperken. In de geschiedenis der Middeleeuwen stelde hij bijzonder belang, nu niet alleen, omdat hierover vroeger niet geraadpleegde Arabische geschriften, die hem toegankelijk waren, een nieuw licht konden verspreiden, maar ook vooral omdat in de Middeleeuwen

de kiem gelegen is onzer hedendaagsche maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling. Want wat Dozy het aantrekkelijkste en het waardigste voorwerp van geschiedkundig onderzoek toescheen, was steeds de toestand van het volk. Oorlog en politiek zijn voorzeker als factoren dier geschiedenis niet te versmaden, maar hun glorie verflauwt bij de kennis van het lijden en strijden, van de welvaart en de beschaving of den druk en de onkunde dier gezamenlijke menschenmassa, die als het volk wordt aangeduid. In zijn »Recherches» wordt deze richting vertegenwoordigd door een studie over de invallen der Noormannen, naar aanleiding van Arabische berichten. Maar nog duidelijker spreekt zij uit den inhoud van het groot aantal opstellen, die over een reeks van jaren verspreid, van zijn hand, in »de Gids» zijn verschenen.¹ Nu eens geldt het den toestand van het Fransche volk onder Lodewijk XIV, dan, weer de pogingen van Karel III om het Spaansche volksleven uit zijn verval op te richten. Ook waar de schrijver, zooals in het opstel »Hoe Rusland machtig werd», schijnbaar de paden der politiek en der veroveringsoorlogen inslaat, wendt hij toch zijn blik steeds met voorliefde op hetgeen het volk onder den invloed van al die intrigues, al die jammeren en al die schijnlorie heeft gewonnen of verloren. Later wordt de aandacht gevestigd op de verbazende ontwikkeling der moderne reuzen-republiek zoowel in het opstel »Lectuur over Amerika», dat vooral naar aanleiding van Bancroft's geschiedwerk over het ontstaan der N. Amerikaansche Unie is opgesteld; als nog in het bijzonder in de zoo frisch en opwekkend gestelde »Studiën over de Vereenigde Staten», waarin de jongste periode van de ontwikkeling der Unie in het Verre Westen, na het eindigen van den burgeroorlog, als een belangwekkend stuk van *histoire contemporaine* voor onze oogen ontrold wordt. Wie nu eens, zooals in de »Recherches», geleerde opmerkingen neerschrijft over den naam en de ligging van oude plaatsen in Andalusië, en daarna een schildering geeft van het meest moderne onzer moderne toestanden, is voorwaar in zijn wetenschappelijk streven voor de blaam van eenzijdigheid gevrijwaard.

¹ In het door den heer P. A. Tiele uitgegeven Register op de 40 jaargangen van de »Gids» [1837—76] kan men ze volledig vinden opgegeven.

Niet om de oudheid toch verlustigde Dozy zich in de oude dichtstukken of de geschiedenis van den voortijd, maar omdat zij interessanter waren. Interessant, 't zij dan als voorbeelden van algemeen menschelijke ontwikkeling, 't zij als voorbereiding tot de toestanden van het heden. Ik heb hem eens het denkbeeld hooren opperen, bij het onderwijs in de geschiedenis met de nieuwste toestanden en gebeurtenissen aan te vangen, ten einde van daar uit hooger op te klimmen. Aan de mogelijkheid en den goeden uitslag dezer methode mag men, op pedagogische gronden, misschien te recht twijfelen; die haar aanbeval heeft zeker niet te duchten voor een antiquaar, snuffelaar of liefhebber gehouden te worden. Historische kennis in ernstigen zin toch verwerft de beoefenaar der geschiedenis alleen door belangstelling in 't geen ook voor zijn eigen tijd belangrijk is.

Omdat het nu vooral de maatschappelijke toestanden zijn, die Dozy als geschiedvorschcr belang inboezemen, trekt ook steeds de literatuur van elk tijdstip bijzonder zijn aandacht. Of wellicht is het omgekeerd, en is veeleer de bij uitstek letterkundige aanleg van zijn geest, die hem tot innige kennismaking met de poëzie en de volksliteratuur van menig land en tijdperk aandreef, de oorzaak geweest, waarom hij bij uitstek in de geschiedenis den toestand der beschaving en der volksontwikkeling wilde naspeuren. »Wie een tijdvak alleen uit de historische documenten kent, kent het maar half,» zoo sprak hij bij het aanvaarden van zijn hoogleeraarsambt. »Begrijpt men de groote beweging der achttiende eeuw, als men de werken van Voltaire, Rousseau en de Encyclopedisten niet gelezen heeft? Zeker niet. Maar met »nog meer recht mag men van den schrijver, die de middeleeuwen »behandelt, kennis der middeleeuwsche literatuur eischen. Immers de »kronieken werden meestal door geestelijken geschreven.... Kan men »b.v. den tijd van Philippe-Auguste en Richard Leeuwenhart beoor»deelen naar de kronieken? Neen, men moet de Provençaalsche Sir»ventes van Bertrand de Born kennen; deze teekenen met levendige »kleuren den toestand der maatschappij, de denk- en handelwijs van »den lageren adel vooral; dat doen de kronieken niet. Wilt gij weten, »hoe men in Frankrijk of in Spanje over de geestelijkheid dacht, leest

»dan Pierre Cardinal, de Fabliaux en den Aartspriester van Hita; »want de kronieken zullen het u niet zeggen. Later schreven de rid- »ders de geschiedenis; maar hoe is de man, die de kunst van ver- »halen verstond zooals weinigen die hebben verstaan, hoe is Froissard »ingenomen tegen de méchant gent des Communes. Omdat hij ze »diep veracht, verhaalt hij hun geschiedenis allerslordigst. Volgens »Froissard hebben de stedelingen en de boeren altijd ongelijk; de »Koningen en de Edelen behandelen hen met vaderlijke zachtheid, »maar de ondankbaren beloonen die liefde telkens met opstand. Leest »de liederen, waarin het volk zijn rampen opsomt. . . . , en gij zult »zien dat de ridderlijke Mémoires-schrijvers den toestand der stede- »lingen en boeren niet naar waarheid hebben geschilderd.»

Daarom is Dozy's historisch onderzoek tevens een onderzoek op het gebied der letterkundige geschiedenis. Zijn »Recherches» loopen over *l'histoire et la littérature*; en in ieder geschiedkundig geschrift of opstel worden de maatschappelijke toestanden of de openbare denkwijze bij voorkeur weergegeven door mededeelingen uit de literarische voortbrengselen van het tijdvak. Lange beschrijvingen worden niet geleverd, beschouwingen en betoogen niet ten beste gegeven; de feiten moeten spreken, en die moeten 't liefst zich aankondigen door een veelzeggend citaat, door een belangwekkend verhaal, soms door een piquanten zet. Op die wijze weet hij aan de geschiedschrijving kleur en geest bij te zetten en, door het opsommen van schijnbaar kleine bijzonderheden, op den toestand in het groot het helderste licht te doen vallen.

»Wij erkennen den historicus,» zeide een alleszins bevoegd beoordeelaar,¹ »die zin heeft voor het tijdvak waarin hij zich plaatst, den »bewonderaar en vriend der middeleeuwsche poëzie, die zich evenzeer »verlustigt in het schitterende kleurenspeel, waarin het prisma der »overlevering de historische feiten ontbindt, als hij in staat is, het

¹ Prof. P. J. Veth, „Een Nederlandsch geschiedschrijver” in de »Gids” 1863. In dit opstel wordt ook Dozy's werkzaamheid als orientalist breedvoerig en grondig besproken.

»naakte feit uit dien poëtischen kleurendos los te wikkelen; maar die »toch in dien kleurendos zelve een feit erkent, de aandacht des geschiedschrijvers ten volle waardig, juist omdat de geest des tijds, zijne »denkwijze en gedachten zich daarin afspiegelen.»

Geen beschrijvingen of beschouwingen. De evenbedoelde beoordeelaar bericht ons, dat hij, na de lezing der »Histoire des Muselmans» eerst een hoofdstuk miste aan den toestand van Spanje tijdens de heerschappij der Moslemen gewijd, zoo iets in het genre van Macaulay's beroemde beschrijving van Engeland in het midden der 12^e eeuw. »Ik begreep echter, dat wat ik verlangde te zeer tegen den smaak en de »overtuiging van den heer D. andruischt, en dat ik veeleer het talent »moest bewonderen, waardoor hij er in geslaagd is, zeer veel van »hetgeen anderen slechts in den vorm eener verhandeling weten te »geven, in zijn verhaal in te weven. Want inderdaad, trek voor trek »verrijst het beeld voor onzen geest, bij het lezen dezer geschiedenis, »het beeld van het middeleeuwsche Spanje; niet zeker met al de »scherpte, die het door een statistisch overzicht, tot een bepaald tijdstip betrekkelijk, zou erlangen, maar met al de kleuren en den »gloed van het werkelijke leven; niet zóó, dat men de beenderen en »de spieren kan tellen, maar zóó dat de volle bloedstroom het door »de aderen bruist.» En dát was het juist, wat Dozy steeds streefde te bereiken. De geschiedenis is voor hem de spiegel der maatschappelijke toestanden, zooals die in de verschijnselen op staatkundig gebied niet alleen, maar ook in de letterkunde en in het geheele leven en denken der tijdgenooten zich openbaren. De geschiedschrijver geve die feiten, in al hun uitgestrektheid, zoo juist mogelijk weer. Dat het intusschen, om dit met den gewilden uitslag te doen, op verre na niet voldoende is de berichten der tijdgenooten over te nemen en meê te deelen, zal men bij eenig nadenken wel inzien. Onvermoeid werken en aantekeningen maken, — zoo vermaande Dozy dikwijls, — zooals de Zwitsersche historicus Joh. von Müller, is onontbeerlijk; maar de geschiedschrijver heeft ook nog een andere eigenschap noodig, waarop o. a. Thiers met nadruk gewezen heeft: de dichterlijke verbeelding, die hem uit hetgeen de bronnen onthullen, het niet volledig mee-

gedeelde met den hoogsten graad van gewisheid doet aanvullen; en hetgeen onder de letterteekens van berichten of oordeelvellingen der tijdgenooten verscholen ligt, als 't ware op te graven en aan het licht te doen treden.

Geestdrift en verheffing wel is waar, zooals wij die b.v. bij een Motley of Macaulay aantreffen, wordt in Dozy's historisch werk niet ten toon gespreid. Aan den geestesaanleg van den auteur was pathos of de nabootsing daarvan vreemd; voor de onderwerpen die hij behandelde, waren zij niet volstrekt onmisbaar. Wat Dozy niet ten volle gevoelde, dat kon hij, ook voor het geringste deel, niet huichelen.

Aan den vorm intusschen zijner geschiedkundige opstellen en geschriften besteedde Dozy buitengewoon veel zorg. Steeds kwam zijn fijne smaak in opstand tegen de onverschilligheid, die vele, vooral Duitsche, geschiedschrijvers op dit punt aan den dag leggen. Weinig gesoigneerde uitdrukkingen; eindeloze en kronkelende volzinnen; bladzijden meer dan voor de helft gevuld met noten, die of de onvolledigheid van voorstelling, zooals de tekst die gaf, verraden, of slechts dienen om de geleerde navorschingen van den auteur te luchten, dit alles boezemde hem weezin in. Herhaaldelijk heb ik hem een onbegrensde bewondering te kennen hooren geven voor Augustin Thierry. In de »Conquête de l'Angleterre par les Normands» had deze smaakvolle en oordeelkundige geleerde getoond, hoe een hedendaagsch geschiedschrijver de dorre en eigenaardig neergeschreven opgaven der bronnen waaruit hij put, heeft te verwerken. De lezer krijgt den indruk, dat de auteur alles uit zijn geheugen opschrijft of uit keurig gestelde gedenkschriften eenvoudig overneemt. Wat zou hij verbaasd staan, indien hij eens in het oorspronkelijke de bronnen raadpleegde die Thierry getrouw — zonder meer — aan den voet zijner bladzijden heeft aangegeven. Welnu, Dozy zelf had, tot eigen oefening, het ontleedmes in de hand genomen, grondde daarop zijn onbegrensde bewondering, en poogde zijn ideaal na te volgen. Is hij geslaagd? »De voordracht van Dozy — wederom laten wij prof. Veth spreken — heeft veel behouden van dat eenvoudige en naieve, dat de oude kronieken

»kenmerkt, en dat *De Barante*¹ aan zijn verhaal wist te geven door »de oude chroniqueurs in gemoderniseerde taal te doen herleven. Dit »karakter van zijn verhaal voegt over het geheel voor de eenvoudigheid en naïviteit der tijden en personen, die hij schildert. Wij erkennen daarin den historicus, die zin heeft voor den volksgeest van het »tijdvak, waarin hij zich plaatst, een bewonderaar en vriend der »middeleeuwsche poëzie.” Zoowel door dit wedergeven der eigenaardige kleur van tijd en plaats, als door het sprekend invoeren der handelende en der beoordeelende personen, geeft Dozy aan zijn geschiedverhalen iets dramatisch, dat met zijn bewondering voor Calderon, voor Shakespeare, voor Beaumont en Fletscher nauw samenhangt. Zijn »*Histoire der Muselmans en Espagne*” is als ’t ware een uitvoerig romantisch drama, waar de Spaansch-Arabische geschiedenis van vier eeuwen, in groote bedrijven ingedeeld, voor de oogen der lezers wordt opgevoerd. Aan de eigenaardigheid van dit plan zijn de gebreken toe te schrijven, die Dozy’s groot geschiedwerk aankleven: de volgorde waarin de gebeurtenissen worden voorgesteld stemt vaak niet overeen met de werkelijke toedracht; belangrijke mededeelingen zijn niet zelden teruggehouden om de tooneelschikking niet te bederven enz. enz. Dit zijn gebreken, maar gebreken, die het gevolg zijn van een oorspronkelijkheid die het ware talent kenmerkt.

Enkele voorbeelden, om althans den verhaaltrant en de voorstelingswijze weer te geven.

Het 6° hoofdstuk van deel I der »*Hist. d. Mus. en Esp.*” begint met een uiteenzetting van den erfelijken haat tusschen de twee groote Arab. volken, de Jemenieten en de Maaddieten. »Met uitzondering van »de worstelingen, die in het leven geroepen zijn door die groote en »fondamenteele beginselen, waarover steeds strijd geweest is en wel »eeuwig zal voortduren, hebben geen worstelingen, zoo in Azië als »in Europa, tusschen Christenen evenzeer als tusschen Moslemen, »een taaier natuur gehad dan die uit wederkeerigen afkeer der rassen »voortspruiten; een weerzin, die de eeuwen trotseerend, geruimen tijd

¹ In zijn »*Histoire des Ducs de Bourgogne.*”

»alle staatkundige, maatschappelijke en godsdienstige omwentelingen »overleeft." Zoo de aanhef. Verder doordringend tot het karakter en den oorsprong van den haat, gaat de schrijver aldus voort. »In de »geschiedenis van Europa is niets aan te wijzen, dat op den somtijds »sluimerenden maar meesttijds blakenden haat gelijkst, tusschen de twee »Arab. volken, die elkander onder het beuzelachtigste voorwendsel »uitmoordden. De landstreek van Damascus was eens twee jaren lang »het tooneel van een bloedigen oorlog, omdat een Maaddiet een me- »loen had afgeplukt in den tuin van een Jemeniet; en in de provincie »Murcia stroomde zeven jaren lang het bloed der ingezetenen, omdat »een Jemeniet, die toevallig den wijngaard van een Maaddiet pas- »seerde, bij ongeluk een druivenblad had afgeslagen.

»In Europa heeft rassen-weerzin zich ook somtijds hevig doen gel- »den; maar die had steeds een verklaarbaren grond: er had verove- »ring en onderwerping plaats gegrepen. In Arabië daarentegen was »het ééne ras door het andere niet onderdrukt. . . . In Europa wierp »vaak het verschil van taal en zeden een onoverkomelijken slagboom »op tusschen twee volken, die een verovering gewelddadig tot land- »genooten had gemaakt; zoo was het niet bij deze Moslemlen. Reeds »lang vóór Mohammed spraken de beide volken dezelfde taal; en men »vindt nergens opgeteekend, dat in de Mosleemsche legers Maäd- »dieten en Jemeniten elkander niet konden verstaan. Zij hadden boven- »dien denzelfden smaak, dezelfde begrippen, dezelfde gewoonten; want »bij beiden bestond de groote massa uit nomaden. Ten slotte kregen zij »zels denzelfden godsdienst. En desnietteenstaande bezit de weder- »zijdsche afkeer een taaiheid, die bij ons niet bestaat. Na drie of vier »eeuwen is in Europa de oorspronkelijke vijandschap uitgewischt; bij »de Beduïenen duurt zij sinds 25 eeuwen; zij klimt op tot de oudste »tijden waarvan de geschiedenis gewaagt, en in onze dagen is zij nog »gansch niet uitgedoofd. »De oorspronkelijke vijandschap" — zeide »een oud dichter — is van onze voorouders afkomstig, zij zal bestaan »zoolang dezen afstammelingen zullen hebben." En in Europa heeft zij »nooit dat woeste karakter gehad als in het Oosten; bij onze voor- »ouders heeft zij nooit de tederste en heiligste gevoelens der natuur

»verstikt; een zoon heeft nooit zijn moeder gehaat alleen omdat zij tot »een ander ras als zijn vader behoorde. »Gij bidt voor uw vader,» »zeide iemand tot een Jemeniet, die den plechtigen omgang om den »tempel van Mecca deed; »maar waarom bidt gij niet voor uw moe- »der?» — »Voor mijn moeder?» — hernam de Jemeniet, met een »uitdrukking van afkeer. — »Hoe kan ik voor mijn moeder bidden? »»Zij behoort tot het ras der Maaddieten!»

Zoowel de onderzoekingen op het gebied der Spaansch-middeleeuwsche literatuur en geschiedenis als de groote geschiedenis der Moslemen in Spanje zijn in het Fransch geschreven. Jammer! roept men waarschijnlijk uit, jammer voor een werk, dat prof. Veth niet aarzelt te noemen »een gedenkteeken van historische kunst, waarnaast onze letterkunde geen tweede kan stellen.»

Is het echter den schrijver euvel te duiden dat hij aan de ge- wrochten, die het resultaat van zijn levensstudien bevatten, die onder- werpen van algemeen historisch belang behandelen, den ruimst mogelijken kring van lezers wenschte te verschaffen? 't Is waar, dertien jaren na haar verschijnen is die »Histoire» ook in het Duitsch verhaald. Maar zou dit bepaald mogelijk geweest zijn, indien het oorspronkelijk in het Nederlandsch was uitgegeven? Ook voor den schrijver lag in het bezigen eener vreemde taal een opoffering. Want wat zijn dramatische schrijf- trant in de moedertaal vermocht, moge hier duidelijk gemaakt worden door een staaltje genomen uit het interessante opstel, aan de opkomst van Ruslands staatkundige macht gewijd. ¹

»Iichamelijke tuchtiging is van het slaaf zijn onafscheidelijk, en de »Rus begreep dit volkomen. Van jongs af aan gewende hij zich aan »slagen... Wat meer is: geslagen te worden was voor den Rus een »behoefte. Treurig was de slaaf, bedroefd was de vrouw, als zij door »den meester of den echtgenoot niet geslagen werden; slaag was een »teeken van liefde. De baron von Herberstein ² had te Moscou een

¹ Hoe Rusland machtig werd. „Gids” 1856.

² V. H. bezoekt Rusland meermalen als gezant van keizer Maximiliaan en van diens opvolgers; en gaf in kroniekmatig Latijn een beschrijving van zijn ervaringen.

»zekeren Jordan leeren kennen, een Duitschen smid, die met eene »Russische vrouw gehuwd was. Met de Russische gebruiken, zoo het »schijnt, niet genoeg bekend, sloeg J. zijn vrouw nooit, zoodat deze »eindelijk op een zacht-verwijtenden toon tot hem zeide: »»Beste man, »»waarom houdt ge niet van mij?» — »»Hoe kunt ge zoo iets »»denken?» — vroeg Jordan — »»Gij weet immers dat ik zeer veel »»van u houd.» »»Helaas! bewijzen uwer liefde heb ik nooit ont- »»vangen; gij hebt mij nog nooit geslagen.» — »»Ik wist niet dat »»slaan een bewijs van liefde was; maar daar ge zulke bewijzen ver- »»langt, zal ik ze u geven.» — Nu sloeg hij haar van tijd tot tijd. »Van dat oogenblik af aan, verklaarde hij den baron, hield zijn vrouw »veel meer van hem dan vroeger; en eer ook H. Moscou verlaten »had, had J. zijn vrouw doodgeslagen. Maar op bevel van den Czaar, »den uitvoerder van Gods wil, die als men hem iets vroeg, steeds »tot antwoord gaf: Ik zal het doen als God mij zulks zal gebieden; »op bevel van den Czaar stok- of zweepslagen te ontvangen, dat was »voor iederen Rus, ook voor den edelsten Bojaar, een eer, waarvoor »hij den meester altijd zijn erkentelijkheid betuigde. »Wees gezond en »gelukkig (sprak hij dan) Heer en Grootvorst, omdat gij mij, uw slaaf, »wel hebt willen verbeteren. Ook op andere wijze bewees de Czaar »zijn gunst; uit vele voorbeelden slechts dit eene. Eens zat Iwan »IV aan tafel, toen Titow, woiwode van Staritza, binnen kwam. »Als naar gewoonte groette hij den Czaar, door met het voorhoofd »den grond aan te raken. »Wees gegroet, mijn lieve Titow! sprak de »Czaar die over hem zeer tevreden was. Wees gegroet, mijn zeer »getrouwe slaaf! Gij zijt inderdaad onze genade waardig. En met een »nam hij een mes van de tafel, en sneed den woiwode een oor af. »»Heb dank voor uwe genade, Heer en Grootvorst,» — sprak toen »Titow, »»moogt gij lang en gelukkig regeeren!» — »»Och, gij »»behoeft mij niet te bedanken,» — hernam de Czaar, »dit was maar »»een klein bewijs mijner genade; op een anderen tijd zal ik u een »»grooter geven»».

Zóó kon ook Dozy slechts in zijn moedertaal teekenen... Maar de dramaticus kan ook het epigram meesterlijk hanteeren. Naar aanleiding

van een werk van E. Bonnemère, handelende over Frankrijk's toestand onder den grooten koning, ¹ en aanmerkende dat de auteur niet genoeg uitweidt over de beruchte vergiftigingen, die tot de *chambres ardentes* aanleiding gaven, gaat Dozy aldus voort. »Maar over andere misdaden der dames van het hof is hij daarentegen des te uitvoeriger; »zoo ook over de omkoopbaarheid der rechters en de zedeloosheid »der geestelijken.»

»Aan de laatste is een lange verhandeling in het begin van het »tweede deel gewijd; zij behoort tot de gewichtigste van het geheele werk; »maar ik zal er niets uit mededeelen. Het is wel treurig, dat men »zelden of nooit over de geestelijkheid kan spreken zonder de eischen »der welvoegelijkheid te kwetsen; maar dat is nu eenmaal zoo.» »Zij doen »»wat ik niet durf zeggen,»» schreef een troubadour der 13e eeuw; »en het geldt van alle tijden, ook van den goeden, geloovigen, recht- »zinnigen, vromen tijd van Lodewijk XIV, toen vele der 80 dwalingen, »waarmee thans de menschen besmet zijn, en die de pauselijke zend- »brief van 8 December ² opsomt, nog onbekend waren, en men in- »tegendeel hier en daar, zooals in Franche Comté, ter dood werd »gebracht, als men op een vastendag vleesch had gegeten. Zelfs »Bonnemère die heel veel durft zeggen, heeft in dit geval, dingen »die hij wist, moeten verzwijgen, en zegt met Floquet, dat om alles »te doen begrijpen,» »il faudrait dévoiler les plus indignes turpitudes »»dont se puisse aviser le cœur pervers de l'homme, révéler d'ini- »»maginables horreurs au monde qui les ignore, oublier enfin que la »»mission de l'histoire est d'éclairer et non point de corrompre.»»

Hoe was nu het academisch *onderwijs* van den grooten geleerde en talentvollen schrijver? In hoofdzaak juist zóó als men van een man die deze eigenschappen in hooge mate bezat, kon verwachten: degelijk en boeiend. Hooger onderwijs in de Geschiedenis te geven is alles behalve een gemakkelijke taak, aangenomen nl. — wat niet te betwis-

¹ Frankrijk's ellende onder Lodewijk XIV. »Gids» 1865.

² De S. heeft het oog op de toen juist uitgevaardigde Encycliek en den Syllabus Errorum.

ten valt — dat de hoogleeraar, door zijn onderricht, nog een andere uitwerking beoogt dan die door het lezen van een geschiedwerk op den student wordt teweeg gebracht. De kathedr zal dan juist de plaats zijn, van waar datgene meegedeeld wordt, dat de geschiedschrijver behoort te verbergen, nl. de schildering van de wegen, waar langs de verhalen tot zijn wetenschap en zijn oordeel gekomen zijn; het beoordeelen der berichten; het wikken en wegen van de verhalen en oordeelvellingen der tijdgenooten; het naspeuren van den oorsprong der geijkte voorstellingen enz., enz.; om dan eindelijk het resultaat van die kritiek op een wijze voor te dragen, die, door de kracht van het gesproken woord, een onuitwisbaren indruk op den toehoorder maakt. Zulk een ideaal heeft Dozy zich voor oogen gehouden. Gedurende de eerste jaren van zijn hoogleeraarsambt behandelde hij, op dergelijke wijze, de Welfen en Ghibellijnen in Italië; de geschiedenis van Spanje onder Karel V; de verbrekking der Scandinavische Unie in de 16^e eeuw; de aanraking van Spanje met de Fransche Revolutie en Napoleon; de geschiedenis der Galliërs en Germanen van de oudste berichten af tot na den oorsprong der moderne statenvorming. Kritiek, literatuur, karakterbeschrijving en verhaal wisselden elkander af; en de toehoorders vernamen wat zij, zonder langdurige en moeitevolle studiën, nocht konden te weten komen. De Welfen en Ghibellijnen b.v. gaven gelegenheid tot een uitweiding over de Provençaalschen en oud-Italiaansche poëzie; de Galliërs tot interessante mededeelingen over de Gallo-Rom. beschaving in de 4^e eeuw; de geschiedenis der Germanen voerde tot een bespreking van de Noorsche mythologie, de oud-Noorsche Saga's, de sporen der Celtische talen en der Angelsaksische literatuur enz. enz. Doch na verloop van tijd, begon Dozy te bemerken, dat het gros zijner hoorders — de studenten van het eerste jaar, die voor het toenmalige propaedeutisch examen in de Rechten of de Theologie zich voor te bereiden hadden, — voor het volgen en verwerken van zulke beschouwingen niet genoegzaam was voorbereid en begreep hij, zich lager bij den begaanbaren grond te moeten bewegen. Het kritische en het bijzonder literarische element liet hij of geheel of grootendeels varen, om tot het verhalende zich te bepalen, daarbij nu vooral weer, naar

zijn trant, aan piquante en veelbeteekenende bijzonderheden een belangrijke plaats inruimend. De diepte der onderzoeking moest zoo niet altijd vervangen worden door, dan toch gepaard gaan met verruiming van het tijdvak, waarover de behandeling zou loopen. Nu eens was het de geschiedenis der Moslemen in de middeleeuwen; dan eens de achttiende eeuw; een andermaal de Fransche Revolutie; soms zelfs een groot deel der middeleeuwsche of der nieuwe Geschiedenis, deze laatste dan naar aanleiding van Michelet's inhoudrijk Précis enz. enz. Maar wat hij ook behandelde, steeds wist hij zijn studenten door verrassende mededeelingen van hetgeen in de toegankelijke werken in 't geheel niet of niet op zulk een eigenaardige wijze was voorgesteld, te boeien en hun bewondering te wekken. Zooveel mogelijk werden de bronnen, waaruit de geschiedenis te putten was, ter loops aangehaald en aan een waardeering onderworpen. Met zorgvuldigheid had hij steeds, niettegenstaande de veelzijdige en diepgaande studiën in andere richtingen, schriftelijk opgeteekend wat hij zijn hoorders wilde mededeelen. Wanneer hij even na kwartier over elfen het gebruikelijke »Mijne Heeren" *au bout des lèvres* op de kathedraal had uitgesproken, was alles ademlooze stilte; en gedurende bijna drie kwartier vloede, zonder vergissing, zonder herhaling, alles wat hij te zeggen had van zijn lippen. Van tijd tot tijd bracht hij het klein-octaaf papiertje wat dichter onder den bril, waarmee zijn bijziende oogen gewapend waren; maar om onmiddellijk, zonder één seconde ophoud, weer verder te gaan. De wel niet volle, maar heldere stem, de sierlijke voordracht, de afwisselende intonatie, de aantrekkelijke wijze om op hetgeen er treffends of piquants komen moest, zonder verwaandheid de aandacht te vestigen, maakte het college-uur van Dozy tot een ware uitspanning. Resultaten van geleerd onderzoek werden ontwikkeld zonder pedanterie, geestig gekleurde tafereelen ontrold zonder behaagzucht of trivialiteit; nooit lachte men anders dan in zijn binnenste; soms trilde men van aandoening, ten gevolge van een eenvoudig, zonder pathos meegedeeld voorval of gezegde.

Sedert hij nu aan het gewone, zoogen. propaedeutische college, het streng geleerde karakter had moeten onttrekken, gaf hij menigmaal,

zonder betaling ¹ hiervoor te vorderen, een buitengewonen cursus van twee uren 's weeks voor belangstellenden, uitsluitend over de bronnen der Geschiedenis. Zoo gaf hij nu eens een cursus over de diplomatiek of de leer om het schrift, de taal, de tijdrekening enz. van de oude, voornamelijk in het middeleeuwsch Latijn gestelde Charters te verstaan; dan weer een onderzoek van en een vergelijking tusschen de kronieken en andere bronnen, waaruit de geschiedenis der middeleeuwen geput moet worden, enz. enz. Op deze colleges, door hoogstens een tiental studenten geregeld bijgewoond, trad Dozy ook met zijn hoorders in herhaalde gedachtenwisseling, deed hun vragen en beantwoordde hun opmerkingen en zwarigheden.

Nog langs een anderen weg bevorderde Dozy's hoogleeraarsambt de beoefening der geschiedenis: hij wist n.l. aan het gebruik der te zijner beschikking komende gelden ter aankoop van boeken zulk een richting te geven, dat de bibliotheek der Hoogeschool zoo volkomen mogelijk werd voorzien van alle vroegere en latere werken en verzamelingen, die de bronnen vormen van de kennis der 17^e eeuw.

In den tijd, die er verliep tusschen den dood van prof. Juinboll en de aanstelling van prof. de Goeje tot hoogleeraar in de Oostersche talen, gaf Dozy ook colleges over het Arabisch en de andere Semitische talen met uitzondering van het Hebreeuwsch. Het waren eigenlijk elementaire lessen, die de leeraar intusschen, door zijn meesterschap in het vak, hoog boven het gewone niveau van een onderricht in de gronden der grammatica wist te verheffen. Bepaald wetenschappelijk onderricht in de Arabische taal en letteren heeft Dozy slechts gedurende eenige jaren aan eenige weinige leerlingen, bij wijze van privaat-onderwijs in zijn studeervertrek, gegeven. Het waren twee, later drie, korten tijd vier studenten, die aan de studie der Semitische talen zich gewijd hadden. In hun midden gezeten ontsloot de meester, zonder de minste aanmatiging, de schatkamer zijner degelijke en uitgebreide kennis, en

¹ Krachtens de vroegere, in '76 vervangen organisatie van het H. O., mochten de hoogleeraren voor *alle* lessen, die zij gaven, collegegelden in rekening brengen.

met het grootste gemak wist hij, door zijn eenvoudige en juiste methode, hun studiën op het richtige spoor te brengen, en door zijn eigen voorbeeld het *feu sacré* voor echt wetenschappelijke onderzoekingen aan te blazen. Dat er van Dozy ontzachelijk veel, nu juist niet alleen Arabisch, maar nog zooveel interessants op ieder gebied van letteren en geschiedenis, te leeren viel, en dat het aan zijn ijver, zijn welwillendheid en zijn bereidvaardigheid niet lag, indien men niet vooruitkwam, — de overtuiging daarvan stond alras bij allen vast. Maar eerst vele jaren daarna was men bij machte, met eenige benadering te begrijpen, uit welk een rijk vloeiende bron men toen heeft kunnen putten. Mad.^o de Rémusat, in haar bekende Mémoires over het Napoleontische tijdvak, gewagende van de verbazende talenten, die Napoleon tijdens het Consulaat op allerlei gebied ten toon spreidde, voegt er de opmerking bij, dat eerst veel later, na den val van het Keizerrijk, de tijdgenooten als 't ware tot de verrassende ontdekking kwamen, hoe jong eigenlijk de man geweest was, die alles beheerscht, allen geïmponeerd had. Zoo ging het ook de leerlingen, die in de jaren 1855—58 Dozy's vruchtbaar onderwijs mochten genieten, en die eerst later zich bewust werden, dat die meester, tegen wien zij zoo moesten opzien, zijn veertigste levensjaar toen nog niet was genaderd!

Bij de groote massa der studenten alleen gekend door zijn college over de algemeene geschiedenis, waarvan de meesten meer den uitwendigen vorm dan het inwendige gehalte konden op prijs stellen, was Dozy bij hen nu juist niet wat men populair noemde. Met het traditioneele gebruik, hen eenmaal in de week, op een zoogenaamden thee-avond te ontvangen, had hij, die aan alledaagsche gesprekken zijn kostbaren tijd niet wenschte op te offeren, van den beginne af gebroken. Op de propaedeutische examens, waar herhaaldelijk de onervarenheid der candidaten op de eenvoudigste punten der geschiedenis aan den dag kwam, liet Dozy, die in de toenmalige inrichting der in (1876 gelukkig afgeschafte) academische propedeusis, slechts kwelling en tijdverlies voor professoren en studenten zag, herhaaldelijk een zekere bekelende minachting blijken voor dit gemis aan ontwikkeling. Hij was ook niet populair, omdat hij de gelegenheden om zich te vertoonen of om

openlijk op te treden zooveel mogelijk vermeed. Toen evenwel den 8en Februari 1875, ter gelegenheid van het derde eeuwfeest der Hoogeschool, een groot aantal binnen- en buitenlandsche geleerden van naam, binnen Leiden's veste waren saamgevloeid, voelde Dozy zich bij een der avond-recepties opgewekt, in het Fransch het woord te voeren; en wekte hij door zijn bezielde en geestige taal de bewondering en de geestdrift ook der aanwezige studenten in hooge mate op. Te midden van zulk een internationale bijeenkomst, wanneer om zoo te zeggen, de enge grenzen van ons klein vaderland voor een oogenblik konden worden weggedacht, was de taalkenner en geschiedvorschcr, wiens studiën over zulk een uitgestrekt veld zich bewogen en met zoovele vreemde geleerden voortdurende betrekkingen in het leven riepen, als bij uitnemendheid op zijne plaats. Dan kon onwillekeurig blijken wie en wat hij was.

Van 't buitenland waren hem ook reeds vroeg, onder allerlei vormen, de grootste eerbewijzingen ten deel gevallen. Met de beroemdste geleerden, over geheel Europa verspreid, stond hij voortdurend in gedachtenwisseling; zij zonden hem hun geschriften en kondigden de zijne in de tijdschriften van hun land met waardeering aan. Geleerde genootschappen in Frankrijk, Duitschland, Spanje, Rusland en Denemarken hadden hem het eere-lidmaatschap geschonken. De regeering van Spanje had hem in 1853, die van Italië in '69 met een ridderorde begiftigd; onze koning-groothertog vereerde hem in '74 met het officierskruis der Eikenkroon; en toen Dozy in 1875, onder warme huldeblijken van zeer velen zijner voormalige leerlingen en hoorders, den 25-jarigen duur van zijn professoraat herdacht, toen oordeelde de Nederlandsche regeering ook gerustelijk er toe te kunnen overgaan den man, die voor den roem onzer nationale wetenschap reeds meer dan een kwart eeuw had gearbeid, op te nemen in de rijen der verdienstelijke landgenooten, die met het ordeteeken van den Nederlandschen Leeuw op de borst mogen prijken.

Onverschillig was Dozy voor dergelijke eerbetooningen en huldebewijzen geenszins, maar nimmer heeft hij ze nagejaagd of op te hoogen prijs gesteld. Daartoe was hij veel te oprecht en te eenvoudig.

Hulde kon hij zich alleen denken aan ware verdienste gebracht, en waar die ontbrak ontzag hij zich nooit, in geschrift en woord, personen en zaken bij den waren naam te noemen. Vooral in de werken van zijn jeugd, zooals in de eerste uitgaaf der »Recherches», kon hij met onverbiddelijke gestrengheid de geeseloede der kritiek zwaaien. Later werd hij in zijn oordeelvellingen als vooral ook in zijn toon veel zachtzinniger. Nooit echter was hij zoetsappig of zelfs banaal, ook niet in zijn correspondentie of huiselijke gesprekken. Zelfs zijn beste leerlingen en trouwste vrienden ontzag hij niet, nu en dan zelfs ironisch op de leemten te wijzen van 't geen zij gedaan of geschreven hadden. Wetenschap en waarheid gingen bij hem boven alles. Maar als man van smaak, opgevoed in een atmosféer van beschaving en goede manieren, verloor hij, bij alle waarheidsliefde en eenvoud, bij alle ironie die zijn uitdrukkingen en zijn geelastrekken kon teekenen, de goede vormen nooit uit het oog. Wie hem zag en sprak, hem hoorde of zijn geschriften las, kreeg den indruk van te staan tegenover een geleerde, maar tevens tegenover een *gentleman*!

Een geleerde was hij, zoo men wil een kamergeleerde, indien men nl. met die benaming den man aanduiden zal, wiens werkkraacht op zijn studeervertrek zich concentreert, ook al gaan van dit vertrek lichtstralen uit, die de diepst gelegen schuilhoeken van kennis, waarheen het menschelijk oog vermag door te dringen, verlichten. Een kamergeleerde mag dus, naar het spraakgebruik, de man heeten, die aan het gewoel van het practische leven geen deel neemt; zijn overpeinzingen en onderzoekingen zijn te waardeeren, als bijdragen tot het verwijden van den kring, waarover de menschelijke wetenschap haar blik kan doen gaan; en veelal zullen de resultaten zijner studiën volstrekt niet van invloed verstoken blijven op 't geen er in 's werelds dagwerk omgaat. Welnu, laat Dozy dan in dien zin, gelijk zoovelen zijner verdienstelijke vak- en ambtgenooten, zoo hier als elders, van vroeger en later tijd, een kamergeleerde heeten; niet hem, noch zijn lotgenooten, strekt die naam tot oneer of tot bespottig bij wie een oog heeft voor de intellectueele belangen der maatschappij. Maar een geschiedvorschcr, een man die in de toestanden van vervlogen eeuwen en verwijderde volken belang stelt, zooals Dozy dit deed;

is zeker voor den tijd en het land waarin het hem te beurt valt te leven, gansch niet onverschillig. Mocht Dozy ook al op zijn uren te zuinig zijn, zich te zeer eenig en uitsluitend aan zijn wetenschap willen wijden, te zelfstandig ook zijn, om op een of andere wijze openbare of maatschappelijke functiën van welken aard ook te willen bekleeden, hij slaat den gang der sociale en politieke ontwikkeling van het heden voortdurend gade, en beschouwt — wij merkten het vroeger op — de geschiedenis van het verleden eerst dan aantrekkelijk en bijzonder de beoefening waardig, als zij ons die ontwikkeling beter leert kennen.

Welk standpunt namen nu zijn opinies ten aanzien der hedendaagsche vraagstukken van sociaal-politischen aard, ook bijzonder met betrekking tot ons vaderland in? De man, die bij den aanvang der professorale loopbaan zijn studenten er op gewezen had, hoe krachtig de geschiedenis er toe meewerkt om vastheid van overtuiging te vormen, die man behoeft niet te schromen naar zijn overtuiging gevraagd te worden, al zoekt hij de gelegenheden niet op om haar te verkondigen. Dozy nu was en bleef steeds een warm aanhanger der liberaal-constitutioneele partij, die het staatsgezag wil om de orde en om de noodige harmonie te handhaven in een maatschappij, wier leden slechts voor zooveel noodig is, om dát doel te bereiken, in hun individueele vrijheid beperkt worden, maar die den Staat in hare roeping door geenerlei eenzijdige maatschappelijke krachten, het allerminst door de kerk wil belemmerd zien. De middeleeuwen zijn voor den geschiedvorschcr der 19e eeuw aantrekkelijk, omdat zij de ontwikkelingskiem van ons politiek leven bevatten. Daar vinden wij terug, bij den oorsprong van den representatieven regeeringsvorm, den strijd der standen en der partijen, de geboorte van ons politiek leven in één woord. En van wanneer dagteekent dit wederopvatten der middeleeuwsche ontwikkeling? Voor het Europeesch vasteland van de Fransche revolutie. Die gunstige werking der Fransche Omwenteling op de studie der geschiedenis was door hem op verrassende wijze in het licht gesteld, toen hij het academisch onderwijs in dit studievak op zich nam. Hoezeer Dozy zelf later op zijn college's heeft meegewerkt, om de

legende dier revolutie, zooals zij in Frankrijk gedurende de eerste helft dezer eeuw zich gevormd had, te helpen afbreken; zijn oordeel over haar oorzaken en haar gevolgen, vooral ook over haar streven en den stoot dien zij aan de bevordering der volksvrijheid gegeven heeft, wijzigde hij niet. »De Beduïenen», schrijft hij, in den aanhef zijner »Histoire», »hebben naar den eersten oogopslag te oordeelen, de »edele leuze verwezenlijkt der Fransche omwenteling: de vrijheid, de »gelijkheid en de broederschap». Vrijheidszin was 't ook ongetwijfeld, die den man van beschaafde vormen en fijnen letterkundigen smaak, zoo onweerstaanbaar tot den Arabier der woestijn aantrok. Maar dat diezelfde Arabieren een teugellooze vrijheid verlangen, dat zij tusschen absolutisme en anarchie zich laten slingeren, dat moet de westersche geschiedschrijver betreuren in het belang der ware vrijheid.

Aan een beschouwing over den aard en de lotgevallen van dat volk, welks letteren en geschiedenis hij zoo innig verstond, wist Dozy eens een soort politieke geloofsbelijdenis vast te knoopen op een wijze, die wij wel de moeite waard achten onder de oogen onzer lezers te brengen. Het was 8 Februari 1869, de dies, de stichtingsdag der Leidsche Hoogeschool; Dozy zou naar de voorvaderlijke gewoonte het Academisch rectoraat nederleggen met het houden eener openbare rede in de groote gehoorzaal. Trouw volgde hij ditmaal de traditie: hij sprak in het Latijn, over een onderwerp aan zijn bijzonder studievak ontleend, en met die vrijheid van gedachte en woord, waarin bij ons te lande gelukkig sinds eeuwen het spreekgestoelte van het Hooger Onderwijs zich verheugt. Waaraan is het toe te schrijven, dat de beschaving der Mohammedanen in vergelijking der Christenvolken, zoozeer is achteruitgegaan? ¹ — was de vraag, waarop de spreker zijn hoorders het antwoord wilde uiteenzetten.

In het hartje der middeleeuwen eenmaal de meerderen der Germaansche volken, staan nu alle die volken, van welken oorsprong ook,

¹ *Oratio de causis cur Mohammedanorum cultura et humanitas prae eo quae Christianorum est, imminuta et corrupta sit.* — Lugd. Bat. apud E. J. Brill (1869).

die den Islam omhelsd hebben, op een oneindig lagere sport van beschaving en kennis. Wat zijn daarvan de voornaamste oorzaken?

»In de eerste plaats», zoo gaat de redenaar voort, »noem ik den godsdienst der Mohammedanen. Ware deze godsdienst alleen het richtsnoer voor een braaf en vroom leven, dan zou ik mij wel wachten, daarin den eersten grond voor het verval en den achteruitgang te begroeten, want daarin toch verschilt deze jongste dochter van het Jodendom niet veel, noch van haar moeder, noch van haar jongere zuster, het Christendom. Ik ga zelfs verder. Ik zou durven beweren dat de Koran met den geest van den nieuwen tijd beter strookt, en gemakkelijker in de meeningen dezer eeuw zou passen dan het Oude en Nieuwe Testament. Maar de Koran, vervuld met de spreuken en de voorschriften van den Profeet, is tegelijkertijd de grondslag en de bron van alle recht. In den beginne, nog vrij langen tijd, was dit zeer heilzaam, omdat bij het gemis van rechtsregels of bij de slechte opvolging van hetgeen door de gewoonte als recht erkend werd, de voorschriften, gegeven door een man, die zijn tijd- en landgenooten ver vooruit was, rechtszekerheid en vooruitgang aanbrachten. Maar gaandeweg zijn die voorschriften, als alles wat van menschelijken oorsprong is, verouderd; en zoo was voor altijd de hoop afgesneden, ze te verbeteren, gelijk de verbeterde tijdsomstandigheden vorderden. De klacht van den grooten Duitschen dichter, dat wet en recht als erfelijke kwalen op het nageslacht vererven, moge ten deele op onze maatschappij toepasselijk zijn, voor de Mohammedaansche gaat zij onbepaald door. Wie dáár zich aangordt, het recht te hervormen, slaat schennende handen aan den godsdienst: dáár toch is het recht geschapen door Gods levend woord, (hiervoor toch gaat de Koran door) en door de onfeilbare gezegden van den grootsten en laatsten der profeten. Is het wonder dat het volk eindelijk bezweek onder den last eener onveranderlijke en versteende wetgeving? Hoe zou het ons gegaan zijn, zoo bij ons nog recht gesproken werd naar de Capitulariën van Karel den Groote of — om een gewijd boek te noemen — naar de Mozaische wet? In sommige onderwerpen heeft ook op ons recht de Bijbel dwang uitgeoefend, niet enkel in de Middeleeuwen, toen zijn gezag groot was, maar

»ook nog in deze dagen. Herinneren wij ons niet allen, hoe er waren, die
 »met bewijsvoeringen aan de Heilige Schrift ontleend, de emancipatie der
 »slaven wilden tegenhouden? Weten wij niet, welke hinderpalen de Kerk
 »aan het burgerlijk huwelijk in den weg gelegd heeft en in Oostenrijk
 »nog doet? Bij ons kon door rustig volharden over dergelijke beletse-
 »len worden gezegevierd; maar de Mohammedaan moet óf ze eerbie-
 »digen óf ophouden Mohammedaan te zijn....

»De tweede oorzaak is daarin gelegen, dat de Arabieren hoewel grond-
 »leggers en stichters van nieuwe staten en door de natuur met vele geestes-
 »gaven toegerust, ten gevolge van eigen traagheid, en bij gebrek aan
 »politiek inzicht, meer en meer zelfs door volken, die voor toenemende
 »beschaving minder ontvankelijk schenen, zijn overvleugeld. Zij hadden
 »getoond gemakkelijk hun heerschappij te kunnen vestigen, maar tevens
 »bleek het, dat zij niet in staat waren een goed geregelden staat, waar
 »rust en orde met gepaste vrijheid samengaan, te vestigen en te hand-
 »haven. Als Nomaden, 't is waar, waren de Arabieren oorspronkelijk af-
 »keerig van alle gezag. Maar onvermijdelijk was het daarom niet, dat
 »zij, na de onderwerping van Perzië en van zoovele provinciën van het
 »Romeinsche rijk, die teugellooze uit de woestijn meegebrachte vrijheid be-
 »hielden. Zij hadden de aangeboren liefde tot vrijheid kunnen temperen,
 »langzamerhand aan een ordelijke regeering zich gewennen. Zij hadden
 »dit kunnen doen, maar alleen zóo, dat zij met hun vorst termen
 »hadden weten te vinden, om van weerszijden ieder iets van hun recht
 »te laten vallen. De vorst moest geen onbeperkt gezag najagen, de
 »onderdanen moesten geen teugellooze vrijheid verlangen. De geschie-
 »denis der Christenvolken wijst den weg, waarlangs dit plaats moet
 »grijpen. In gewichtige aangelegenheden werden door den koning de
 »aanzienlijken en de geestelijken geraadpleegd, later ook de steden.
 »Zoo zijn de grondslagen gelegd van onze hedendaagsche constitutie.

»Dergelijke vooruitgang ware met het karakter der Arabieren niet
 »onvereenigbaar geweest; want in de woestijn raadpleegden de familie-
 »hoofden onderling over gewichtige belangen; en zoo bestond er als
 »'t ware een raad, die het opperhoofd vóórlichtte en bijstond. Zoo gaat
 »het in het oude Arabië nog toe. Waarom hierop niet voortgebouwd? De

»oorzaak ligt voor de hand. Het rijk was zóo groot geworden, het »volk had zich zóo wijd verspreid, dat de verzameling van alle familie- »hoofden onmogelijk plaats kon hebben, omdat iets dergelijks alleen »in een stad of in een stam denkbaar is. In de plaats daarvan had »men het stelsel moeten huldigen volgens hetwelk weinigen, door velen »gekozen, in naam van allen hun meening konden zeggen. Maar het »begrip van volksvertegenwoordiging, dat ook de staten der oudheid »vreemd was gebleven, kwam bij de Arabieren niet op, en ware het »bij iemand opgekomen, het zou, geloof ik, op dezelfde gronden ver- »worpen zijn, als waarop Rousseau het afkeurt ¹ Wat restte? Niets dan »het onbepaalde gezag van één heerscher! . . .

! »De derde oorzaak is aan de bovenvermelde verwant. Zij ligt in de »verblindings van hen, die in het geloof meer en meer een denkbeeldig »gezag omhelsden en van geloofsijver blaakten. Bij ons is het fanatisme »voortdurend, zij het ook langzaam, afgenomen. Bij de Mohammedanen »was het juist andersom. De Arabieren, op enkele vurige volgelingen »van den Profet na, waren voor den godsdienst tamelijk onverschillig. »Maar de overwonnen volken, de nieuwe bekeerlingen, de Perzen, de »Berbers, de Spanjaarden namen den Islam ernstig op, en hun is het te wij- »ten, dat hij zijn gansche kracht kon ontvouwen. Zoo werd de geschiede- »nis van den Islam de geschiedenis van een steeds toenemend geloof, »waarin de verdraagzaamheid week voor de dweepzucht en ketterjacht.»

Ook het onderwijs volgt denzelfden achteruitgang; en daaraan wijdt nu de spreker niet alleen het overige deel zijner rede, maar hij aarzelt niet de gevolgtrekking zijn hoorders onbewimpeld voor te leggen. »Zooewel »bij ons als bij de Mohammedanen zijn de lagere scholen van kerkelijken »oorsprong. . . Bij ons is echter eindelijk de toestand veranderd. Vooral na »de Fransche revolutie heeft men er zich op toegelegd, het onderwijs »onder het burgerlijke gezag te brengen. Dit einddoel is nog op verre na »niet bereikt. Waar de geestelijken de voormalige macht behouden, »bieden zij hardnekkig weerstand, en waar zij schenen zich reeds ge- »wonnen te geven, trachten zij het verloren terrein te herwinnen. Wij

¹ Omdat nl. niemand zijn individueele vrijheid afstaan of binden kan of mag!

»mogen nog geen victorie kraaien; maar wij hebben wakker den
 »grondslag gelegd, wij stellen dien op den hoogsten prijs, en zullen
 »met de grootste krachtsinspanning dien pogen te handhaven.

»Met het Hooger Onderwijs was het niet anders gesteld: uitgegaan
 »van de kerk, draaide het om de theologie. Maar zoo is het niet ge-
 »bleven; de andere wetenschappen begonnen meer en meer hun goed recht
 »te handhaven, en de eenmaal machtige en met hardheid heerschende
 »theologie ondergaat eindelijk de straf harer vroegere aanmatiging.
 »Zelfs in ons vaderland heeft een conservatief ministerie haar uit de
 »vakken van het H. O. willen verwijderen.¹ De Mohammedaansche
 »Hoogeschoolen zijn hardnekkig voortgegaan, uitsluitend met de theologie
 »en de in haar opgaande rechtsgeleerdheid zich bezig te houden. Van
 »den beginne af aan meer op Seminariën dan op Universiteiten gelijkende
 »zijn zij, naarmate in de Mosleemsche maatschappij het zaad der ware
 »beschaving opdroogde, steeds meer de zetels van kleingeestigheid en
 »bekrompenheid geworden; en in de plaats van de verspreiding van
 »nuttige kundigheden te bevorderen, zijn zij slechts dienstbaar aan het bij-
 »geloof, de onwetendheid, de dweepzucht en de onverdraagzaamheid. . .
 »Is hieruit alleen de ellende der Mohammedaansche maatschappij niet
 »genoegzaam te verklaren? Zulk een onderwijs verstikt bij de jeugd alle
 »kiemen van aanleg en vernuft; en het eene geslacht volgt het andere op,
 »steeds onwetender en ellendiger geworden dan het voorgaande. . .
 »Moge nooit! — zoo besluit de redenaar — »ons vaderland door zulk
 »een slag getroffen worden! Deze wensch worde krachtig gekoesterd
 »vooral in dezen tijd, nu bij ons de kerkelijke factiën woeden, en
 »het gevaar dreigt, dat, zoo zij haar doel bereiken, wij ook langzaam
 »en ongemerkt den zelfden verderfelijken en noodlottigen weg opgaan,
 »die de Mohammedanen ten ondergang heeft geleid. Welaan dan,
 »wij allen, beminnaars van licht en waarheid, voorstanders eener van
 »kerkelijke boeien ontslagen waarlijk vrije wetenschap, laten wij de
 »gelederen aaneensluiten, en met alle macht ons vaderland, onze be-

¹ Volgens art. 37 van het in 1868 ingediende wetsontwerp, toen de heer Heemskerk Minister van Binnenlandsche Zaken was.

»schaving tegen zulk een ramp verdedigen. En zoo ook voortdurend »het getal dergenen, die uit vuige eerzucht ons kamp verlaten en tot »den vijand overloopen, mocht toenemen; zoo het soms — wat God »verhoede! — tot het uiterste kome, en de duisternis, wier macht in »de laatste jaren is toegenomen, het licht mocht verdrijven, dwingen wij »dan het nageslacht eenmaal te getuigen, dat er een schare van mannen »geweest is, die in den scherpsten strijd en in het heetste gevaar, altijd »onversaagd en onverschrokken voor de zaak der beschaving heeft »pal gestaan, en dat die schare was — de Leidsche Hoogeschool!” —

»Ik wist niet, dat Dozy zulk een groot man was;” riep één der hoorders uit, die den geleerde tot dusver slechts door zijn reputatie kende; en wij kunnen ons die ontboezeming begrijpen. Dozy stond in de kracht zijns levens, op het toppunt van zijn roem; op het gebied der letteren en der geschiedvorsching had hij onverwelkbare lauweren geplukt; en daar had hij nu, bij het nederleggen der hoogste door hem bekleede waardigheid, zijn overtuiging eenvoudig en krachtig uitgesproken. Die overtuiging had hij geput uit de diepste bronnen zijner met onvermoeide krachtsinspanning verworven wetenschap; in het ouderwetsch Latijn had hij de alarmkreet der hedendaagsche beschaving aangeheven; de geleerde had de studeercel verlaten, om aan regeerders en geregeerden zijn waarschuwende stem te doen hooren. Is er grooter harmonie tusschen weten en handelen denkbaar? . . .

Een hoogen ouderdom heeft Dozy niet bereikt, maar 't is hem gegeven geweest, in een geheel onafhankelijke en onbezorgde maatschappelijke positie, naast een echtgenoot, die zijn streven begreep en ondersteunde, te midden van een gelukkigen huiselijken kring, zijn leven onafgebroken te wijden aan de vakken, die hij lief had; gegund, daarin werkzaam te zijn met den vruchtbaarsten uitslag, gegund op het gebied zijner studie nieuwe wegen te openen en ongekende schatten bloot te leggen; gegund zichzelf een roemrijken naam te verschaffen, en de wetenschappelijke glorie van het vaderland op onbetwistbare wijze te handhaven. Zulk een leven zal van tijdgenoot en nakomeling-schap een eervolle en dankbare herinnering ten deel vallen.

MATTHEW ARNOLD

MATTHEW ARNOLD.

Aan ieder die van lezen houdt, zijn door Matthew Arnold onder meer twee dingen op het hart gebonden.

Het eene is dit: Wacht u, om de geschriften van éénen schrijver alle onder één zelfde gezichtspunt te brengen. Beschouw elk daarvan als een zelfstandig geheel en laat het spreken voor zich zelf.

Het andere is dit: Bepaal u niet tot het lezen van een enkel boek. Om den zin van eenig boek te verstaan, moet men er vele gelezen hebben. Alleen door veel en velerlei te lezen — schoon met wijze keus — wordt de blik verruimd, het oordeel gevormd, de smaak veredeld; wordt in het geheel die vlugheid en fijnheid van opvatting verkregen, die noodig is om het onderscheid tusschen het toevallige en noodzakelijke, tusschen het tijdelijke en blijvende als bij intuïtie te gevoelen. — Laat ik er bijvoegen dat de laatste waarschuwing voornamelijk gericht is aan het adres van zeker soort bijbellezers, ook ten onzent niet onbekend; hoewel ze ook haar nut kan hebben voor roman- en ideeënlezers van zeker slag.

Deze eenvoudige, doch grootendeels behartigenswaardige wenken zijn het uitvoeisel, de eerste van een hartstochteliijken afkeer van al het stelselmatige; de andere van een hartstochteliijken zin voor veelzijdigheid — al aanstonds twee in 't oogvallende kenmerken van Matthew Arnold's geest —, en onderling zoodanig verwant, dat de eerste geacht

moet worden door den laatste te worden verklaard, aangezien het juist de veelzijdigheid van het leven is, die het in zijne schatting volstrekt onmogelijk maakt om ooit of immer de geheele levenswaarheid in een stelsel saam te vatten. Ook zijn ze, wanneer hij ons ten minste veroorlooft ze niet absoluut te nemen, — hij zelf houdt van absolute meeningen en stellingen niets! — al aanstonds op Matthew Arnold zelve van toepassing, want Matthew Arnold is een veelzijdig talent, en de verschillende zijden van zijn talent willen eensdeels elk voor zich zelf en geheel zelfstandig beschouwd en beoordeeld worden, anderdeels alle tegelijkertijd in het oog gevat en in onderling verband gebracht, zal men zich dien totaalindruk van zijne persoonlijkheid vermogen te vormen, bij welks licht alleen weer het rechte licht kan opgaan over de afzonderlijke zijden van zijn wezen.

Langs dezen weg intusschen eenmaal dezen totaal-indruk ontvangen hebbende, vindt men den stempel van zijne persoonlijkheid in elk van zijne geschriften terug, en ontdekt daarmee tevens aller gemeenschappelijke achtergrond, de ééne groote gedachte die als een zilveren draad ze alle doorslingert en hem dan ook tot het schrijven van alle gelijkelijk heeft beziel, het meest uiteenlopende der behandelde onderwerpen ten spijt. Die onderwerpen zijn van letterkundigen zoowel als van maatschappelijken, van staatkundigen zoowel als van godsdienstigen en kerkelijken aard. Ten onzent, heb ik het wèl, hebben vooral sommige der laatste indruk gemaakt. De beschouwingen waardoor ze zich kenmerken laat ik voorloopig rusten. Maar, hoewel met groote voorliefde en uitvoerigheid over den bijbel en den godsdienst van den bijbel handelend, maken ze geheel den indruk en hebben ze ook voor een deel de bedoeling een pleidooi te leveren voor de *letterkundige* schoonheid van den bijbel, voor de zuiver *letterkundige* beteekenis van zijne voor het meerendeel als theologisch en dogmatisch gangbare uitdrukkingen. Men kan zeggen dat hij den bijbel geheel als een stuk letterkunde behandeld en in de sfeer van de letterkunde heeft overgebracht. Slaat men nu zijn andere geschriften op, dan ademt men geheel in een *bijbelsche* sfeer, het woord thans genomen in den zin van godsdienstig; want ze zijn met bijbelteksten doorzaaid; geheel een bijbelsche

tint ligt er over uitgespreid, ja, voor den bijbel toont de schrijver er overal eene zoo innige vereering, dat hij zelfs niet ontkomen is aan de beschuldiging van bijbelafgoderij. Treedt hij in zijn religieuze werken voortdurend op als priester van het ware en schoone, in zijn kritische en aesthetische werken doet hij het als profeet van het heilige. Men ontvangt den indruk als wilde bij godsdienst en letterkunde in hoogere éénheid samenvatten en met elkander verzoenen, als bestond er voor hem tusschen beide geen verschil.

Zóó is 't ook inderdaad. Matthew Arnold bekleedt geen kerkelijke waardigheid en draagt geen godgeleerden titel. Hij is letterkundige van aanleg en beroep en heeft zijne lauweren in den noesten dienst der letteren bevochten. Van theologische haarkloverijen is hij steeds afkeerig geweest, reeds in de dagen toen hij — meer dan eens, naar het schijnt, op tijden dat zijn fatsoen hem het luisteren of lezen tot plicht zou hebben gemaakt — al wandelend of hengelend placht te ontvluchten aan het kruisvuur der godgeleerde twisten, waarvan in zijn studentenjaren de hoogeschool te Oxford een brandpunt moet zijn geweest. Discussies als dáár gevoerd werden hadden geur noch voedsel voor den geest van een jongen man, die bestemd was om straks aan dezelfde hoogeschool als »Professor in de Poëzie" te schitteren. Ook zijne betrekking als Inspecteur van het onderwijs heeft hem niet rechtstreeks kunnen dwingen om zich bloot te stellen aan het meestal grof geschut, waarmee de wachters op de muren van het kerkelijk Sion elken aanval op hun heilige bolwerken plegen te beantwoorden. Nu zal de liefde van Arnold, die, hoewel ook in het godsdienstige de meest kettersche denkbeelden hebbende uitgesproken, toch een diepen afkeer toont van de liberale filosofen, van Herbert Spencer c. s. welke hij »de Sadduceërs noemt van den tegenwoordigen tijd, geloovende in engel noch geest", nu zal de liefde, zeg ik, die Arnold bezielt voor alles wat op kerk en godsdienst betrekking heeft, wel goddeels verklaard moeten worden uit den bekenden trek van het nog niet ongeloovig geworden, dat is het groote deel van het Anglo-Saksische ras voor het pieuse en dévote; en het is dan ook niet enkel zeker dat hij den bijbel ijverig heeft bestudeerd, maar ook meer dan

waarschijnlijk dat hij zich mede aan stichtelijke lektuur en preeken heeft te goed gedaan. Maar het blijft niettemin zelfs in het dévoté Engeland wat bijzonders: een letterkundige die den bijbel leest en niet enkel leest maar ook hartstochtelijk vereert; een letterkundige van zijne ontwikkeling en van zijnen smaak geheel uit vrije beweging een deel van zijn kostelijken tijd gevend om op 't krachtigst voor den godsdienst in de bres te springen; een letterkundige, die niet alleen een reeks van geschriften opzettelijk aan de verdediging van den godsdienst wijdt, maar wiens gansche letterkundige arbeid met den geest van den godsdienst is doorvoerd.

Het is wat bijzonders, zeg ik; echter niet wat wonders. Godsdienst en letterkunde zijn vóór Matthew Arnold één; hebben in zijne oogen gelijke beteekenis, een en dezelfde bestemming, om namelijk beide, schoon elk op eigen wijze, het voertuig te zijn van het zuiver menschelijk gevoel. Menz beëfent, volgens hem, letterkunde niet om een letterkundige te zij, die godsdienst niet om godsdienstig te zijn, maar het een zoowel als het andere ter oewille van iets, dat er boven staat, de ontwikkeling van het zuiver menschelijke in den mensch. Op deze ontwikkeling komt het aan. Die alleen is doël, al het andere moet beschouwd en behandeld worden als middel tot die ontwikkeling; en die middelen, als middelen geen doël hebbende in zich zelf, hebben derhalve een deels minner absolute, en dan ook anderdeels alle gelijke waarde. Matthew Arnold, in oft kortz, behoort tot, staat aan de spits van die edele geesten op z'n eeuw, welke verlicht genoeg zijn om te meenen dat ook verstandelijke en aesthetische ontwikkeling onmisbare verdischten zijn om het wordt vblmaakt in het leven te verwezenlijken. In aar tevens vkom genoeg om 't en nog altijd voor te houden dat zonder kennis der religie, zonder hart voor de religie, zonder het leven der religie vooral, de mensch vruchteloos om het bereiken van deze zijne bestorming jagen zal. 1877 2011 1007 10

Met andere woorden De edelste menschelijke beschaving aan te kweeken is Matthew Arnold's leus en levensdoel. Als *Apostel der Beschaving* is het, dat hij nu reeds meer dan dertig jaren met groot talent, overtuiging en kracht aan zijn volken aan de wereld het eyangalie der

beschaving verkondigt. Van eene zoodanige dan nu, wel te verstaan, die geen enkele behoefte en geen enkele kracht van ons wezen buiten rekening laat, maar alle evenzeer en door elkander tot harmonische ontwikkeling wil zien komen. Hierin is van zelf de verplichting tot de grootst mogelijke veelzijdigheid gegeven, hierin als ideaal gesteld het *Humanisme*, doch naar die alleen ware, immers breede opvatting, waarvan hij zich de welsprekende profeet heeft gemaakt. Dit bovenal prijst hij, in eene schoone letterkundige proeve, aan dien jong ontslapen franschen dichter toegewijd, in Maurice Guérin, dat hem de hartstocht bezielde voor »poëtische volmaking." Dit bovenal eere men in Matthew Arnold, dat hem de hartstocht bezielt om *het ideaal der volmaking*, dat, langs hoe verschillende wegen nagejaagd, toch door al de groote geestelijke leeraars der menschen hun als het einddoel van alle streven is voorgesteld, zoo alzijdig en schitterend mogelijk voor de oogen zijner tijdgenooten te plaatsen, opdat er beter dan tot hiertoe recht aan worde gedaan *in onze moderne maatschappij*. Sommigen hebben deswege spottend gezegd: »Gij dweept met uwe beschaving als ware 't uw religie!" Zij daarentegen, die hem verstaan, zeggen: met uwe beschaving dweept gij *meer* dan met uwe religie, en gij dweept wel.

Immers, het woord »beschaving" kan men nemen in ruimeren en in engeren zin. In den ruimsten zin genomen *omvat* zij de religie; in engeren zin staat zij *naast*, niet *tegenover* de religie, gelijk zij onderling elkanders onderstellingen en noodzakelijke aanvullingen zijn. In den ruimsten zin heeft Arnold niet opgehouden ze aan te bevelen, en nergens waar hij er van spreekt in den engeren zin, heeft hij verzuimd den godsdienst naast de beschaving, gelijk de beschaving naast den godsdienst te stellen.

Hoofdzakelijk langs tweeërlei weg is, historisch beschouwd, het hoogste levensdoel, de menschelijke volkomenheid nagestreefd, en daarmee zijn tevens de twee voorname factoren gegeven, onder wier gezamenlijken invloed de Europeesche menschheid zich heeft gevormd. De eerste is het Semitisch, de tweede het Grieksche genie, òf, zooals Matthew Arnold het ook anders uitdrukt, het *Hebraïsme* en het *Helle-*

nisme. Israël, weten we, was het volk van den godsdienst; het Grieksche het volk van wetenschap en kunst. De Israëliet geloofde in het goede; de Griek in het ware en schoone; de eerste leefde in de wereld van het heilige; de laatste in de wereld der harmoniën; de Griek verkeerde onder den invloed der gracelijke Muzen; de Israëliet onder dien van den heiligen geest. Den geest van den eerste nu karakteriseert Arnold als *de macht der energie*, de macht die tot handelen drijft, tot plichtsvervulling, tot zelfbeheersching, tot de ernstige begeerte om te handelen en te wandelen in overeenstemming met het »beste licht dat wij bezitten.” Hoofdgedachte is hier: »het streven om de dingen te *doen* zooals ze gedaan behooren te worden.” Het Hellenisme karakteriseert hij als de *macht van het intellect*, de macht die drijft om te zoeken naar den waren grondslag van het handelen, tot de ideeën, tot de begeerte om te kennen. Hoofdgedachte is hier: »het streven om de dingen te *zien*, zooals ze gezien behooren te worden.” De Griek had ongewone spontaniteit van *verstandelijk*, de Hebreër van *zedelijk* bewustzijn. Het Grieksche ideaal was daarom ook eenvoudig en aantrekkelijk, vol klaarheid en glans, het Hebreeuwsche ernstig en somber, en bij de teekening daarvan haalt Arnold met instemming de volgende woorden aan: »Socrates voelt zich in Sion vreeselijk op zijn gemak, maar voor den Hebreër is dit steeds onmogelijk geweest; Socrates spreekt op de meest gemakkelijke en hoopvolle wijze over de volmaaktheid; maar de Hebreër heeft steeds iets gevoeld, dat hem verhinderde het ideaal in zijn aantrekkelijkheid te aanschouwen, zoodat, wie van Plato naar Paulus gaat, zich onwillekeurig de oogen uitwrijft met de verwonderde vraag, of de mensch nu werkelijk een zoo zacht en liefvallig wezen is met de trekken der goddelijke natuur, of wel een ongelukkige geboeide, worstelend om verlost te worden uit het lichaam dezes doods?”

Kiest nu echter, als weg tot de volmaking, de Hebreër »het *volbrengen*, de Helleen »het *kennen* van den wil van God, — met het oog op wat Arnold het doel der beschaving noemt, nl. om en de rede en den wil van God te doen heerschen”, zijn ze elk op zich zelf onvolgende, maar moeten godsdienst en beschaving beide evenzeer in 't oog

gehouden en beoefend worden. Het zijn de keerzijden van één en dezelfde zaak. »De ontwikkeling van een dezer krachten, elk op zich zelve, is niet de geheele ontwikkeling der menschheid; haar enkelvoudige geschiedenis niet haar geheele geschiedenis; geen van beide op zich zelf *de wet* der menschelijke ontwikkeling; de menschelijke geest omvat meer dan zelfs de kostelijkste kracht die hem ooit in beweging heeft gebracht.»

In het opmerken van deze feiten schuilt eene ernstige waarschuwing voor allen, die, in eenzijdige bewondering voor de eene of de andere, als de geheele geschiedenis voorstellen, wat er niet meer dan een deel van is. De geest van Israël, dat is de geest van den Bijbel, is onmisbaar voor de beschaving in ruimeren zin, en een zeer breede plaats moet daaraan in het leven worden toegekend, om de eenvoudige reden dat hij de geest is die het leven, dat immers voor »drie vierde gedeelten uit handelen bestaat, uit praktijk, uit gedrag», in beweging brengt, ons het leven leert aangrijpen. De geest van den Griek is onmisbaar voor de beschaving in engeren zin, omdat hij, indien ook al niet meer dan het restende vierde gedeelte van ons bestaan omvattend, toch historisch deel heeft gehad aan de ontwikkeling van ons geslacht en nog immer voortgaat het leyen te verhelderen, te verfijnen en te verfraaien, omdat hij ons den weg door het leven vinden doet. In den godsdienst is *het vuur* en *de kracht*, in de beschaving is *het licht* en *de lieflijkheid*, maar alleen in de harmonische vereeniging van beide is *de ideale volmaking* van het menschelijk leven.

Ziehier waarom, volgens Arnold, en de letterkunde der oude Grieken bestudeerd moet worden en de letterkunde der Hebreëen; waarom ieder man die waarlijk beschaafd wil heeten klassiek ontwikkeld behoort te zijn in den ruimsten zin van het woord. Ziehier tevens het ideaal dat zijn eigen leven, het denkbeeld dat zijn werken beheerscht.

Matthew Arnold, de beroemde zoon van een wijdvermaarden vader, is het eerst door zijn *dichterlijke* gave zijn volk in 't oog gevallen.

Hij is in 1822 te Laleham aan den Theems geboren, en Laleham is, volgens eene aantrekkelijke beschrijving, die ik er ergens van gelezen heb, geen ongeschikte wieg voor de kindsheid van een poëet. Een andere plaats, waar hij, behalve te Laleham, zijne jeugd heeft doorgebracht, is Rugby, gelegen te midden »van groene hekken en vet vee.” Dit Rugby is aan iederen Engelschman bekend, want dáár heeft Matthew's vader gewoond en vele uitstekende leerlingen gevormd. Doktor Thomas Arnold (1795—1842) is bij zijn leven ook hoogleeraar in de geschiedenis, op dit gebied eene autoriteit en met eene aan het godsdienstige grenzende vereering bezield geweest voor de wereld der Grieksch-Romeinsche oudheid. Maar meest van al heeft hij zich roem verworven als paedagoog. Eerst heeft hij zijne woning te Laleham tot een voor jongelieden uit den deftigen stand hoogst gezocht pensioonaat; later de school te Rugby tot die van den eersten rang onder de toenmalige voorbereidende inrichtingen voor het akademisch onderwijs in Engeland weten te verheffen, door een opvoedkundig talent dat eens aan een zijner tijdgenooten de, ook vervulde, voorspelling ontlokte: »De benoeming van Dr. Arnold tot »headmaster” van 't collége te Rugby zal al de openbare scholen in Engeland geheel van aanzien doen veranderen”, gelijk aan een ander den uitroep: »Hoe jammer dat een man, geboren om een staat te besturen, maar rector van een collége is!” Het geheim van dit meesterschap schuilde in zijne persoonlijkheid, meer dan in eenig opvoedkundig systeem. Zelf een »gentleman” in den besten zin van het woord, droeg hij het levendig besef bij zich om, dat, wat de lust van zijn leven, tevens de roeping van zijn leven was, om namelijk »hen, die als welopgevoede jongelieden tot hem waren gekomen, als »Christen gentleman” van zich te laten gaan.” Meer dan de rang dien hij in de Engelsche staatskerk bekleedde, in naam, heeft zijn karakter hem metterdaad tot den zielzorger van zijne leerlingen gemaakt, leerlingen in wie hij niet enkel de edele eerzucht wist op te wekken om het handhaven van de eer der inrichting van welke hij het hoofd was, als eene zaak van eer te beschouwen, maar die hij tevens wist te bezielen met den gloed van de beginselen van den godsdienst, welke hem vóór alles gold als eene kracht tot innerlijke vernieuwing en weder-

geboorte. »Zóó heeft het hem mogen gelukken verscheidene geslachten van jonge Engelschen te vormen, die een nieuwen geest aan de universiteiten hebben gebracht, en, hoewel zijne meeningen aan die te Oxford immer voor verdacht zijn gehouden, heeft men zelfs dáár, na lang aarzelen en heftig oordeelen moeten erkennen, dat hij aan het openbaar onderwijs een uitnemenden dienst bewezen had. Zijne leerlingen (onder wie b. v. Dean Stanley) hebben door hun succès in den wetenschappelijken wedstrijd getoond, dat het opwekken van al de krachten van het plichtsbef niet hetzelfde is als het onderdrukken van de vlucht van verstand en verbeelding. Na zich door de maatschappij verspreid te hebben, hebben ze zijn onderwijs eer aangedaan en zijnen naam verbreed. De herinneringen van Rugby vergezellen hen door het leven als die van een vereerd gezin. Zijn gezag plant zich onder hen voort en is hun een gids op hun loopbaan. Van hen heeft het publiek, dat hem niet kende, geleerd met eerbied en achting van Arnold te spreken.»

Het overige is spoedig verteld. Matthew — het spreekt van zelf — is in deze leerschool gevormd tot een klassiek letterkundige en een uitnemend mensch, in niet weinig opzichten tot het evenbeeld zijns vaders. Meer dan deze intusschen bezat hij den dichterlijken aanleg, zooals bleek, toen hij, van de school te Rugby eervol ontslagen, en, zooals de gewoonte medebracht, na een openlijken wedstrijd zijn intrede gedaan hebbende als student aan 't Balliol-college te Oxford, verschillende indrukken van zijn studentenleven in dichtmaat wedergaf; toen hij straks den eereprijs won voor de vervaardiging van een Engelsch prijsdicht over Olivier Cromwell; toen hij in '49 anoniem een eerste, in '58 een tweede serie gedichten uitgaf, totdat in '57 zijne verdiensten als dichter openlijk en op de meest eervolle wijze werden erkend, daar hem de wel niet bijzonder voordeelige, maar uiterst roemrijke onderscheiding van »Professor of Poetry» aan de universiteit te Oxford werd opgedragen.

De gedichten, waarvan ik sprak, in '79 in twee boekdeelen verschenen, van verhalenden, lyrischen, dramatischen en elegischen aard en voor een goed deel aan de geschiedenis en godenleer van Romeinen

en Grieken, van Perzen en Nooren ontleend, dragen — zooals men verwacht kan — den stempel van eene diepe vereering der klassieken, en hij heeft er dan ook, blijkens de voorrede, mee bedoeld »om, te midden van de verbijsterende verwarring zijner tijden, te leeren en in beoefening te brengen wat gezond en waar in de dichtkunst is, en te toonen, dat de eenige veilige gids, de eenige vaste grond daarvoor te vinden is bij de ouden.” Sommigen zeggen, dat zijne gedichten daardoor soms eene zekere stijfheid hebben verkregen, die plaats maakt voor grooter harmonie en levendigheid, zoodra het Angelsaksisch karakter van den dichter den boventoon verkrijgt. Maar allen zijn 't er over eens, dat hij daardoor tevens onbetwistbaar schoone dramatische effekten te voorschijn heeft weten te roepen, en dat zijn beschrijvend talent hier en daar eene zeldzame hoogte bereikt; dat zijne poëzie zich voor 't meerendeel kenmerkt door klassieke rust, door een kalmen en verhevenen stijl, door rijpheid en rijkdom van geest, door teederheid van gevoel en zuiverheid van smaak, door die strengheid van lijnen en dien overvloed van treffende adjectieven, waarin hij metterdaad »de goddelijke beschaving van het oude Griekenland” nadert.

Het zal ook voor een deel aan zijn vertrouwelijheid met den dichter Wordsworth moeten worden toegeschreven, dat vele zijner gedichten tevens eene groote liefde voor de natuur verraden en dat er in het geheel iets van die »magische betoovering” over ligt uitgespreid, welke ook oorzaak is van de diepe bewondering die hij heeft uitgesproken voor de Keltische taal. Het Keltisch lied vooral moet buitengewoon liefelijk zijn, een en al melodie. Nu wordt nog in sommige streken van Groot-Britannië Keltisch gesproken, met name in de provincie Wales, waar ook jaarlijks met groote geestdrift en luister landelijke feesten worden gevierd, met het doel om de oud-Keltische traditiën in eere te houden, en toen Arnold eens op uitnoodiging een dergelijk feest had bijgewoond, heeft hij van de betooverende kracht en de eenvoudige lieflijkheid van die taal een zoo diepen indruk medegenomen, dat hij niet heeft kunnen nalaten om, in eene hoogst belangrijke studie over de »Keltische literatuur”, met kracht van redenen de billijkheid en

noodzakelijkheid te bepleiten dat de wetenschappelijke beoefening van dit »dialekt» — gelijk de Engelsche dagbladen met minachting zelden — van regeeringswege zou worden mogelijk gemaakt. Hoewel hij, om deze pleitrede voor sentimenteel en onzinnig uitgescholden, niet weinig te verduren heeft gehad, is toch de aandacht sedert op het onderwerp gevestigd gebleven en heeft hij eindelijk de voldoening mogen smaken, dat er werkelijk twee academische leerstoelen voor het Keltisch zijn gevestigd, de ééne aan de universiteit te Oxford, de andere aan die te Edinburgh.

Opgetreden dan is Matthew Arnold als dichter. Het dichten heeft evenwel kort geduurd, want het is nu reeds dertig jaar dat hij geene of nagenoeg geene gedichten heeft geschreven. Sedert opgetreden in de wapenrusting van den *kriticus*, heeft hij zich tot op dezen oogenblik schier onafgebroken aan den arbeid der kritiek gewijd. Er zijn er die dit betreuren; want, zeggen ze, echte poëzie is zeldzaam en in de poëzie ligt Matthew Arnold's kracht. Er zijn anderen die het toejuichen; want hoeveel goeds ze overigens genegen zijn van zijn verzen te zeggen, zijne kritische proeven gaan hun boven alles wat hij heeft geleverd. Dit zij hoe het zij. Matthew Arnold is kritiek gaan schrijven om dezelfde reden waarom hij ook gedichten heeft geschreven. De kritiek, zegt hij, dient de zaak der volmaking. Hij zegt dit in tegenstelling van anderen die gemeend hebben dat een enkel boekdeeltje verzen als de zijne meer voor de beschaving doet, die hij bevorderen wil, dan eene wereld van recensies en dergelijke. Matthew Arnold zelf heeft trachten aan te toonen dat poëzie en kritiek geen tegenstellingen zijn, maar elkanders onderstellingen en aanvullingen. Men moet volgens hem niet zeggen dat de kritiek afbreekt en de poëzie sticht, want poëzie zonder kritiek is ondenkbaar. De ware kritiek, aan den anderen kant, breekt niet af, maar bouwt op. Matthew Arnold is van oordeel dat poëzie en kritiek elkander ter hulp moeten komen om de beschaving te bevorderen, dat de eene het niet kan stellen zonder de andere, dat ze elk eene zijde vertegenwoordigen van dezelfde zaak. Het doel toch der poëzie is *schoonheid*. Het doel der kritiek is *licht*. Welnu, schoonheid en licht behooren

bijeen. Er moet licht zijn voor hem, die het schoone vinden wil. Daarom heeft hij den franschen schrijver Joubert lief, omdat Joubert »de krachtigste getuige is hoe goed het is het licht lief te hebben. Omdat hij oprechtelijk het licht lief had, en geen enkele duisternis van zich zelve daarboven stelde, vond hij licht; zijn oog was eenvoudig en daarom was zijn heele lichaam verlicht. En omdat hij vol licht was, was hij ook vol geluk. Trots zijne zwakte, trots zijn lijden, trots zijne onbekendheid was hij de gelukkigste man die er ooit heeft geleefd; zijn leven was even bekoorlijk als zijne gedachten, want het is wel natuurlijk dat de liefde voor licht, die reeds eenigszins het bezit is van licht, het geheele leven van hem, die het bezit, helder en zalig maakt.»

Om dezelfde reden heeft hij ook op vriendelijke wijze zijn Oxford gewaarschuwd, dat zijn Oxford vooral niet het licht mocht vergeten. Dan zou Oxford zoo goed als volmaakt zijn. Hij heeft Oxford haast teeder lief, omdat Oxford zoo liefelijk is. Laat ons de liefde voor het schoone behouden, heeft hij in honderd tonen uitgeroepen. Laat ons ze nooit ten offer brengen aan de waarheid. »Al wat liefelijk is en wel-luidt», is een van zijn geliefkoosde spreuken; »maak de waarheid beminnelijk», eene van zijne veelvuldige lessen. Waarheid zonder schoonheid is geen waarheid. »Wij zijn allen zoekers naar waarheid en zoekers dwalen dikwijls en ik wensch dat mijne eigene dwalingen alleen op mij zelve en niet op Oxford verhaald zullen worden. Schoone stad! Zoo-eeerbiedwaardig, zoo beminnelijk, zoo onverwoest door het heftige verstandsleven onzer eeuw. Wie zal ontkennen dat Oxford, badend in gevoel, zooals het daar ligt met zijn tuinen voor het maanlicht uitgespreid, terwijl van zijn toren de laatste tooververtellingen der middeneeuwen fluisteren, door zijne onuitsprekelijke bekooring ons nader brengt tot het ideaal der volmaking, tot de schoonheid, die slechts de waarheid is van eene andere zijde beschouwd? Aanbiddelelike droomer, met uw romantisch hart, die u zoo wonderlijk hebt overgegeven aan uwe liefde voor helden, die niet de mijne zijn, alleen maar nooit aan de Filistijnen! Vaderland van verloren pleidooien en verzaakte geloofsovertuigingen en impopulaire namen en

onmogelijke gehechtheden! Wat voorbeeld zou ons ooit zoo kunnen bezielen als het uwe om den Filistijn in ons ten onder te houden; wat leermeester zou ons ooit zoo kunnen bewaren voor die slavernij, waartoe wij allen de neiging bezitten, de slavernij... van het »gemeene». Oxford zal 't mij vergeven, wanneer ik in mijne onwetendheid soms een paar schoten op haar heb gelost, die op den eenen of anderen van haar onwaardige zonen waren bedoeld; want Oxford is edelmoedig en de zaak waarvoor ik strijd is ten slotte de hare. Wij verschijningen van éénen dag, wat is onze zwakke strijd tegen den Filistijn, vergeleken bij den strijd, dien deze koningin der romantiek eeuwen aan eeuwen tegen hem heeft gevoerd en voeren zal ook nadat wij zijn heengegaan."

„Onze strijd tegen den Filistijn.”

Wie het eerst op het denkbeeld is gekomen om de uitdrukking »Filistijn" in bovenstaanden zin te bezigen, schuilt, zoover ik weet, in het duister. Zeker is dat zij de stof heeft geleverd voor meer dan één onsterfelijk stuk letterkunde; dat vooral het sarcastisch genie van den Duitschen dichter Heinrich Heine het type onsterfelijk heeft gemaakt. Zoo warme sympathie als deze Heine voor Frankrijk koesterde — de Franschen, vond hij, waren het uitverkoren volk van den nieuwen tijd, Parijs het nieuwe Jeruzalem en de Rijn de Jordaan, die het heilige land der vrijheid van het land der Filistijnen scheidde — zoo sterk stond in vele opzichten het Duitsehe volk hem tegen om zijn vasthoudendheid aan middeneeuwsche traditiën, zijn ouderwetsche en onbeweeglijke natuur, zijn bangheid voor den stroom van den modernen geest, dien de Fransche omwenteling over Europa had losgelaten. Hij had een haat tegen vooroordeelen, gemeenplaatsen, naperen, tegen het conventioneele, zóó diep, dat hij niet enkel tegen het conservatisme, maar, in weerwil van zijn hartstochtelijke vrijzinnigheid, minstens even dikwijls en even onbarmhartig is losgetrokken tegen de liberalen, zoovaak het hun in den zin mocht komen, dat conservatisme te bestrijden anders dan als kinderen des lichts, anders dan in den naam der idee, en dat hij er in een oogenblik

van geestdrift toe gekomen is om kracht en leven te verpanden aan een openbaren oorlog tegen den Filistijn, een oorlog op leven en dood.

In 1865, toen hij met andere ook de *Essay*, waaraan, verkort en met eenige vrijheid, het bovenstaande is ontleend, in de wereld zond, was Matthew Arnold een man van drie-en-veertig jaar, die man een gerijpte geest en de onbetwistbare zelfstandigheid van dien geest openbaar. Anders zou men, ze lezende, gaan gelooven dat het Heine is geweest, die op hem een beslissenden invloed heeft geoeffend, hem tot het besef van zijn aanleg en levensroeping heeft doen ontwaken, want ze bevat, om zoo te zeggen, de kiem en de kern van al zijn latere geschriften, den korten inhoud van al zijn denken en gevoelen, beide van den haat en de liefde van zijn leven. Heeft Arnold bij meer dan ééne gelegenheid Sainte-Beuve, den vermaarden Franschen kritiekschrijver, zijn »meester" genoemd, in Heine moet hij, verbeeld ik me, eenigszins zijn ouderen wapenbroeder, zijn schutspatroom zien. Niet, omdat hij blindelings met Heine dweept, want Heine »is gestorven en heeft een geschandvlekten naam nagelaten; hij met zijn schreeuwende fouten, zijn ontembare gevoeligheid, zijn onbegrijpelijke aanvallen op zijne vijanden, zijn nog onbegrijpelijker aanvallen op zijne vrienden, zijn gebrek aan edelmoedigheid, zijne zinnelijkheid, zijne onophoudelijke spotternijen. *Zelfs niet de verdienste van geen Filistijn te zijn kan zóó iets goed maken.* Hij was door en door onrespektabel. Aan zijne geestelijke vrijheid ontbrak iets onmetelijks; de oude, eeuwige behoefte aan zedelijke verlossing... velen zijn geroepen, weinigen uitverkoren."

Maar... omdat Heine den *Filistijn* heeft bestreden, en de Filistijn is ook het voorwerp van Matthew Arnold's onuitroeibare antipathie, van Matthew Arnold's onafgebroken aanvallen en onbarmhartig geeselen, aanleiding tot de schoonste bladzijden, die Matthew Arnold ooit geschreven heeft.

Wat een Filistijn is? Een Filistijn is een »ploert", en een ploert is een wezen zonder beschaving, zonder licht en lieflijkheid, log en lomp; onwetend en onbevattelijk in 't intellectueele, vulgair in 't aesthetische, onkiesch en grof in het moreele. Alles aan dat wezen is provincia-

lisme, particularisme, egoïsme, klubgeest en kleinkramerij. Het draaft blindelings op zijn stokpaard door en snorrt steeds in hetzelfde vuile bedstroo voort zonder de oogen open te doen. Als het ziet, ziet het door de oogen van een ander; sleur, navolging, zijn derhalve mede in 't oog vallende eigenschappen van dit weerzinwekkend wezen, eeuwige aanstoot en plaag van alle kinderen des lichts.

Matthew Arnold nu weet voor zulk een wezen geen beter benaming dan die van Filistijn. De Franschman noemt het »kruidenier." Maar dit dreigt een smet te werpen op eene eerbare klasse van nog levende menschen; de Filistijnen zijn daarentegen al lang dood en begraven. Carlyle heeft het woord »respektabel" voorgesteld in zijn duizend basterdbeteekenissen. Maar »respektabel" vindt Arnold een veel te respektabel woord — is het niet als wierp hij hier een steelschen blik naar den schrijver van »Nette Menschen"? — om het op deze wijs te mishandelen en te ontwijden. Arnold heeft den naam »Filistijn" verkoren, heeft dien in de Engelsche letterkunde ingevoerd, en heeft er zijn beeld met scherpe, niet weer uit te wisschen trekken in afgedrukt.

Bepaaldelijk het beeld van den *Engelschen Filistijn*. Want hij vindt vooral zijn eigen volk erg filisterachtig. Engeland, zegt hij, is het hoofdkwartier van Goliath. Het Engelsche volk de reus onder de Filistijnen. Arnold is een universeel, een internationaal man; hij behoort aan geheel de beschaafde wereld, en hij heeft dan ook geen volk, geene letterkunde der wereld onbesproken gelaten. Hij ziet overal de fouten en legt ze bloot. Maar zijn bloedigste geeselslagen heeft hij neer doen komen op den rug van zijn eigen volk. Uit liefde, ja, want »de Heer kastijdt een iegelijk zoon, dien hij aanneemt," en Arnold heeft in datzelfde volk zooveel goeds en groots ontdekt, dat hij 't niet heeft kunnen verdragen wanneer het zich in de oogen der wereld te schande of belachelijk maakte. Dan is hij onder zijn volk opgetreden om het te bestraffen, om er al de nitingen van het nationale leven te toetsen aan het ideaal der geestesbeschaving, dat hem voor oogen stond, om aan zijn eigen volk die andere volken voor oogen te stellen, in wie hij meerder trekken van dat ideaal meende te ontdekken dan in het zijne of wel sommige die op in 't oogvallende wijze aan het zijne

ontbraken. De grootste van alle levende kritiekschrijvers in Engeland heeft er als een andere Jeremia geprofeteerd.

Den treurigsten indruk van den Engelschen ploertengeest heeft Arnold ontvangen door de blinde ingenomenheid van zijn volk met zich zelf. »Wij leven in een land van belofte», riep weleer elk rechtgeaard Engelschman. »Wij leven hier onder een hemel van koper en staal», heeft Arnold verdrietig geantwoord. »Wij zijn het beste ras van de heele wereld», pochte zijn landgenoot. »Een slechter ras is er niet», deed Arnold wrevelig bescheid.

.....»Sir Charles Adderley zegt tot de boeren van Warwickshire: »Spreekt over de verbetering van het ras! Wel, het ras dat wij vertegenwoordigen, mannen en vrouwen, het oud Angel-Saksische ras, is het beste ras in de heele wereld... de afwezigheid van een al te ontzenuwend klimaat, een niet al te zware lucht, eene niet al te weelderige natuur heeft dit krachtig menschenras gekweekt en heeft ons uitnemend gemaakt boven al de volken der wereld.» — Mr. Roebuch zegt tot de messenmakers van Sheffield: »Ik zie om mij heen en vraag wat de toestand is van Engeland? Is niet de eigendom veilig? Kan niet ieder zeggen wat hij wil? Kan men niet van het ééne einde van Engeland naar het andere wandelen in volkomen veiligheid? Ik vraag u of er in de gansche wereld, heel de geschiedenis van het verleden door, iets dergelijks bestaat? Niets. — Ik bid dat ons weergaloos geluk moge duren.» — Nu is er klaarblijkelijk een gevaar voor de arme menschnatuur in woorden en gedachten zoo overlopend van zelfvoldoening, zoolang als wij niet veilig zijn aangeland in de straten der Hemelsche Stad. »Das Wenige verschwindet leicht dem Blicke, Der vorwärts sieht, wie viel noch übrig bleibt,» zegt Goethe: »het weinige dat gedaan is schijnt niets als wij vóór ons uit zien en opmerken hoeveel er nog te doen overblijft.» Klaarblijkelijk is dit een betere regel voor de zwakke menschnatuur om te overdenken, zoolang zij in dit aardsche dal van arbeid en moeite verkeert. — Maar noch Sir Charles Adderley noch Mr. Roebuch zijn van nature vatbaar voor overwegingen van dergelijken aard. Zij verliezen ze uit het oog, dank zij den praktischen vorm dien alle bespiegeling bij ons

pleegt aan te nemen. Zij antwoorden: »Het oud Angel-Saksische ras, het beste ras in de heele wereld! Ik bid dat ons weergaloos geluk voortdure. Ik vraag u of er de geheele wereldsgeschiedenis door iets dergelijks bestaat.» En zoolang als de kritiek deze dithyrambe beantwoordt met vol te houden dat het oud Angel-Saksische ras nóg voortreffelijker zou zijn als het geen kerkelijke belastingen had, of dat ons weergaloos geluk nóg langer duren zou bij een verkiezings-census van zes pond, zoolang zal de bluf: »het beste ras in de heele wereld,» luider en luider weergalmen, zal al het ideale en reine uit onze oogen verdwijnen, en beiden, gekritiseerden en critici zullen verkeeren in eene sfeer volstrekt zonder leven, waarin de geestelijke volmaking volstrekt onmogelijk is. Maar laat de kritiek de kerkelijke belastingen en kiezers-census met rust laten en in den meest zuiveren geest, zonder eene enkele nevengeachte aan praktische nieuwigheden, met onze dithyrambe deze paragraaf vergelijken, waarop ik stuitte in een nieuwsblad onmiddellijk nadat ik Mr. Roebuch gelezen had: »Een ijselijke kindermoord is zoo even te Nottingham gepleegd. Een meisje genaamd Wragg, verliet op Zaterdagmorgen met haar pasgeboren onwettig kind het werkhuis. Het kind werd spoedig daarna dood gevonden op Mapperly Hilles, gewurgd. Wragg is in hechtenis.» Niets dan dat, maar hoe welsprekend, hoe leerzaam zijn, in vergelijking van de absolute lofredenen van Sir Charles Adderley en Mr. Roebuch die weinige regels! »Ons oud Angel-Saksisch ras het beste in de heele wereld!» en hoeveel ruws en leelijks is er nog in dat beste ras! Wragg! Heeft iemand er ooit over nagedacht, — want er is sprake van ideale volmaking, van het »beste in de heele wereld,» — welk eene wanstaltigheid in ons ras, welk een aangeboren gebrek aan gevoel voor het delicate onder ons aan het licht komt door den voortdurenden aanwas van zoo leelijke namen als Higginbottom, Stiggins, Bugg! In Ionië en Attica waren ze in dit opzicht gelukkiger dan het »beste ras in de wereld,» bij den Ilissus had men geen Wragg, arme stumpert! En ons »weergaloos geluk», met hoeveel grijnzerij, barheid en leelijkheid is het vermengd en besmet; hoe akelige herinneringen zullen allen die het gezien hebben, met zich omdragen van het werkhuis, van het ellendige Mapperly

Hills, van de donkerheid, den rook, de koude, het gewurgde, onwettige kind! »Ik vraag u of heel de wereldgeschiedenis door zoo iets is gezien?» »Misschien niet,» zal iemand willen antwoorden, maar dan is de wereld wel zeer erbarmelijk. En die laatste trek: — hoe kort, hoe koud, hoe onmenschelijk: *Wragg is in hechtenis!* Het geslacht zelfs gaat verloren in de verbijstering over ons weergaloos geluk, of, zal ik het zeggen? de kracht van ons Angel-Saksisch ras heeft ons den Christusnaam van het voorhoofd gewischt, hij is overbodig geworden. — Er is nut voor den geest in contrasten als dit; de kritiek dient de zaak der volmaking door ze in het licht te stellen. Wanneer zij onvruchtbaren strijd vermijdt, wanneer zij weigert in de sfeer te blijven waar alleen aan bekrompen en betrekkelijke opvattingen waarde en beteekenis wordt toegekend, kan het belangwekkende der kritiek voor het oogenblik verminderen; maar alleen zóó heeft ze kans aan die bredere en betere opvattingen ingang te verschaffen, waarin haar wet en haar verplichting gelegen zijn. Mr. Roebuch zal eene slechte meening hebben van een tegenstander die op zijn uitdagende zegeliederer slechts antwoordt door te mompelen: »Wragg is in hechtenis!» maar er is geen ander middel om deze zegeliederer te dwingen zich te matigen, het buitensporige en stuitende er uit te verwijderen, en over te gaan in zachter en zuiverder toon.»

Dit is eene bloedige satire, maar wel niet geheel onverdiend. De engelsche zelfgenoegzaamheid is zeker nog niet uitgeroeid, maar er is een tijd geweest dat ze volstrekt ongelooflijk en onverdraaglijk was. Matthew Arnold heeft ongetwijfeld zijn deel aan de verbetering. »Al onze Dagon's», schrijft een Engelschman, »heeft hij geblasphemeerd. Onze populaire schrijvers, onze populaire theologanten, onze populaire filosofen, onze populaire filantropen heeft hij geslagen met zijn oneerbiedig vernuft. . . . In dezen kruistocht geloof ik niet dat de heer Arnold steeds het recht aan zijne zijde heeft gehad. Hij heeft dingen gezegd die wreedaardig schenen of liever onverdedigbaar. . . . Velen hebben dan ook hunne zintuigen geheel en al voor hem gesloten, zooals de adder die de punt van zijn staart in het eene oor stopt en het andere in het stof verbergt. Maar zelfs deze dooven weten en gevoelen dat de

blaren van het Britsche optimisme doorgestoken zijn. Zij gevoelen zich minder dan weleer onder hunne afgoden op hun gemak. 't Kan zijn dat zij nooit berouw zullen toonen en zich bekeeren, maar hunne kinderen en bloedverwanten beginnen naar den heer Arnold te luisteren en te beproeven om de tarwe te ziften van het misschien te overvloedige kaf, dat hij het publiek voorzet."

Onder de afgoden waarvan hier sprake is, komen vooral in aanmerking Engeland's overmoedig geloof in zijne ondernemingen, in zijn handel, in zijn intelligente middenklasse, Engeland's bluf op zijn vrijheid in woorden en daden. Wat het laatste punt betreft, heeft Matthew Arnold herhaaldelijk en met klem gepredikt, dat de wet van het mensche-lijk leven niet de vrijheid kan zijn, althans niet gelijk zijn volk die opvatte, als de vrijheid »voor het lagere ik"; dat veeleer zelfverloochening de wet van het leven moet worden genoemd, daar het de weg is tot die eenig volmaakte vrijheid, die zelf een dienst, een gebondenheid aan het hogere is. Eene gebondenheid aan het hogere, niet aan eenigen vasten stelregel, maar een verheffing en ontwikkeling van het beter ik. Hij heeft het in zijn landgenooten bestraft, dat zij de vrijheid vereeren als een fetisch"; gezegd dat vrijheid geen voorrecht kan zijn voor de onmondigen, voor wie ze veeleer de grootste gevaren medebrengt; dat het niet de eerste vraag is of men alles mag zeggen en doen wat men verkiest, maar of datgene wat men zegt en doet, waardig is om gezegd en gedaan te worden. Hij heeft gezegd dat zijn volk boven alles noodig had gehoorzaamheid te leeren, en dat er vrijheid genoeg onder hen zou zijn, wanneer ze eerst in alle dingen rechtvaardigheid leerden betrachten. Hij heeft getracht hun te doen verstaan dat vrijheid nooit doel kan zijn, maar middel is, dat hun geloof in de vrijheid niets anders was dan geloof in het machinale, dat zij, liever dan eeuwig op hun staatkundige, maatschappelijke, godsdienstige organisaties te pochen, deze als middelen beschouwen en de ideale doeleinden in het oog zouden vatten, aan welke de organisatie, welke ook, eenig haar beteekenis en waarde ontleent.

Dit ergerlijk mechanisme openbaarde in zijne oogen een even ergerlijk materialisme in den boezem van zijn volk, een bezeten zijn door den

hartstocht om geld te maken en te genieten, een schier bloeddorstige gehechtheid aan het zinnelijk leven... »Te dier tijde noodzaakten mijne bezigheden mij om bijna dagelijks te reizen op een der Groote Ooster-spoorlijnen — de Woodford lijn. Ieder weet dat de moordenaar, Müller, zijn verfoeilijke daad volbracht op den Noorder Londenschen spoorweg, hier dicht bij. De Engelsche middenklasse, waarvan ik zelf een onbeduidende eenheid ben, reist op de Woodford-lijn in grooten getale. Welnu, de demoralisatie van onze klasse — de klasse die (de nieuwsbladen zeggen het aanhoudend en ik mag het dus zonder ijdelheid herhalen) al de groote dingen tot stand heeft gebracht die ooit tot stand gebracht zijn, — de demoralisatie, zeg ik, van onze klasse, door die tragedie veroorzaakt, was eenigszins verbijsterend. Ik, daar ik een transcendentalist ben (zooals de *Saturday Review* weet) ontsapte aan de besmetting; en dag aan dag trachtte ik mijne gejaagde mede-reizigers te kalmeeren met al de vertroostingingen die mijn transcendentalisme mij natuurlijk plach te verschaffen. Ik herinnerde hen, hoe Caesar weigerde voorzorgen te nemen tegen moord, omdat het leven het bezit niet waardig was wanneer men het niet anders kon bezitten dan tot den prijs van zulk eene onwaardige bekommering. Ik herinnerde hen wat onbeteekenende atomen wij allen zijn in het wereldleven: »Veronderstel, dat het ergste gebeurt, zei ik, terwijl ik mij wendde tot een deftig juwelier van Cheapside; onderstel zelfs dat gij zelf het slachtoffer zijt: il n'y pas d'homme nécessaire (er is geen onmisbaar mensch). Wij zouden u een paar dagen op de Woodford-lijn missen; maar het groote wereldrad zou blijven voortgaan; de kiezelpaden van uwe villa zouden voortgaan platgerold te worden, de dividenden zouden aan de Bank uitbetaald blijven worden, omnibussen zouden blijven rijden, zelfs zou de oude schok blijven op den hoek van Fenchurch street.» 't Was alles vergeefs. Niets kon, in den boezem van de groote Engelsche middenklasse, haar hartstochtelijke, alles oplotsorpemde, bijna bloeddorstige gehechtheid aan het leven matigen....

Op deze middenklasse heeft hij nog menig andere satire geschreven. Ook van de andere klassen van de Engelsche aristocratie en van de Engelsche volksklasse heeft hij een niet zeer vlelend beeld opgehan-

gen: de eersten zelfs barbaren genoemd en hun verweten, dat, hoewel zekere ridderlijke eigenschappen niet bij hen worden gemist, hun zoogenaamde beschaving geheel uitwendig is, daar het hun aan ideeën en toegankelijkheid voor ideeën ten eenenmale ontbreekt. Zij zijn slechts goed als politie om den waren vooruitgang tegen te houden: er is over 't algemeen niemand zoo slecht in staat om zich een denkbeeld van den gang der wereld te vormen als een jong Engelschman uit de aristocratie. Lieflijkheid is er wel een weinig, maar het licht, dat is dus de ware beschaving, wordt er vruchteloos gezocht. Wanneer hij nu daartegenover een nog treuriger voorstelling geeft van de Engelsche volksklasse, die in volslagen onbeschaafdheid voortleeft, en onder wier heerschappij — indien daar ooit kans op bestond — al het ideale reddeloos verloren zou gaan, dan moet de lezer daarom niet verwachten, — hij kan reeds het tegendeel vermoeden, — dat hij nu den Engelschen middenstand als den drager der beschaving in de hoogte zal gaan steken. 't Is er verre van daan. Zij, de eigenlijke vertegenwoordigers, de kern van het Engelsche volk, zij hebben veeleer al de gebreken van dat volk in zich vereenigd, zij vertegenwoordigen het echte ploertendom. Hoezeer ze zich beroemen »een verlicht volk te zijn; al het groote en goede tot stand te hebben gebracht, dat er ooit in Engeland tot stand is gekomen en de industriëelen als de mannen van den vooruitgang verheerlijken; zij zijn de Britsche Filistijn in levenden lijve, die krachtens zijn aangeboren bekrompenheid zich nooit op beginselen heeft beroepen, maar altijd op precedentes en vormen, en wel onnoemelijk veel herinneringen van de middeneeuwen heeft opgeruimd, maar geen enkele omdat ze in strijd was met de rede, alleen omdat ze hinderlijk waren in de praktijk. Ziehier eene manier, die niet alleen de moeite van het denken spaart, maar ook op den duur onvatbaar voor het denken en ongeduldig tegen de denkers maakt. Gij »intelligente" middenstand heeft hij gezegd, gij bezit en onderhoudt de slechtste scholen van de geheele wereld. Het beste element wilt gij, o edele stand! uit de opvoeding en het onderwijs verbannen als een dood element dat den geest tot een pakhuis maakt van waren, daar geen vraag naar is op de drukke markt des levens.

De lezer moet nl. weten dat ook Engeland zijn schoolstrijd heeft gehad, en dat hier de strijd voornamelijk geloopt heeft over de vraag naar de behoefte aan letterkundige ontwikkeling voor eene natie, die, naar het zeggen van meergenoemde middenklasse althans, geroepen was haar voorname rol te spelen in handel en politiek. Zelfs mannen als Herbert Spencer hebben aan dien strijd deelgenomen. Spencer heeft zich tegen het overwicht van de letterkundige ontwikkeling bij opvoeding en onderwijs, en vóór de physisch-mathematische verklaard. Ook Matthew Arnold moest zich in den strijd mengen, krachtens zijne betrekking zoowel als krachtens zijne beginselen. Krachtens zijne betrekking; want hij was, behalve Professor te Oxford, tevens, gelijk reeds gemeld, Inspekteur van de scholen van Hare Majesteit de koningin van Engeland. In deze betrekking heeft hij o. a. reizen gedaan naar het vasteland en de resultaten van zijn bezoek aan de duitsche, fransche en nederlandsche scholen in zijn vaderland door den druk bekend gemaakt. Maar hij heeft zich vooral in den strijd gemengd krachtens zijn beginsel, 't welk in naam der beschaving protesteerde tegen de plotseling en algemeen opkomende woede om Homerus en Vergilius in een hoek te werpen, weleer beschouwd als een onmisbaar bestanddeel in de opvoeding van elken jongen Engelschman die voor fatsoenlijk en wél onderwezen wilde gehouden worden. Nu gaf Arnold natuurlijk toe, dat niet meer dan een dun vernis van grieksch en latijn tamelijk nutteloos en zeer geschikt was voor het aankweken van de ondraaglijke pedanterie der oppervlakkigheid; maar liet tevens niet na het onderscheid te doen uitkomen tusschen eene ijdele »nieuwsgierigheid", en die edele »weetgierigheid", die de eerste voorwaarde is voor het aankweken van de beschaving welke hij bedoelde, als een eindeloozen wasdom in wijsheid en schoonheid. Deze man, in de klassieke sfeer van zijn voortreffelijken vader grootgebracht, kon het smalen op »een paar doode talen, goed in een criticus van nieuwe boeken of voor een man van fraaie letteren, maar voor ieder ander volstrekt onvruchtbaar" niet dan met diepe droefheid aanhooren en, als hij zich verwaardigen zou er op te antwoorden, moeilijk anders antwoorden dan door van de verstandelijke ontwikkeling van zijn volk

een beeld te teekenen, voor het aangezicht van alle volgende eeuwen diep en onuitwischaar in het aangezicht gestriemd.

Aan de *Engelsche staatkunde* heeft hij eveneens gedachteloosheid verweten. Zij gaat, zegt hij, buiten de wereld der ideeën om en ver-slingert zich aan de praktijk en aan de belangen der partijen, die der liberalen zoo mogelijk nog meer dan die der Tories. De libera-
liteit der Engelsche liberalen stelt hij gelijk met gemis aan nadenken, ondervinding en zelfbeheersching. Verder heeft hij de Engelsche poli-
tiek te laste gelegd, dat het haar aan waarheid, rechtvaardigheid en humaniteit ontbreekt. Déze moeten regeeren, niet eenige partij. Ge-
schiedde dit, men zou niet zien gebeuren, meent hij, wat thans gebeurt, dat namelijk op zeker oogenblik een voorstel wordt gedaan tot op-
heffing van het verbod om te huwen met de zuster van zijn overleden vrouw. Men weet, dat dit voorstel ook in den laatsten tijd gedurig in
Engeland aan de orde kwam. Nu blijve het geheel voor Matthew Arnold's rekening, wanneer hij beweert dat in dergelijke voorstellen zich ge-
brek openbaart aan fijn en kiesch gevoel, de echte »filistergeest»; doch we hebben helaas! geen reden hem onze sympathie te ontzeggen,
wanneer hij de politiek, door zijn vaderland tegenover Ierland gevolgd,
aan de kaak stelt en bestraft als eene politiek der onrechtvaardigheid.
Herhaaldelijk is hij daarop ernstig terug gekomen. »De veroveraars van
het Groene Eiland zijn in rechtvaardigheid te kort geschoten, en nog
meer in beminlijkheid. »Op u zelven», heeft hij zijn landgenooten toe-
geroepen, »komt de verantwoording voor de beroeringen en geweld-
narijen der Fenians en gij zult dit kwaad niet overwinnen, tenzij gij,
door den zachten drang der humaniteit bewogen, als eene engelen-
wraak op de Filistijnen een bode des vredes naar Ierland zendt in den
vriendelijken dienst der wetenschap.» Onlangs heeft hij deze en der-
gelijke dingen herhaald in Amerika. Ook dit groote vaderland der
Filistijnen heeft hij bezocht. In den afgeloopen winter heeft hij al-
daar eene serie lezingen gehouden, op 31 Oktober van het vorige
jaar te New-York in »Chickeringhall» geopend met eene verhandeling
over »Getallen», ten betooge van de stelling dat de meeningen der meer-
derheid in den staat bijna altijd ongezond zijn en dat die staat steeds

eene krachtige minderheid noodig heeft om buiten het gevaar te blijven van door onwaarheid en onrecht onder te gaan. Aanmerkingen op zijn voordracht en »zijn halfslachtig liberalisme» daargelaten, schijnt hij in de nieuwe wereld tamelijk goed ontvangen en voornemens te zijn eerlang het bezoek aan haar gebracht te hervatten.

Heeft Arnold derhalve geen maatschappelijke en politieke inzichten of stelsels ten beste gegeven, maar zooveel te meer de klem gelegd op de leidende beginselen die aan het maatschappelijk en staatkundig leven ten grondslag behooren te liggen: de beginselen n.l. die van nature wortelen in eene verlichte, fijngevoelende, edele menscheijkheid — geheel uit hetzelfde oogpunt heeft hij ook de *letterkunde* in het algemeen en die van zijn volk in het bijzonder beschouwd en beoordeeld. Krachtens zijn aangeboren energie, doet hij uitkomen, heeft zijn volk een meer dan gewone hoogte bereikt in de poëzie, want »poëzie is een zaak van genie en genie is geheel en al een zaak van energie.» Vindende, schepende kracht is de eerste eisch en tevens het hoogste beide in de poëzie en in de wetenschap, — en Engeland draagt roem op Shakspeare en Newton. Nochtans heeft hij tegen de Engelsche dichters een groot bezwaar, dat ze namelijk te kort komen aan intellect; dat ze te weinig gelezen hebben. Zelfs Shakspeare ontgaat dit oordeel niet. Arnold heeft Byron naast Goethe gelegd, en is tot de slotsom gekomen dat Byron bij Goethe achterstaat, omdat Byron het heldere inzicht, de algemeene kennis, de kritische gave van Goethe mist. Hij heeft gezegd dat het den Engelschman ontbreekt aan de helderheid van geest, aan de vlugheid en buigzaamheid van begrip, die den Franschman tot een prozaschrijver maakt, nagenoeg zoo voortreffelijk als den ouden Griek; dat men »Attisch» proza, zelfs bij een Addison, in Engeland vruchteloos zoekt. Hij heeft herinnerd, dat op de algemeene ontwikkeling der beschaving niet alleen het proza grooter invloed heeft dan de poëzie, omdat deze gewoonlijk op te verren afstand van de menschen blijft, maar ook dat het genie, omdat het vóór alles het vrije spel der gedachten, volkomen vrijheid van beweging eischt, een gevaar medebrengt, waaraan ook de Engelsche letterkunde niet ontkomen is. Frankrijk heeft zijn Académie, en zulk

eene instelling oefent een uitnemenden invloed op het allooi der letterkunde. Wel heeft ze ook haar schaduwzijden en hij wil ze niet tot iederen prijs in zijn vaderland gevestigd zien. Maar zij heeft aan den anderen kant — getuige de fransche letterkunde — het grootte voordeel van het individualisme, hoe onontbeerlijk ook voor den bloei der letteren, binnen de behoorlijke perken te houden, voor losbandigheid en verbastering te bewaren, daar zij een hoogen, edelen maatstaf aan de hand doet, waaraan ieder schrijver steeds in de gelegenheid is zijn smaak te toetsen; een hoog gerechtshof, waarvoor hij steeds zijne letterprodukten brengen kan. Dit verhoogt het letterkundig peil eener natie. De gevolgen van het ontbreken van zoodanige rechtbank zijn dan ook in Matthew Arnold's schatting niet uitgebleven. De Engelsche vrijheidszin is ook op het gebied der letterkunde in vrijheidswaanzin overgeslagen; de Engelsche letterkundigen hebben om strijd den teugel gevierd aan het doordrijven van persoonlijke inzichten, luimen, hebberlijkheden en excentriciteiten die indruischen tegen allen goeden smaak en toon. Dit geldt vooral de Engelsche dagbladen. Geen letterkundige produkten zijn over 't algemeen in Engeland zóó geliefd, zóó populair als deze, maar geene heeft hij zóó heftig aangevallen, zóó gevoelig getroffen. Hier vooral heeft hij den Filistijn ontdekt, strijdend onder de banieren van de, meestal liberale, pers. Onder één vernietigend vonnis heeft hij ze schier alle begrepen. Dat ze hun roeping verloochenden, hun roeping om in de sfeer te blijven van het zuiver intellektueele, en zich alle gelijkelijk in den lagen oogendienst stelden van het belang van politieke partijen. Dat ze een harden en heftigen, een uitbarstenden en aanvallenden toon voerden en daardoor oproer en oorlog maakten, maar niet overtuigden. Dat ze altijd absoluut spraken, blindelings door-draafden, ten eenenmale buiten staat of onwillig om de schakeeringen in het oog te vatten; dat ze volslagen gebrek hadden aan distinctie, aan sijnheid, aan waardigheid, en daardoor aan waarheid; dat hun kritiek ten gevolge van haar eenzijdigheid valsch was en aan de Franschen het volle recht gaf om te spreken van »de brutaliteit der Engelsche dagbladen.» En dan: hoe vergreep hij zich aan Lord Macaulay! Lord Macaulay, de meest populaire van alle Engelsche schrijvers,

was niemand meer of minder dan »de groote apostel der Filistijnen”! Lord Macaulay was een retor! Een geboren retor, ja. Een schitterend retor, een Engelsch retor; een »honest” retor; maar altijd een retor! Lord Macaulay was niet in staat om dieper te dringen dan tot de retorische waarheid; voor de levende waarheid, de »echte waarheid”, had hij in het geheel geen orgaan, en daarom stond zijn goede naam op dit punt niet vast! De goede naam van Macaulay stond niet vast! Arm Engeland!... »Retorica geeft vermaak; maar door vermaak alleen boeit men de geesten der menschen niet duurzaam aan zich. De waarheid verlicht en verheugt, en alleen door vreugde, niet door vermaak worden de geesten blijvend geboeid. Als Lord Macaulay’s eigen geslacht uitsterft, en een nieuw geslacht komt zonder de denkbeelden en neigingen van het vorige, die Lord Macaulay zoo in alle opzichten deelde en op zoo gelukkige wijze bevredigde, zal hij dan nog hetzelfde vermaak verschaffen? En indien hij ophoudt dit te verschaffen, heeft hij dan genoeg licht in zich om duurzaam te blijven leven?... Ik acht het zeer aan twijfel onderhevig... Vergelijk met Macaulay een man als Joubert. Van dezen zullen de komende geslachten zeggen: »Hij leefde in de dagen der Filistijnen, op een plaats en in een tijd, toen bijna elke gangbare idee in de letterkunde het teeken van Dagon aan zich droeg, en niet het teeken van de kinderen des lichts. Ja, van de kinderen des lichts werd zelfs nog nauwelijks gehoord, de Kanaäniet was in het land. Toch waren er zelfs toen eenige weinigen die door zekere geheime traditie gevoed, of, misschien wel door eene goddelijke ingeving verlicht, zich verre hielden van de afgoderijen, nooit de knie voor de goden van Kanaän bogen, — en een van deze weinigen heette Joubert.”

Een Franschman grooter dan een Brit! Joubert grooter dan Macaulay! Wij zullen het niet nader onderzoeken, maar men begrijpt ligt dat een man, die het wagen dorst zoo wreed te zijn om op deze wijze plotseling gansch een volk ten aanzien zijner dierbaarste troetelkinderen te desillusionneeren, een voorwerp worden moest van veler diepe antipathie. Nochtans de aandacht trekken moest hij en met hem rekenen moest men ook. Zoowel omdat hij te beschikken had over een ongemeene gave

van humor, ironie en sarcasme, waarvan de vonken door al zijne philippica's spatten, als omdat hij de gewoonte en gave bezat om al wat hij kastijdde, aanschouwelijk voor oogen te stellen in het levende beeld van de een of andere levende persoon; een bekenden lord, een bekenden bisschop, een bekenden volksleider uit de omgeving, die dan op 't onbarmhartigst en tot in zijn kleinste eigenaardigheden werd uitgekleeed. Toch trachtte hij daarbij onpartijdig en eerlijk te zijn. Om waarheid alleen was het hem te doen. Zelf heeft hij zich tevens zooveel mogelijk op den achtergrond gehouden, want, zei hij, niet voor zich zelf moeten vechten en schreeuwen, maar voor de waarheid. Hij had dan ook de gewoonte om op persoonlijke aanvallen te zwijgen, waar en zolang het kon, het houdende met Buffon, die er nooit op antwoordde en eens, toen hij, van letterkundigen diefstal beschuldigd, door zijne vrienden aangespoord werd om zich tegen deze beschuldiging te verdedigen, zeide: »het is beter, die slechte menschen in het onzekere te laten." In zijn onomkoopbaren zin voor de waarheid ligt goeddeels het geheim van Matthew Arnold's kritische kracht. Die geeft hem tevens zijn kritische methode, nl. om alles zonder onderscheid te zien en te zeggen zooals het is. Een zeer eenvoudige, zal men zeggen; maar voor het Engeland zijner dagen was het een volstrekt nieuwe, een ongehoorde. Het is, zegt hij, de roeping der kritiek om volkomen onverschillig te zijn voor alles behalve voor de waarheid. De ware kritiek is geheel onpartijdig, zij ziet de dingen niet door de oogen van anderen, maar door eigen oogen, en niet zooals anderen hebben willen dat men ze zal zien, maar zooals ze werkelijk zijn. Deze methode, zeg ik, is uiterst eenvoudig, maar voor wie er nooit aan gewend is geweest ze toe te passen, heeft ze aanvankelijk iets verbijsterends. De Engelschman nu was van oudsher gewoon geweest zich te prijzen en zich te hooren prijzen. Een Engelschman had in de oogen van een Engelschman geen gebreken, maar deugden. De eerste onder hen, die uit eigen oogen zag, was ook de eerste die in hen gebreken ontdekte en ze hen zelve ontdekken deed. Matthew Arnold heeft zijn volk de schellen van de oogen gerukt. Hij heeft den gezichtskring van zijn volk verruimd. Zelf heeft hij een blik die

de letterkunde der gansche beschaafde wereld omvat. De Engelsman, in zijn zeer naieve en bekrompen zelfverheerlijking, had een zeer engen blik. Hij verwaarloosde de buitenlandsche literatuur. Hij was er onverschillig voor. Hij zag er minachtend op neer. Hij was zich zelven genoeg. Om de waarheid te ontdekken, moet men vergelijken; uit gebrek aan vergelijking waande de Engelsche uil zich een valk. Matthew Arnold heeft hem met de letterkunde der wereld bekend gemaakt, hem geleerd die met zijne eigene te vergelijken en meer dan eens gedwongen zich te schamen. Hij heeft de critici geleerd alles met eigen onbedorven oogen te beschouwen, en het peil der kritiek in zijn vaderland is er aanmerkelijk door verhoogd.

Zoo heeft men hier dan een criticus voor zich zonder eenige andere kritische methode dan wat ik maar noemen zal die der natuur. Dit is het vooral wat zijne geschriften vaak zoo buitengemeen aantrekkelijk maakt. Een zóó frissche adem van oorspronkelijkheid waait er door heen, dat men hem »over zaken, waarvan men geen nieuwe opvatting meer mogelijk zou achten, werkelijk meer dan ééns hoort spreken, alsof men een zoon der woestijn zijne eerste indrukken van een stad als Parijs hoorde verhalen.»

Deze woorden zijn toepasselijk op al zijn kritische geschriften, ook op die, naar aanleiding van welke ze geschreven zijn, de geschriften bedoel ik, waarin Matthew Arnold zijne denkbeelden over *godsdienst en kerk* ontwikkeld heeft. Daarover nog een woord.

Het godsdienstig en kerkelijk leven van zijn volk heeft hij niet kunnen nalaten aan eene ernstige kritiek te onderwerpen, ten eerste omdat het in de Engelsche samenleving eene zoo breede plaats bekleedt, ten andere omdat hij ook dáár zijn ouden vijand, den Filistijn, heeft ontdekt. Thans is het de Filistijn in de gestalte van den *Puritein*. De Puritein is eene sterke antipathie van Arnold. In Engeland vindt men, gelijk bekend is, naast de groote Engelsche of Anglicaansche kerk eene menigte op zich zelf staande Protestantsche kerkgenootschappen en sekten van allerlei benaming, maar in hoofdzaak van eenerlei richting en bedoeling, en dan ook gezamenlijk aangeduid als Nonconformisten, Dissenters, Puriteinen. Zij zeggen, van daar de laatste be-

naming, te streven naar eene leer en een leven, in volkomen overeenstemming met het ware Protestantisme, met de leer van den Apostel Paulus, met het zuivere Evangelie, met de Heilige Schrift, en het is ter wille van dit ideaal, dat zij zich van de Engelsche staatskerk hebben afgescheiden, die, hoewel eveneens geheel Protestantsch wat haar leeringen betreft, nochtans de aandacht en de zielen, meenen zij, van het ééne noodige afrekt door haar samengestelde organisatie en weidschen eeredienst in Katholieken geest; want de invoering der Hervorming in Engeland heeft geheel het karakter gedragen van een verdrag tusschen Protestantisme en Katholicisme. Wel verre evenwel, die Kerk hiervan een verwijt te maken, ziet Matthew Arnold, hoewel hij ook haar zonden niet verbloemt, om diezelfde reden met bewondering tot haar op en heeft hij haar te hartelijker lief, wijl ze daardoor getoond heeft, geheel op de lijn der historische ontwikkeling te willen blijven en bewustzijn te hebben gehad van het ideaal, dat in dit opzicht hem zelve als het hoogste voor den geest zweeft: eene innige vereeniging van het beste in de kerk van Rome met het beste in het Protestantisme, te weten, den godsdienst van de eerste met het licht van het laatste. Zich van haar te hebben afgescheiden, kan hij den Puriteinen niet vergeven. Het is eene zonde geweest, en omdat zich in iedere afscheiding als zoodanig een bron van allerlei onchristelijks pleegt te openen, en omdat daardoor moedwillig krachten aan de kerk onttrokken zijn, welke de uitnemendste diensten hadden kunnen bewijzen aan hare volmaking. Volmaking komt nooit en nergens tot stand dan door éénheid en samenwerking. Afscheiding kan derhalve nooit of nimmer gerechtvaardigd zijn, tenzij dan in dit ééne geval, dat ze plaats hebbe in het belang van het groote doel, het éénige tevens, ter wille waarvan alle historische kerken zich hebben georganiseerd: in het belang van de praktijk, van het zedelijk leven.

De Puriteinen nu hebben zich moedwillig uit eene instelling verwijderd, die van wege hare uitgebreidheid onmetelijke krachten tot ontwikkeling bergt; in wier historie feitelijk op iedere bladzijde de wet der ontwikkeling geschreven staat, en die, krachtens eene ontwikkeling in eigen boezem waar te nemen en in eigen wezen gegrond,

tevens toegankelijk heeft kunnen blijven voor den verlichtenden invloed der wetenschappelijke en wijsgeerige ontwikkeling buiten haar. Niet enkel zijn ze zodoende ongehoorzaam geworden aan dienzelfden Bijbel, die gebiedt: »Weest één van zin en gevoelen" en dien ze boven anderen zeggen te eeren; tevens zijn ze er door gedoemd geworden om de grenzen der leer, aan welke ginds eene steeds voortgaande verruiming gewaarborgd bleef, al enger en enger toe te halen. Zóó zijn ze bekrompen geworden van geest en hard van hart. Over al wat naar beschaving zweemt hebben ze het vonnis uitgesproken: de godsdienst is hun het volstrekt éénig noodige geworden. Maar ook uit dien godsdienst zelve is daarmee al het verlichte en lieflijke verloren gegaan. Somber is hij geworden en streng; niets dan vuur en kracht. Op Wesley¹ beroepen ze zich, maar ze begrijpen Wesley niet. Op Paulus, maar ze miskennen hem. Op Jezus, maar de geest des Evangelies is hun volkomen vreemd, de zachte, milde, humane, lieflijke. Zij hebben hun deugden, maar ook al de gebreken van hun deugden: »een Puritein is een Puritein en een man van gevoel is een man van gevoel." Ze leven als in een geest des toorns; donderen tegen Rome, vervolgen het Anglicanisme, stichten organisaties op eigen hand, die de politiek beheerschen, verwoesten instellingen en zijn ten slotte gebaseerd... op een reusachtig misverstand.

Dit misverstand bestaat vooreerst hierin, dat de Puritein, willende, zooals het heet, de hoofdstellingen van het Protestantisme zuiver houden, in het historisch Protestantisme niet uitsluitend eene verheffing ziet van het godsdienstig leven, maar ook eene leerbespiegeling; terwijl in waarheid het bespiegelend element er oorspronkelijk in het geheel niet bij behoorde, doch uit de Renaissance, die eene zuiver kritische beweging was, er is binnengedrongen. Ten andere en vooral hierin, dat de Puritein, die »Protestantsche Filistijn", »eigenlijke vertegenwoordiger van het Protes-

¹ Wesley en Whitefield zijn de eerste predikers van het Methodisme in Engeland geweest. De sombergeluurde levensopvatting der Methodisten is algemeen bekend. Hun leus is: »bekeering en wedergeboorte", hun middel om er de zondaars toe te brengen hoofdzakelijk: de schrik des oordeels.

tantisme" in Engeland, zich op het Evangelie van Paulus beroept, in den jammerlijken waan, dat de leerstukken, welke hij al zijn best doet zuiver te houden, de leerstukken van verkiesing, rechtvaardiging en verwerping, werkelijk den hoofdinhoud van Paulus' prediking hebben uitgemaakt. Doch dit zoogenaamd zuiver Paulinisch Evangelie is veeleer de vrucht van eene volslagen misvatting van Paulus' uitspraken en bedoelingen, want wel verkondigen zij eene levensopvatting uit Paulus' geschriften afgeleid, maar de levenswaarheid van Paulus verstaan ze niet, en terwijl zij tot hun godsdienst komen langs theologischen weg, is Paulus er toe gekomen langs den weg van psychologie en ervaring. »Op het oogenblik dat de Puritein Paulus goed zal lezen, zal er een deksel van zijn hart schijnen weggenomen, als vielen er schellen van zijne oogen. Paulus stierf. . . . en niet in onze dagen zal hij herleven, hij met zijn onophoudelijk streven tot vergeestelijking, met zijn onophoudelijk streven om met zijn verstand al de werkingen der godsdienstige aandoening te volgen. . . . Van hen, die zich nog om den godsdienst bekommeren heeft de groote meerderheid behoefte aan het Materialisme van de Apocalypse; de minderheid heeft behoefte aan eene onbepaalde godsdienstigheid; . . . de wetenschap zal trapsgewijze het materialisme van den populairen godsdienst helpen overwinnen. De vrienden van een onbepaalden godsdienst zullen aan den anderen kant meer en meer door de ervaring leeren, dat eene theologie, eene wetenschappelijke appreciatie van de feiten der religie, voor den godsdienst noodig is, maar eene theologie, die eene ware theologie is, en niet eene valsche. Beide deze invloeden zullen medewerken tot Paulus' wederopstanding. . . . De ware leer van Paulus zal uit het graf verrijzen, waarin zij eeuwen lang heeft neergelegen; zij zal de instemming erlangen van gelukkiger geslachten, den bijval van minder bijgeloovige eeuwen. Alles, alles zal te gering zijn om de schuld te betalen, die de kerk verschuldigd is aan dezen minste der apostelen, die niet waardig was een apostel genaamd te worden, omdat hij de gemeente Gods vervolgde.»

Doch van waar, dat de Puriteinen Paulus zoo verkeerd verstaan? Omdat zij, zegt hun bestrijder, de woorden van Paulus nemen, en

niet het gevoel van Paulus. Trouwens dit kunnen ze niet, omdat ze zich niet in Paulus' levenssfeer weten te verplaatsen. En dit niet, omdat het hun ontbreekt aan de noodige geestbeschaving, omdat ze Filistijnen zijn. 't Is geheel dezelfde reden die er ook bestaat voor het kolossale misverstand, waarvan de gansche bijbel het voorwerp is. Er is groot gebrek aan letterkundige ontwikkeling bij het volk; het Engelsche volk, als het leest, leest stichtelijke literatuur, de ellendigste die er bestaat. Hoe zou ook de Filistijn de heilige taal verstaan van de kinderen des lichts? Men moet langdurig geademd hebben in eene atmosfeer vervuld van de bloesemgeuren eener edele beschaving, om tot den geest van het klassieke boek van den godsdienste kunnen doordringen, om zich t'huis te voelen in de sfeer waarin het zich beweegt. Den bijbel wél begrijpen zonder letterkundige ontwikkeling, is kort en goed eene onmogelijkheid.

Immers, de bijbel spreekt onophoudelijk in symbolen, en men rukt den bijbel ten eenemale weg uit zijne sfeer, wanneer men zijne uitdrukkingen behandelt als de taal van Westersche wijsgeeren, niet als de taal van Oostersche dichters en profeten. Dit nu geschiedt, volgens Matthew Arnold, onophoudelijk. Men vat als leerstellig op, wat letterkundig; als dogmatisch wat dichterlijk; als werkelijk wat zinnebeeldig; als eene nauwkeurige beschrijving van de onzienlijke dingen, wat niet anders dan stoute of liefelijke beeldspraak is. Vooral de theologen zijn hiervan de schuld. Op de theologen heeft hij het dan ook duchtig voorzien. De meest gevierde bisschoppen van de Engelsche landskerk heeft hij belachelijk gemaakt, niet omdat ze bisschoppen zijn, maar omdat hij hun theologische luchtsprongen niet verdragen kan. Omdat ze, meent hij, voor zaligmakende waarheden uitgeven, wat geen waarheid; voor godsdienst uitgeven wat geen godsdienst is. Omdat ze voor hun leerlingen zich beroepen op den bijbel, terwijl ze van dien bijbel niet met al verstaan. Omdat onder hunne handen de godsdienst van eene levende werkelijkheid veranderd is in eene ijdele bespiegeling, en de bijbel van een schatkamer der verhevenste schoonheden in een magazijn van de meest onbegrijpelijke en stuitende leerstellingen.

Jegens de heerschende theologie van zijn land, blijkt hieruit, kies-

tert Matthew Arnold eene diepe minachting, en zoo voor alle theologie. Alleen als men onder theologie verstaat: »eene wetenschappelijke appreciatie van de feiten der religie», wil hij er van hooren. Hij erkent derhalve enkel de mogelijkheid, maar tevens het recht van wat wij gewoon zijn de wetenschap en de wijsbegeerte van den godsdienst te noemen en bewijst daardoor geheel te staan op den bodem van het modern-godsdienstig bewustzijn, 't welk theologie in den eigenlijken zin van het woord, namelijk als eene leer of wetenschap van God, als een onding verwerpt. Dit bedoelt hij met dien »onbepaalden» godsdienst, aan welken de meer beschaafde minderheid behoefte gevoelt, in tegenstelling van den »materialistischen» godsdienst der massa. Dit met den godsdienst zonder metaphysische bespiegelingen, welken hij als den eenig waren predikt; want al is theologie, in den ouden zin, zeker nog wat anders dan metaphysiek, Matthew Arnold gebruikt de uitdrukkingen door elkander. Dit ook is het, waardoor goeddeels het karakter wordt bepaald en verklaard van de beschouwingen door hem gegeven over den godsdienst van den bijbel.

Die beschouwingen waren niet weinig verrassend, althans voor het Engelsch publiek. Bij ons te lande was een soortgelijke beschouwing reeds voorgedragen, toen er onder de woordvoerders der nieuwe richting in den godsdienst opstonden met de stelling, dat de tijd gekomen was om de religie, eeuwen lang een balling van zijn geboortegrond, naar zijn wettig vaderland terug te leiden. Het was, toen het geboorte-uur sloeg van de »Ethisch Moderne» richting. In de meening en met de bedoeling de eenmaal aangevangen lijnen door te trekken, wilde zij eene poging wagen om uit den godsdienst elke wereldbeschouwing, welke ook, weg te lichten; om den godsdienst van elke bespiegeling over het bovenzinnelijke, welke ook, los te maken; om voortaan als godsdienstig geene enkele werkzaamheid des geestes te doen erkennen, die zich bewegen zou buiten de grenzen van levensopvatting en levensrichting. Had het »Ethisch Idealisme» nog eene geloovige wereldbeschouwing als een wezenlijk bestanddeel van den godsdienst voorgesteld en trachten op te bouwen op den bodem van de zedelijke eischen en idealen onzer natuur; — van nu aan zou

iedere zoodanige wereldbeschouwing naar het gebied der wijsbegeerte verwezen worden; zouden de vragen naar goddelijk wereldplan en goddelijk wereldbestuur ophouden vragen te zijn die den mensch als godsdienstig wezen raken; zouden natuur, geschiedenis en menschenlot als bronnen van godsopenbaring gesloten zijn; zou alleen in de zedelijke gemoedservaring subjectieve, schoon vaste, gewisheid te verkrijgen zijn omtrent Hem, die in de geboden van het plichtsbesef en in de zegeningen der plichtsvervulling aan al wie Hem van harte zoeken, zich kennen doet en mededeelt, zeide men, als de Eeuwige Macht van het goede, als de Heilige Liefde. Het intellect werd, onder dankzegging voor de bewezen diensten, uit de werkplaats der religie ontslagen; de religie zou men voortaan in het godsdienstig *leven*, het godsdienstig leven in het *zedelijk* leven te eeren hebben, wèl te verstaan in een zoodanig, dat den ridderslag der religie ontvangen zou hebben van de diepte en de intensiteit, van den ernst en de energie, waarmee het werk der heiliging en der liefde zou worden begrepen en ter hand genomen.

Iets dergelijks nu heeft ongetwijfeld ook Matthew Arnold gewild. Iets *dergelijks*, want ik heb reden om te vermoeden dat hij 't nog wel iets anders bedoelt dan de moderne theologen ten onzent hebben gemeend en de Ethisch Modernen hebben geleerd. Toch, als zij, heeft ook hij den godsdienst van het dogma trachten los te scheuren, als zij hem voorgesteld als eene zuivere zaak van praktijk, van het gedrag, van doen. Hij heeft Israël's anthropomorfisme voor een uitvloeiisel verklaard, niet van bespiegeling, maar van zedelijken ernst; heeft de bisschoppen bespot omdat zij God, als ware het »een man in de naburige straat'', eene Persoon noemen, en zeggen dat van het geloof in deze Persoon als den verstandelijken en zedelijken Bestuurder van het heêlal de ware religie en de zaligheid der ziel afhankelijk is. Hij heeft naar de gronden gevraagd, waarop zoodanig geloof berust. Hij heeft gevraagd, of dergelijke leeringen ooit zijn waar te maken? Hij heeft gezegd dat de waarheid van den godsdienst proefondervindelijk bewezen moet zijn, zal hij kunnen spreken tot het hart van de kinderen dezes tijds. De godsdienst, heeft hij gezegd, dien ik zoek, is de godsdienst

van den Bijbel. Maar volgens den geheelen Bijbel is de godsdienst zedelijkheid, wel te verstaan zedelijkheid, aangedaan door gevoel, *gerechtigheid*, en God is overal in den Bijbel de *zedelijke Macht*. »Eeuwige» heet Hij, ja. Doch dit is niet eene wijsgeerige bepaling; dit beteekent niet de »eeuwige» oorzaak, maar de eeuwig rechtvaardige; de Eeuwige, »Niet wij zelf», onder wiens heiligenden invloed wij niet ophouden te verkeeren, en het verschil tusschen Oud- en Nieuw Testament, tusschen Israël en Jezus is geen ander dan dit, dat Jezus deze oorspronkelijke, langzamerhand zoek geraakte idee der gerechtigheid heeft hersteld. »De werkelijkheid en het geluk», (zoo zegt hij, in plaats van »waarheid en genade») zijn door Jezus Christus geworden.» De ééne groote gedachte van den Bijbel is deze: »in de gerechtigheid is geluk, vrede, en vreugd; de rechtvaardige is een eeuwig gebouw.» Dit is de godsdienst van den Bijbel, de eenige godsdienst die zich waar laat maken, die eene werkelijkheid in het leven kan zijn.

Waarlijk, voor het kerkelijk orthodoxe Engeland een stroom van ongehoorde ideeën en van even zoovele ketterijen, dubbel ergerlijk aan te hooren eensdeels om den vorm waarin ze werden voorgedragen, een vorm immers waarop volkomen de woorden van een onzer landgenooten toepasselijk waren: »Dat zijn waarlijk niet de gewone gangen van de stichtelijke lektuur. Het dartelt, het bijt, het solt met de deftigste figuren, het stookt een vreugdevuurtje van de eerwaardigste documenten, het roept duizend anathema's tegen zich op en lacht er om als het die hoort,» anderdeels omdat onder dien ondeugenden vorm zóó door en door ernstige overtuigingen, zoo diepe levenswaarheden verkondigd werden dat er met niet minder recht van is getuigd: »en toch, met dat al, welk een diepe wijding ligt er over die bladzijden, hoe gevoelt men het kloppen van een bewogen hart onder al dien moedwil, met welk een onweerstaanbare macht dringt onder het lezen dat groote woord in onze ziel: »Die zijnen weg wél aanlegt, dien zal Ik Mijn heil doen zien!»¹

¹ De woorden zijn van Dr. Rauwenhoff, die in het Theol. Tijdschr. 1873 en 1875 eene uitvoerige beschouwing heeft gegeven over Matthew Arnold's »*Literature and Dogme*» en »*God and the Bible*».

Gewis, Matthew Arnold is een merkwaardig man en ook zijn boek over den bijbel vooral dáárom zoo zeldzaam treffend, omdat het de krachtige, geheel onvermengde weerklank is van het gevoel, door de klassieke taal van den godsdienst in de klassieke ziel van Matthew Arnold opgewekt. Wellicht dreigt hierin ook het gevaar — hij is er niet aan ontkomen — om al te zeer aan dezen indruk toe te geven en in de dwaling te vervallen — hij is er in vervallen — als ware inderdaad de gansche Bijbel één geheel, »aus einem Guss". Wel is het ook niet te ontkennen dat zijne liefde voor het schoone en lieflijke hem tot eene overschatting heeft geleid o. a. van de waarde van het Evangelie en van de persoon van Jezus, die schadelijk heeft gewerkt op het wetenschappelijk gehalte zijner bijbelkritiek. Deze toch maakt, zoowel wat resultaten als methode betreft, den indruk van een gevoels-, meer dan van een verstands-kritiek, en het »licht" nu en dan aan het »lieflijke" te hebben opgeofferd. Over die, welke de beroemde school der Tübingers en, in navolging van dezen, een aantal beroemde godgeleerden, ook in Engeland, o. a. de bisschop van Natal, Dr. Colenso, op den Bijbel hebben toegepast, heeft hij harde en niet altijd rechtvaardige dingen gezegd. Hij noemt ze hard, negatief, verwoestend. Volgens hem moet de kritiek niet uitgaan op vernielen, maar op stichten. Zij moet de kunst verstaan en in beoefening brengen, om het schoone saam te lezen en den menschen voor oogen te stellen. Dit is deels zeker waar, doch het komt mij voor, dat hij hier, in strijd met zich zelven, te absoluut heeft gesproken over de taak der kritiek door niet genoegzaam het onderscheid tusschen den aard der letterkundige en dien der historische kritiek in het oog te vatten. Te zeer verwonderen moet men zich hierover ook niet. Het doet zijn gevoel pijn zoo menig prachtige plaats uit het Nieuwe Testament te zien aanvallen en als onecht verwerpen. Het Johannes-Evangelie is hem dan ook om zijn schoone gedachten en beschrijvingen het meest echte, in den zin namelijk van het meest ware. Moet toegegeven worden, dat de Tübingers meermalen willekeurig verwerpen wat in hun stelsel niet past, van hem is te zeggen, dat hij vaak even willekeurig behoudt wat hij bewondert, voor echt verklaart wat hij eert, en, meegesleept

door zijn gevoel, onbehoorlijke rechten geeft aan de zoogenaamd inwendige kritiek, waarbij de indruk, op eigen geest en gemoed door verhaal of uitspraak teweeg gebracht, den doorslag bij de beslissing over de echtheid of onechtheid geeft. Maar al zou men deze en honderd andere bedenkingen voelen oprijzen, de vereerder van het schoone en heilige zal nochtans volharden in zijne bewondering voor de kunstenaarshand, waarmee hij de onvergankelijke schoonheden van den bijbel voor onze oogen heeft opengelegd; in zijne dankbaarheid voor de profetische bezieling, waarmee hij zijn pleidooi heeft geschreven voor den godsdienst als onmisbare kracht ter volmaking, overal, waar die godsdienst is wat hij eeuwig had behooren te zijn: eene werkelijkheid in het leven.

„*De Puriteinen en de kerk van Engeland*”, „*Paulinisme en Protestantisme*”, „*Letterkunde en Leerstelsel, eene proeve tot beter verstand van den Bijbel*”, „*God en de Bijbel*” luiden, in het hollandsch, de titels, onder welke hij bovenstaande beschouwingen over godsdienst en kerk achtereenvolgens heeft gerangschikt en uiteengezet. In „*Jesaia*” heeft hij nog met woord en daad eene lans gebroken voor het behoud van het klassieke in taal en tint bij de overzetting van het Oude Testament. Thans, van oordeel zijne denkbeelden over deze onderwerpen onbewimpeld en volledig genoeg te hebben uitgesproken, is hij blijkens de lezingen, laatstelijk in Engeland en Amerika gehouden, na eene „*laatste proeve over kerk en godsdienst*” tot de politiek en de letterkunde in engeren zin terug gekeerd. Voor 't overige heeft hij zijn „*strijd tegen den Filistijn*” gevoerd in eene reeks verhandelingen, waarvan sommige later afzonderlijk, oorspronkelijk in het geïllustreerde Engelsche tijdschrift „*Cornhill Magazine*” verschenen zijn en waaronder vooral die over „*Mijne Landslieden*”, „*Beschaving en Regeering-loosheid*”, „*De beoefening der Keltische literatuur*”, zijne „*Voorlezingen over het vertalen van Homerus*” meest van al echter verschillende Bundels „*Kritische Proeven*” genoemd behooren te worden, handelend over letterkundige, staatkundige, maatschappelijke enkele ook over zedelijk-godsdienstigé onderwerpen. ¹

¹ Het meeste van het hier genoemde heb ik, behalve nog enkele be-

Matthew Arnold woont thans te Londen. Zijn professoraat te Oxford is tijdelijk geweest; meest wordt het niet langer dan vijf, door hem evenwel is het tien jaren bekleed. Nog altijd echter wijdt hij zich als toen aan zijne betrekking van »Harer Majesteit's Inspecteur van scholen.»² Naar ik uit goede bron verneem is hij een rijk man. Behalve de 700 Engelsche ponden die zijne betrekking hem oplevert, geniet hij een jaargeld van 350 £ uit een fonds ingesteld ten behoeve van zekere literatoren. Misschien kan het den lezer belang inboezemen te weten dat hij een neef is van den gewezen onderkoning van Ierland, Forster, en dat hem kort na het verdwijnen van dezen van het staatstoneel het genoemde jaargeld is toegelegd geworden.

Lang en luid heeft de stem van dezen Britschen Apostel der Beschaving in en buiten zijn vaderland geklonken. Wel is waar, aanvankelijk scheen ze te zullen zijn als de stem van eenen die roept in woestijn; geprofeteerd als hij heeft van eene eenzame hoogte, slechts door eene kleine keurbende omringd, waarvan hij het hoofd en middelpunt scheen. Hij is gesmaad, hij is scherpelijk aangevallen geworden, talloze harten hebben zich tegen den onmeedoogende verbitterd. Het kon niet anders. Te overvloedig had deze mensch gedronken uit de wateren des geestes; te machtig had de stroom van het internationale, van het universeele, van het ideale door dit leven gebruist, dan dat een volk, particularistisch en materialistisch als het zijne, hem aanstonds begrijpen en waardeeren kon. Hij scheen van een anderen geest, een

kende Fransche en Engelsche tijdschriften: »Revue des deux Mondes» »Century Illustrated Monthly Magazine» e. a., bij het bewerken van deze schets gebruikt. De opstellen voorzoover in »Cornhill Magazine» verscheenen, zijn voornamelijk te vinden in jaargg. 1866—68 en 70—71. Bijzonder schoone verhandelingen treft men aan in de »Essays in Criticism», waaruit ik ook meer dan eens heb aangehaald.

² Er bestaan van M. A. ook nog verscheidene verhandelingen betreffende het hooger onderwijs en het onderwijs op het vasteland, onder verschillende titels uitgegeven.

onpraktische dweper met onpraktische dingen, een vreemde, een verdwaalde, indien niet een afvallige, lasteraar van zijn land, verrader van zijn volk, hij, die lastiger dan het lastigst »enfant terrible», op luiden toon hunne zwakke zijden, hunne ondeugden verklapte aan eene wereld, die met gretige ooren stond te luisteren naar wat deze man tot schande van zijne landslieden durfde verhalen. Vermoedelijk is hij ook niet altijd volkomen billijk geweest; welk boetprediker is ooit geheel voor eenzijdigheid bewaard gebleven? Nochtans, als een onomkoopbaar ridder der waarheid, heeft hij zich geharnast met de wapenrusting van die verheven onverschilligheid voor de gunst van het publiek, welke alleen het bewustzijn schenkt van te strijden in den dienst eener edele zaak, de zaak der ware vaderlandsche grootheid en der ware menscheijkheid. Ja, de zaak der menscheijkheid dienende heeft hij in waarheid zijn volk gediend. Van lieverlede is dat volk naar zijn schijnbaar koelen tegenstander gaan luisteren. Het heeft zijn aangezicht moeten zien in den spiegel, door hem hun voorgehouden met onverdroten volharding; een blik moeten werpen in de wereld, welke hij niet ophield hun te ontsluiten en hen binnen te leiden. Het is hem gelukt hen te treffen; het chauvinisme van zijn volk te knakken; om zich heen den kring te verbreden en te vergrooten dergenen, die, meer dan voor al het andere, gevoel en eerbied toonen voor eene hooge aristocratie van geest en van hart. De naam van Matthew Arnold zal onsterfelijk zijn in de geestesgeschiedenis van zijn volk en in de geestesgeschiedenis der wereld. Onsterfelijk als de typen die hij geteekend heeft uit eene ziel, diep pessimistisch soms ja, maar sceptisch of cynisch nooit, vol als ze was van piëteit voor het wezenlijk heilige, van het edelst geloof in de ideale bestemming van ons geslacht. Onsterfelijk als de taal waarin hij heeft gesproken, eene taal, glanzend van licht en geurend van lieflijkheid; als de stijl die, waarheen het hem behaagt, alle ziel zal weten te voeren, zoolang zij ontvankelijk zal blijven voor fijnen smaak, voor verheven eenvoud, voor diep gevoel, voor zuivere, edele kracht. Onsterfelijk, in weerwil van een voor ons misschien niet altijd even begrijpelijk standpunt, in weerwil van eene vrijzinnigheid b. v. die ook menig onzer wellicht geneigd zou zijn »halfslachtig» te noemen, maar nochtans on-

sterfelijk ter wille van de verheven waarheid, wier woord, in tal van tonen, hij zoo welsprekend en wegslepend aan zijn volk en aan zijne eeuw verkondigd heeft, en waarvan het ook ten onzent nog altijd niet overbodig, tegenwoordig wellicht meer dan immer noodig moet worden geacht den hoogen ernst te vernemen: dat namelijk iedere ontwikkeling, waarin niet al de vermogens van onzen geest zonder onderscheid en gelijkelijk betrokken worden, door het verbreken der evenredigheden eene karikatuur of een monster scheidt, in plaats van een toonbeeld van kracht, en dat de ideale vorming, waarom het te doen is, bereikt wordt niet door eene eentonige beweging langs één zelfde rechte lijn, maar door eene beweging vol afwisseling langs al de draden van het groote net, dat, aan het ééne middenpunt van krachten ontsponnen, het oefenveld van ons streven in alle richtingen kruist.

Zaandam, Augustus '84.

32
